ДЖЕНЬО ХАРКОВ

ВОЕННИТЕ В ПОЛИТИЧЕСКИЯ ЖИВОТ НА СЪВРЕМЕННА ТУРЦИЯ

012092

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИНСТИТУТ ПО БАЛКАНИСТИКА

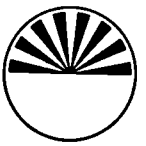

Дженьо Харков
Военные в политической жизни современной Турции
Издательство Болгарской академии наук. София. 1989

Djenyo Harkov
The Military in the Political Life of Contemporary Turkev
Publishing House of the Bulgarian Academy of Sciences. Sofia. 1989

ДЖЕНЬО ХАРКОВ

ВОЕННИТЕ
В ПОЛИТИЧЕСКИЯ ЖИВОТ НА СЪВРЕМЕННА ТУРЦИЯ

София — 1989
ИЗДАТЕЛСТВО
НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ
НА НАУКИТЕ

Монографията е посветена на цялостното проучване на мястото на военните в политическия живот на съвременна Турция. Значимостта на политическото им влияние до голяма степен се предопределя от водещата им роля в организирането и победата на Кемалистката буржоазно-национална революция, в резултат на която върху развалините на Османската империя се създава Република Турция. Затова паралелно с утвърждаването на републиката върви политизирането на военните и внедряването им в държавната структура. От седемте президенти шест са военни, а единственият цивилен е осъден на смърт от военен съд след преврата от 1960 г. Със Закона за вътрешната служба на армията на военните се предоставя както защитата на държавата, така и запазването на конституционно установения режим в нея.

Досега на военните нито веднъж не се налага да защитят страната от външно нападение. Обаче през последните три десетилетия те извършват три превратa за опазването на режима, а всъщност за спасяването на периодично изпадащата в дълбока криза многопартийна система на управление.

Трите военни превратa в Турция показват, че те с нищо не допринасят за решаването на социално-икономическите и идейно-политическите проблеми на страната, обратно, още повече ги изострят и ги задълбочават. Без съмнение с по-нататъшното развитие на капитализма и укрепването на позициите на управляващата буржоазия, ролята на военните в политическия живот все повече ще намалява. Но докато управляващата буржоазия не се почувства достатъчно силна с политически средства да запази властта си, дотогава тя ще се нуждае от военните и ще стои открит въпросът за евентуален нов военен преврат.

И
4359
1990
248

© Дженьо Мутафов Харков
1989

c/c Jusautor, Sofia

94/99

ПРЕДГОВОР

Политическата роля на военните в съвременна Турция се предопределя до голяма степен от водещата роля, която те играят в организирането и победата на националноосвободителната борба на турския народ и в създаването на Република Турция върху развалините на Османската империя. През първите десетилетия след образуването на новата турска държава, военните поради слабостта и недостатъчната политическа организираност на турската буржоазия и едрите земевладелци, играят доминираща роля в политическия живот и управлението на страната. През това време всички висши държавни постове и тези в ръководството на единствената легална и управляваща Народнореспубликанска партия се заемат от военни или от дейци с военна кариера. При подкрепата на военните става възможно провеждането на кемалистките буржоазни реформи, с които се ликвидират институциите на османската държава и се изграждат новите на републиката. Колкото тези реформи и да имат надстроечен характер и в много малка степен да засягат унаследената социална структура на турското общество, те разчистват пътя на по-нататъшното капиталистическо развитие на Турция.

В довоенния период военните са главната опора на еднопартийния републикански режим и са негови защитници от посегателствата на консервативно-клерикалната реакция в страната. В следвоенния период военните на три пъти открито се намесват, за да сложат край на вътрешнополитическата криза, в която периодично изпада действуващата в интерес на управляващата буржоазия многопартийна система на управление. Винаги намесата на военните се обосновава със Закона за вътрешната служба на турските въоръжени сили, според който „задачата на военните сили е да опазят и да защитят турската родина и установената от конституцията Турска република"[1].

Военните обясняват периодичните вътрешнополитически кризи в Турция не с изострянето на противоречията на нейното капиталистическо социално-икономическо и политическо развитие, а с грешките на една или друга партия или политически

[1] B i r a n d, M. Emret Komutanim, İstanbul, 1986, p. 441.

дейци, с тяхното отстъпление от принципите на кемалистката идеология, от кемалистките реформи. Както изтъква известният турски държавник И. Иньоню: „Турция от време на време навлиза в периода на реконструкция. В такъв период именно армията се намесва, остава за известно време и се оттегля. След време ние политиците отново обърквaме работите, армията отново се намесва. Това така ще продължи и периодите на реконструкция все повече ще зачестяват"[2]. С други думи, вътрешнополитическите кризи ще зачестяват, а с това и намесата на военните в политическия живот на страната.

В настоящата монография, когато се говори за военни, се подразбира преди всичко командният състав на турските въоръжени сили — от курсантите от военните училища до генералитета. Определението военно-цивилна бюрокрация се отнася предимно за висшия военнокомандeн и бюрократичния управленчески апарат на турската държава. Военната институция в съвременна Турция запазва известна самостоятелност в сравнение с другите държавни институции. По конституция главнокомандващ на турските въоръжени сили е президентът, а всъщност такъв е началникът на Генералния щаб. Връзката между военната институция и правителството се осъществява чрез Съвета за национална сигурност, в който участвуват: началникът на Генералния щаб, командващите отделните видове войски, министър-председателят и някои министри от по-важните министерства. В този съвет доминират военните, макар и да се председателствува от президента или министър-председателя.

Целта, която се поставя с тази монография, е да се изследват предпоставките за създаването на новата републиканска турска армия и нейната политическа роля и преди всичко подготовката, осъществяването, същността и характерът на следвоенните три успешни и два неуспешни военни преврата, а така също и последиците от тях върху политическия живот на страната.

Авторът не претендира за пълното изчерпване на темата, но прави опит за по-цялостно разкриване на политическата роля на военните в съвременна Турция. Доскоро в историографията на социалистическите страни тази тема не беше предмет на самостоятелно монографично изследване. Но през последните години в Съветския съюз и в България се появиха по-големи и по-малки разработки, в които се разглеждат някои

[2] B i r a n d, M. 12 Eylül Saat: 04.00. İstanbul, 1984, p. 13.

съществени страни от политическата роля на военните в Турция. Това са публикациите на В. Данаилов[3] в Съветския съюз и на Дж. Харков[4] у нас. Заслужава внимание и монографията на И. Ялъмов[5], в която се изтъкват и някои политико-идеологически аспекти на военния режим след 1980 г. В трудовете на П. Моисеев и М. Гасратян[6] се изследват проблемите, свързани със социално-икономическото и политическото развитие на Турция след военния преврат от 1960 г.

В Турция дълго време темата за военните е табу за сериозни научни проучвания. За военните се пише или само хубаво, като пазители на единството и неделимостта на нацията и родината, като защитници на републиканския режим в страната, или нищо! Но през последните години и в Турция се появиха множество публикации, в които мястото и ролята на военните в политическия живот се разглеждат в неразривна връзка със социално-икономическото и политическото развитие на страната, взема се предвид влиянието на вътрешните и външните фактори при всеки конкретен случай на военна намеса, като все повече се разкрива единодействието на управляващата буржоазия и генералитета[7]. Една немалка част от турските автори обясняват намесата на военните в политическия живот с необходимостта от възстановяването на нормалното функциониране на многопар-

---

[3] Данилов, В. И. Средние слои в политической жизни современной Турции. М., 1968; Кризис многопартийной системы и роль армии в политической жизни. — В: Политика и экономика современной Турции. М., 1977, 12 — 56; Политическая борьба в Турции — основные направления и особенности. — Вопросы истории, 1985, № 5, 69 — 88; Политическая борьба в Турции. М., 1985.

[4] Харков, Дж. Превратът от 27 май 1960 г. и управлението на Комитета за национално единство в Турция. — В: Балканите след Втората световна война. Т. 1. С., 1979; Политическата борба в Турция 1960 — 1971. С., 1979; Коалиционните правителства на Исмет Иньоню и двата неуспешни опита за преврат в Турция 1961 — 1963. — Etude balkaniques, 1980, No 2, 19 — 41; Военните преврати в Турция. С., 1987.

[5] Ялъмов, И. От пантюркизъм към неофашизъм. С., 1984, 232 — 251.

[6] Моисеев, П. П., М. А. Гасратян. Турция ждёт перемен. М., 1963; Гасратян, М. А. Турция в 1960 — 1963 годах. М., 1965.

[7] Eroglu, E. Siniflar Acisindan 12 Mart. İstanbul, 1974; Cem, İ. 12 Mart. T. 1 — 2. İstanbul, 1973 — 1977; Kemal, M. 12 Mart. Öfkeli Generaller ve İskence. İstanbul, 1977; Bozdemir, M. Türk Ordusunun Tarihsel Kaynaklari, Ankara, 1982; Cölaşan, E. 12 Eylül Özal Ekonomisinin Perde Arkasi. İstanbul, 1984; Birand, M. Emret Komutanim.

тийната парламентарна система, която периодично се изражда в реакционен или в тоталитарен режим поради погрешната политика на едно или на друго правителство[8]. От голямо значение за правилното изясняване на един или на друг военен преврат са мемоарите на участниците в тях[9]. В тези публикации освен силно изразения субективен фактор прави впечатление, че се говори много за разрешаването на проблемите на страната в кемалистки дух, но не става ясно за какви кемалистки реформи става дума, какво конкретно е необходимо да се предприеме, за да няма нужда от нова намеса на военните в политическия живот.

Характерно за публикациите на някои западни автори за ролята на военните в политическия живот на Турция е, че тази тема по-малко се разглежда самостоятелно, а повече в контекста на сравнителни изследвания за политическата роля на военните в развиващите се страни, с подчертан социологически подход в анализа и оценката на събитията[10].

Освен посочената литература, която има пряко отношение към изследваната тема, използувани са множество друга литература, документални издания, някои непубликувани източници, всекидневен и периодичен печат[11].

---

[8] K a r a l, E. 27 Mayis Inkilabinin Sebepleri ve Olusu. İstanbul, 1960; İ p e k ç i, A. O. C o s a r. Ihtilalin Icyüzü. T. 1. İstanbul, 1965; Ö r t ü l ü, E. Üc Ihtilalin Hikayesi. Ankara, 1966; E r d e m i r, S. Milli Bircige Dogru. T. 1, Ankara, 1971; A l t u g, K. 12 Mart ve Mihat Erim Olayi. İstanbul, 1973; D e m i r e l, H. 12 Martin İcyüzü. Istanbul, 1977.

[9] S e y h a n, D. Gölgedeki Adam. İstanbul, 1966; A y d e m i r, T. Talat Aydemirin Hatiralari. Istanbul, 1968; E r k a n l i, O. Anilar. . . Sorunlar. . . Sorumlar. İstanbul, 1973; B a t u r, M. Anilar ve Görusler Üç Dönemin Perde Arkasi. İstanbul, 1985.

[10] W e i k e r, W. The Turkish Revolution, 1960 — 1961. Aspects of Military Politics. Washington, 1963; F i n e r, S. The Man on Horşeback. — In: The Role of the Military in Politics. Pall Mall Press.London, 1962; H a l p e r n, M. The Politics of Social Change in the Middle East and North Africa. Princeton, 1963.

[11] Вж. библиографията на използуваната литература и източници.

УВОД

Съвременна Турция заема една много малка част от територията на бившата Османска империя. Цялата история на тази огромна империя е преди всичко история на военизираната османска държава, в която всичко е подчинено на завоюването на нови земи и покоряването на други народи, на разпространяването на ислямската религия със силата на оръжието. Половината от шествековното и съществуване преминава във войни, даже нейните столици се преместват, следвайки военните походи и завоевания на османската армия[1]. Когато Османската империя достига своето най-голямо могъщество през XVI в., тя се превръща в най-силната военизирана държава, която К. Маркс характеризира като „единствената действително военна държава на средновековието"[2].

Османската империя притежава за времето си голяма армия и военен флот. Нейната численост е различна в мирно време и във военновременни условия. Според турските автори тя се движи в рамките на няколкостотин хиляди, а според западните — от половин милион нагоре. Това са внушителни данни, като се има предвид, че до края на XVIII в. числеността на армията на западноевропейските държави не надхвърля 50 хил.[3] Османската армия се състои от непостоянна провинциална войска, гръбнакът на която съставлява спахийската конница, и от постоянна централна еничарска войска. Последната започва да се създава от XV в. от пленени млади християни, а след въвеждането и до отменяването на данъка девширме (кръвен данък) редовно се попълва с деца от 5- до 20-годишна възраст на балканските християнски народи.

Главнокомандващ на османската армия е султанът, който в периода на възхода на империята лично участвува във военните

---

1 Столици на османската държава за по-кратко или по-продължително време са били следните градове: Карахисар, Йенишехир, Бурса, Изник, Димотика, Одрин и Истанбул.

2 Архив К. Маркса и Ф. Энгельса. Т. 6. М., 1939, с. 189.

3 B o z d e m i r, M. Türk Ordusun Tarihsel Kaynaklari. Ankara, 1982, 57 — 59.

походи и войните. По-късно по време на упадъка на империята с оглед на безопасността на султана неговото място в походите заема великият везир. В държавната йерархическа стълбица след султана и великия везир по-надолу сливането на военното и административното ръководство се олицетворява от бейлербея, субашията и санджакбея, които командват войските в поверените им административни единици на империята — бейлербейството, нахията и санджака[4].

От XVII в., когато започват да се очертават превъзходството на западноевропейските държави и засилването на Север на Руската държава, започва упадъкът на Османската империя. Тя навлиза в период на дълбока икономическа, финансова и политическа криза. Националноосвободителното движение на покорените народи, особено на балканските, ускорява започналия упадък на османската държава. Еничарската войска, числеността на която нараства за сметка на провинциалната спахийска конница, се превръща в тежко финансово бреме, защото издръжката ѝ поглъща огромни средства от държавната хазна. При това тя все повече започва да губи предишната си боеспособност и се превръща в оръдие на вътрешнополитическите борби и интриги, с нейна помощ се свалят едни и се издигат други държавни сановници, един султан се заменя с друг. Разложението обхваща всички институции на османската държава, в т.ч. и на султанската, която постепенно отслабва и се обезличава[5].

Упадъкът на Османската империя се отразява отрицателно най-вече върху армията, която все повече търпи поражения на бойното поле. След първата голяма загуба край Виена през 1683 г. следват други, в резултат на които османската държава губи все повече от своята територия. По-трезвомислещите от османската върхушка се опитват да обяснят пораженията на армията с прилагането от техните противници на нова бойна техника и по-усъвършенствувани оръжия. Те обаче недооценяват настъпилите промени в обществено-икономическия строй в западноевропейските държави, които все повече напредват в капиталистическото си развитие.

---

[4] Димитров, С., К. Манчев. История на балканските народи. XV – XIX в. С., 1971, 62 — 67.

[5] Пак там, 155 — 173; Гасратян, М. Д., С. Ф. Орешкова, Ю. А. Петросян. Очерки истории Турции. М., 63 — 79; Новичев, А. История Турции. Т. 6. Л., 1963, 209 — 225; Sem, I. Türkiyede Geri Kalmişliğin Tatihi. İstanbul, 1975, 140 — 237; Bozdemir, М. Цит. съч., 63 — 64.

За предотвратяването на по-нататъшния упадък на Османската империя се пристъпва към провеждането на редица реформи по западноевропейски образец, и то предимно във военната област, с което се поставя началото на вестернизация (европеизиране) на османската държава[6]. Реформите имат надстроечен характер и се налагат отгоре, от управляващата върхушка. За тяхното осъществяване през първата половина на XVII в. от западноевропейските страни се поканват военни специалисти, някои от които постъпват на постоянна служба. През 1727 г. в Истанбул се открива първата типография за отпечатване на книги, написани или преведени на турски език. Обаче от тези първи опити за реформи някакви съществени резултати не се получават.

През втората половина на XVIII в. се пристъпва към създаването на специализирани военни училища за подготовката на военни и военнотехнически кадри за армията. В Истанбул се откриват: през 1773 г. — Военноморско техническо училище, 1793 г. — Военноартилерийско училище, 1827 г. — Военномедицинско училище, 1834 г. — Военно училище, Военномузикално училище. Тези училища се изграждат по западен образец и преди всичко по френски, а за преподаватели в тях се канят военни и цивилни лица от различни западноевропейски държави. Някои от най-добрите випускници от тези училища се изпращат на специализация в западноевропейски училища и академии.

Въпреки желанието на османската ръководеща върхушка промените в армията имат за последица и политизирането на част от офицерския корпус. С изучаването на чужди езици за усвояването на нови военни знания и технологии младите офицери имат възможност да се запознаят със западните лаистични, позитивистични и рационални идейни течения. Под тяхно влияние сред младото поколение военни и граждански специалисти се формират нови политически възгледи за реформирането не само на армията, но и на цялата османска държава. На тях се противопоставят представителите на феодално-клерикалната реакция, които се страхуват, че провежданите по западен обра-

---

[6] Новичев, А. История Турции. Т. 2. Л., 1968, 19 — 73; 216 — 274; Гасратян, М. А., С. Ф. Орешкова, Ю. А. Петросян. Цит. съч., 77 — 133; Тодорова, М. Англия, Русия и танзиматът. С., 1980; Karpat, K. Türk Demokrasi Tatihi. İstanbul, 1967, 9 — 33; Berkes, N. Türkiyede Cağdaşlasma. Ankara, 1973; Kongar, E. İmparatorluktan Günümüze Türkiyenin Toplumsal Yapisi. İstanbul, 1979, 74 — 81.

зец реформи рано или късно ще разрушат културните основи на османското общество[7].

Нов етап във вестернизацията на Османската империя представляват танзиматските реформи от началото на 40-те години на XIX в.[8] Без някаква съществена гаранция за тяхното осъществяване тези реформи обхващат данъчната система, правосъдието, културата и военната област. През 1843 г. се приема закон за армията, с който се обявява всеобща военна повинност за мюсюлманите за срок от 17 години, от които 5 — редовни и 12 — в запас. Разширяват се някои от военните училища, откриват се нови лицеи с преподаване на турски и чужди езици. От западноевропейските държави и преди всичко от Франция в страната започва да прониква различна научна и художествена литература, която оказва определено влияние върху създаването на новата турска военно-цивилна интелигенция. Обаче и танзиматските реформи се оказват недостатъчни за разрешаването на проблемите на османската държава и предотвратяването на нейния по-нататъшен упадък и разпадане.

От средата на 60-те години на XIX в. „феодално-бюрократичната по произход, но вече буржоазна по умонастроение[9]" млада османска интелигенция започва да пропагандира различни нови идеи и концепции за превръщането на Османската империя в конституционна монархия. През юни 1865 г. в Истанбул се основава тайната организация „Общество на новите османи"[10], която дава тласък на по-нататъшното развитие на зародилото се конституционно движение в страната. Идейни вдъхновители и ръководители на „новите османи" са видни представители на младата османска интелигенция като писателите Намък Кемал, Зия бей, Али Суави и др. По-късно като ръководител на новоосманското движение се утвърждава видният държавник и реформатор Мидхат паша. Той идва до извода, че: „За провеждането на сериозна реформа сред едни необразован народ като нашия

---

[7] Karpat, K. Цит. съч., 13 — 14.

[8] Новичев, А. История Турции. Т. 3. Л., 1978, 109 — 188; Гасратян, М. А., С. Ф. Орешкова, Ю. А. Петросян. Цит. съч., 102 — 114; Karpat, K. Цит. съч., 15 — 16.

[9] Гасратян, М., С. Ф. Орешкова, Ю. А. Петросян. Цит. съч., с. 125.

[10] Петросян, Ю. А. „Новые османы" и борьба за конституцию 1876 г. в Турции. М., 1958; Младотурецкое движение. М., 1971, 45 — 102; Tunaya, T. Türkiyenin Siyasi Hayatinda Batilasma Hareketleri. İstanbul, 1960; Türkiyede Siyasi Partiler. İstanbul, 1952, 91 — 96.

необходимо условие е тези, които са на власт или искат да дойдат на власт, да имат под ръка армията. Защото докато не се спечели войската, нищо не може да се направи."[11]

"Новите османи" установяват тесен контакт с военните и заедно се заемат да подготвят заговор за отстраняване на султана и на правителството му. Начело на подготовката и осъществяването на заговора стоят: Мидхат паша, Хюсеин Авни паша и Сюлейман паша[12]. В резултат на заговора, извършен на 29 срещу 30 май 1876 г., султан Абдулазис бива свален и неговото място заема султан Мурад V, който дава амнистия на намиращите се в чужбина „нови османи" и те се завръщат в страната.

„Новите османи" активират борбата си за провъзгласяването на конституцията след избирането на Мидхат паша за втори път за председател на Държавния съвет през юни 1876 г. Султан Мурад V поради болест бива заменен на 31 август със султан Абдулхамит II. „Новите османи" подкрепят тази замяна на султанския трон, защото новият султан предварително им обещава да провъзгласи конституцията. Отначало той отбягва да изпълни обещанието си, но след това принуден от обстоятелствата, на 23 декември 1876 г., по време на Цариградската конференция на Великите сили, провъзгласява първата в историята на страната конституция[13]. С това се слага началото на първия конституционен режим, който формално съществува до Младотурската революция от 1908 г. Формално, защото султан Абдулхамит II, използувайки за повод започналата Руско-турска война, разпуска парламента на 14 февруари 1878 г. и установява свой абсолютен, деспотичен реакционен режим на управление. По негово нареждане ръководителят на „новите османи" Мидхад паша отначало бива заточен, а после — убит.

Султан Абдулхамит II, отчитайки ролята на военните в политическия живот на империята, провежда широка чистка сред офицерския корпус и организира повсеместно следене (шпио-

---

11 Tepedenlioglu, N. Ordu ve Politika. Istanbul, 1967, p. 15.

12 Мидхат паша е губернатор (управител) на Нишкия вилает (1861 — 1865), на Дунавския вилает (1865 — 1868) и на Багдадския вилает (1869 — 1872); председател на Държавния съвет (1868 — 1869). Хюсеин Авни паша е маршал, няколко пъти заема поста военен министър и главнокомандващ на армията. Сюлейман паша е началник на Военното училище в Истанбул и инспектор на всички военни училища в страната, участник в Руско-турската освободителна война (1877 — 1878).

13 Gözbüyük, A. Türk Anayasa Metinleri. Ankara, 1957, 25 — 38; Soysal, M. Anayasa Anlami. Istanbul, 1977, 22 — 33.

ниране) на офицерите и курсантите от военните училища. Той създава много модерна за времето си шпионска централа, която лично ръководи от двореца „Йълдъз" в Истанбул. По такъв начин султанът успява да обезвреди повечето си противници и да вземе под свой контрол армията, превръща я в опора на деспотичния си реакционен режим[14].

Конституционното движение на „новите османи", в което най-активно участие вземат военните, достига най-големия си успех с провъзгласяването на конституцията от 1876 г. Обаче ограничената социална основа на движението, слабостта и политическата неопитност на зараждащата се национална буржоазия са причина то да бъде разгромено от султан Абдулхамит II. Независимо от това частично постигнатият успех с провъзгласяването на конституцията вдъхва вяра на военно-цивилната интелигенция във възможността за намирането на конституционно разрешение на проблемите на страната. Затова още от самото начало намесата на военните в политическия живот се свързва с борбата за установяване на конституционно управление.

Към края на XIX и началото на XX в. съпротивата срещу деспотичния реакционен режим на султан Абдулхамит II след периода на спадане отново набира сили и придобива още по-голям размах. Това съпротивително движение, което отговаря на интересите на националната буржоазия, либерално-феодалните слоеве и се оглавява от представителите на младата военно-цивилна интелигенция, става известно в новата история като младотурско движение. Младотурците си поставят за цел да заменят режима на султан Абдулхамит II с конституционно управление и по такъв начин да предотвратят по-нататъшния упадък и разпадане на Османската империя[15].

Първите съпротивителни групировки на младотурците се образуват във военните и специализираните граждански училища, които по това време са главните центрове, където се създава новата турска буржоазна интелигенция. За разлика от висшето офицерство, което представлява опора на реакционния деспоти-

---

14 Tepedenlioğlu, N. Цит. съч., 43 — 46.

15 Милер, А. Ф. Актуальные проблемы новой и новейшей истории. М., 1983, 45 — 73; 94 — 109; Петросян, Ю. А. Младотурецкое движение. М., 1971; Шпилькова, В. И. Младотурецкая революция. 1908 — 1909 гг. М., 1977; Алиев, Г. З. Турция в период правления младотурок. М., 1972; Mardin, Ş. Jön Türklerin Siyasi Fikirleri. 1895 — 1908. Ankara, 1964; Tunaya, T. Türkiyede Siyasal Partiler. T. 1. Ikinci Mesrutiyet Dönemi. Istanbul, 1984.

чен султански режим, патриотично настроеният младши и среден офицерски кадър е против този режим. Младата военно-цивилна интелигенция става главна опора и ръководеща сила на младотурското движение.

През 1889 г. във Военномедицинското училище в Истанбул се поставя началото на тайната младотурска организация „Единение и прогрес" („Иттихат ве теракки"), която има за цел да се бори за спасяването на страната от деспотичния реакционен султански режим. След това тайни младотурски групировки се създават във Военното училище, Военноморското училище, Военноартилерийското училище, Ветеринарното училище, а така също в Училището за подготовка на граждански чиновници. По такъв начин „Единение и прогрес" се разраства, вербува нови членове, но запазва конструктивния си характер. Пристъпва се към подготовката на заговор за сваляне то на султан Абдулхамит II.

Въпреки своята конспиративност, дейността на "Единство и прогрес" не остава скрита за агентите на султанската шпионска централа. Провалите на младотурските групи в различни военни училища следват един след друг. Едни от младотурските офицери и част от цивилните интелигенти се спасяват с бягство в чужбина. Други биват арестувани и получават тежки присъди, в т.ч. и смъртни. Към 1900 г. в Истанбул оцелява само една младотурска организация[16].

Повечето от избягалите младотурци се събират в Париж. Тук през 1891 г. те създават младотурската организация „Османско общество на единението и прогреса". Нейни филиали се откриват в много европейски градове, в т. ч. и на Балканите — София, Пловдив, Русе, Букурещ, Меджидие и др. Отначало главно място в дейността на младотурците в чужбина заема антиправителствената пропаганда. Всички младотурски организации в чужбина са единни в желанието си да свалят деспотичния реакционен султански режим, но съществено се различават по въпроса за използуването на необходимите средства за постигането на тази цел. Едни са за мирни средства, други — за насилствени, революционни; едни са за търсене на помощта на Великите сили, други — против всякаква намеса на Великите сили в техните работи. Във всичко това намират отражение различията в интересите на отделните социални групи от буржоазията и фео-

---

[16] Петросян, Ю. А. Цит. съч., 170 — 173; 175 — 178; 190 — 194; Алиев, Г. З. Цит. съч., 59 — 60.

дално-либералните слоеве на османското общество по това време[17].

За преодоляването на разногласията между младотурците през февруари 1902 г. в Париж се свиква техният I конгрес. Обаче на него не само че не се постига желаното единство, а напротив — още повече се задълбочава разколът в младотурското движение. Създават се две нови младотурски организации: едната начело с Ахмед Риза бей — „Общество на прогреса и единението", и другата начело с принц Себахаттин — „Общество на частната инициатива и децентрализацията". Първата си поставя за цел да продължи борбата за възстановяването на конституцията от 1876 г. и за запазването на целостността и независимостта на Османската империя. Втората пък има за цел да търси безкористната подкрепа на Великите сили в борбата за реформирането на империята, за даване широк простор на частната инициатива и на чуждия капитал в икономиката на страната. Разколът на Парижкия конгрес води до спад в дейността на младотурците.

Нов подем в младотурското движение настъпва под влиянието на Руската революция от 1905 г. В Солун местната военно-цивилна интелигенция основава „Османско общество на свободата". Тя влиза в пряка връзка с „Общество на прогреса и единението" в Париж. В Дамаск се създава друга младотурска организация „Общество на родината и свободата" от офицери от местния гарнизон и интернирани младотурски деятели. Нейното организиране е свързано с името на младия офицер Мустафа Кемал — бъдещия ръководител на Кемалистката буржоазнонационална революция и създател на Република Турция. В различните военни училища в Истанбул се основават нови младотурски организации, едни от които биват разкрити от султанската агентура и разтурени, но други продължават своята дейност.

От голямо значение за консолидирането на силите на младотурците в обединяването на 27 септември 1907 г. на „Общество на прогреса и единението" в Париж с „Османско общество на свободата" в Солун под наименованието „Османско общество на свободата и единението". Тази обединена младотурска организация запазва центровете си в Париж и Солун и си поставя за цел главно борбата за възстановяването на конституцията от 1876 г. За постигането на това Солунският център насочва уси-

[17] Петросян, Ю. А. Цит. съч., 198 — 211; Шпилькова, В. И. Цит. съч., 35 — 42; Алиев, Г. З. Цит. съч., 60 — 65.

лията си към вербуването на офицерите и войниците, разквартирувани в Солун и Одрин, а Парижкият център се заема с подготовката на нов обединителен конгрес на всички младотурски организации в страната и в чужбина[18].

През декември 1907 г. в Париж се провежда II младотурски конгрес, който за разлика от първия преминава в дух на конструктивно сътрудничество и завършва с приемането на обща политическа декларация. В този много важен документ се осъжда реакционният деспотичен режим на султан Абдулхамит II и се призовава за неговото отстраняване от трона и за установяването на представително (парламентарно) управление в страната. За постигането на това се решава използването на: въоръжена и невъоръжена съпротива, антиправителствена пропаганда сред населението и особено сред военните, всеобщо въстание, а така също и други средства според изискванията на конкретната обстановка[19].

На II младотурски конгрес в Париж остават нерешени такива важни въпроси, свързани с крайните цели на националноосвободителното движение на покорените народи — образуването на независими национални държави. На този етап всички участници се задоволяват с компромисното решение за слагане край на султанския деспотичен реакционен режим и за установяване на парламентарно управление. Но с приемането на въоръжената съпротива и всеобщото въстание като методи за постигане на поставената цел, младотурското движение бележи нов етап в своето развитие, с което завършва процесът на превръщането му от буржоазно-либерално в буржоазно-революционно движение[20].

Младотурците пристъпват към подготовката на първата в историята на страната буржоазна революция. Нейната военна подготовка се пада на Солунския център, който развива активна дейност сред военните части, разположени в Македония и в Тракия. В антиправителствената пропаганда на младотурците голямо съдействие оказват и техните привърженици в Генералния щаб. Между тези щабни офицери могат да се посочат имената на: М. Кемал (Ататюрк), Исмет (Иньоню), М. Февзи (Чакмак), Кязим (Карабекир), А. Фуад (Джебесой) и др., които по-късно играят ръководна роля в Кемалистката буржоазно-национална революция.

---

[18] Петросян, Ю. А. Цит. съч., 239 — 241.

[19] Tunaya, T. Türkiyede Siyasi Partiler. İstanbul, 1952, 156 — 157.

[20] Петросян, Ю. А. Цит. съч., 245 — 253.

Изостряне то на националните и социалните противоречия в европейските провинции на Османската империя води до засилването на националноосвободителното движение в тях. Положението в провинциите се усложнява и от това, че те стават обект на политическите и дипломатическите противоречия на европейските Велики сили, които под предлог за провеждането на реформи в империята се стремят да засилят и укрепят позициите си[21]. Намесата на Великите сили ускорява началото на Младотурската революция.

В края на юни 1908 г. Солунският център взема решение всички офицери младотурци да напуснат постовете си и с въоръжени отряди да излязат в планината. На 3 юли майор Ахмет Ниязи бей от Ресна, водещ 200 въстаници, отива в близката гора, като преди това изпраща на султан Абдулхамит II телеграма с искане веднага да възстанови конституцията от 1876 г. На 6 юли майор Енвер бей от Тиквеш също излиза в планината начело на въстанически отряд. Примерът на първите последват и други младотурски офицери. Офицерите и войниците от Солун и Одрин преминават без колебание към въстаналите[22].

Султанското правителство в Истанбул се опитва чрез хитрост и сила да потуши въстанието още в самото му начало, но не успява. По решение на Солунския център на 23 юли младотурските комитети в градовете на европейските провинции на империята провъзгласяват конституцията от 1876 г. Поставени пред свършен факт, султанът и Високата порта биват принудени през нощта на 23 срещу 24 юли да обявят султански указ за възстановяването на конституцията и за свикването на парламента. Под натиска на младотурските ръководители султан Абдулхамит II бива принуден да даде клетва за вярност към конституцията[23].

С възстановяването на конституцията от 1876 г. завършва първият етап от Младотурската революция и започва т. нар. втори конституционен режим. Политическата власт преминава под контрола на младотурците, но те на първо време не се ангажират директно с управлението на страната и предпочитат задку-

---

[21] П о п о в, Р. Австро-Унгария и реформите в европейска Турция. 1903 — 1908. С., 1974, 148 — 197; Д и м и т р о в, С., К. М а н ч е в. История на балканските народи. 1879 — 1918. С., 1975, 318 — 321.

[22] М и л л е р, А. Ф. Цит. съч., с. 63; А л и е в, Г. З. Цит. съч., 98 — 99; Ш п и л ь к о в а, В. И. Цит. съч., 96 — 97; П е т р о с я н, Ю. А. Цит. съч., 291 — 292.

[23] Ш п и л ь к о в а, В. И. Цит. съч., с. 114.

лисно да направляват политическия живот: запазват султанското правителство и органите на държавната власт, като ги очистват от най-компрометираните и най-ненавистните представители на султанския деспотичен, реакционен режим; не отиват към задълбочаването на революционния процес, защото се страхуват от масовото участие на широките народни маси в него, от разширяването на правата на нетурските народи. За младотурците най-важното си остава запазването на целостта на Османската империя.

Султан Абдулхамит II, принуден от обстоятелствата да приеме възстановяването на конституционния режим, не се примирява с това и обмисля как да си възвърне пълнотата на прерогативите. В това той се опира на феодално-клерикалната реакция и разчита преди всичко на своята гвардия. На 13 април 1909 г. в столицата избухва контрареволюционен метеж, подготвен от антимладотурските реакционни сили с одобрението на султана и подкрепата на някои Велики сили и преди всичко на Англия[24]. Метежът започват онези части от истанбулския гарнизон, чиито офицери остават верни на султана. След това към тях се присъединяват и други части, подстрекавани от реакционните клерикални елементи, а така също и от някои лумпенизирани истанбулци. Едни от младотурските офицери биват затваряни в казармите, други биват убити, но повечето от тях се спасяват с бягство в Солун. Същото правят и младотурски депутати от парламента. Метежниците искат от султан Абдулхамит II оставката на великия везир и на военноморския министър, уволняването на младотурските офицери, анулирането на мандатите на младотурските депутати, прилагането на шариатските закони и помилването на всички участници в метежа. Султанът, който е в течение на станалите събития, побързва да приеме исканията[25].

Всички военни и цивилни ръководители на младотурците се събират в Солун, за да обсъдят и решат мерките, които трябва да се вземат за подавянето на метежа. Централният комитет на действуващо като партия младотурско общество „Единение и прогрес" решава да се сформира една Армия на действието, на която да се възложи смазването на метежа и наказването на виновниците. За главнокомандуващ първоначално се назначава

---

[24] A k ş i n, S. 31 Mart Olayi. İstanbul, 1972; A v c i o ğ l u, D. 31 Martta Yabanci Parmağı. Ankara, 1969, 14 — 112.

[25] Ü n a l, T. Türk Siyasi Tatihi. Ankara, 1958, p. 219.

Хюсни паша и за началник-щаб — старши капитан Мустафа Кемал. Обаче в навечерието на навлизането на Армията на действието в Истанбул ЦК на „Единение и прогрес" в Солун решава да смени командуването на тази армия. За главнокомандуващ се назначава Махмут Шевкет паша, а за началник-щаб — майор Енвер бей. По такъв начин М. Кемал бива изтласкан от младотурското ръководство на втори план, което може да се обясни както с личното съперничество между него и майор Енвер бей, така и с обявяването му против прекаленото политизиране на военните на II конгрес на „Единение и прогрес".

Армията на действието напредва, без да срещне някаква съпротива, и на 26 април Истанбул и околностите му са под неин контрол. Започват арестите на метежниците, които се предават на военен трибунал. Осъдените на смърт се бесят направо на електрическите стълбове по улиците. На 27 април парламентът взема решение за детронирането на султан Абдулхамит II и за изпращането му в Солун, където остава до Балканските войни[26]. Султанският трон се заема от брат му султан Мехмет V Решат. Новият султан, прекарал повече от 30 години в „златна клетка", се е превърнал в страхлива и безволева личност, която напълно устройва младотурците, решили този път напълно да вземат управлението в свои ръце.

С подавянето на метежа започва вторият период от Младотурската революция. Султанската институция, както и животът на детронирания султан се запазват, за да бъдат използувани за укрепването на властта на младотурците и не на последно място за връщане обратно в страната богатствата на Абдулхамит II, вложени в чуждестранни банки. С новите поправки в конституцията още повече се ограничават прерогативите на султана и се разширяват пълномощията на парламента. Младотурците постепенно елиминират всичките си политически противници от опозицията и установяват едноличното управление на „Единение и прогрес". А от 1913 г. цялата власт на младотурците се съсредоточава в ръцете на един триумвират, състоящ се от най-видните им ръководители: Енвер паша — военен министър, Талят паша — министър на вътрешните работи и председател на ЦК на „Единение и прогрес", и Джемал паша — военноморски министър и военен губернатор на Истанбул. Триумвиратът обвързва изцяло Османската империя с Герма-

[26] Пак там, 184 — 186; O k y a r, F. Üç Devirde Bir Adam. İstanbul, 1980, 35 — 52.

ния[27] и я въвлича на нейна страна в Първата световна война, завършила с фатални последици за нейната по-нататъшна съдба.

Младотурското движение като приемник на конституционното движение от 60-те и 70-те години постига своя най-голям успех с победата на първата в историята на страната буржоазна революция от 1908 г. Обаче младотурците се изявяват като непоследователни буржоазни революционери, не предприемат радикални мерки за разрешаването на социално-икономическите и националните проблеми на страната, за ликвидирането на нейната полуколониална зависимост от империалистическите държави. Недалновидната вътрешна и външна политика на младотурците ускорява окончателния крах на Османската империя. Характеризирайки Младотурската революция, В. И. Ленин пише: „В Турция победи революционното движение във войската, ръководено от младотурците. Вярно, тази победа е полупобеда или по-малка част от победата. . . Но такива полупобеди в революциите. . . са най-верният залог за нови, много по-остри перипетии на гражданската война, които въвличат най-широките маси на народа"[28].

Младотурската революция остава недовършена, но тя допринася много за по-нататъшното политизиране на военните и за въвличането им в политическия живот на страната.

---

[27] O r t a y l i, İ. İkinci Abdulhamit Döneminde Osmanli İmparatorluğunda Alman Nufuzu. Ankara, 1981, 22 — 101.

[28] Л е н и н, В. И. Полное собрание сочинений. Т. 17. М., 1961, с. 177.

ПЪРВА ГЛАВА

СЪЗДАВАНЕ НА РЕПУБЛИКАНСКАТА ТУРСКА АРМИЯ И НЕЙНАТА РОЛЯ В ПОЛИТИЧЕСКИЯ ЖИВОТ НА СТРАНАТА ДО ВТОРАТА СВЕТОВНА ВОЙНА

Участието на Османската империя в Първата световна война завършва с нейния пълен разгром[1]. По силата на подписаното на 30 октомври 1918 г. примирие в пристанището Мудрос на Егейско море султанското правителство се задължава да изтегли войските си от всичките си бивши арабски и други окупирани територии, както и да демобилизира армията си с изключение на ограничен контингент за поддържането на вътрешния ред в страната и за охраната на границата; да предаде военноморския си флот на победителките във войната и да освободи всички военнопленници, без да му бъдат върнати турските; да предостави на Антантата контрола върху своите жп линии, върху морския транспорт, пощите, телеграфа и др. Освен това Антантата окупира зоната на Проливите, тунелите в планините Торос и запазва правото си да вземе всеки обект по свое усмотрение[2].

Мудроското примирие в действителност представлява едностранна капитулация на Османската империя пред империалистическия диктат на Антантата. Флотът на Антантата навлиза в Мраморно море, а отделни негови кораби заемат позиции срещу султанския дворец Долмабахче. Англия окупира Мосулския район в Северен Ирак и стратегически важното средиземноморско пристанище Александрета. Английски, френски и италиански войски навлизат в Истанбул. Французите окупират Югоизточен Анадол (Киликия), италианците — Югозападен Анадол, а гърците — Измир[3].

На 10 август 1920 г. в Севър, близо до Париж, е подписан и мирният договор, който е част от Версайската система от мирни договори, налагани от победителите на победените държави в Първата световна война. Според Севърския мирен договор Про-

---

[1] Л у д ш у в е й т, Е. Ф. Турция в годы первой мировой войны. М., 1966.

[2] Пак там, 298 — 303; M e r a y, S., O. O l c a y. Osmanli İmparatorluğun Çöküs Belgeleri. Ankara, 1977, 1 — 2.

[3] Ш а м с у т д и н о в, А. М. Национально-освободительная борьба в Турции 1918 — 1923. М., 1966, 19 — 21.

ливите се предават под контрола на международна комисия, демилитаризират се и се оставят открити за преминаването на всички военни и търговски кораби по всяко време. Източна Тракия без Истанбул, Измир и някои острови в Егейско море се предават под контрола на Гърция. Под формата на подмандатни територии и протекторати арабските провинции се разпределят между Англия, Франция и Италия. Под владичеството на Антантата преминават и редица територии в Източен и Югоизточен Анадол. Там се създава дашнакската национална арменска държава и се предвижда образуването на кюрдска. За бъдещата турска държава се оставя неголяма територия в Централен Анадол. Столицата на тази държава се предвижда да стане Истанбул, но при условие, че всички членове на Севърския мирен договор бъдат изпълнени. Числеността на турските въоръжени сили се съкращава на 50 700; от които 700 — султанска гвардия, 35 000 — жандармерия и 15 000 — специални части. За контролирането на турската армия и флота се учредява специална комисия от представители на Антантата[4].

Победителите от Антантата не само разпределят помежду си владенията на Османската империя, но поставят под заплаха самото съществуване на турската държава. С понесените от Турция териториални, човешки, материални и финансови загуби по време на Първата световна война, с нанесените ѝ морални поражения тази война не може да се сравни с нито една от многочислените войни, които империята е водила. Османската армия, която векове наред воюва за завладяването на нови земи и за покоряването на други народи, за разпространяването на ислямската религия със силата на оръжието, се оказва в положение да не може да защити самото турско население в Андола. През време на войната в армията са мобилизирани 2 850 000 души, а при подписването на Мудроското примирие в нейните редици се намират само 560 000 души. Към края на войната тя е дезорганизирана напълно, а дезертьорството взема значителни размери. През 1919 г. нейната численост рязко намалява и възлиза едва на 43 000 души, което е по-малко дори от определеното от Севърския мирен договор[5]. Трагичните за турския народ последици от Първата световна война пораждат сред него голямо разочарование от армията, което все повече прераства във враждеб-

---

[4] Севрский мирный договор и акты, подписанные в Лозанне. М., 1927, 3 — 136; M e r a y, S., O. O l c a y. Цит. съч., 45 — 178.

[5] A v c i o ğ l u, D. Milli Kurtulus Tarihi. T. 3. İstanbul, 1974, p. 969.

ност към военните като цяло[6]. Изтощението, отегчението и страхът от войната са толкова силни сред населението, че на много места в Анадола то се обявява против въоръжените сили поради това, че те могат отново да разпалят война[7].

Поражението във войната и нейните последици засягат интересите на огромното мнозинство от турския народ, поставят под заплаха самото съществуване на турската държавност. Това именно предизвиква стихийната съпротива срещу унизителните условия на Мудроското примирие и на Севърския мирен договор. В различни градове и селища на страната се провеждат протестни митинги и манифестации, създават се местни комитети за отбрана, формират се милиционерски части и партизански отряди за борба срещу окупаторите. Докато султанът и неговото правителство раболепствуват пред Антантата, турският народ въпреки крайната си изтощеност от водените една след друга войни (Триполитанската, Балканската и Първата световна война) намира в себе си морални и физически сили да отхвърли империалистическите договори и да започне борба за отстояване на своето независимо съществуване.

Военните не остават настрана от стихийно започналата националноосвободителна борба на турския народ. Но те, съобразявайки се с враждебността на населението към армията, предпочитат да стоят привидно на втори план в този начален етап от борбата. Много представители на военно-цивилната интелигенция (военни, преоблечени в цивилни дрехи) агитират населението в различни области на Анадола в защита на турската държава и за необходимостта от съпротива срещу окупаторите. Много от дезертиралите войници се включват в милиционерските части и в партизанските отряди, за да защитават родния си край, живота и имота на близките си. Най-често офицерите, вместо да предадат оръжието и боеприпасите на разформированите военни части на окупационните власти, предварително ги изнасят от военните складове и ги предават на партизаните. В повечето случаи партизанските отряди и частите на милицията се командуват от офицери, преоблечени в цивилни дрехи. А там, където командирът е цивилен, помощникът му е военен. По такъв начин създадените в различните области на Анадола милиционерски части и партизански отряди за борба срещу окупато-

---

[6] B o z d e m i r, M. Türk Ordusunun Tatihsel Kaynaklari. Ankara, 1982, p. 83.

[7] A v c i o ğ l u, D. Цит. съч., 967 — 982.

рите образуват т. нар. национални сили (куваи миллиет). В тези съпротивителни сили участвуват предимно селяни, които са огромното мнозинство от населението и са главната движеща сила на националноосвободителната борба на турския народ. Работническата класа също взема участие в тази борба, но поради своята малочисленост и недостатъчна организираност тя не може да играе ръководна роля в нея. Това постига турската национална буржоазия, която за разлика от компрадорската, е заинтересована от запазването на териториалната цялост и независимостта на държавата. Идеен вдъхновител на националната буржоазия е патриотично настроената военно-цивилна интелигенция, из средата на която излиза и ръководителят на националноосвободителната борба М. Кемал (Ататюрк)[8]. Военните играят водеща роля в организирането и довеждането до подобен край на националноосвободителната борба на турския народ[9].

След като в Истанбул М. Кемал се убеждава, че султанското правителство няма намерение да се противопостави на окупаторите от Антантата, той решава да замине за Анадола и оттам да организира борбата на народа за независима и суверенна турска държава. Със съдействието на свои привърженици и симпатизанти във военното министерство и в правителството на Ферид паша той успява да издействува да бъде назначен за инспектор (командуващ) на Трета (бившата Девета) армия в Североизточен Анадол с много широки пълномощия за възстановяване на реда и спокойствието в този район[10]. Пълномощията на М. Кемал се одобряват лично от великия везир Ферид паша и от султан Мехмед VI Вахидеддин. На 19 май 1919 г. с един малък щаб той пристига в Самсун, разположен в Североизточното Черноморско крайбрежие.

Още с пристигането си в Самсун М. Кемал се свързва със своите другари и приятели генералите Али Фуад паша, командир на 20-и корпус в Анкара, и Кязим Карабекир, командир на 15-и корпус в Ерзурум. Имайки тяхната подкрепа, той енергично се заема с обединяването на всички съпротивителни сили за създаване на единен национален ръководен център за борба

---

[8] През 1934 г. турският парламент (Меджлис) дава на Мустафа Кемал фамилното име Ататюрк.

[9] B o z d e m i r, М. Цит. съч., 77 — 93; Ш а м с у т д и н о в, А. М. Цит. съч., 43 — 174.

[10] Ш а м с у т д и н о в, А. М. Цит. съч., 67 — 68; A y d e m i r, Ş. Tek Adam. T. 1. İstanbul, 1966, 414 — 430.

срещу окупаторите от Антантата. На М. Кемал, назначен за инспектор със специални пълномощия, са подчинени всички военни части във вилаетите Трабзон, Ерзурум, Сивас и Ван, в санджаците Ерзинджан и Самсун. Освен това командирите на корпусите във вилаетите Диарбекир, Битлис, Елязиг, Анкара и Кастамону се задължават да му оказват съдействие при изпълнение на неговите служебни задължения[11]. По това време партизанското движение се разгръща в много вилаети на Анадола. Активна дейност развиват създадените по места буржоазно-патриотични организации в защита на правата на отделните райони. Такива са например дружествата за защита на правата на Измир, Адана, Източен Анадол, Тракия и др.[12] Чрез военните командири и някои валии М. Кемал успява да установи контакт с тези буржоазно-патриотични организации, с представители на местните първенци (ешраф) и богословите (улема), които имат голямо влияние сред населението. Разяснява им и им внушава, че политическото и националното съществуване на турския народ продължава и че той е готов да се бори за своята свобода и независимост[13].

На 12 юни 1919 г. М. Кемал пристига в Амася, посрещнат най-тържествено от населението. Тук той провежда тайно събрание с участието на някои командири на войскови части, в т.ч. с А. Фуад паша и бившия морски министър Х. Рауф. На съвещанието се обсъжда създалата се обстановка в страната и се набелязват мерки за борба срещу окупаторите. Решенията на това съвещание се оформят в циркуляр, който на 22 юни 1919 г. се изпраща до всички военни и граждански ръководители в Анадола и Тракия. Основното съдържание се свежда до следното: териториалната цялост и независимостта на турската нация са в опасност; централното правителство не е в състояние да изпълнява своите функции, което води до пълното незачитане на нацията; независимостта на Турция може да бъде спасена само чрез проява на твърда решимост от целия народ; за намиране на изход от създалото се положение е необходимо да бъде създадено национално представителство. Изтъква се, че е взето решение в Сивас да се свика национален конгрес, като от всеки вилает се изпратят по трима делегати, ползуващи се с доверието на нацията. Отправя се предупреждение — циркулярът да се пази като нацио-

---

11 A y d e m i r, Ş. Цит. съч., 424 — 425.

12 Шамсутдинов, А. М. Цит. съч., 61 — 65.

13 Atatürkün Söylev ve Demeçleri. T. 1. İstanbul, 1959 — 1961, 12 — 13.

нална тайна. Той е подписан от М. Кемал, Х. Рауф, А. Фуад паша и от пристигналия от Истанбул към края на съвещанието Рефет, командир на 3-ти корпус. Кязим Карабекир и други командири телеграфически съобщават, че се присъединяват към циркуляра По такъв начин армията в лицето на подписалите го командири се ангажира с неговото изпълнение, което по същество е първата стъпка към организирането на националноосвободителната борба на турския народ в цялата страна.

Със своята дейност М. Кемал превишава многократно предоставените му пълномощия и поставя в затруднение султанското правителство пред окупационните сили на Антантата. Под техен натиск министърът на вътрешните работи Али Кемал бей отстранява М. Кемал от длъжността инспектор (командуващ) със специални пълномощия в Трета армия. В изпратеното от Кемал бей писмо до валиите в Анадола между другото се отбелязва, че „Мустафа Кемал паша е велик пълководец, но недостатъчно компетентен в текущата политика и за това той се снема от заеманата длъжност „по молба и настояването на британския върховен комисар"[14]. Поради това, че М. Кемал не се подчинява и продължава дейността си, министърът на вътрешните работи е принуден да подаде оставка. Султан Мехмет VI се опитва с хитрост да отстрани М. Кемал, като му предлага да отиде на почивка където пожелае, до подписването на мирния договор. При така създалото се положение на 7 юли 1919 г. М. Кемал изпраща нов циркуляр до военните командири, с който им нарежда да не предават командуването на новоназначените командири от султанското правителство и да си сътрудничат най-тясно с местните дружества за защита на правата[15]. На следващия ден той подава оставката си, като се мотивира с това, че не може да приеме решенията на Парижката мирна конференция, и заявява, че ще остане в Анадола да се бори за извоюването на пълната независимост на своята родина[16].

Принудителната оставка на М. Кемал не оказва отрицателно влияние върху по-нататъшното развитие на националноосвободителната борба на турския народ, тъй като по-голямата част от военните командири заявяват, че и в бъдеще ще останат под не-

---

[14] М и л л е р, А. Ф. Очерки новейшей истории Турции. М., 1948, с. 87.

[15] M u m c u, A. Tarih Açisindan Türk Devrimin Temelleri ve Gelişimi. İstanbul, 1981, 38 — 39.

[16] Atatürkün Söylev ve Demecleri, t. 1, p. 27.

говото командуване. Първи декларират верността си към М. Кемал командирите на 15-ти и 20-ти корпус Кязим Карабекир и А. Фуад паша. Техният пример е последван и от много други командири[17].

От 23 юли до 7 август 1919 г. в Ерзурум се провежда конгрес на дружествата за защита на правата от източните вилаети. Конгресът, председателствуван от М. Кемал, обсъжда въпроса за организирането на защитата на източните вилаети Трабзон, Ерзурум, Сивас, Диарбекир, Елязиг, Ван и Битлис, които до началото на Първата световна война влизат в границите на Османската империя. Във взетото от конгреса решение се подчертава, че източните области са готови да се борят заедно с цялата нация за своите права и че е необходимо поради неспособността на султанското правителство да защити интересите на източните вилаети да се създаде временно правителство, което да се бори за свободата на турския народ. Същевременно в решението се отказват каквито и да било политически права на християнските народи в бившата Османска империя. На конгреса е избран представителен комитет начело с М. Кемал, на когото е поставена задачата да организира изпълнението на взетото решение.

Значението на Ерзурумския конгрес се състои в това, че със своите решения допринася за обединяването на борбата на източните вилаети с националноосвободителната борба на целия турски народ и подготвя почвата за свикването на общонационален конгрес, състоял се по-късно в Сивас.

Сиваският конгрес се провежда от 4 до 12 септември 1919 г. под председателството на М. Кемал. Приема се разгърната програма за спасяването на страната от разделение и за довеждане на националноосвободителната борба на турския народ до успешен край. Конгресът има важно значение, тъй като обединява в едно цяло всички националноосвободителни сили. За ръководството на тези сили е избран Представителен комитет в състав от 13 души начело с М. Кемал. На този конгрес за пръв път се дава приоритет на принципа за принадлежността на властта на нацията, което е първата стъпка към създаването на национална държава. Заедно с това той се обявява за лишаване на националните малцинства от правото на самостоятелно съществуване, което по същество е продължение на реакционната национална политика на Османската империя, насочена към асимилирането на нетурските националности. На Сиваския конгрес все още не се

---

[17] Мимси, А. Цит. съч., с. 40.

отива до открито скъсване на отношенията със султана, но се настоява за свикването на парламента, който в бъдеще да контролира дейността на правителството. Със специално обръщение към султан Мехмет VI се иска той да замени правителството на Ферид паша с друго, което да изразява волята на нацията, или, с други думи, да не се противопоставя на националноосвободителната борба. Накрая конгресът приема обръщение към Великите сили и другите европейски държави, в което се отстоява законността на националното движение, започнато в Анадола[18].

По такъв начин на Сиваския конгрес се изработват основите на антиимпериалистическата националноосвободителна борба на турския народ, която преследва главно целта да се освободи страната от империалистическите окупационни сили на Антантата. Тази програма за действие се подкрепя от почти всички слоеве на турския народ с изключение на султана и подкрепящата го феодално-клерикална реакция и компрадорската буржоазия. Започналата в Анадола антиимпериалистическа националноосвободителна борба на турския народ е първият етап на буржоазната националноосвободителна революция, която остава известна в историята като Кемалистка революция.

След Сиваския конгрес султанското правителство и Антантата са принудени да признаят буржоазно-националните сили начело с М. Кемал като действителната политическа сила в Анадола. В отговор на приетите от конгреса решения на 30 септември 1919 г. султанът със съгласието на окупационните сили назначава ново правителство начело с Али Риза паша. Новият велик везир е стар султански сановник, известен англофил, но не така силно компрометиран като своя предшественик и следователно е компромисно приемлива политическа фигура за кемалистите. От 20 до 22 октомври в Амася се водят преговори между делегация на султанското правителство начело с морския министър Салих паша и на Представителния комитет начело с М. Кемал за изясняване на отношенията между двете страни. В резултат се постига договореност султанското правителство да признае решенията на Сиваския конгрес и да работи за запазването на границите, фиксирани с Мудроското примирие, а кемалистите да се въздържат от активни военни действия срещу окупационните сили до свикването на Палатата на депутатите, която да вземе съдбата на държавата в свои ръце[19].

---

18 Nutuk. T. 3. İstanbul, 1934, p. 47.

19 Türkiye Diş Politikasinda 50 Yil. T. 1. Ankara, 1974, 49 — 52.

Според постигнатата в Амася договореност в края на ноември и началото на декември 1919 г. се провеждат избори за Палатата на депутатите на последния османски парламент. Поради сложната вътрешнополитическа обстановка изборите не обхващат цяла Турция, но избирателните комисии назначават необходимия брой депутати от всеки избирателен район[20]. По такъв начин кемалистите печелят почти всички депутатски места от избирателните райони в Анадола. В резултат на това от всичко 175 депутати в Палатата на депутатите 116 са привърженици на националноосвободителното движение. Надеждите, които възлагат на новия парламент двете страни, са напълно противоположни. Султанското правителство и окупационните сили се надяват да неутрализират влиянието на кемалистите и да задушат националноосвободителното движение още в самия му зародиш. Кемалистите, съгласявайки се със свикването на парламента в Истанбул, също се надяват да създадат силна парламентарна фракция на Дружеството за защита на правата на Анадола и Тракия начело с М. Кемал, да го изберат за председател на Палатата на депутатите и да получат парламентарно одобрение на решенията на Сиваския конгрес.

Представителният комитет на дружеството начело с М. Кемал се премества от Сивас в Анкара, където има по-добри съобщителни връзки с Истанбул. Избраните от Анадола депутати, преди да отпътуват за Истанбул, се събират в Анкара и заедно с членовете на Представителния комитет вземат конкретни решения и изработват линия на поведение в парламента. М. Кемал, въпреки че е избран за депутат, от съображения за сигурност остава в Анкара, откъдето следи развитието на дебатите в парламента[21].

На 12 февруари 1920 г. в Истанбул се откриват заседанията на Палатата на депутатите. Противно на очакванията на кемалистите дебатите се развиват не в тяхна полза. Повечето от кемалистките депутати изневеряват на изработената предварително линия на поведение и действуват примиренчески по отношение на султана и неговото правителство. Те много бързо попадат под влиянието на феодално-клерикалната реакция и компрадорската буржоазия в Истанбул, дават клетва за вярност на султан Мехмет VI и одобряват антинационалната по своята същ-

---

[20] Nutuk, t. 3, p. 180.

[21] Мумджу, А. Цит. съч., 47 — 48.

ност политика на правителството на Али Риза паша. В резултат на това не се формира парламентарната фракция на Дружеството за защита на правата на Анадола и на Тракия, а М. Кемал не е избран за председател на Палатата на депутатите.

Само след решителната намеса на Представителния комитет в Анкара и под влияние на по-младите кемалистки депутати на 28 януари 1920 г. парламентът приема предварително изработения въз основа на решенията ча Сиваския конгрес „Национален обет". Този програмен документ за националноосвободителна борба се състои от шест точки, основното съдържание на които се свежда до следното: османо-мюсюлманското мнозинство, живеещо в пределите на границите, определени с примирието от 30 октомври 1918 г., представлява единно, неделимо цяло; правното положение на Западна Тракия трябва да се определи чрез свободни избори; при гарантиране сигурността на Мраморно море и Истанбул Турция ще се присъедини към всяко споразумение за откриването на Проливите и Черно море за световната търговия; на малцинствата, живеещи в Турция, ще бъдат гарантирани политически права само при положение, че такива се признаят за мюсюлманското население в съседните страни; признавайки необходимостта от изплащането на своите дългове, Турция ще се противопостави на всякакви обвързвания, които биха възпрепятствували нейното независимо политическо, правно и финансово развитие[22].

Приемането на Националния обет от Палатата на депутатите се посреща с голямо недоволство от окупационните сили на Антантата, тъй като прокламираните от него идеи противоречат на плановете им да задушат националноосвободителното движение в Анадола и да приложат на практика подписания след това Севърски мирен договор в цялата му пълнота. Поради това те решават да постигнат целите си чрез военни средства. С подкрепата на Англия в Анадола са прехвърлени нови части от редовната гръцка армия. Английската средиземноморска военна ескадра навлиза във водите на Босфора край Истанбул. На 16 март 1920 г. войските на Антантата окупират града и неговите околности, обявяват военно положение, вземат под свой контрол всички правителствени учреждения, вестниците и всички други печатни издания и прекъсват железопътната връзка между Истанбул и Анкара. Вътрешният ред в града се поддържа от полицията и жандармерията на окупационните власти. Започват

22 Türkiye Diş Politikasinda. . ., t. 1, 54 — 55.

арести на кемалистки депутати и други обществени дейци, подкрепящи националните сили на Анадола, които след това се изпращат на о. Малта. Палатата на депутатите преустановява заседанията си, а след това е разпусната от султана. По настояване на англичаните той отново назначава техния довереник Ферид паша за велик везир и съставеното от него правителство се заема с обединяването на всички реакционни, феодално-клерикални и компрадорски сили за решителна борба с националните сили, оглавявани от кемалистите. Не закъснява и реакцията на ислямското духовенство (шейх-ул-ислям), който изтъква, че една смъртна присъда срещу М. Кемал ще бъде в пълно съответствие с религиозните изисквания, защото се е обявил против държавата. На 11 май 1920 г. специален трибунал в Истанбул издава смъртна присъда за М. Кемал и неговите най-близки сподвижници[23].

Действията на окупационните сили на Антантата и на султанското правителство водят до окончателно поляризиране на политическите сили в страната. Всички военни и политически дейци, които, оставайки в Истанбул, са се надявали, че ще могат да допринесат с нещо в борбата срещу Антантата, сега виждат единственото спасение в присъединяването си към националните сили в Анадола. Поради това, спасявайки се от арестите, по различни пътища се добират до Анкара, която се превръща в център на националноосвободителната борба, насочена срещу окупационните сили на Антантата и правителството в столицата.

След окупирането на Истанбул от Антантата Представителният комитет в Анкара поема функциите на временно правителство[24]. На своето разширено заседание от 19 март 1920 г. с участието на висши военни и граждански представители комитетът взема решение за провеждане на избори за нов парламент (Меджлис) в Анкара. Решението се мотивира с това, че Палатата на депутатите в Истанбул е разпусната, изпълнителната власт е в ръцете на държавите от Антантата, а съдебната власт е лишена от всякаква самостоятелност[25].

Изборите за нов парламент се провеждат в още по-сложна и трудна вътрешнополитическа обстановка, отколкото предишните избори за Палатата на депутатите. Окупационните сили и султанското правителство правят всичко възможно да ги провалят,

---

[23] Mumcu, A. Цит. съч., с. 59, 62.

[24] Atatürkün Söylev ve Demeçleri, t. 1, p. 55.

[25] Шамсутдинов, А. М. Цит. съч., 105 — 106.

тъй като са наясно, че тяхното успешно провеждане ще спомогне много за укрепването на националните сили. От друга страна, широките народни маси, обезверени от дейността на предишния парламент, остават пасивни и не навсякъде участвуват в изборите. В повечето райони изборите се провеждат благодарение на намесата на военните. А там, където не са се състояли избори, депутатите се делегират от местните градски общини (муниципалитети). Новоизбраните или делегираните депутати заедно с избягалите от Истанбул образуват новия Меджлис в Анкара.

На 23 април 1920 г. в Анкара започва първото заседание на новоизбрания Меджлис, който е наименуван Велико национално събрание на Турция (ВНСТ). За негов председател е избран М. Кемал. Всички депутати дават клетва за вярност към Националния обет. С ВНСТ се поставят основите на новата турска държава в границите, определени с Мудроското примирие и признати от Националния обет.

Откриването на ВНСТ се посреща „на нож" от окупационните сили на Антантата и от султанското правителство в Истанбул. Те предприемат незабавно практически военни мерки за ликвидирането на опасността, която то представлява. През юни подкрепяната от англичаните гръцка армия преминава в настъпление и много скоро окупира цялата Егейска област на Анадола и Източна Тракия. Срещу Анкара се насочва специално създадената от султанското правителство т. нар. Халифатска армия. Освен това в различните области на Анадола са организирани бунтове срещу силите на ВНСТ[26]. На 10 август 1920 г. султанското правителство подписва окончателния текст на Севърския мирен договор. С този акт султан Мехмет VI Вахидеддин и неговото правителство дават ясно да се разбере, че тяхна грижа преди всичко е запазването на султанската династия и султанския трон, а не съдбата на турския народ и на турската държава.

От своя страна правителството, назначено от ВНСТ, взема бързи мерки, за да провали плановете на окупационните сили на Антантата и на султанското правителство. На 19 август 1920 г. ВНСТ отхвърля Севърския мирен договор, а подписалите го османски държавници обявява за изменници на родината и ги лишава от поданство[27]. Предвид на това, че партизанските отреди

[26] Мимси, А. Цит. съч., 62 — 66.

[27] Пак там, с. 62.

и милиционерските сили, които след Мудроското примирие поемат цялата тежест на борбата срещу окупационните сили и войските на султанското правителство[28], не са в състояние да спрат настъплението на гръцката армия, а още повече — да я разгромят и да я отхвърлят от Анадола, се пристъпва към създаването на нова редовна турска армия. Организирането на такава армия обаче изправя кемалистите пред многобройни трудности. Преди всичко съществуващата военна база, върху която би могло да се създаде новата армия, е недостатъчна. След Мудроското примирие османската армия като цяло е демобилизирана с изключение на един ограничен контингент, лишен от тежко въоръжение и негоден за водене на настъпателни бойни действия. Единствен 15-и корпус в Ерзурум под командуването на Кязим Карабекир е със запазена боеспособност. Поради недостига на редовна войска охраната на ВНСТ и неговото правителство в Анкара е поверена на партизанската чета на Топал Осман[29].

Анкарското правителство не разполага с необходимите финансови средства за екипирането, въоръжаването и издръжката на една редовна армия, тъй като икономиката на страната е разорена, финансиите ѝ са изтощени да крайна степен, а най-плодородните и богатите области са окупирани от силите на Антантата. Не на последно място голям проблем за кемалистите е преодоляването на недоверието на населението към редовната армия, породено след поражението през Първата световна война. Вярно е, че широките селски маси, съставляващи огромното мнозинство от населението, и едрите земевладелци оказват подкрепа на партизаните по места, които защитават техния роден край от окупационните сили. Същевременно обаче те не желаят една нова война под командуването на военните. Нещо повече, едрите земевладелци понякога и сътрудничат с окупационните сили, за да запазят своя имот[30]. Във връзка с първите стъпки по създаването на новата редовна армия тогавашният военен министър и началник на Генералния щаб Исмет паша по-късно споделя: „Ние вземахме войници за новата армия, сутрин ги обличахме, екипирахме, въоръжавахме, а те привечер всички се разотиваха. . .“[31] Пак той, говорейки за трудностите, които правителството преодолява при разгръщането на националноосвободи-

---

[28] Шамсутдинов, А. М. Цит. съч., 112 — 135.

[29] Avcioglu, D. Цит. съч., 1187 — 1196.

[30] Пак там, 1029 — 1051.

[31] Ulus, 28 Nisan 1968.

телната борба, подчертава пред група офицери: „Султанът е наш враг. . .“[32] Кемалистите обаче си дават ясна сметка, че без редовна, добре въоръжена, обучена и дисциплинирана армия няма да успеят да разгромят вътрешните и външните врагове на новата турска държава. Затова те упорито преследват целта си и преодолявайки всички трудности, създават в края на краищата новата редовна турска армия.

Великото национално събрание взема и необходимите законодателни мерки за организирането на новата армия. За набирането на необходимите средства данъците се увеличават неколкократно, събират се доброволни пожертвувания от населението, месеци наред не се изплащат заплатите на държавните служители и на военните, държавните разходи се намаляват до минимум, спира се изплащането на лихвите по „Отоманския дълг“, правят се заеми от клоновете на Земеделската банка, а когато те отказват доброволно да отпускат заеми, вземат ги насила. В първия редовен бюджет на новата турска държава за 1921 г. повечето от половината разходи в размер на 32 435 015 лири се заделят за въоръжените сили. Но поради големия дефицит в бюджета тази сума не може да се събере напълно[33].

Във връзка със създаването на новата армия голяма роля изиграват приетите от ВНСТ закони за държавната измяна, за дезертьорството и особено много за революционните съдилища на независимостта[34]. В тяхната компетентност влиза не само осъждането на дезертьорите от армията, но и на всички извършили престъпления срещу националноосвободителната борба и новата турска държава. Дейността на тези съдилища се регламентира от законите, но на практика следствията се водят по съкратената процедура, а издадените присъди, в т. ч. и смъртните, се изпълняват веднага. През цялото време на съществуването на съдилищата на независимостта към съдебна отговорност се привличат около 60 хил. души, издават се около 3 хил. смъртни присъди, от които около половината се привеждат в изпълнение[35].

За укрепването на новосъздадената армия и успешното завършване на националноосвободителната борба анкарското правителство се нуждае от допълнителни финансови средства,

---

[32] Ulus, 17 Mayis 1968.

[33] M u m c u, A. Цит. съч., 70 — 71.

[34] A y b a r s, E. İstiklal Mahkemeleri. Ankara, 1975.

[35] Пак там, с. 228.

екипировка и оръжие. А единствената страна, която може да окаже такава помощ тогава, е Съветска Русия, която още от самото начало на своето съществуване открито застава на страната на народите, борещи се за националното си освобождение. Кемалистите поддържат неофициални контакти с представители на Съветска Русия, но между двете държави няма официално установени дипломатически отношения. Затова на 26 април 1920 г. М. Кемал от името на правителството на ВНСТ се обръща със специално писмо до В. И. Ленин и му предлага обединяване на усилията на Турция с руските болшевики в борбата срещу империализма, за спасяването на угнетените народи, намиращи се под неговото господство. В името на това и на бъдещото сътрудничество между двете страни той се обръща с молба към съветското правителство за оказване на неотложна помощ предимно с оръжие, боеприпаси, военноинженерни средства и други материали на обща стойност 5 млн. рубли в злато[36].

На 2 юни външният министър Чичерин от името на съветското правителство отговаря на писмото на М. Кемал. В отговора, след като се отбелязва удовлетворението на съветското правителство от желанието на турското правителство за съвместна борба срещу империализма, се подчертава: „Съветското правителство протяга ръка към всички народи в света, като остава неизменно вярно на своя принцип за признаване на всеки народ правото на самоопределение. То следи с много голямо внимание героичната борба на турския народ за своята независимост и суверенитет и в тези тежки за Турция дни то е щастливо да постави основите на приятелството, което да обедини турския и руския народ"[37].

След размяната на тези първи писма делегация на ВНСТ начело с външния министър Бекир Сами бей пристига в края на юли в Москва със задача да установи възможно по-скоро дипломатически отношения със Съветска Русия и да осигури необходимата съветска помощ[38]. През време на преговорите турската страна представя пълен списък на оръжията, боеприпасите и другите материали, от които се нуждае, в т. ч. 200 000 пушки, 500 картечници, 300 артилерийски оръдия с необходимите боеприпаси, 5 телефонни централи, 200 полеви телефона, 200 само-

---

[36] Türkiye Diş Politikasinda. . ., t. 1, p. 63.

[37] Документы внешней политики СССР. Т. 2. М., 1958, с. 555.

[38] Türkiye Diş Politikasinda. . ., t. 1, p. 67.

лета, 100 камиона и автобуса, 40 автомобила, екипировка за 100 000 войници и други военни съоръжения и материали[39].

В резултат на водените преговори се изготвя и се парафира на 24 август текстът на първия договор за дружба и братство между Съветска Русия и Турция, който официално се подписва в Москва на 16 март 1921 г.[40] Подобни договори се подписват и със съветските републики в Задкавказието и със Съветска Украйна[41]. По такъв начин правителството на ВНСТ в Анкара получава първото дипломатическо признание в света от Съветска Русия. А с подписания договор между двете страни се поставят основите на дружбата и сътрудничеството между двата народа, които се борят срещу империалистическите сили, за да защитят и да отстоят своята свобода и независимост[42].

В тези много тежки и съдбоносни дни за турския народ, съветското правителство, което само се нуждае от помощ за доразгромяването на интервенцията на империалистическите държави в своята страна, оказва голяма морална и политическа подкрепа, значителна финансова и военна помощ на Турция. Още през лятото на 1920 г. Съветска Русия предоставя на Турция 6000 пушки, 5 000 000 патрона, 7600 снаряда, 200,6 кг злато на кюлчета. През следващата година тази помощ възлиза на 33 275 пушки, около 58 000 000 патрона, 327 картечници, 54 артилерийски оръдия, около 130 000 снаряда, 1500 саби, 20 000 противогаза, 2 морски изтребителя и други военни материали. Освен това Съветска Русия отпуска на Турция финансова помощ от 10 млн. златни рубли, която се предава на части до май 1922 г.[43] От своя страна и другите съветски републики оказват помощ на Турция. Така например през 1921 г. Съветски Азербайджан доставя за нуждите на новата турска армия 30 цистерни с нефт, 2 цистерни с бензин и 8 цистерни с керосин[44].

Подкрепата, оказана от Съветска Русия, е от изключително голямо значение за победата на националноосвободителната

---

39 Пак там, 69 — 70.

40 Документы внешней политики СССР. Т. 3. М., 1959, 597 — 604.

41 Пак там, т. 6. М., 1960, 420 — 429.

42 Шамсутдинов, А. М. Цит. съч., 175 — 226; Моисеев, П. П., Ю. Н. Розалиев. К истории советско-турецких отношений. М., 1958; Кузнецова, С. И. Установление советско-турецких отношений. М., 1961.

43 Документы внешней политики СССР, т. 3, с. 675.

44 Пак там, т. 6, с. 17.

борба на турския народ. Затова „осигуряването на помощта от Съветите, пише турският учен Мете Тунчай, беше станало стратегическа необходимост за турците в националноосвободителната война"[45].

Със съветската помощ кемалистите ускоряват създаването на новата редовна армия и се подготвят за решителни сражения за унищожаването на вътрешните и външните врагове. Но докато стане това, те продължават да разчитат на партизанските отряди, като ги използуват предимно за потушаването на възникналите бунтове вътре в страната. Затова кемалистите на първо време не се обявяват против зародилите се заедно с партизанското движение революционни организации на широките народни маси. Една от тези организации е т. нар. Зелена армия, програмата на която е смесица от социалистически и националистически идейни постановки. Нейните антиимпериалистически и антифеодални лозунги, призивите и за аграрна и други реформи оказват силно влияние върху широките народни маси. Във ВНСТ група депутати, привърженици на Зелената армия, образуват парламентарната фракция Народна група. Свързаният със Зелената армия партизански отряд на Черкез Етем извежда кемалистите от затруднено положение, като поема върху себе си потушаването на повечето бунтове в страната. Този отряд успешно воюва и срещу гръцката армия в Анадола. Но кемалистите, които се готвят с новата редовна армия да нанесат съкрушителен удар на гръцката армия и да я отхвърлат от Анадола, не желаят да делят с никого плодовете на победата. Затова през септември 1920 г. правителството на ВНСТ обявява дейността на Зелената армия за враждебна и я разпуска. Нейното ляво крило обаче продължава да съществува, като основава Турската народна комунистическа партия, която най-тясно сътрудничи с Турската комунистическа партия. След известно време обаче кемалистите, като използуват най-различни средства, елиминират от политическия живот на страната всички революционни организации на народните маси.

През 1921 и 1922 г. стават един от най-големите сражения между новата турска армия и настъпващите към Анкара гръцки войски, изходът от които е от съдбоносно значение и за двете страни. В началото на януари и в края на март 1921 г. са първите големи сражения в местността Иньоню, които завършват с по-

---

[45] T u n ç a y, M. Türkiyede Sol Akimlar. 1908 — 1925. Ankara, 1967, p. 65.

бедата на новата турска армия[46]. Тези първи победи и спирането на настъплението на гръцката армия към Анкара имат голям вътрешен и международен отклик. Те вдъхват вяра на широките народни маси, че новата редовна турска армия може да разгроми окупационните сили и да очисти страната от тях. Франция и Италия губят вяра във възможността да се изпълни Севърският мирен договор и започват да търсят контакти с правителството на ВНСТ, за да регулират отношенията си с него. Само Англия се опитва чрез дипломатически маневри да спаси основните положения на мирния договор. Но свиканата по нейна инициатива конференция на всички заинтересовани страни в Лондон завършва с пълен провал[47], тъй като единственото приемливо решение за правителството на ВНСТ е пълното очистване на страната от окупационните сили. Предприетото след първата победа настъпление на турската армия обаче завършва с неуспех. Боевете, които се водят при Аслъханлар и Думлупънар, са спечелени от гръцката армия. Става ясно, че новата турска армия все още не е готова да води настъпателни операции. От това се възползува гръцката армия, която отново преминава в настъпление и през юли 1921 г. нанася тежки поражения на кемалистите, като превзема стратегически важните градове Кютахия, Ескишехир и Амася. Турската армия е принудена да се отегли на изток от р. Сакария и да се укрепи само на 50 км от Анкара[48].

Поражението на турската армия и приближаването на гръцките войски в непосредствена близост до Анкара поставят в критично положение правителството на ВНСТ. Започва да надига глава феодално-клерикалната опозиция, която критикува правителството и командуването на армията и ги обвинява в некомпетентност и некадърност, дори прави предложение за предаването на съдбата на страната отново в ръцете на султанското правителство. По-голямата част от депутатите обаче го отхвърля и предлага за главнокомандващ на армията да бъде назначен М. Кемал. Той приема, но същевременно иска от ВНСТ да му прехвърли всичките си пълномощия за три месеца. На 5 август

---

[46] Командващият Западния фронт полк. Исмет бей за заслугите си в победата над врага е повишен в чин генерал-майор, а по-късно, при въвеждане на фамилни имена в Турция, той получава фамилията Иньоню.

[47] Шамсутдинов, А. М. Цит. съч., 231 — 241.

[48] Пак там, 242 — 244.

1921 г. събранието избира М. Кемал за главнокомандващ с неограничени пълномощия[49].

По такъв начин М. Кемал съсредоточава в своите ръце цялата военна и гражданска власт и пристъпва към подготовката на армията за решително настъпление срещу гръцките войски. Той апелира към населението да прояви самопожертвователност и да подпомогне с всички средства армията.

От своя страна Гърция също се подготвя за настъпление с цел да превземе Анкара, като прехвърля на фронта нови, свежи сили от Източна Тракия и от вътрешността на страната. На 15 август 1921 г. крал Константин издава заповед за настъпление. От 23 август до 13 септември при р. Сакария, на фронт от 100 км, е най-голямото сражение, в което се решава съдбата на новата турска държава. То се развива на приливи и отливи. Атаките на едната армия се редуват с контраатаки на другата. На 9 септември турската армия преминава в решително настъпление и отхвърля гръцките войски на запад от р. Сакария и по този начин ликвидира непосредствената опасност за Анкара и за новата турска държава.

Победата на новата турска армия при р. Сакария има изключително големи военни и политически последици. След това неочаквано и голямо поражение гръцките войски преминават изцяло към отбрана. Победата на турската армия допринася много за укрепването на международното положение на новата турска държава. Засилват се и противоречията сред страните от Антантата, тъй като те вече не се съмняват в крайната победа на турската армия. Франция и Италия изтеглят окупационните си войски от Анадола, което дава възможност на правителството на ВНСТ да съсредоточи всичките си въоръжени сили на западния фронт срещу Гърция и Англия[50].

Победата при р. Сакария коства на турската армия големи човешки и материални загуби. За тяхното възстановяване е необходима почти една година. Имайки предвид решителния характер на бъдещото настъпление за крайния изход от войната, турското командуване го подготвя търпеливо и много старателно. Западният фронт е реорганизиран, като на него се съсредоточават две армии, чийто команден състав е попълнен с кадрови офицери, които постоянно преминават от Истанбул в Анкара.

---

[49] Mumcu, A. Цит. съч., с. 85.

[50] Пак там, 86 — 88.

Към лятото на 1922 г. турската армия е вече готова за преминаване в настъпление. Тази готовност се оценява по следния начин от М. Кемал: „Моралните и материалните сили на армията са вече на такова равнище, че ние можем с пълна увереност да осъществим националните задачи. . .“[51] А главната национална задача, която стои за разрешаване пред армията, е да разгроми гръцката армия в Анадола и да очисти страната от всички окупационни сили на Антантата.

На 26 август 1922 г. турските войски преминават в настъпление и пробиват на няколко места гръцката отбрана. Развивайки своето настъпление, те освобождават стратегически важните градове Ескишехир и Кютахия, а при Домлупнар разгромяват основните сили на гръцката армия. Разпилените гръцки военни части и повечето от местното гръцко население се насочват към пристанищата на Егейско море с надеждата да намерят спасение на корабите на Антантата, които да ги отведат в Гърция. На 9 септември турската армия освобождава Измир, където на следващия ден пристига главнокомандващият М. Кемал. В резултат на 22-дневните боеве целият Анадол е освободен[52].

Настъпвайки към Дарданелите и Истанбул, турската армия е изправена пред опасността да влезе в сблъкновение с окупационните сили на Антантата в зоната на Проливите. Но до сражение не се стига, тъй като на 11 октомври 1922 г. в Муданя на Мраморно море е сключено примирие между представители на Антантата и Турция[53], което влиза в сила на 15 октомври. По силата на това споразумение военните действия на Турция и Гърция са прекратени, като Гърция се задължава в 15-дневен срок да изтегли войските си от Източна Тракия, а Антантата — в 30-дневен срок. В Източна Тракия е установена турска администрация и е настанена 8-хилядна турска жандармерия. Определен военен контингент на Антантата остава само в зоната на Проливите, но само до подписването на мирния договор.

С постигането на Муданийското примирие се отхвърлят унизителното Мудроско примирие и грабителският Севърски мирен договор и се прави първа крачка за дипломатическото признаване на новата турска държава. Съгласно това примирие на 21 ноември 1922 г. в Лозана е открита международна конференция, която трябва да изготви мирен договор между Турция и

---

51 Nutuk, t. 1, 406 — 407.

52 Шамсутдинов, А. М. Цит. съч., 271 — 276.

53 Türkiye Dis Politikasinda. . ., t. 1, 207 — 210.

страните от Антантата[54]. При обсъждането на отделни въпроси в нея участвуват и други държави, между които и Съветска Русия и България. Турската делегация, оглавявана от Исмет паша, отстоява независимостта и суверенитета, единството и териториалната цялост на новата турска държава в границите, определени в Мудроското примирие. Делегациите от страните от Антантата и преди всичко на Англия и Франция, се стремят да отнемат колкото е възможно повече от плодовете на победата на турския народ и на неговата армия. Затова преговорите в Лозана са трудни и продължителни, прекъсват се и отново се възобновяват. В края на краищата с взаимни отстъпки и компромиси е изготвен окончателният текст на мирния договор.Трябва да се подчертае, че турската делегация не прави големи компромиси по въпроса за пълния суверенитет и пълната независимост на Турция.

Лозанският договор е подписан на 24 юли 1923 г. Основните му положения се свеждат до следното. Границите на Турция се определят, общо взето, в рамките на „Националния обет", като в тях не са включени само областите Мосул и Хатай. Турция признава отделянето от турската държава на Ирак, Сирия, Ливан, както и анексирането на о. Кипър от Англия. Черноморските проливи се демилитаризират, като Турция се съгласява със свободното преминаване на чужди търговски и военни кораби през тях по всяко време. Отменят се всички юридически, финансови, икономически и търговски ограничения и се ликвидира финансовият контрол на Великите сили над Турция. Дълговете на Османската империя се разпределят между новата турска държава и страните, извоювали своята независимост или образувани след нейното разпадане. На всички малцинства се признава турско поданство[55].

По същество Лозанският мирен договор е дипломатически завършек на националноосвободителната и антиимпериалистическата борба на турския народ. Независимо от някои компромиси този договор е победа на турския народ и на неговата армия над империалистическите държави от Антантата и представлява вдъхновяващ пример за народите от Изтока в тяхната антиимпериалистическа борба за свобода и независимост.

---

[54] Шамсутдинов, А. М. Цит. съч., 289 — 327; Türkiye Dis Politikasinda. . ., t. 2, 1 — 311; Olaylarla Türk Dis Politikasi. 1919 — 1973. Ankara, 1974, 52 — 62.

[55] Türkiye Dis Politikasinda. . ., t. 2, 16 — 118.

С победата на националната антиимпериалистическа борба на турския народ завършва първият етап от Кемалистката национална буржоазна революция. Вторият ѝ етап включва провеждането на многобройни буржоазни реформи и изграждането на новата турска буржоазна държава, първите стъпки към която се правят още през време на националноосвободителната борба. Кемалистките политически, правни и културни реформи имат надстроечен характер и са насочени към разрушаването на държавните институции на многовековната Османска империя и изграждането по западен образец на институциите на новата турска буржоазна държава. Тези реформи не засягат съществено унаследената социално-икономическа структура, но съдействуват за по-нататъшното развитие на страната по капиталистически път.

Поради слабостта на националната буржоазия и малочислеността, недостатъчната осъзнатост и организираност на пролетариата военно-цивилната интелигенция, която има опита на традиционно силната професионална армия и централизираното държавно управление, при управлението на страната доминира над националната буржоазия и едрите земевладелци. При това военно-цивилната интелигенция подпомага с всички възможни средства развитието и укрепването на националната буржоазия в новата турска държава. В разговор със съветския посланик в Анкара С. Аралов относно предстоящите задачи на турското правителство М. Кемал споделя: „В Турция няма класи. В Турция няма работническа класа, защото нямаме развита промишленост. Дори нашата буржоазия тепърва трябва да бъде доведена до положението на буржоазна класа... Трябва да се подпомогне анадолският търговец, да се осигури неговото забогатяване... Това са задачите, стоящи пред държавата"[56]

Провеждането на кемалистките буржоазни реформи среща съпротивата на почти всички слоеве на турското общество, дори и на тези, от които се формира турската национална буржоазия и които най-много са облагодетелствувани от тях. Независимо от това кемалистите налагат тези реформи и съобразявайки се с конкретните условия в страната, изграждат новата турска държава със силно централизирано управление и единен лидер в лицето на М. Кемал[57]. При това единствената опора на кемалисти-

---

[56] А р а л о в, С. И. Воспоминания советского дипломата. М., 1960.

[57] T u n c a y, M. Türkiye Cumhuriyetinde Tek-Parti Yönetimin Kurulmasi. 1923 — 1931. Ankara, 1981, p. 480.

те е армията, която след победоносното завършване на националноосвободителната борба възвръща към себе си доверието и уважението на турския народ. Без подкрепата на армията и влиянието на военните в държавните институции не би било възможно провеждането на кемалистките буржоазни реформи, за които турското общество тогава още не е узряло. Ако османската държава е типична военизирана държава на средновековието, то и за новата турска държава, особено през първите десетилетия от нейното съществуване, може в известен смисъл да се говори също като за военизирана държава.

След откриването на ВНСТ в Анкара следващата важна крачка към изграждането на новата турска държава е ликвидирането на султаната. Когато на обединеното заседание на консултационната, правната и шериатската комисия на ВНСТ се обсъжда законопроектът за отделянето на султана от халифата и за неговото ликвидиране, мнозинството от депутатите се обединяват около представителите на феодално-клерикалната реакция, които отстояват неделимостта на султана от халифата и свещеността на прерогативите на султана. Пред създалата се опасност от провалянето на законопроекта на М. Кемал взема думата и заявява следното на депутатите от трите комисии: „Господа, властта и управлението никога не се предават от някого на някого в резултат на научно обсъждане или дискусия. Властта и управлението се придобиват със сила, мощ и насилие. Синовете на Осман с насилие присвояват властта и управлението над турската нация и в продължение на шест века я узурпират. Сега турската нация се издигна, въстана и фактически си възвърна властта и управлението. Това е свършен факт. Тука не става дума за предоставянето на властта и управлението на нацията. Нашата задача е да признаем този вече свършен факт. Това без друго ще стане. По моему ще бъде много добре, ако това се разбере от присъствуващите тук, от Меджлиса, от всички. В противен случай действителността пак ще се прояви, но тогава е възможно да полетят някои глави."[58] След това „разяснение" на всички става ясно, че султанът ще бъде ликвидиран. Дори един от най-върлите противници на това — депутатът ходжа от Анкара, веднага от мястото си прави следното изявление: „Извинете, господине, ние разглеждахме въпроса в съвсем друга светлина. След вашето разясняване всичко ни стана ясно."[59] На 1 ноември

[58] A y d e m i r, S. Tek Adam. T. 2. İstanbul, 1966, 58 — 59.

[59] Пак там.

1922 г. ВНСТ единодушно гласува закона за отделянето на султаната от халифата и за ликвидирането на султаната. На 17 ноември последният, тридесет и шестият султан от Османската династия Мехмет VI Вахидеддин напуска Истанбул на борда на английски военен кораб. На 24 ноември в двореца Топкапъ в присъствието на мюсюлмански делегации от други страни принц Абдул Меджит от Османската династия се провъзгласява за халиф на всички мюсюлмани в света[60].

Запазването на халифата, или по-точно временното отлагане на неговото ликвидиране, е свързано с някои вътрешни и външни фактори, с които кемалистите са принудени да се съобразяват. Преди всичко силно консервативният характер на турското общество и влиянието на религията върху него ги заставят да провеждат реформите стъпка по стъпка, за да не предизвикат спонтанното противопоставяне на населението срещу тях[61]. От друга страна, кемалистите намират халифата необходим дотогава, докато укрепне новата държава, за да държат в подчинение нетурските мюсюлмански народи като кюрди, араби, лази, абхазци и др. Във външнополитически план те са принудени да държат сметка за подкрепата, оказвана на националноосвободителната борба на турския народ от другите мюсюлмански народи. Освен това кемалистите отчитат и факта, че запазването на халифата може да има положително отражение върху преговорите в Лозана и за сключването на мирния договор[62].

Ликвидирането на султаната е много важна революционна реформа, насочена към разрушаването на стария държавен апарат на османската държава. Но трудността, с която прокарват тази реформа, подсказва на кемалистите, че те не могат да разчитат много на този състав на ВНСТ за предстоящите нови реформи, които планират. Противоречията между преобладаващите във ВНСТ кемалисти, обединени в т. нар. Първа група, и опозиционните представители на феодално-клерикалната реакция, влизащи във втора група (по същество това са две парламентарни фракции), прикрити през време на националноосвободителната борба, след победата вече излизат наяве. На практика се оказва, че във ВНСТ кемалистите не са толкова силни, както се смята, нито пък опозицията е толкова слаба[63]. По тази причина

60 T u n ç a y, M. Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti. . ., 68 — 70.

61 M u m c u, A. Цит. съч., 105 — 106.

62 T u n ç a y, M. Türkiyede Tek Parti. . ., 69 — 70.

63 Пак там, 50 — 51; T u n a y a, T. Türkiyede Siyasi Partiler. İstanbul, 1952, 533 — 539.

в началото на април 1923 г. кемалистите решават да разпуснат ВНСТ като изпълнило своята историческа мисия с победата на националноосвободителната борба и да проведат нови избори. Освен това планират на основата на Първа група във ВНСТ да образуват политическа партия — Народна партия, с която да участвуват в изборите. М. Кемал обявява девет основни принципа, върху които трябва да се разработи програмата на партията: 1. Властта принадлежи на нацията. 2. Не подлежи на ревизия решението за ликвидирането на султаната. 3. Осигуряване на спокойствие в страната. 4. Издаване на нови закони и ускоряване дейността на съдилищата. 5. Вземане на най-неотложни мерки в областта на икономиката. 6. Съкращаване на военната служба и материално осигуряване на военнослужещите. 7. Оказване на необходимата помощ на запасните офицери, героите от войните, пенсионерите, вдовиците и сираците. 8. Премахване на бюрокрацията с широкото участие на интелигенцията. 9. Създаване на строителни компании и гарантиране на частната инициатива[64].

В тези основни програмни принципи на Народната партия (НП) са отразени вижданията на кемалистката военно-цивилна интелигенция относно политиката, която ще провежда чрез новата партия. Въпреки обещанието, че ще се организира широко народно обсъждане на партийната програма, това не става. Силно дирижираните двустепенни избори се печелят почти изцяло от НП. Няколкото избрани независими депутати, с изключение на един от тях, също се присъединяват към нея. Най-ревностните кемалистки противници от ВНСТ не се допускат в новия Меджлис. На 11 август 1923 г. новоизбраното Велико национално събрание започва своята дейност. М. Кемал отново е избран за негов председател, а за заместник — А. Фуад паша. За министър-председател е назначен А. Фетхи Окяр[65].

Във второто ВНСТ около 80 % от депутатите са представители на военно-цивилната интелигенция[66]. Всички армейски командири и почти всички командири на корпуси са депутати. Висшите държавни постове и тези в ръководството на НП, както и редица важни министерства се заемат от военни[67]. При то-

---

64 Tuncay, M. Türkiyede Tek Parti. . ., 41 — 53.

65 Пак там, 53 — 57.

66 Archiv Federalniho ministerstva zahranicnih vesi Praha. PZ Carihrad. 1923, p. 26.

67 Bozdemir, M. Цит. съч., 162 — 163.

зи благоприятен за кемалистите състав на ВНСТ те ускоряват провеждането на буржоазните реформи по западен образец. На 23 август 1923 г. Великото национално събрание одобрява Лозанския мирен договор. На 29 октомври то обявява Турция за република и за пръв неин президент избира М. Кемал. Президентът от своя страна упълномощава Исмет паша да формира първото републиканско правителство, което на следващия ден получава вот на доверие. На 3 март 1924 г. ВНСТ приема закон за ликвидирането на халифата, с което нанася тежък удар на групиралата се около халифа Абдул Меджид феодално-клерикална реакция. На 20 април 1924 г. е приета новата републиканска конституция, която с известни промени продължава да действува до 1961 г.[68] Характерно за тази конституция е, че приложението на признатите буржоазни права и свободи на турските граждани се ограничава с новоприетите закони. Освен надстроечни реформи кемалистите провеждат и някои социално-икономически мероприятия[69].

Кемалистките реформи обаче срещат съпротивата не само на феодално-клерикалната реакция, но и на най-близките съратници на М. Кемал, с които той започва националноосвободителната борба — генералите К. Карабекир и А. Фуад паша, бившия министър и министър-председател Рауф Орбай, и др. През 1924 г. вече се оформя открита политическа опозиция срещу правителствената политика на реформи. Тя включва както откритите противници на реформите, произхождащи от средите на феодално-клерикалната реакция, така и несъгласните с тяхното разширяване и задълбочаване и засилването на властта на М. Кемал. Опозицията се оглавява от висши военни командири и депутати от ВНСТ и намира подкрепата на част от бившите членове на младотурската организация „Единение и прогрес", т. нар. иттихадисти. Истанбулският печат с много малки изключения подкрепя тази опозиция и води пропагандна кампания в нейна полза. Вестник „Ватан" открито призовава „да се спре нещастното развитие (на страната — б. а. Дж. Х.) и да се тръгне по нов път[70]. А в. „Танин", като критикува републиканската реформа на управление, пише: „У нас републиката много малко се различава от абсолютизма. Вместо един държавен глава от знатно по-

---

[68] A y b a y, R. Karşilaştirmali 1961 Anayasa. İstanbul, 1963; S o y s a l, M. Anayasa Anlami. İstanbul, 1977, 36 — 63.

[69] M u m c u, A. Цит. съч., 124 — 171.

[70] A v c i o ğ l u, D.Milli Kurtuluş Tarihi. İstanbul, 1974, p. 1330.

текло, ние виждаме как един насилник заема президентския пост"[71] Вестникът продължава своята антиправителствена кампания: „Правителствената партия само на думи е народна... Това е така, защото тя се оглавява от военен... Всеки генерал може да стане президент, стига да успее да събере повече бунтовници около себе си."[72]

В продължение на една година опозицията развива активна антиправителствена дейност в страната и по-специално в армията. Тя планира да предизвика правителствена криза, бламиране на правителството на Исмет паша във ВНСТ и формиране на ново правителство, оглавявано от неин съмишленик. Така опозицията се надява да преустанови по-нататъшното разширяване и провеждане на реформите. По същество се оформя заговор на висши военни и политически дейци срещу републиканското правителство на Исмет паша, а косвено и срещу президента М. Кемал. Този заговор е известен в турската история като заговор на генералите[73]. И когато към края на 1924, особено през 1925 г., във връзка с Мосулския въпрос отношенията между Турция и Англия се изострят, когато започва и кюрдското въстание начело с шейх Саид, заговорниците пристъпват към практическото изпълнение на своите замисли. На 26 октомври 1925 г. командващият Първа армия в Истанбул ген. К. Карабекир и на 30 октомври командващият втора армия в Коня ген. А. Фуад паша подават оставка, за да се отдадат изцяло на политическа дейност като депутати от ВНСТ. А под влиянието на Р. Орбай ген. Рафет Беле оттегля подадената от него оставка като депутат. Става ясно, че оформилата се опозиция във ВНСТ с участието на видни военни и политически дейци се готви да бламира правителството на Исмет паша.

Решителните действия на М. Кемал обаче дават друг обрат на развитието на събитията. Предугаждайки действията на заговорниците, той ги изпреварва със свои контрамерки. Още на 30 октомври М. Кемал изисква от началника на Генералния щаб ген. Февзи Чакмак да подаде оставката си като депутат, за да съсредоточи усилията си изключително към изпълнението на служебните си задължения. Подобно искане отправя и към другите военни командири, депутати във ВНСТ. С изключение на командващия Трета армия в Диарбекир ген. Джеват Чобанлъ и ко-

71 Пак там.

72 Пак там.

73 A y d e m i r, S. Tek Adam, t. 3, 202 — 210.

мандира на 7-ми корпус ген. Джафер Таяр всички висши военни депутати изпълняват указанията на М. Кемал, с което демонстрират своята вярност и признателност към него. Генералите Джеват и Джафер са отстранени от заеманите длъжности, а на тяхно място са назначени нови, верни и предани на М. Кемал. Чрез началника на Генералния щаб на подалите оставката си командващи Първа и Втора армия генералите К. Карабекир и А. Фуад паша е наредено да не напускат своите постове и гарнизони до назначаването на техни заместници. За смяната на командващите армии обаче е необходимо известно време и фактически двамата генерали са отстранени от заседанията на ВНСТ. По такъв начин М. Кемал проваля замислите на генералите, прочиства армията от техните привърженици и си осигурява подкрепата ѝ за провеждане на планираните реформи[74].

Опозицията във ВНСТ, лишена от подкрепата на военните депутати, значително отслабва, но въпреки това поставя въпроса за гласуване на вот на доверие на правителството на Исмет паша, като използува за повод разкритите злоупотреби при размяната на население между Турция и Гърция. След ожесточени дебати 148 депутати гласуват „за" и само 19 „против" правителството. Впоследствие около 30 депутати напускат НП и на 17 ноември 1924 г. образуват Прогресивно-републиканска партия. Председател на новата партия става ген. К. Карабекир, негови заместници — Р. Орбай и д-р Аднан Адъвар, а генерален секретар — ген. А. Фуад паша. Прогресивно-републиканската партия (ПРП), наречена още генералска, е консервативна като цяло. Тя обявява, че ще провежда либерална политика в икономическата и политическата област и ще се бори срещу „монопола" на народно-републиканската партия (НРП)[75] в политическия живот на страната.

Новата опозиционна партия атакува правителството на Исмет паша по много вътрешно- и външнополитически въпроси, с което изостря напрежението във вътрешнополитическия живот. Във връзка с това министър-председателят Исмет паша поставя пред парламентарната група на НРП въпроса за обявяване на извънредно положение в някои вилаети. Но то е отхвърлено, поради което на 21 октомври 1924 г. министър-председателят си подава оставката по здравословни причини. М. Кемал приема

---

[74] A v c i o ğ l u, D. Цит. съч., 1328 — 1332; T u n c a y, M. Türkiyede Tek Parti. . ., 110 — 113; M u m c u, A. Цит. съч., 124 — 128.

[75] На 10 ноември 1924 г. НП се преименува в НРП.

оставката на Исмет паша и възлага на А. Фетхи бей да състави новото правителство. Новият министър-председател А Фетхи бей е един от най-близките приятели на М. Кемал.

На 27 ноември 1924 г. правителството на А. Фетхи бей получава вот на доверие във ВНСТ, като за него гласуват всички депутати от двете партии[76]. С образуването на новото правителство настъпват известно успокоение и отслабване на напрежението във вътрешнополитическия живот на страната. Но това не продължава дълго, тъй като започналото през февруари 1925 г. кюрдско въстание начело с шейх Сеид става причина за неговото падане. По-голямата част от турските автори оценяват това въстание като реакционно, контрареволюционно, насочено срещу кемалистките реформи и преследващо възстановяването на султаната и халифата[77]. Според някои най-нови изследвания обаче кюрдското въстание се определя като „национално въстание, облечено в религиозни одежди"[78]. Самият М. Кемал и радикалното крило в НРП го оценяват като реакционно и контрареволюционно и изискват от правителството да вземе най-енергични мерки за потушаването му. Министър-председателят А. Фетхи бей обаче се задоволява само с обявяването на извънредно положение в източните вилаети, като упълномощава местните власти да се справят с него. Това предизвиква недоволство сред членовете на парламентарната група на НРП, повечето от които изискват А. Фетхи бей да си подаде оставката. На заседанието на парламентарната група се изказва и М. Кемал, който подкрепя мнозинството и също настоява за вземане на решителни мерки за потушаване на въстанието. „Необходимо е, изтъква той, да се подаде ръка на нацията. Който започна революцията, той и ще я довърши."[79]

Министър-председателят А. Фетхи не споделя оценката на парламентарната група на своята партия за кюрдското въстание и подава оставката на правителството си на 1 март 1925 г.[80] Президентът М. Кемал упълномощава отново Исмет паша да състави ново правителство, което на 3 март получава вот на до-

---

76 T u n c a y, M. Türkiyede Tek Parti. . ., p. 107.

77 A y d e m i r, S. Цит. съч., 215 — 232; A v c i o ğ l u, D. Цит. съч., 1332 — 1338; T u n c a y, M. Türkiyede Tek Parti. . ., 128 — 148; M u m c u, A. Цит. съч., 129 — 133.

78 T u n c a y, M. Türkiyede Tek Parti. . ., p. 129.

79 A y d e m i r, S. Цит. съч., с. 222.

80 O k y a r, F. Üc Devirde Bir Adam. İstanbul, 1980, 367 — 368.

верие на ВНСТ със 155 гласа, при 23-ма против и 2-ма въздържали се. На 4 март се приемат т. нар. Закон за защитата на обществения ред и решението за създаване на две съдилища на независимостта в Анкара и Диарбекир. Така се развързват ръцете на правителството за вземане на всички необходими мерки за скорошното потушаване на кюрдското въстание, за елиминирането на политическата опозиция и за продължаването на кемалистките реформи[81].

Правителството на Исмет паша изпраща 50-хилядна армия за потушаване на въстанието, което вече обхваща 14 югоизточни вилаета в Източен Анадол. След редица кръвопролитни сражения основните сили на въстаниците са разгромени, а останалите — обкръжени. През април 1925 г. кюрдското въстание е потушено напълно, а ръководителите му начело с шейх Сеид са пленени. Съдилищата на независимостта издават многобройни тежки присъди, в т. ч. и смъртни, които се привеждат незабавно в изпълнение. Малко по-късно правителството на Исмет паша забранява опозиционния печат и ПРП, като за повод използува връзките на някои от ръководните членове на партията с въстаниците. По такъв начин се слага край на първия опит в република Турция за преминаване към многопартийна система. Подобна е съдбата и на втория опит през 1930 г., когато със съгласието на М. Кемал се създава Свободно-републиканската партия (СРП) начело с А. Фетхи бей. И при двата случая кемалисткото ръководство на НРП и нейното правителство оценяват съществуването на повече от една партия през тези години като заплаха за завоеванията на Кемалистката революция[82].

След потушаването на кюрдското въстание на шейх Сеид правителството на Исмет паша използува обстановката в страната за настъпление срещу религията. През 1925 г. със закон се забраняват всички религиозни секти, през 1928 г. ислямската религия се отделя от държавата, а през 1937 г. конституционно се обявява светският характер на Република Турция.

Осъществяват се реформи в областта на правописа, образованието, науката, културата, облеклото и др. През 1934 г. се отменят всички османски звания и титли и се въвеждат фамилните имена[83]. „При осъществяването на всички тези реформи, пи-

---

81 T u n c a y, M. Türkiyede Tek Parti. . ., 140 — 142.

82 Пак там, 245 — 283.

83 ВНСТ със закон дава нови фамилии не само на К. Ататюрк, а и на неговите най-близки съратници.

ше М. Тунчай, Мустафа Кемал и неговото обкръжение придават по-голямо значение на лаицизма, отколкото на демократизацията при осъществяването на желаната от тях модернизация."[84]

През 1927 г. се провежда II конгрес на НРП, на който Кемал Ататюрк произнася знаменита 6-дневна реч. В нея той проследява и анализира изминатия път от началото на революцията и формулира първите нейни теоретични принципи[85]. На следващия конгрес на партията през 1931 г. те се развиват и се допълват, с което напълно се оформя кемалистката идеология, основаваща се на следните принципи: лаицизъм, етатизъм, революционност, републиканство, национализъм, народовластие. Тези принципи, оформени в шест стрели, съставляват емблемата на НРП. Тази партия все повече се одържавява и утвърждава своя единен партиен режим на управление[86].

Както през време на националноосвободителната борба, така и при изграждането на новата турска държава кемалистите се опират преди всичко на армията. Както изтъква К. Ататюрк: „Армията ни е единствената гаранция за турските земи и на нашите системни усилия за осъществяването на нашия идеал."[87] Затова в републиканска Турция се отделя много голямо внимание за укрепването на армията. Казармите освен за военно обучение на войниците се използуват и за тяхното огramотяване и възпитаване в духа на кемалистката идеология. Новата републиканска турска армия се подготвя за защита на страната както от външни, така и от вътрешни врагове, в безпределна вярност към К. Ататюрк[88]. Давайки характеристика на новата турска армия, чехословашкият дипломатически представител в Истанбул по това време пише до Прага: „Президентът на Република Турция може да се опре само на войската, която го обожава и сляпо му е предана"[89].

---

84 T u n ç a y, M. Türkiyede Tek Parti. . ., p. 70.

85 A y d e m i r, Ş. Цит. съч., 310 — 314; T u n c a y, M. Türkiyede Tek Parti. . ., 175 — 183.

86 K o n g a r, E. İmparatorluktan Günümüze Türkiyenin Toplumsal Yapisi. Ankara, 1979, 135 — 153; T u n c a y, M. Türkiyede Tek Parti. . ., 175 — 183; A y d e m i r, Ş. Цит. съч., 439 — 468; Р е д ж е б о в, Х. Идеологията на Мустафа Кемал Ататюрк. С., 1983, 76 — 138.

87 K a r a l, E. Atatürkten Düşünceler. Ankara, 1969, p. 120.

88 Пак там.

89 Archiv Federalniho ministerstva zahranicnih vesi Praha. PZ Carihgrad. 1924, p. 9.

След победата на националноосвободителната борба обаче схващанията на първите военни ръководители по въпроса за характера и методите за изграждането на новата турска държава значително се различават. Както вече беше изтъкнато, въпреки явното неодобрение на К. Атартюк едни от най-близките му съратници образуват опозиционната ПРП, за да могат с политически средства да оказват влияние върху развитието на страната. Появилата се опасност от разцепление сред военното командване заставя М. Кемал да вземе незабавни мерки за деполитизирането на армията и за елиминирането на своите политически противници сред генералитета. Още по времето на Младотурската революция той се обявява против прекомерното политизиране на армията, тъй като водело до понижаването на нейните професионални военни качества. К. Ататюрк не е против ролята на военните в голямата политика, но не желае да ги обвързва с малката политика, т. е. с всекидневната политическа дейност и с гражданското управление, което според него щяло да доведе рано или късно до подронването на техния авторитет, до обезсилването на ореола им на спасители и защитници на страната[90].

Армията в републиканска Турция все повече се професионализира и се държи настрана от политическия живот и от практическото управление на страната. Но в голямата политика тя си остава главната опора на „гражданската власт, която зависи от нейната подкрепа, за да осъществява своите реформи и да поддържа своята власт"[91]. Привидното деполитизиране на армията води до това, че висши офицери в цивилни дрехи заемат едни от най-отговорните постове в държавното и в партийното ръководство, в политическия живот на страната. Така например президентът К. Ататюрк със звание маршал преминава в пенсия през 1927 г., а министър-председателят И. Иньоню със звание армейски генерал прави същото още през 1926 г.[92] Деполитизирането на армията и едновременното доминиране на военните в държавното и политическото ръководство на страната продължават до края на Втората световна война.

Деполитизирането на армията се използува от Ататюрк за елиминирането на политическата опозиция, съставена от представители на консервативната клерикална военно-цивилна инте-

---

90 A y d e m i r, Ş. Цит. съч., 513 — 514.

91 Ö z b u d u n, E. The Role of the Militari in Resent Turkish Politics. — Harvard University Center for International Affairs, 1966, No 14, p. 8.

92 T u n c a y, M. Türkiyede Tek Parti. . ., 114 — 116.

лигенция, която не е съгласна с някои от буржоазните реформи, най-вече от ликвидирането на султаната и халифата и с обявяването на Турция за република. В редиците на тази опозиция се намират и едни от най-близките съратници на М. К. Ататюрк от годините на националноосвободителната борба на турския народ генералите К. Карабекир, А. Ф. Джебесой, Дж. Таяр и др. Отначало Ататюрк поставя т. нар. генералска опозиция пред избора — военна или политическа кариера. Тези, които избират политическата, са отстранени от високите военни постове, които заемат дотогава. А след ликвидирането на политическата опозиция и утвърждаването на еднопартийния режим на управление в страната те поради навършване на възраст се пенсионират и от армията.

След смъртта на президента М. К. Ататюрк през 1938 г. единствената и управляваща НРП по същество се одържавява и, имайки подкрепата на военните, още повече затвърждава еднопартийния режим на управление начело с новия президент И. Иньоню, който бива обявен за „национален шеф". През Втората световна война Турция провежда политика на въоръжен неутралитет[93] и военните, оставяйки настрана своята привидна деполитизация, заемат ключови позиции и още повече засилват своето влияние във всички сектори на управлението на страната. С приетия през януари 1940 г. Закон за национална защита[94] цялата икономика се поставя на военни релси за издръжката на милионната турска армия, а цялата тежест от това ляга като бреме върху широките народни маси, докато буржоазията и едрите земевладелци използуват военновременните условия за своето по-нататъшно обогатяване и укрепване на икономическите си позиции.

---

[93] К о р х м а з я н, Р. С. Внешняя политика Турции в годы второй мировой войны. — В: Проблемы истории Турции. М., 1978, 137 — 153; Х а к о в, Дж. Основни насоки на турската външна политика през Втората световна война. — Исторически преглед, 1967, № 6.

[94] М о и с е е в, П. П. Закон о национальной защите 1940 г. в Турции. — Ученые записки Института востоковедения, 14, 1956, с. 246.

ВТОРА ГЛАВА

ПРЕВРАТЪТ ОТ 27 МАЙ 1960 Г. И УПРАВЛЕНИЕТО НА ВОЕННИТЕ В ТУРЦИЯ

Развитието на капитализма в Турция доведе до по-нататъшното поляризиране на класовополитическите сили на турското общество след Втората световна война. Икономически укрепналата турска буржоазия и едрите земевладелци започват да оспорват водещата роля на военно-цивилната бюрокрация в политическия живот и в управлението на страната. В резултат на влиянието на взаимнодопълващи се вътрешни и външни фактори Турция преминава към многопартийна буржоазна парламентарна система на управление[1]. Новообразуваната Демократическа партия (ДП) на едрите земевладелци и крупната буржоазия печели парламентарните избори през 1950 г. и измества от властта управлявалата в продължение на 27 години Народнорепубликанска партия. Тази смяна на властта е поражение на онази част от буржоазията и провинциалния елит, които са най-тясно свързани с държавния сектор в икономиката и с военно-цивилната бюрокрация. От образуването на републиката до изборите през 1950 г. висшите държавни постове — президент и министър-председател, се заемат винаги от бивши военни. След смяната на властта през 1950 г. и през 10-годишното управление на ДП водещата роля на военните в политическия живот и в управлението на страната все повече намалява. Те фактически са изтласкани на втори план от гражданското правителство, което защитава интересите предимно на едрите земевладелци и на крупната буржоазия[2]. Всичко това предизвиква недоволството на преобладаващата част от военно-цивилната бюрокрация, която оценява вътрешнополитическото развитие като отстъпление от принципите на Кемалистката буржоазно-национална революция и от кемалистките буржоазни реформи. Недоволството достига до краен предел в края на 50-те и началото на 60-те години, когато

---

[1] М а р и н к о в, Б. Изграждане на многопартийната парламентарна система в Турция. 1945 — 1947. — В: Балканите след Втората световна война. Т. 2. С., 1980, 87 — 130; A g a o ğ l u, S. Demokrat Partitin Dogusu ve Yükselis Sebepleri. Istanbul, 1972, 7 — 182; T o k e r, M. Tek Partiden Çok Partiye. Istanbul, 1970.

[2] Ö z b u d u n, E. The role of the military in recent turkish politics. — Harvard university center for international affairs, 1966, No 14, 11 — 14.

Турция изживява тежка вътрешнополитическа криза и правителството на управляващата ДП се готви да използува военните като оръдие за вътрешнополитическата борба срещу опозиционната НРП. Това довежда до военния преврат от 27 май 1960 г., сваляне от власт на ДП и установяването на военно управление в страната.

1. ПРЕДПОСТАВКИ ЗА ИЗВЪРШВАНЕ НА ВОЕННИЯ ПРЕВРАТ

В условията на многопартийната буржоазна парламентарна система на управление в Турция водеща роля в политическия живот играят двете най-големи буржоазни партии — старата Народнорепубликанска партия и новата Демократическа партия. Останалите буржоазни и дребнобуржоазни партии нямат съществено значение. Широките народни маси както преди, така и сега са лишени от възможността да имат своя легална политическа партия, която да защитава интересите им. През 1950 г. ДП начело с едрия земевладелец А. Мендерес и крупния финансист Дж. Баяр, като използува недоволството в страната от многогодишното еднопартийно управление на НРП, с което е свързано провеждането (по същество) на кемалистките реформи, с демагогски обещания за буржоазнодемократични свободи и всеобщо благоденствие и спекулирайки с религиозните чувства на широките народни маси, спечелва парламентарните избори. Победата на демократите и поражението на народнорепубликанците в изборите отразяват създалото се ново съотношение на политическите сили и означават преминаването на властта в ръцете на представителите на най-едрите земевладелци и на крупната буржоазия, на финансовия капитал.

През първите години от управлението на ДП икономиката на страната бележи определени успехи, разширяват се буржоазнодемократичните права и свободи на гражданите. Но към средата на 50-те години безплановостта, икономически неоправданите капиталовложения, правени с политически цели, огромните военни разходи, корупцията и финансовите машинации стават причина за възникване на икономическа и финансова криза, която към края на 10-годишното управление на партията прераства в остра вътрешнополитическа криза[3].

---

[3] А л и б е к о в, И. В. Государственный капитализм в Турции. М., 1966, 144 — 183; Р о з а л и е в, Ю. Н. Особенности развития капитализма

Селскостопанската политика на правителството на ДП облагодетелствуваше преди всичко едрите земевладелци и кулаците и целеше ускоряването на капиталистическото развитие на селското стопанство. За нейното осъществяване правителството проведе редица мероприятия, насочени към увеличаване на обработваемата площ, ускореното внасяне на селскостопански машини и инвентар, отпускането на големи кредити, гарантирането на високи изкупни цени на селскостопанската продукция и др. Всичко това доведе до разширяването на капиталистическия сектор в селското стопанство. По приблизителни данни той обхваща 10 % от всички стопанства и около 35 % — 40 % от обработваемата площ и дава половината от цялата селскостопанска продукция[4]. Този процес се съпровожда от изгонването на арендаторите, чийто брой през 50-те години възлиза на 270 хил. души. Една част от тях се превръщат в селскостопански работници, а другата — попълва редиците на безработните. Даже в разгара на селскостопанските работи броят на напълно безработните не спада под 1 млн. души[5].

Политиката на правителството на ДП в областта на промишлеността е насочена към нейното развитие на основата на смесения държавно-частен сектор, но с предимство на частния. Ако през 1950 г. съотношението между държавния и частния сектор е примерно равно, през 1959 г. то е вече 62 срещу 38 в полза на частния сектор[6]. Темповете на развитие на промишлеността превъзхождат тези на селското стопанство. От 1950 до 1959 г. броят на промишлените предприятия нараства 4,2 пъти, на работниците — 3 пъти, на производствените мощности — 7,5 пъти, а обемът на производството — 6 пъти[7]. Делът на промишлеността в националния доход от 16 % през 1950 г. се увеличава на 22 % през 1958 г. За същия период делът на селското стопанство спада от 52 % на 44 %[8].

в Турции. М., 1962, 193 — 294; Новейшая история Турции. М., 1968, 250 — 287; C e m, I. Türkiyede Geri Kalmisligin Tarihi. İstanbul, 1974, 1974, 434 — 529; A v c i o ğ l u, D. Türkiyenin Düzeni. Ankara, 1968, 275 — 302; S e r t e l, Y. Türkiyede İlerici Akimlar. İstanbul, 1967, 76 — 114.

[4] М о и с е е в, П. П. Аграрный строй современной Турции. М., 1979, с. 113.

[5] Пак там, 200 — 202.

[6] A y d e m i r, S. İkinci Adam. T. 3. İstanbul, 1968, p. 235.

[7] C e m, I. Цит. съч., 443 — 467; S e r t e l, Y. Цит. съч., с. 100.

[8] T a l a s, C. Sosyal Politika. Ankara, 1967, p. 176.

Правителството на ДП отрежда много важно място на чуждия капитал в икономическото развитие на страната. Този капитал навлиза в Турция под формата на икономическа и военна помощ, на инвестиции от съюзниците ѝ по НАТО и СЕНТО, на кредити от САЩ и от най-различни международни банки и фондации. Според американски източници помощта, която Турция получава от Съединените щати за периода 1951 — 1960 г., възлиза общо на 1 млрд. и 431 млн. долара, от които повече от половината са военна помощ[9].

САЩ оказват на Турция значителна помощ преди всичко с цел превръщането ѝ във военностратегически плацдарм на американския империализъм в Близкия изток и на Балканите. Само 10 % от американската помощ се използуват пряко за развитието на икономиката. От своя страна Турция изразходва около половината от своя бюджет за преки и косвени военни разходи, което е 3 пъти повече от американската икономическа помощ.

Поради голямата изостаналост темповете на развитие на турската икономика през 10-годишното управление на ДП се оказват недостатъчни да я изведат от редиците на слаборазвитите страни. Нерационално използуваните вътрешни и външни финансови източници, както и огромните военни разходи стават причина за възникването през втората половина на 60-те години на икономическа и финансова криза, която се засилва с всяка изминала година. Опитите на правителството да преодолее кризата с американска помощ и чужди заеми не дават очаквания резултат. Външните задължения на Турция от 227 млн. долара през 1950 г. се увеличават на 1 млрд. и 138 млн. долара през 1960 г.[10] Инфлационната политика, провеждана от демократите, довежда до увеличаване на цените и поскъпването на живота и до нарастване на паричното обръщение от 1 млрд. лири през 1950 г. на 5 млрд. лири през 1960 г.[11] Общо през време на управлението на ДП цените в Турция се увеличават около 3 пъти. Към края на 50-те години повишаването на цените на предметите от първа необходимост става почти всекидневно и те се съобщават по радиото заедно с последните новини.

---

[9] У р а з о в а, Е. И. Проблема промышленного развития Турции и чужестранный капитал. — В: Проблемы современной Турции. М., 1963, 145 — 190.

[10] B u l u t l u o g l u, K. Türkiyede Yabanci Sermaye. İstanbul, 1970, p. 124.

[11] Д ж и л л о в, Х. Экономика Турции. М., 1971, с. 78.

В резултат на задълбочаващата се икономическа и финансова криза през 1958 г. правителството на ДП е принудено да поиска от страните — членки на НАТО, нови заеми, като се мотивира с това, че те ще бъдат вложени за осъществяването на една стабилизационна икономическа програма. Като изхождат от собствените си интереси в нея и с цел да я спасят от открит банкрут, държавите от НАТО и преди всичко САЩ решават да ѝ окажат допълнителна финансова помощ и по такъв начин да я поставят в още по-голяма политическа зависимост. Организацията за европейско сътрудничество, в която участвува и Турция, ѝ отпуска заем от 350 млн. долара, а САЩ от своя страна ѝ предоставят допълнителна помощ под формата на доставка на селскостопански излишъци в размер на 800 млн. турски лири[12].

Помощта, оказана на Турция от западните и съюзници, временно я спасява от финансов крах, но не може да изведе нейната икономика от кризисното състояние, в което се намира години наред. Към края на 10-годишното управление на ДП става явен провалът на нейната широко рекламирана политика на икономическо развитие на страната въз основа на поощряването на частната инициатива и привличането на чужди капитали.

През 50-те години, когато на власт е ДП, се извършват определени структурни изменения в турското общество. Едрата буржоазия се увеличава и укрепва своите позиции в промишлеността, банковото дело, търговията и селското стопанство.

Турската национална буржоазия, която в довоенния период се нуждае от закрилата на държавата срещу домогванията на империалистическите монополи, в следвоенния период сама търси сътрудничество с тях. Крупната буржоазия и едрите земевладелци, които държат властта в свои ръце, на думи признават, а на дело изоставят принципите на Кемалистката революция, установяват изгоден за тях вътрешнополитически реакционен режим и провеждат проимпериалистическа външна политика.

Значително развитие през 50-те години получават средните слоеве, към които спадат представителите на градската и селската дребна буржоазия и голяма част от военната и цивилната интелигенция, значителна част от нея произхожда от тази буржоазия и изповядва нейната идеология. Това са предимно дребни собственици — производителите на село, собствениците на дребни предприятия в сферата на производството и услугите, занаятчиите, чиновниците, лицата със свободни професии, инженер-

---

[12] Пак там, 81 — 82.

но-техническите специалисти, учащата се младеж и преподавателите. Средните слоеве заемат междинно положение между едрата буржоазия и пролетариата, като е много трудно да се определи тяхната долна и горна граница, защото по своето положение някои от посочените социални категории са по-близко до пролетариата, а други — до буржоазията. След като правителството прехвърля цялата тежест на икономическата и финансовата криза върху плещите на широките народни маси, в т.ч. и на средните слоеве, и ограничава буржоазнодемократичните права и свободи, политически най-активните социални групи от средните слоеве — учащата се младеж и военните — започват да играят много важна роля в борбата за насилственото сваляне на ДП от власт[13].

С развитието на капитализма намалява до известна степен и числеността на селското население в Турция. Въпреки това през 1960 г. то все още съставлява 75 % от цялото работоспособно население на страната[14]. Политиката на правителството допринесе чувствително за по-нататъшното разслоение сред селяните и за изостряне на класовите противоречия на село. Въпреки това то умело експлоатира недоволството на селяните от многогодишното самостоятелно управление на НРП, тяхната непросветеност и религиозен фанатизъм, за да се задържи на власт. Може да се каже, че ДП дойде и се задържа на власт през 50-те години благодарение предимно на подкрепата на селските избиратели.

Развитието на капитализма в Турция неизбежно доведе до увеличаването на числеността на работническата класа. В началото на 60-те години в страната има вече около 3 млн. наемни работници (вкл. и на безработните), което представлява 25 % от работоспособното население[15]. Голяма част от работниците са неграмотни или полуграмотни, живеят в плен на религиозни предразсъдъци, което в крайна сметка забавя тяхното класово осъзнаване. До началото на 60-те години работническата класа е лишена от възможността да има своя легална политическа партия. Съществуващите профсъюзи имат ограничени права и не

---

[13] Данилов, В. И. Средние слои в политической жизни современной Турции. М., 1968, 7 — 100; Надель, С. Н. Современный капитализм и средние слои. М., 1978, 79 — 272.

[14] Джиллов, Х. Цит. съч., с. 87.

[15] Корниенко, Р. П. Рабочее движение в Турции. 1918 — 1963. М., 1965, 101 — 106; Рабочий клас Азии и Африки. М., 1964, с. 217.

могат да развиват политическа дейност. Управляващите среди в Турция правят всичко възможно, за да отклонят работническата класа от пътя на класовата борба и самостоятелното ѝ участие в политическия живот[16].

През първите години на управлението си ДП разшири значително буржоазнодемократическите права и свободи на гражданите. Но към средата на 50-те години, когато икономическото и финансовото положение на страната започва да се влошава, положението се променя. Правителството взе редица мерки за ограничаването на тези права и свободи, засили репресията срещу опозицията и постепенно премина към установяването на реакционен политически режим в страната[17]. Всичко това стана причина за всеобщо недоволство, което намери своето отражение и в изострянето на борбата между управляващата ДП и главната опозиционна НРП. Непосредствено след изборите през 1954 г., които отново се печелят от ДП, президентът Дж. Баяр заявява: „Отсега нататък край на тънката демокрация."[18] И действително правителството започва да не подбира средствата в борбата си срещу опозицията. Така например вилаетът Кършехир е понижен в околия за това, че жителите му през последните избори са гласували за опозицията. Ограничава се свободата на печата, като се забраняват критикуването на правителствени лица, депутати от парламента, изнасянето на данни за икономическото и финансовото положение на страната и др. След това тези ограничения се разпространяват върху предаванията на радиото и публичните изказвания. Забраняват се събранията и демонстрациите, ако няма разрешение от властите. Всичко това обаче води до намаляването на авторитета на правителството на ДП и до отслабването на неговото влияние сред населението. Отчитайки този факт, то побърза да проведе предсрочни парламентарни избори през октомври 1957 г. Резултатите от изборите потвърждават безпокойството на управляващата партия и оптимизма на опозицията като цяло. За ДП гласуват 4 404 888, а за опозиционните парити — 4 770 712 гласоподаватели[19]. Независимо

---

[16] Г у с е й н о в, А. А. Профсоюзы в Турции. М., 1975, 23 — 31; Işikli, A. Sendikacilik ve Siyaset. Ankara, 1974, 352 — 441.

[17] В д о в и ч е н к о, Д. И. Борьба политических партий в Турции. 1944 — 1965. М., 1967, 176 — 214; Д а н и л о в, В. И. Цит. съч., 7 — 45; A y d e m i r, S. Цит. съч., 258 — 296; 353 — 448; K a r p a t, K. Türk Demokrasi Tatihi. İstanbul, 1967, 352 — 361.

[18] A y d e m i r, S. Цит. съч., с. 266.

[19] Пак там, 293 — 294.

от това, че ДП получава по-малко гласове от опозицията, благодарение на мажоритарната система на гласуване, тя отново се задържа на власт.

Изборните резултати дават нов стимул на опозицията да засили борбата си срещу правителството. И двете страни търсят допълнителни средства и възможности, за да постигнат своите цели: за управляващата ДП — оставане на всяка цена на власт, а за опозицията — самата тя да дойде на власт. През 1958 г. правителството пристъпва към създаването на т. нар. Организация Отечествен фронт. Официално нейната цел е да обедини около себе си възможно по-голям брой привърженици независимо от политическата им принадлежност в името на „всеобщия подем" на страната. Всъщност ДП се стреми с помощта на Отечествения фронт да разпростре влиянието си и върху част от привържениците на опозицията. От своя страна и опозицията взема мерки за консолидирането на силите си. През октомври 1958 г. Турската селска партия и Републиканската партия създават новата Републиканска селсконационална партия (РСНП), а малко по-късно Партията на свободата се присъединява към НРП. По такъв начин опозицията се обединява в две големи партии, които тясно си сътрудничат в борбата срещу ДП. С общи усилия те изграждат по места центрове „Единство на силите", които имат за цел да обединят всички недоволни от нейното управление.

Нов тласък на вътрешнополитическата борба дава провалът на близкоизточната политика на правителството на ДП, влизаща в пълно противоречие с целите на националноосвободителната борба на арабските народи. Турция, която под ръководството на К. Ататюрк първа от близкоизточните страни издигна знамето на националноосвободителната борба и отстоя своята независимост, през 50-те години застава на страната на империалистическите държави, стремящи се чрез различни средства да продължат господството си над арабските народи. Затова близкоизточната политика на демократите става причина за рязкото влошаване на турско-арабските отношения. Като цяло опозицията подкрепя основните насоки на правителствената външна политика за участие на Турция в агресивните военни блокове на НАТО и Багдадския пакт (СЕНТО), но използува провала на близкоизточната политика на правителството в борбата срещу него[20].

---

[20] Х а к о в, Д ж. Политиката на Турция в Арабския изток. 1940 — 1970. С., 1972, 87 — 164.

През 1959 г., преминаваща под знака на изключително напрегната вътрешнополитическа борба, политическата атмосфера в страната се изостря до краен предел. Министър-председателят А. Мендерес обвинява главната опозиционна НРП, че подготвя революция и по такъв начин да дойде на власт. Лидерът на партията и на опозицията И. Иньоню отхвърля това обвинение и заявява, че времето на революциите в Турция вече било отминало. Като изход от вътрешнополитическата криза той предлага произвеждането на предсрочни парламентарни избори през 1960 г. Правителството обаче, като отчита изменението на политическите сили в полза на опозицията, отказва произвеждането на предсрочни избори.

Правителството все повече губи контрол върху развитието на политическите събития. Пред парламентарната група на партията министър-председателят А. Мендерес открито заявява, че страната навлиза в стадий, когато не може да бъде управлявана[21]. За всичко това той обвинява опозицията и опозиционния печат. През април 1960 г. управляващата ДП създава 15-членна извънпарламентарна комисия, която да разследва антиправителствената дейност на НРП и на опозиционния печат. На тази комисия са предоставени големи пълномощия: да разследва дейността на отделните партии, организации и лица, да забранява всякаква политическа дейност, да закрива печатни органи, да конфискува отделни издания и др. При това решенията на комисията са окончателни и не подлежат на обжалване[22].

Без съмнение правителството се стреми с помощта на извънпарламентарната комисия да постави извън закона опозицията и нейния печат. Затова през време на обсъждането на законопроекта за създаването ѝ в Меджлиса стават остри спречквания между депутатите на ДП и тези на опозицията, които от време на време преминават в истински бой. Законопроектът се приема само с гласовете на депутатите на ДП и извънпарламентарната комисия се превръща в оръдие в ръцете на правителството за утвърждаване на установения реакционен режим в страната.

По това време НРП е с най-голямо влияние сред студентите и преподавателите и при създалата се вътрешнополитическа обстановка ги използува най-активно в извънпарламентарната борба срещу управляващата партия. След приемането на закона

---

21 A y d e m i r, Ş. Цит. съч., с. 399.

22 E r e r, T. On Yilin Mücadelesi. İstanbul, 394 — 395.

за образуването на извънпарламентарната комисия започват големи студентски антиправителствени демонстрации, които оказват значително влияние върху по-нататъшното развитие на вътрешнополитическите събития и практически продължават до падането от власт на правителството на ДП[23]. Тези демонстрации са най-силно изразени в Истанбул, Анкара и Измир, където е обявено извънредно положение. Правителството се опитва да обясни студентските вълнения с подстрекателската дейност на опозицията и преди всичко на НРП на И. Иньоню. Действително в подготовката и провеждането на студентските демонстрации вземат най-активно участие младежките клонове на НРП и привържениците ѝ сред университетските преподаватели. Тя се стреми да използува тези демонстрации за по-нататъшното дискредитиране на правителството на ДП и по такъв начин да подготви почвата за идването си на власт.

Армията, на която е възложено да поддържа реда и сигурността след въвеждането на извънредно положение в трите най-големи града на страната, не може, или по-точно не желае, да смаже антиправителствените студентски демонстрации, тъй като и сред военните расте недоволството от управлението на правителството на ДП. А и самото правителство се отнася с недоверие към военните, продиктувано от това, че то смята по-значителната част от тях за привърженици на НРП. От друга страна, военните не представляват интерес за него поради факта, че нямат право на глас в парламентарните избори. Военните са неудовлетворени както от тежкото си материално положение, така и от опитите на демократите да вмъкнат в техните редове свои привърженици. Във връзка с това ген. Ф. Белен пише: „Армията беше недоволна от произволните действия, от влизането на привържениците на ДП в армията. . . Обаче най-голямото недоволство идваше от материалната сфера. Животът на обикновените военни в старите казарми бе в пълен контраст с охолния начин на живот в държавните икономически организации (в държавния сектор)[24]. Положението на запасните чинове също безпокоеше

---

[23] Данилов, В. И. Цит. съч., 55—70; Гасратян, М. А., П. П. Моисеев. Турция ждет перемен. М., 1963, 22—25; Erer, T. Цит. съч., с. 399; Erdemir, Ş. Milli Birliğe Doğlu. T. 1. Ankara, 1971, 10—98; Basgil, A. 27 Mayis İhtiláli ve Sebepleri. İstanbul, 1966, 122—126.

[24] Управляващата ДП облагодетелствува своите привърженици, като ги назначава на високоплатени длъжности в предприятията на държавния сектор на икономиката.

армията. Имаше офицери, които, за да преживеят, работеха вечер като шофьори или друга подобна работа."[25] Военните не могат да останат безучастни към острата политическа борба за власт между ДП и опозицията, оглавявана от НРП. Но за разлика от политическата опозиция, която използува легални средства, те се организират и водят борбата срещу правителството на ДП при изключително строги конспиративни условия. Първите тайни военни групировки на недоволни офицери от управлението на ДП започват да се създават още от средата на 50-те години. Такива са групировките, създадени от капитаните Д. Сейхан и О. Кабибай в Истанбул[26] и от майорите Т. Айдемир и С. Кочаш в Анкара[27]. Първите тайни групи са малочислени и действуват независимо една от друга.

В резултат на дейността на групата на Д. Сейхан и О. Кабибай в Истанбулската военна академия през есента на 1956 г. е създаден таен военен комитет, наречен Общество на ататюркистите, за председател на който е избран Ф. Гювентюрк, за секретар — Д. Сейхан, а най-старшият по чин Ф. Атешдаглъ — за почетен председател[28]. Комитетът си поставя за задача да следи отблизо развитието на политическата обстановка в страната и да се подготвя за сваляне на правителството. В интерес на конспирацията се решава да не се води никаква документация. Всеки член на комитета поема задължението да изгради звено от съмишленици, без да разкрива целия състав на тайния комитет.

Групата на Т. Айдемир и С. Кочаш успява да постъпи във висшите командни курсове към Истанбулската военна академия. През пролетта на 1957 г. в курсовете е основан друг таен военен комитет, който с тайно гласуване избира ръководство в състав: Т. Айдемир — председател, А. Йълдъз — секретар, С. Окан и Р. Аксойоглу — членове. Неговите цели са еднакви с целите на комитета в Истанбулската военна академия[29].

През август 1957 г. двата тайни военни комитета в Истанбул се обединяват и избират общо ръководство, в което са включени по двама представители от предишните им ръководства. За

---

[25] B e l e n, F. Demokrasiden Diktatörlüge. İstanbul, 1960, p. 35.

[26] S e y h a n, D. Gölgedeki Adam. İstanbul, 1966, 42 — 48.

[27] A y d e m i r, T. Talat Aydemirin Hatiralari. İstanbul, 1968, 24 — 38; I p e k ç i, A., Ö. C o ş a r. İhtilalin İcyüzü. T. 1. İstanbul, 1965, 35 — 38.

[28] S e y h a n, D. Цит. съч., 48 — 53; I p e k ç i, A., Ö. C o ş a r. Цит. съч., 30 — 33.

[29] A y d e m i r, T. Цит. съч., 30 — 35.

председател е избран Ф. Гювентюрк, за секретар — Д. Сейхан, а за членове — Т. Айдемир и Р. Аксойглу. Всички участници в този комитет са единни в недоволството си от управлението на ДП и в желанието си да свалят от власт нейното правителство. Но между тях има и съществени различия по въпроса за средствата и методите за постигане на тази цел. Докато по-голямата част от членовете на военния комитет са за незабавно извършване на военен преврат, то останалите са против. Според тях военният преврат е само крайно средство в борбата срещу демократите[30].

През есента на 1957 г. завършилите Истанбулската военна академия и висшите курсове към нея членове на тайния военен комитет получават назначения в различни военни части, а някои — и в Министерството на отбраната, и в Генералния щаб. Всеки от тях се включва активно в изграждането на групи от съмишленици и скоро влиянието на военния комитет започва да се чувствува навсякъде, където има негови членове. През това време в комитета продължават да се приемат нови членове, между които са и майорите А. Тюркеш и Х. Ментеш, които играят важна роля в успешните и неуспешните намеси на военните в политическия живот на страната.

Във връзка с изостряне то на вътрешнополитическата обстановка и провеждането на предсрочни парламентарни избори през октомври 1957 г. някои членове на военния комитет предлагат да се извърши военен преврат в самото навечерие на изборите, но до конкретно решение не се стига. Надделява становището на мнозинството, което е да се изчакат резултатите от изборите и тогава да се вземе решение за действие[31]. В хода на обсъждането възниква идеята да се поиска мнението на лидера на опозицията И. Иньоню. Той се обявява категорично против военния преврат, като заявява, че неговата НРП и без това ще спечели изборите[32]. Благодарение на мажорната система ДП, макар и с по-малко получени гласове от опозицията, отново печели парламентарните избори. Новото правителство на ДП, за да се задържи на власт, установява крайно реакционен вътрешнополитически режим. Всичко това оказва силно влияние върху оне-

---

30 Пак там, 48 — 51.

31 S e y h a n, D. Цит. съч., 62 — 63; A y d e m i r, T. Цит. съч., 45 — 58; I p e k ç i, A., Ö. C o ş a r. Цит. съч., с. 61.

32 S e y h a n, D. Цит. съч., 63 — 65; İ p e k c i, A., Ö. C o s a r. Цит. съч., 61 — 62.

зи членове на комитета, които преди изборите са против военния преврат. На заседанието си в Анкара през декември 1957 г. военният комитет взема по принцип решение за преминаване към подготовка за насилствено сваляне от власт на правителството на ДП[33].

Но едно събитие, станало известно в Турция като „случая с 9-те офицери", проваля подготовката за военен преврат и всява голям смут сред членовете на военния комитет. Към края на 1957 г. са арестувани 9 офицери за подготовка на военен преврат[34], сред които е и председателят на комитета Ф. Гювентюрк. В очакване на нови арести членовете на комитета преустановяват дейността си и свеждат до минимум контактите помежду си. Подложени на изтезания, арестуваните не правят никакви признания. През май 1958 г. поради липса на доказателства военният съд ги освобождава, като осъжда майор С. Кошчу на 2 години затвор с обвинение за подстрекателство на армията към бунт[35].

Независимо от благоприятния изход „случаят с 9-те офицери" разтърсва из основи целия военен комитет. Предишното доверие между членовете му се заменя с подозрителност. Въпреки че не е издал никого, доверието към председателя на комитета Ф. Гювентюрк също е разколебано. Настъпват определен застои в дейността на военния комитет и апатия сред неговите членове. При създалата се обстановка някои от членовете на комитета подават оставката си от армията, други търсят начин да постъпят на служба в чужбина, а трети вече не проявяват предишния интерес към конспиративната дейност срещу правителството. По такъв начин създаденият в Истанбул таен военен комитет фактически се разпада.

През втората половина на 1958 г. започва ново раздвижване сред офицерските среди в Анкара. Този път инициатор е С. Кочаш, който смята, че борбата на тайно организираните офицери срещу правителството на ДП може да се увенчае с успех само ако се намери лидер сред висшето офицерство и се вземе под контрол кадровият отдел в щаба на сухопътните войски[36]. Според него това би дало възможност да се назначат на отговорни

---

[33] A y d e m i r, T. Цит. съч., 49 — 50; İ p e k c i, A., Ö. C o s a r. Цит. съч., 63 — 65.

[34] İ p e k ç i, A., Ö. C o s a r. Цит. съч., 69 — 99; S e y h a n, D. Цит. съч., 66 — 68; A y d e m i r, T. Цит. съч., 51 — 55.

[35] İ p e k ç i, A., Ö. C o ş a r. Цит. съч., с. 100.

[36] Пак там, с. 102.

постове офицери — членове на тайният военен комитет, подготвящ насилственото сваляне на правителството. А на заповедите на висш офицер биха се подчинили и офицери, неучаствуващи във военния комитет.

С. Кочаш като директор на Протокола при Генералния щаб има възможност да бъде в непосредствен контакт с много висши офицери. Той предлага на командващия сухопътните войски армейски генерал Н. Таджан да приеме ръководството на тайната военна организация. Генералът приема предложението, но много скоро умира от сърдечен удар. След това С. Кочаш прави същото предложение на новоназначения командващ сухопътните войски армейски генерал Дж. Гюрсел, който се ползува с голяма популярност сред военните Дж. Гюрсел се съгласява, но предупреждава, че не е привърженик на военна акция, без това да е крайно необходимо. Според него военният преврат трябва да бъде последното средство[37].

Почти всички членове на новосъздадения таен военен комитет в Анкара преди това са участвували в истанбулския военен комитет. По същество новият комитет е продължение на предишния, но с тази разлика, че ръководителите му са други. Лидерът на комитета Дж. Гюрсел не взема непосредствено участие в работата му. Връзка с него поддържат С. Кочаш и О. Кьоксал, а останалите членове не го познават. В решенията на комитета обаче се чувствува влиянието на Дж. Гюрсел, след като приема възгледите му, че военният преврат е крайно средство за сваляне на правителството на ДП, а ако все пак се стигне до такъв, не трябва да се допусне кръвопролитие и установяване на военна диктатура и че след изработването на нова конституция и приемането на нов избирателен закон в срок от три месеца трябва да се проведат парламентарни избори и властта да се предаде на партията, която ги спечели[38].

Анкарският военен комитет постига съществен успех с назначаването на свои членове на отговорни военни постове в столицата. С помощта на Дж. Гюрсел за нов началник на отдела за генералщабни офицери на сухопътните войски е назначен О. Кьоксал, което дава възможност някои ключови длъжности да бъдат заети от членове на комитета или от техни съмишленици. Покъсно О. Кьоксал е назначен за командир на полка, охраняващ президентския дворец, а неговото място се заема от друг член

37 Пак там.

38 Пак там, 102 — 116.

на комитета — С. Караман. Поставянето на охраната на президентския дворец под контрола на военния комитет е от много голямо значение за успеха на евентуален военен преврат, тъй като този полк е въоръжен с най-модерно оръжие.

Впоследствие в ръководството на анкарския военен комитет настъпват някои непредвидени промени. След назначаването му за командир на охраната на президентския дворец, за да не предизвика подозрение, О. Кьоксал не само че не участвува в работата на ръководството на комитета, но свежда до минимум и контактите си с неговите членове. Към края на 1959 г. С. Кочаш е назначен за военен аташе в Лондон. По такъв начин анкарският комитет се лишава от своите основатели и ръководители. Следващият по старшинство сред членовете му — Д. Сейхан, също е изпратен военен аташе във Вашингтон. При това положение ръководството на комитета се поема от полк. А. Тюркеш, който заедно със С. Караман поддържа връзка с лидера на комитета ген. Дж. Гюрсел.

В последните дни на 1959 г. анкарският военен комитет взема следното решение. Ако през 1960 г. правителството на ДП не проведе парламентарни избори или пък ако ги проведе, но ги фалшифицира, да бъде свалено от власт чрез военен преврат. На О. Кабибай, А. Тюркеш и С. Окан е възложено да разработят план за военните действия в Анкара, а на О. Кабибай и О. Еркanлъ — в Истанбул.

Докато всички членове на анкарския комитет са единни по въпроса за свалянето на правителството на ДП, то те са на различни мнения какво трябва да се прави след това. Едни предлагат да се установи военно управление за период от четири — пет години, като през това време се осъществят радикални социално-икономически реформи. Други искат властта незабавно да се предаде на главната опозиционна НРП, а трети настояват в най-кратък срок след преврата да се проведат парламентарни избори и властта да се предаде на онази партия, която ги спечели[39].

Дискусиите по въпроса, какво да се направи след свалянето на правителството, продължават дълго, без да се стигне до конкретно решение. Тъй като от конспиративни съображения на заседанията на военния комитет не са водени протоколи, не е известно как са се развивали дебатите за характера на бъдещите реформи на управлението на държавата. По-късно един от ак-

39 Пак там, 123 — 132.

тивните участници във военните комитети О. Ерканлъ резюмира по следния начин незаписаните решения на анкарския комитет по обсъжданите въпроси: Военният преврат да бъде безкръвен, като виновниците за установения реакционен режим от управляващата ДП да бъдат съдени от специален съд. Парламентът (Меджлисът) да бъде разпуснат, а също и всички политически партии. Да бъде съставено военно правителство. Да се изработи нова конституция. Да се сложи край на използуването на религията за политически цели. Да се създаде Държавна планова организация, която в най-кратък срок да изготви план за социално-икономически и културен подем на страната. Да се прилагат безкомпромисно реформите на Ататюрк. Да бъдат реорганизирани армията, университетите, печатът и другите държавни институции. Да се осигури изпълнението на икономическите, социалните и културните реформи, предвидени в изработения от Държавната планова организация план за национален подем. Да се проведе реформа в държавноуправленческия апарат. Да се вземат необходимите мерки за защита на националното единство. Незаетата работна ръка да се използува за разработването на природните богатства на страната. Да се осигурят социална справедливост и сигурност, като се приложи застрахователна система за безработица, старост и болест. В областта на външните отношения, оставайки верни на съществуващите договори и съюзи, да се води по-независима политика. В икономическата област да се дава предимство на държавния сектор. Да се ликвидират феодалните остатъци на село. Да се предотвратят крайните политически течения, а кемализмът да се издигне до равнището на господствуваща държавна идеология. След създаването на необходимите условия да се проведат свободни парламентарни избори и властта да се предаде на онази партия, която ги спечели[40].

Посочените мерки са в духа на кемалистката идеология и на кемалистките реформи от довоенния период. Но като се има предвид, че О. Ерканлъ е привърженик на радикални реформи, възниква въпросът, дали така резюмираните от него принципни решения отразяват възгледите на всички членове на анкарския комитет на военните, както твърди той, или само за неговите съмишленици. По-вероятно е последното. Тези решения обаче са в областта на добрите пожелания, защото няма конкретно разработена програма на ДП. Но независимо от това те дават въз-

---

[40] E r k a n l i, O. Anilar. . . Sorunlar. . . Sorumlar. İstanbul, 1973, 16 — 18.

можност да се разбере какво се има предвид от военните, когато говорят за необходимостта от провеждането на радикални реформи.

Когато през пролетта на 1960 г. борбата между правителството на ДП и опозицията, оглавявана от НРП, достига своята кулминационна точка, тя прераства в криза на парламентарната система на управление Правителството изпада в пълна безизходица и невъзможност да управлява страната[41]. Недоволно от поведението на армията в тази критична ситуация, на 3 май 1960 г. то отстранява командващия сухопътните войски ген. Дж. Гюрсел, като го заставя да излезе в принудителен отпуск. При това положение изготвените от военния комитет планове за сваляне то на правителството се разстройват, тъй като в тях се предвижда участвуващите във военния преврат части да бъдат командвани от офицер с генералско звание. Затова военният комитет предлага на ген. Дж. Гюрсел незабавно да се пристъпи към сваляне то на правителството. Но той отказва и преди да излезе в принудителен отпуск и да замине за Измир, се обръща с прощално послание към армията, а чрез военния министър изпраща специално писмо до министър-председателя А. Мендерес. В писмото си Дж. Гюрсел предлага да се вземат следните неотложни мерки за слагане край на вътрешнополитическата криза: президентът Дж. Баяр да си подаде оставката, да се формира ново правителство, да се отменят антидемократичните закони, да се освободят арестуваните журналисти и студенти, да не се използува религията за политически цели, да бъдат незабавно решени проблемите на армията и др.[42] С това писмо Дж. Гюрсел се опитва може би за последен път да предотврати военния преврат и предлага на правителството да вземе някои неотложни мерки, които биха удовлетворили военните. Обаче правителството не дооценява неговото предупреждение и не прави необходимите изводи от това.

На 5 май военният комитет в Анкара се събира, за да обсъди създалото се положение след отстраняването на ген. Дж. Гюрсел и да вземе нужните мерки, произтичащи от това. Като се съобразяват с факта, че подготовката за преврата е напреднала твърде много, членовете на комитета решават да не се променят досегашните планове, а да се потърси друг генерал на мястото на Дж. Гюрсел. След внимателно обсъждане на евентуалните кандидати

---

41 A y d e m i r, Ş. Menderesin Drami. Istanbul, 1969, 394 — 422.

42 E r d e m i r, S. Milli Birliğe Dogru. T. 1. Ankara, 1971, 224 — 226.

сред генералитета те се спират на началника на отдела за транспортна техника и снабдяване на турската армия бригадния генерал Дж. Маданоглу. Отначало той проявява известно колебание, защото няма под свое командване войскови части, но след като се запознава със силите, с които разполага военният комитет, се съгласява[43].

Със засилването на темпа на подготовката за военен преврат все повече хора се привличат в нея, а с това се увеличава и опасността от възможен провал. Истанбулският комитет настоява да се определи точната дата на военната акция. На 18 май 1960 г. анкарският комитет обсъжда този въпрос и стига до извода, че всяко по-нататъшно отлагане не е в интерес на делото. Взема се решение военният преврат да започне между 20 и 26 май, т. е. преди отпътуването на министър-председателя А. Мендерес на официално посещение в Гърция на 26 май. След това отново, за кой ли път, се обсъжда все още нерешеният въпрос, какво да се прави след свалянето на правителството на ДП, как да се управлява страната? Но отново не се стига до единно становище по този въпрос и той бива оставен да се реши след благоприятния изход на военния преврат[44].

Определянето на датата на преврата се посреща с облекчение в Истанбул, където военната подготовка е най-напреднала. Тук съществуващите различни тайни военни групировки, действащи дотогава независимо една от друга, се включват най-активно в общата военна подготовка за свалянето на правителството. Главни организатори на тази подготовка са упълномощените за това от анкарския комитет О. Кабибай и О. Ерканлъ. Щабът на извънредното положение и Истанбулската военна академия се превръщат в главни центрове на последните приготовления за военния преврат[45].

На 21 май внушителна група курсанти и офицери от Анкарското военно училище устройват антиправителствена демонстрация. Това става без знанието на анкарския военен комитет, по инициатива на таен военен комитет, действуващ в училищата. Отначало анкарският военен комитет се безпокои да не би тази демонстрация да попречи на осъществяването на неговите планове за военен преврат. Но безпокойството отпада, след като цялото военно училище се присъединява към плановете на ан-

---

43 İ p e k ç i, A., Ö. C o s a r. Цит. съч., 153 — 159.

44 Пак там, 165 — 167.

45 Пак там, с. 170.

карския комитет, а началникът му ген. С. Улай е приет за член на комитета[46].

На 23 май анкарският военен комитет уточнява датата на военния преврат — нощта на 25 срещу 26 май 1960 г.[47] Но на 25 май, когато всичко е готово за действия, анкарският комитет е принуден да отложи началото на преврата поради следните непредвидени обстоятелства: министър-председателят А. Мендерес отлага посещението си в Гърция и на 26 май заминава за Ескишехир; в последния момент командирите на военните части, разположени в Каяс и Чубук, в близост до Анкара, заявяват, че ако не получат писмена заповед, и то подписана от висш офицер със звание армейски генерал, няма да вземат участие във въоръжената акция за свалянето на правителството.

Отлагането на военния преврат за неопределено време се посреща с открито неодобрение от военния комитет в Истанбул. Той изпраща ултиматум до комитета в Анкара, в който се изтъква, че ако превратът не започне на следващата вечер, те ще действуват самостоятелно. При това положение военният комитет в Анкара решава операцията за свалянето на правителството на ДП да започне през нощта на 26 срещу 27 май 1960 г.[48]

2. ВОЕННИЯТ ПРЕВРАТ ОТ 27 МАЙ 1960 Г. И УПРАВЛЕНИЕТО НА КОМИТЕТА ЗА НАЦИОНАЛНО ЕДИНСТВО

След като цялата подготовка за военния преврат в Анкара и Истанбул е завършена, се правят и последните проверки на частите, които ще вземат участие в него. Тъй като на военните командири от Каяс и Чубук не може да се осигури исканата заповед от армейски генерал, решава се за овладяването на набелязаните обекти в столицата вместо тях да се използуват курсантите от Анкарското военно училище. Арестуването на министър-председателя А. Мендерес, който по това време се намира в Ескишехир, се предоставя на истанбулския военен комитет.

Вечерта на 26 срещу 27 май 1960 г. членовете на военния комитет в столицата се събират в Анкарското военно училище,

---

[46] A y d e m i r, S. Menderesin Drami, 440 — 444; İ p e k ç i, A., Ö. C o ş a r. Цит. съч., 171 — 178.

[47] İ p e k ç i, A., Ö. C o ş a r. Цит. съч., с. 179.

[48] Пак там, 187 — 191.

което се превръща в техен главен щаб. Прави се последна проверка на силите и се разпределят конкретните задачи. Още веднъж се напомня, че кръвопролитието трябва да се избегне и оръжието трябва да се използува само в краен случай. Към полунощ ген. Дж. Маданоглу се обръща с кратка реч към присъствуващите, която всъщност е клетва за вярност към делото, чието осъществяване започва в 3,00 ч. на 27 май 1960 г.[49]

В Истанбул поради допусната грешка в дешифрирането на полученото съобщение от Анкара за началото на военния преврат осъществяването на плана започва един час по-рано. Към 3,30 ч. всички набелязани обекти в града се поставят под военен контрол, без да стане нужда да се използува оръжие. Доволни от своя успех, всички очакват с нетърпение съобщението на анкарското радио за свалянето на правителството на управляващата ДП[50].

В Анкара военните действия започват точно в 3,00 ч. и за час и половина всички планирани обекти, с изключение на президентския дворец, се поставят под контрола на военните. След това се пристъпва към арестуването на членовете на правителството и на депутатите от ДП. За разлика от Истанбул в Анкара се стига и до въоръжено стълкновение, в резултат на което пада убит един лейтенант от военното училище. Охраната на президентския дворец по указание на своя командир О. Кьоксал — член на военния комитет, не оказва съпротива, но президентът Дж. Баяр не се предава доброволно. Поради технически причини анкарското радио закъснява да предаде съобщението за свалянето на правителството на ДП. Това прави в 4,30 ч. истанбулското радио[51]. Към 6,00 ч. президентът Дж. Баяр бива насилствено измъкнат от президентския дворец и откаран при другите арестувани в Анкарското военно училище. Министър-председателят А. Мендерес, който по това време пътува от Ескишехир за Коня, е настигнат по пътя от преследващите го офицери от военновъздушните сили, върнат е обратно в Ескишехир и оттук изпратен със специален самолет за Анкара[52].

По такъв начин в резултат на почти безкръвни действия правителството на ДП бива свалено от власт. На 27 май сутринта

---

[49] A y d e m i r, S. Menderesin Drami, 461 — 462.

[50] İ p e k ç i, A., Ö. C o s a r. Цит. съч., 201 — 205, 213 — 215.

[51] E r d e m i r, Ş. Цит. съч., с. 307.

[52] İ p e k ç i, A., Ö. C o s a r. Цит. съч., 215 — 228; E r e r, T. Цит. съч., 9 — 27.

анкарското радио предава следното съобщение: „Поради кризата, в която изпадна нашата демокрация, и последните печални събития турските въоръжени сили, за да не допуснат братска свада, днес взеха управлението на страната в свои ръце. Тази акция е предприета от тях за спасяването на партиите от нетърпимото състояние, в което са изпаднали, и за провеждането в най-кратък срок на справедливи и свободни избори под контрола на едно надпартийно и неутрално ръководство, след което властта ще се предаде на ония, които ги спечелят, независимо от това, към коя партия принадлежат. . .

Обръщаме се към нашите съюзници и съседите ни, към целия свят. Нашата цел е да спазваме устава на Обединените нации и принципите за човешките права. Принципът на Ататюрк „Мир в страната, мир в света" е наше знаме. Верни сме към всички наши съюзи и задължения. Вярваме в НАТО и сме привързани към него. Повтаряме, че сме привързани към СЕНТО. Ние мислим за мир в страната, за мир в света. . ."[53]

От съобщението на ръководния военен щаб в Анкара се вижда, че то е предназначено да успокои напрежението във вътрешнополитическата обстановка и да увери съюзниците на Турция от НАТО и СЕНТО, че промени в турската външна политика няма да има. Но фактът, че военните нямат предварително разработена програма за действие след сваляне на правителството на ДП предопределя бъдещото изостряне на борбата между членовете на военния комитет по основния нерешен въпрос — по-скорошното предаване на властта на политическите партии или установяването на военно управление за един определен период от време и провеждането на радикални реформи, които биха се отразили върху вътрешната и външната политика на страната.

На 27 май 1960 г. военните комитети в Анкара и Истанбул, които ръководят действията за сваляне на правителството на ДП, се преобразуват в Комитет за национално единство (КНЕ). За председател на комитета е избран армейският генерал Дж. Гюрсел, който за целта със специален самолет е докаран от Измир в Анкара[54]. Генерал Дж. Маданоглу, който е избран от анкарския военен комитет в последния момент за лидер на мястото на отстранения от правителството ген. Дж. Гюрсел, става

---

[53] Erdemir, Ş. Цит. съч., с. 293.

[54] Erkanli, O. Цит. съч., 293 — 296. Aydemir, Ş. İkinci Adam, t. 3, 465 — 467.

комендант на Анкара. Още първия ден след вземането на властта КНЕ чрез ген. Дж. Маданоглу извиква по спешност от Истанбул група професори юристи начело с ректора на университета проф. С. Онар, на които възлага да изготвят нова конституция. Председателят на комитета Дж. Гюрсел ги приема веднага след пристигането им в Анкара и иска от тях да изработят колкото се може по-скоро новата конституция, „защото, казва им той, решени сме в срок от три месеца да проведем избори и да предадем властта на гражданско правителство"[55].

Още през първия ден, когато се обсъжда въпросът за образуването на правителството, в КНЕ възниква голям спор между привържениците и противниците на по-скорошното предаване на властта на политическите партии. Полк. А. Тюркеш[56] и неговите привърженици настояват в правителството да влизат колкото се може повече военни, за да може в продължение на няколко години да се проведат радикални реформи, с което да се подготвят необходимите условия за нормалното функциониране на буржоазната парламентарна система на управление, за да не се изроди отново в реакционен режим на управление, както стана през втората половина от управлението на ДП. Генерал Дж. Маданоглу и неговите привърженици смятат, че в новото правителство не трябва да има повече от трима военни, а след провеждането в най-скоро време на парламентарните избори властта да се предаде на законното правителство. Тъй като той заплашва, че ще напусне КНЕ, ако се сформира военно правителство, в интерес на запазването на единството сред военните, осъществили успешно преврата, комитетът решава на военните да се предоставят само три министерства: на отбраната, на вътрешните работи и на транспорта[57]. Дж. Гюрсел като председател на КНЕ поема същевременно и длъжностите председател на Министерския съвет, главнокомандващ въоръжените сили и министър на националната отбрана. Негов пръв съветник и помощник по въпросите на Министерския съвет става А. Тюркеш, който се превръща в една от най-важните фигури през време на управлението на КНЕ.

---

[55] Erdemir, S. Цит. съч., 316 — 317.

[56] А. Тюркеш, който през време на управлението на КНЕ по същество оглавява радикалната група в него, през 70-те години се изявява като лидер на профашистката Партия на националистическото движение.

[57] İpekci, A., Ö. Ċosar. Цит. съч., 258 — 259.

На 27 май КНЕ взема още и следните важни решения: Назначава бригадния генерал И. Баштуг за валия на Анкара, бригадния генерал М. Улген за генерален директор на безопасността и дивизионния генерал Н. Фърат за командващ жандармерията. Разпуска парламента и забранява дейността на политическите партии. Разрешава издаването на всички забранени от сваленото правителство на ДП вестници и списания и освобождава намиращите се в затвора журналисти. Разрешава откритото участие на студентите и преподавателите в антиправителствени демонстрации[58].

Повиканите от Истанбул професори за изработването на нова конституция още на следващия ден излизат с декларация, в която характеризират свалениия режим на ДП като напълно загубил своята законност, оправдават и по такъв начин узаконяват военния преврат на 27 май 1960 г. Те предлагат оформянето на временно правителство, което да управлява до приемането на новата конституция и въз основа на нея да се създадат нови органи на буржоазнодемократичната власт[59]. КНЕ назначава проф. С. Онар за председател на комисия по изработването на новата конституция и му предоставя правото да избере сътрудници от университетите в Истанбул и Анкара[60].

На 28 май КНЕ формира временно правителство начело с Дж. Гюрсел, който е и министър на националната отбрана, ген. М. Къзълоглу — министър на вътрешните работи, а ген.С. Улай — министър на транспорта. Всички останали министерски постове се разпределят между цивилни технократи, несвързани с никоя политическа партия[61]. Съставът на правителството е компромисен между двете групировки в КН Запазвайки за себе си ключови министерски постове и предоставяйки останалите на известни безпартийни лица, военните се стремят да демонстрират желанието си да играят надпартийна роля в управлението на страната. А с назначаването за министър на външните работи на дотогавашния главен съветник в министерството и дипломат от кариерата С. Сарпер те подчертават приемствеността във външната политика на Турция.

През първите дни след 27 май освен името на председателя на КНЕ ген. Дж. Гюрсел имената на останалите негови членове

---

58 Erdemir, Ş. Цит. съч., 297 — 299.

59 Пак там, 318 — 321.

60 İpekçi, A., Ö. Cosar. Цит. съч., с. 269.

61 Erdemir, S. Цит. съч., 303 — 304.

не се съобщават, тъй като все още не е определен съставът му. За да се регулира съставът на КНЕ и да се постави известен ред в дейността му, група активни участници в тайните военни комитети поставят въпроса за официалното образуване на комитета и за обявяване на имената на неговите членове. На 11 юни е избрана 8-членна комисия, на която се възлага да определи броя и имената на членовете на КНЕ[62]. Тя избира 38 души, като изхожда от приноса на всеки един от тях в подготовката и осъществяването на военния преврат, от личните им качества, както и от това, в КНЕ да има представители от всички видове въоръжени сили. На 14 юни комисията обявява имената им[63].

В избрания КНЕ преобладават представителите на младшия и средния офицерски кадър, които имат най-голям принос в подготовката и извършването на военния преврат на 27 май 1960 г В никакъв случай обаче не може да се твърди, че комисията, определяща състава на КНЕ, е действувала безпристрастно. Под предлог, че се намират в чужбина, в състава на комитета не са включени едни от първите организатори и ръководители на тайните военни комитети като полковниците Т. Айдемир, Д. Сейхан, С. Кочаш и Ф. Гювентюрк. Недоволни и огорчени от това, някои от тях по-късно стават инициатори за подготовката и извършването на редица военни преврати срещу граждански правителства, които завършват с неуспех[64].

Пълномощията на комитета и неговите взаимоотношения с правителството се определят от приетата временна конституция[65]. С нея фактически се отменя конституцията от 1924 г. и се узаконява управлението на КНЕ. Във временната конституция се говори за „законната интервенция на турската армия" в името на „възстановяването на правовата държава" и за предаването „временно на властта на Комитета за национално единство". Съгласно чл. 1 всички права и пълномощия на турския парламент се възлагат на КНЕ до провеждането в „най-кратък срок" на нови парламентарни избори. Член 6 предвижда образуването на Върховен съд на справедливостта и Върховна следствена комисия за съдене дейците на свалената от власт ДП. На членовете на КНЕ се признава правото на доброволна оставка, но те не могат да бъдат насила извадени от състава на комитета,

---

62 İ p e k ç i, A., Ö. C o s a r. Цит. съч., с. 300.

63 T. C. Resmi Gazete, 14 Haziran 1960.

64 S e y h a n, D. Цит. съч., 82 — 83; E r k a n l i, O. Цит. съч., с. 23.

65 T. C. Resmi Gazete, 14 Haziran 1960.

ако няма съдебно потвърждение за измяна на дадената от тях клетва (чл. 10). Създава се т. нар. Държавно председателство, което ръководи едновременно КНЕ и Министерския съвет (чл. 17). КНЕ е упълномощен да прилага временната конституция.

Временната конституция узаконява властта на КНЕ, превръща го във „временен парламент" и в същото време ограничава властта му до новите парламентарни избори. По такъв начин управлението му се локализира от буржоазното законодателство, като възможностите му за провеждането на радикални реформи се свеждат до минимум.

Независимо от това, че отношенията между КНЕ и правителството се регулират от временната конституция, на практика те не могат да се сработят като законодателен и изпълнителен орган. Комитетът пренебрегва Министерския съвет и действува и като законодателен, и като изпълнителен орган на властта. КНЕ създава в своя помощ и четири комисии: по сигурността, по икономиката, по специалните въпроси и по благоустройството. В тях са привлечени едни от най-добрите специалисти, които подготвят всестранно всеки въпрос, преди той да бъде внесен за одобрение от КНЕ[66]. Освен това комитетът изгражда и Служба за координация и контрол на сигурността начело с подполк. О. Кабибай, на която е възложена задачата да ръководи дейността на всички тайни държавни органи на сигурността[67].

В КНЕ отново се възобновява спорът за състава и пълномощията на правителството. Радикално настроените по-младши по звание офицери, сред които все повече се изявява А. Тюркеш, предлагат да се формира ново правителство с участието на повече офицери, което в течение на няколко години да проведе необходимите радикални реформи. Умерено настроените, предимно по-старши по звание офицери, към които спада и Дж. Гюрсел, са против назначаването на повече офицери в правителството и желаят възможно най-бързо властта да се предаде на гражданско правителство. Затова те действуват за по-скорошното свикване на Учредителното събрание и за провеждането на парламентарни избори, като очакват, че Дж. Гюрсел ще бъде избран от политическите партии за президент[68]. В този спор за ха-

---

[66] İ p e k ç i, A., Ö. C o s a r. Цит. съч., 308 — 312; E r k a n l i, O. Цит. съч., 25 — 30.

[67] İ p e k ç i, A., Ö. C o s a r. Цит. съч., 325 — 326.

[68] E r k a n l i, O. Цит. съч., с. 30.

рактера на правителството и неговите задачи надделяват умерените старши офицери. На 25 август 1960 г. КНЕ взема решение Дж. Гюрсел да реорганизира правителството. Това той прави, като назначава десет нови министри, всички видни технократи, несвързани с политически партии[69].

Комитетът непрекъснато се занимава и с въпроса за реорганизирането на някои институции като армията, университета, печата. Накрая той взема решение то да се извърши последователно, като се започне с армията, чиито проблеми са най-добре известни на членовете му. Предвижда се реорганизирането на въоръжените сили да продължи две години и да обхване личния и числения състав, бойната подготовка, снабдяването, ръководството и др. с оглед те да отговарят по-добре на възможностите и нуждите на страната, на външната ѝ политика и националните ѝ традиции[70]. Съгласно изработения план от Генералния щаб реорганизирането на армията започва със съкращаването на извънредно раздутия офицерски щат. Тъй като Турция не е воювала от времето на Първата световна война и на Кемалистката революция, нейните въоръжени сили са пренаситени с генерални и висши офицерски кадри, част от които вече не отговарят на изискванията за съвременна и модерна армия и са пречка за растежа на млади способни офицерски кадри. Затова на 15 август 1960 г. е обявено съкращаването на 235 генерали и на 411 висши офицери, като в същото време целият команден състав на армията се обновява и подмладява, а на ключови длъжности се назначават активни участници във военния преврат от 27 май[71].

Плановете за реорганизирането на турската армия се съгласуват с командуването на САЩ и НАТО, които отпускат за целта на Турция допълнителна военна помощ от 12 млн. долара[72]. Съединените щати са заинтересовани от промените в турските въоръжени сили, които по такъв начин най-добре биха отговаряли на техните интереси. Освен това САЩ, като оказват тази помощ на КНЕ, се надяват не без основание да окажат влияние върху по-нататъшното развитие на политическите събития в Турция.

---

69 Пак там, 30 — 34.

70 Пак там, 38 — 44.

71 İ p e k ç i, A., Ö. C o ş a r. Цит. съч., 332 — 336; A y d e m i r, Ş. İkinci Adam, t. 3, p. 488; S e y h a n, D. Цит. съч., 100 — 112.

72 A y d e m i r, Ş. İkinci Adam, t. 3, 484 — 491.

След армията се извършва реформа в университетите. Създадена е специална комисия от членове на КНЕ, която в продължение на няколко месеца провежда срещи с професорско-преподавателския състав и със студентите, за да се запознае подобре с проблемите на университетите. А тези проблеми са много и се отнасят главно до неотложното подобряване на материалната база, научното и административното ръководство, преподавателския състав, студентите и техните организации и др. Целта, която се преследва с тази реформа, е подобряване на преподаването и обучението на студентите и защита на университетите от влиянието на крайно левите и десните идеологически течения[73].

След като завършва проучванията си, комисията с помощта на резултатите от консултациите си подготвя два законопроекта: за съкращаване на професорско-преподавателския състав и за реорганизиране на университетите. Законопроектите са приети от КНЕ и влизат в сила от 28 октомври 1960 г.[74] Приложението на реформата започва както и при армията със съкращения на професорско-преподавателския състав. В резултат на това 147 професори, доценти и асистенти са отстранени от университетите, между които известни учени като проф. Т. Туная, който заедно с други истанбулски професори участвува в комисията за изработването на новата конституция[75]. По-късно става известно, че при подготовката на реформата комисията на КНЕ е била подведена от консултантите си от университетите, които, преследвайки свои користни цели, съдействуват за отстраняването на редица известни учени[76].

Реформите в армията и университетите дават резултати, обратни на очакваните. Те стават причина за възникване на недоволството сред онези, които имат определен принос за успеха на преврата от 27 май 1960 г. И ако недоволството сред военните все пак може да се канализира поради военната дисциплина, сред преподавателите и студентите то взема характер на открита кампания срещу КНЕ. Вестниците подкрепят недоволните от реформите и предупреждават да не се пристъпва към такива в областта на печата, КНЕ изявява готовност да преразгледа въ-

---

[73] Erkanli, O. Цит. съч., 45 — 46.

[74] T. C. Resmi Gazete, 28 Ekim 1960.

[75] Erkanli, O. Цит. съч., с. 48.

[76] Aydemir, S. Menderesin Drami, 494 — 531; İpekçi, A., Ö. Coşar. Цит. съч., 345 — 375; Erkanli, O. Цит. съч., 107 — 140.

проса за неправилно уволнените университетски преподаватели и известни учени. В крайна сметка реформата в университета се проваля, а към тази в печата изобщо не се пристъпва. Всичко това нанася тежък удар върху авторитета на комитета и поражда съмнение в неговата компетентност да намери правилно разрешаване на проблемите на страната.

Съгласно временната конституция повече от 500 души, представители на свалената от власт ДП, трябва да бъдат съдени от Върховния съд на справедливост. Затова всички подсъдими начело с бившия президент Дж. Баяр и министър-председателя А. Мендерес са отведени на о. Яссъада в Мраморно море, където остават до произнасянето на окончателните им присъди. Обвиненията срещу подсъдимите са тежки и се свеждат главно до нарушаване на конституцията, до опит за установяване на диктаторско управление, изборни машинации, финансови злоупотреби и други провинения от различен характер. Следствието и съденето на толкова много хора едновременно отнемат много повече време, отколкото се е предполагало отначало. КНЕ приема някои мерки за ускоряването на съдебния процес на о. Яссъада, но въпреки това той продължава около една година[77].

Конституционната комисия начело с проф. С. Онар работи усилено върху проекта на новата конституция. Но с напредването на работата започват да се очертават сериозни различия между членовете на комисията по някои основни конституционни положения. Особено непримирими се оказват становищата на известния със своите консервативни възгледи С. Онар, от една страна, Т. Туная и И. Гиритли, от друга, които отстояват становището си за необходимостта от засилване на демократичните аспекти в новата конституция. По предложение на председателя С. Онар КНЕ отстранява от конституционната комисия Т. Туная и И. Гиритли. Изработването на новата конституция също отнема повече време, отколкото отначало се е предполагало[78].

Междувременно различията сред членовете на КНЕ продължават да се задълбочават и обстановката в него все повече се влошава. През есента на 1960 г. вече съществуват следните групировки: умерена — Дж. Гюрсел, Дж. Маданоглу, М. Атаклъ, И. Баштуг, Х. Тунчканат, В. Ерсю, Е. Челеби, Е. Аджунер,

---

[77] İ p e k ç i, A., Ö. C o ş a r. Цит. съч., 376—380; О р н а т с к а я, Л. А., К. В. М а л а н о в с к и й. О конституции 1961 г. — В: Проблемы современной Турции. М., 1963, 112—113.

[78] İ p e k ç i, A., Ö. C o ş a r. Цит. съч., 427—428.

Ф. Куйтак, С. Гюрсойтрак, Р. Аксойоглу, С. Кючюк, С. Окан, О. Кьоксал, Ш. Озкая, която е за по-скорошното предаване на властта на политическите партии; радикална — А. Тюркеш, О. Кабибай, Н. Есин, О. Еркалъ, М. Оздаг, И. Солмаер, А. Ер, М. Озгюнеш, М. Каплан, Ф. Аккоюнлу, М. Кьосеоглу, Ш. Союдже, М. Каран, която е против скорошното предаване на властта и е за провеждането на радикални реформи; неутрално-балансираща — С. Улай, М. Юрдакулер, К. Каплан, С. Озгюр, А. Йълдъз, К. Каравелиоглу, Ф. Оздилек[79]. Обаче не може да се говори за пълно единство във възгледите на участвуващите в една или друга групировка. Така например С. Кючюк, С. Окан и О. Кьоксал са също привърженици на провеждането на радикални реформи, но поради недоверието, което изпитват към някои от членовете на радикалната групировка (А. Тюркеш), търсят съюзници в умерената. О. Кабибай и О. Еркалъ са единни с радикалната групировка по въпроса за продължителността и характера на управлението на КНЕ, но не споделят методите на действие на очертаващия се лидер на групировката А. Тюркеш[80].

Причината за създаването на различни групировки в КНЕ е липсата на предварителна програма за действие на военните след свалянето на правителството на ДП. Но при съществуващата даденост, изработването на такава програма става наложително и това довежда до противопоставянето на различни становища и оформянето на отделни групировки. Умерените се представят като цяло от висши и старши офицери, които са недоволни от изтласкването на военните на втори план в управлението на страната от правителството на ДП. Те вече са удовлетворени от свалянето на демократите от власт и не желаят да се ангажират с провеждането на радикални реформи в управлението на страната. По тази причина настояват за по-скорошното провеждане на парламентарните избори, като се надяват, че след забраняването на ДП ще бъдат спечелени от НРП, под чието влияние се намират повечето от тях. Някои от членовете на умерената групировка поддържат връзки с НРП и фактически се превръщат в нейни говорители в КНЕ. Принадлежащите към радикалната групировка са убедени в неспособността на политическите партии да решават проблемите на страната и затова настояват за провеждането на радикални социално-икономически и други ре-

79 Пак там, с. 383. E r k a n l i, О. Цит. съч., с. 151.

80 E r k a n l i, О. Цит. съч., 148 — 149.

форми, преди властта да се предаде на политическите партии. За да окаже влияние върху съотношението на силите в КНЕ, лидерът на НРП И. Иньоню предлага всички негови членове да бъдат избрани за пожизнени сенатори в новия парламент. Под влиянието на това предложение неутрално-балансиращата групировка започва да подкрепя умерената. Комитетът фактически се раздвоява, като мнозинство в него имат умерените[81].

При така създалата се обстановка в КНЕ положението на А. Тюркеш като съветник и помощник на Дж. Гюрсел става неудържимо. През септември 1960 г. той е принуден да си подаде оставката. На негово място е назначен дотогавашният съветник на министъра на вътрешните работи Х. Инджесу, което означава поражение за радикалната групировка[82]. Противоречията между умерената и радикалната групировка все повече се задълбочават, обстановката се изостря до такава степен, че двете враждуващи страни започват взаимно да се обвиняват в подготовка на вътрешен преврат в КНЕ. Истинска буря в комитета избухва обаче, когато по една случайност стават известни плановете на радикалната групировка за отстраняването на умерената. Всички опити за помирение, предприети след това между двете групировки, не дават резултат. Умерената, в която особено активна роля играе Дж. Маданоглу, използува случая, за да отстрани от КНЕ радикалната групировка. Планът за това се разработва от Дж. Гюрсел и Дж. Маданоглу, като практическото му изпълнение се осъществява от Дж. Маданоглу[83].

На 13 ноември 1960 г. председателят на КНЕ Дж. Гюрсел отстранява 14 членове на комитета, привърженици на радикалната групировка, като се мотивира с това, че те били станали пречка за нормалното функциониране на този висш орган на военната власт и се противопоставяли на по-скорошното предаване на властта на политическите партии. Те се изпращат като съветници в турските посолства в чужбина: А. Тюркеш, О. Кабибай, О. Ерканлъ, М. Къосеоглу, М. Каран, Ш. Союдже, Ф. Акокоюнлу, Р. Байкал, Д. Ташер, Н. Есин, М. Йоздаг, И. Солмазер и А. Ер. От останалите 23-ма членове се образува нов КНЕ[84].

---

[81] İ p e k ç i, A., O. C o ş a r. Цит. съч., 387 — 388, 429 — 430.

[82] S e y h a n, D. Цит. съч., с. 116; I p e k c i, A., Ö. C o ş a r. Цит. съч., 437 — 441, 490 — 496, 500 — 505.

[83] İ p e k ç i, A., Ö. C o ş a r. Цит. съч., с. 508; A y d e m i r, T. Цит. съч., 82 — 86; E r k a n l i, O. Цит. съч., с. 160.

[84] Forum, 1961, No 174, 15 — 16.

По такъв начин борбата между радикалната и умерената групировка в КНЕ завършва с победата на последната. Отстраняването на 14-те офицери всъщност е един вътрешен преврат в комитета с големи последици за вътрешнополитическото развитие на страната. Във връзка с това сп. „Форум", излизащо в Анкара, пише: „Генералите успяха да постигнат това, което искаха — реставрация, а не революция. Младите офицери, несъгласни с това, бяха извадени от играта."[85] А в. „Ню Йорк таймс", давайки израз на задоволството на управляващите американски среди от отстраняването на радикално настроените офицери, подчертава: „Веднага след преврата възникнаха известни опасения, че победилата военна група може би обмисля политически промени. Известна част от първоначалните 38 членове на групата имаха неутрални становища. Но подобно на времето на византийските императори, когато с политическите противници са се справяли по деликатен начин, и тази група тихичко бе изпратена в забвение."[86]

След отстраняването на 14-те от КНЕ умерените ускоряват процеса на предаването на властта на политическите партии. На 13 декември 1960 г. комитетът приема два закона — за Учредително събрание и за правителството в него[87]. Според тези закони Учредителното събрание трябва да се състои от членовете на КНЕ и Палатата на представителите, в която да се избират представители на отделните области, политическите партии, печата, университетите, младежките организации, профсъюзите и различни други дружества и организации. На КНЕ и неговия председател Дж. Гюрсел, изпълняващ функциите на държавен глава, се предоставя правото да назначава част от членовете на палатата. Новата конституция, която ще бъде приета от Учредителното събрание, се предвижда да бъде одобрена от народа чрез референдум. Най-късно до 29 октомври 1961 г. трябва да се проведат нови парламентарни избори, а дотогава функциите на КНЕ се предават на Учредителното събрание. Но всъщност това е формално, тъй като решаваща дума в Учредителното събрание има КНЕ и нито един закон не може да бъде приет от него, ако няма одобрението на комитета. На Учредителното събрание се определя ролята на временен пармамент, който има за задача да

---

85 The New York Times, 25 Febryary 1961.

86 Новейшая история Турции, с. 291.

87 С е т, I. Цит. съч., с. 412.

подготви и осъществи предаването на властта от военните на политическите партии.

В началото на януари 1961 г. в КНЕ се обсъжда въпросът за нова реорганизация на правителството с оглед в него да бъдат включени и представители на политическите партии. На 5 януари се обявява съставът на реорганизираното, трето поред правителство на КНЕ, оглавявано от Дж. Гюрсел. В него влизат Т. Фейзиоглу и Дж. Бабан от НРП и А. Тахтакълъч от РСНП[88].

На 6 януари 1961 г. се открива Учредителното събрание, в което привържениците на НРП имат преобладаващо мнозинство. Неговата основна задача е да приеме новата конституция и новия избирателен закон. За целта се създава конституционна комисия начело с видния историк проф. Е. Карал, която продължава работата на предишната, ръководена от проф. С. Онар. В състава на комисията влизат и известните с прогресивните си разбирания професори и общественици Т. Гюнеш, Т. Туная, Б. Созджъ, М. Аксой и Д. Авджъоглу, които допринасят много за засилването на демократичните и социалните аспекти на новата конституция[89]. Следващата стъпка на КНЕ за възстановяването на парламентарния режим на управление на страната е решението му от април 1961 г. за възобновяване дейността на политическите партии и за образуването на нова. Остава в сила само забраната за ДП, чиито ръководители и активисти са изправени пред Върховния съд на справедливостта, който заседава на о. Яссъада.

Определено място в работата на КНЕ заемат и социално-икономическите въпроси. Но борбата вътре в комитета по въпроса за характера и продължителността на неговото управление не позволява да се вземат съществени мерки за стабилизирането на икономиката и финансите, за осъществяването на позначителни мероприятия в социалната област[90]. КНЕ преди всичко поставя под свой контрол всички банки и държавни икономически организации, които играят изключително голяма роля в икономиката и финансите на страната. За по-целесъобразното изразходване на капиталовложенията 488 от намиращите се в строеж общо 1153 промишлени предприятия на държавния сек-

---

88 М о и с е е в, П. П. Экономическая политика правительства Дж. Гюрселя. — В: Проблемы современной Турции. М., 1963, 19 — 56; Р о з а л и е в, Ю. Н. Классы и классовая борьба в Турции. М., 1966, 9 — 41.

89 М о и с е е в, П. П. Экономическая политика. . ., с. 30.

90 T. C. Resmi Gazete, 5 Ekim 1960.

тор се замразяват[91]. Тази мярка засяга интересите и на частния сектор, който участвува в строежа на редица предприятия от държавния сектор. На 30 септември 1960 г. се създава Държавна планова комисия, която има за задача да подготви плановете за социално-икономическото развитие на страната, доколкото това е възможно в условията на капитализма[92]. За стабилизирането на финансите КНЕ съкращава разходите по бюджета за 1960 — 1961 г. с 500 млн. турски лири, поставя под строг контрол паричното обръщение, съкращава разходите за административно-управленческия апарат, търси нови източници за постъпления в държавната хазна[93]. В обстановката на всеобщ подем след 27 май успешно преминава кампанията за волни пожертвувания в полза на укрепването на националната валута и се реализира „Заемът на свободата и стабилизацията" в размер на 500 млн. лири[94]. През август 1960 г. официално се девалвира турската лира и нейният обменен курс по отношение на американския долар се променя от 2,83 на 9 лири за 1 долар[95].

КНЕ провежда и някои финансови мероприятия с определени социални последици. Така например през юни 1960 г. цените на някои хранителни и промишлени стоки се намаляват от 10 % до 50 %, а заплатите на държавните служители се повишават средно с 35 %[96]. През ноември се отлага с 10 години изплащането на дълговете на селяните към Селскостопанската банка и кредитно-търговските кооперации[97]. В края на 1960 г. се приема закон, с който се увеличават данъците на едрите търговци и индустриалци и за пръв път се облагат с данък доходите от селското стопанство, като селяните с ниски и средни доходи остават извън неговото действие[98]. Освен тези мероприятия КНЕ предприема и други, които облагодетелстват нисшите и средните слоеве от населението и в определена степен засягат интересите на крупната буржоазия и едрите земевладелци — най-облагоде-

---

91 Моисеев, П. П. Экономическая политика. . ., с. 47.

92 Данилов, В. И. Цит. съч., с. 112.

93 T. C. Resmi Gazete, 22 Agustos 1960.

94 Данилов, В. И. Цит. съч., с. 119.

95 Моисеев, П. П. Экономическая политика. . ., с. 24.

96 T. C. Resmi Gazete, 6 Ocak 1961; Sertel, Y. Цит. съч., 119 — 121.

97 Моисеев, П. П. Экономическая политика. . ., 25 — 28; Розалиев, Ю. Н. Цит. съч., 35 — 41.

98 Розалиев, Ю. Н. Цит. съч., 16 — 25.

телствуваните по време на управлението на ДП[99]. Но въпросът за аграрната реформа и оземляването на безимотните селяни, който има много голямо значение за икономическото развитие на страната и за ликвидирането на феодалните остатъци на село, остава неразрешен. Той бива прехвърлен на Учредителното събрание, а то от своя страна го предава на новия парламент и в края на краищата остава неразрешен през време на управлението на комитета[100].

Отначало изявленията на някои от членовете на КНЕ за връщане към външнополитическия курс на Ататюрк[101] карат западните държави да се въздържат от отпускането на нови заеми и помощи на Турция. Но много скоро те получават гаранции от комитета за зачитане на интересите на чуждия капитал и „помощта" на западните страни се възобновява. През време на управлението на КНЕ размерът на тези помощи, отпуснати от западните държави и преди всичко от САЩ и ФРГ за Турция значително превишава този, оказан на правителството на ДП за подобен период от време[102]. По такъв начин западните страни получават възможност да продължат да оказват влияние върху икономическото и политическото развитие на Турция и да я запазят и занапред като свой верен съюзник.

След отстраняването на 14-те от КНЕ този колективен орган на властта на военните все повече губи предишното си значение. Дж. Маданоглу и неговите най-близки съмишленици започват да действуват от името на комитета, без да се съобразяват с мнението на останалите негови членове. В КНЕ отново се образуват групи, които взаимно не си вярват и за да гарантират своята безопасност в случай на необходимост, установяват директна връзка с отделни военни части. От друга страна, привържениците на 14-те в армията също се организират. Разцеплението сред членовете на КНЕ и в самата армия започва да се чувствува все по-осезателно. При такава обстановка в началото на април 1961 г. сред военните се създава нова организация. — Единство на въоръжените сили (ЕВС), която си поставя за цел да предот-

---

99 Шамсутдинов, А. М. К вопросу о возвращении Турции к внешней политике К. Ататюрка. — В: Проблемы современной Турции. М., 1963, 57 — 66.

100 Розалиев, Ю. Н. Цит. съч., 25 — 31; Моисеев, П. П. Экономическая политика. . ., 52 — 54.

101 Aydemir, T. Цит. съч., 89 — 90; Seyhan, D. Цит. съч., 130 — 137.

102 Aydemir, T. Цит. съч., 91 — 92.

врати разцеплението в армията и да действува за постепенното ѝ освобождаване от влиянието на КНЕ. В тази нова военна организация водеща роля играят невключените в КНЕ бивши активни участници в тайните военни комитети, подготвили военния преврат от 27 май, — полк. Т. Айдемир, полк. Х. Ментеш, ген. Ф. Гювентюрк, както и представителите на военновъздушните сили в КНЕ[103].

ЕВС бързо укрепва и разширява влиянието си, като включва в редовете си представители на командванията на всички видове въоръжени сили, вкл. и на висшето командване. На ЕВС се противопоставя по-голямата част от членовете на КНЕ, който продължава официално да представлява властта на военните. Но борбата между КНЕ и ЕВС все повече се засилва и в крайна сметка довежда до по-нататъшното отслабване на властта на военните. В началото на юни 1961 г. КНЕ отстранява от длъжност командващия военновъздушните сили ген. И. Тансел и подготвя преминаването в запаса на най-активните членове на ЕВС[104]. За да попречи на това, ЕВС поставя частите, които са под негово влияние, в състояние на бойна готовност и на 7 юни изпраща до КНЕ следния ултиматум:

1. Командващият военновъздушните сили ген. И. Тансел веднага да бъде възстановен като командващ ВВС.

2. Лицата, обявили се против ЕВС и спомогнали за отстраняването от длъжност на ген. И. Тансел, веднага да бъдат уволнени по списък, представен от организацията.

3. Ген. Дж. Маданоглу и полк. О. Кьоксал да бъдат освободени от длъжностите, които заемат извън КНЕ.

4. В бъдеще да не бъдат назначени или уволнявани командири, заемащи ключови длъжности, без знанието на ЕВС и КНЕ.

5. Незабавно да бъдат освободени от длъжност командващите военноморските сили и сухопътните войски и министърът на националната отбрана.

6. До провеждането на новите парламентарни избори съставът на КНЕ не бива да се намалява. Той не може да си подаде оставката или да бъде принуден да направи това[105].

КНЕ приема ултиматума на ЕВС, което е косвено потвърждение на неговата слабост. ЕВС контролира по-голямата част от въоръжените сили и както става ясно, налага своята воля и

---

103 S e y h a n, D. Цит. съч., с. 139; A y d e m i r, T. Цит. съч., с. 93.

104 A y b a y, R. Karsilastirmali 1961 Anayasasi. İstanbul, 1963, 275 — 284.

105 T. C. Resmi Gazete, 30 Mayis 1961.

над КНЕ, но го оставя да представлява официално властта на военните до провеждането на парламентарните избори. Това се прави в интерес на запазването на единството на въоръжените сили и предвид предстоящото предаване на властта на граждан-ско правителство. Своеобразното двувластие сред военните обаче крие потенциална опасност за вътрешнополитическото развитие в страната.

На 27 май 1961 г., т. е. една година след свалянето на правителството на ДП от власт, Учредителното събрание приема новата конституция[106], която трябва да бъде одобрена от народа чрез референдум. Главните политически партии — НРП, РСНП и новообразуваните Партия на справедливостта (ПС) и Партията Нова Турция (ПНТ) — като цяло имат положително отношение към новата конституция и призовават избирателите да гласуват за нея. След приемането ѝ Учредителното събрание приема два закона — за избори за Национално събрание и за Сенат[107]. Съгласно тези закони изборите за висшия законодателен орган — парламента, който се състои от две палати — Национално събрание и Сенат, са свободни, равни, всеобщи и преки. Избирателно право имат всички граждани, навършили 21 години. В Националното събрание могат да бъдат избрани всички грамотни, навършили 30 години, а в Сената — навършили 40 години с висше образование. За пръв път офицерите и курсантите от военните училища получават право да гласуват, което е едно признание за тяхната роля в подготовката и провеждането на военния преврат от 27 май. Изборите за Националното събрание се провеждат по пропорционалната система, а за Сената — по мажоритарната. В тях може да участвува само онази партия, която има организации по места и може да издигне свои кандидати най-малко в 15 области. Това естествено облагодетелствува големите партии.

В резултат на проведения на 9 юли 1961 г. референдум с 6 348 191 гласа „за" и 3 934 370 гласа „против" новата конституция влиза в сила[108]. Данните говорят за наличието на значителна опозиция по отношение на новата конституция. В западните и в северните области, които по-рано са подкрепяли предимно забранената ДП, мнозинството е „против", а в централните и

---

106 Türkiye Yilligi 1973, p. 61.

107 Пак там, 605 — 660.

108 A y b a y, R. Цит. съч., 14 — 87.

в източните области, които подкрепят предимно НРП, мнозинството е „за" новата конституция.

Новата конституция се състои от увод, шест части, 157 постоянни и 11 временни члена[109].

Първата част — „Изходни положения", утвърждава като незаменяема републиканската форма на турската държава и нейния национален, демократичен, светски и социалноправен характер; определя парламента като носител на законодателната власт, а президента и Министерския съвет — на изпълнителната и др.

Втората част — „Основни права и задължения", е посветена на демократичните права и свободи, които в значителна степен са разширени в сравнение с предишната конституция[110]. За пръв път на работниците се признават право на платена седмична, празнична и годишна отпуска (чл. 44), право на колективен договор и стачка (чл. 47), на образуване на профсъюзи и профсъюзни обединения без предварително разрешение от властите (чл. 46). Политическите партии също се създават и развиват дейност без предварително разрешение от властите. При това, управляващи или опозиционни, те се признават като необходим елемент на демократичния политически живот (чл. 56). Дава се право на събрания и демонстрации без предварително разрешение (чл. 28, 29).

Третата част — „Основи на устройството на републиката", обхваща законодателната, изпълнителната и съдебната власт. Новото във висшия законодателен орган в сравнение с конституцията от 1924 г.[111] се състои в създаването на втора палата в него — Сенат. Член 63 постановява, че парламентът или Великото национално събрание на Турция се състои от Национално събрание и Сенат. Чрез общи избори в Сената се избират 150 сенатори, а 15 се назначават от президента. Освен това председателят и членовете на КНЕ, както и бившите президенти са постоянни членове на Сената. Мандатът на сенаторите е 6-годишен, като всеки две години чрез общи избори 1/3 от тях се подновяват. За сенаторите от президентския контингент се назначават лица с особени заслуги, като 10 от тях трябва да бъдат независими (чл. 70, 72, 73).

---

109 Пак там, 88 — 158.

110 Пак там, 159 — 222.

111 A y d e m i r, S. İkinci Adam, t. 3, 528 — 530.

Редица нововъведения има и в изпълнителните органи[112]. Преди всичко това се изразява в засилване на президентската власт. Президентът на републиката се избира от парламента за срок от седем години. Той е държавен глава и като такъв представлява Република Турция и единството на нацията и не е отговорен за своите действия при изпълнение на служебните си задължения (чл. 95, 97, 98). Ако правителството в продължение на 18 месеца получи два пъти вот на недоверие и при трети опит се получи същият резултат, министър-председателят може да поиска от президента провеждането на нови избори (чл. 108).

На университетите се признава широка автономия и се отменя забраната преподавателите да не участвуват в политическите партии (чл. 120). Признава се неутралитет на радиото и телевизията, както и на телеграфните агенции (чл. 121). Създава се Държавна планова организация за планиране на икономическото, социалното и културното развитие на страната (чл. 129).

В органите на съдебната власт новото се състои във въвеждането на конституционен съд (чл. 145). В неговата компетентност влиза: да контролира верността на законите към постановките на конституцията, да съди за престъпления, извършени при изпълнение на служебните задължения от президента на републиката, членовете на Министерския съвет, председателя и членовете на касационния съд, на Държавния съвет, на държавния контрол, главния прокурор на републиката, главния прокурор на военно-касационния съд и неговите членове. Решенията на конституционния съд са окончателни (чл. 147, 152).

В четвъртата част — „Различни постановления", се изброяват поименно кемалистките реформи, които в никакъв случай не могат да бъдат тълкувани като противоречащи на конституцията (чл. 153).

В петата част са посочени някои временни постановления.

В шестата част — „Заключителни постановления", от съществено значение е чл. 155, в който са дадени условията за изменение на конституцията. За приемане на предложение за изменение се изисква да гласува 1/3, а за влизане в сила на самите изменения — 2/3 от всички членове на ВНСТ.

В сравнение с конституцията от 1924 г. новата конституция от 1961 г., приета под непосредственото влияние на военните, разширява и гарантира в много по-голяма степен буржоазноде-

---

[112] A y d e m i r, S. Menderesin Drami, 535 — 548; İkinci Adam, t. 3, 530 — 531.

мократичните права и свободи. Но и в нея осъществяването на буржоазнодемократичните права и свободи се поставя в зависимост от различни уговорки и от дейността на буржоазните законодателни органи на властта. Към безспорните положителни страни на конституцията от 1961 г. трябва да се отнесат: отделянето по-голямо внимание на социално-икономическите проблеми; поставянето на по-широка основа буржоазнодемократичното устройство на републиката; въвеждането на конституционен съд с цел да се предотврати една нова политическа криза в парламентарната система на управление; образуването на политически партии и профсъюзни организации без предварително разрешение от властите; правото на колективен договор, на платен отпуск, на стачки на работниците и др. Новата конституция без съмнение е голяма крачка напред в сравнение с предишната и открива нови широки хоризонти за буржоазнодемократичното развитие на Турция.

Периодът след приемането на новата конституция до провеждането на новите избори се характеризира с изостряне на борбата за власт между политическите партии. Наближаващият край на процеса на о. Яссъада и очакваните присъди внасят допълнителен елемент на напрежение в тази борба. Близките и привържениците на подсъдимите от забранената ДП търсят защитата за тях в отделните политически партии, което безпокои членовете на КНЕ и на ЕВС. Въпреки съществуващите различия те са единни по въпроса за недопускане на власт на партиите, наследили забраната на ДП, и за незабавното изпълнение на присъдите от съдебния процес на о. Яссъада. Затова под натиска на военните от КНЕ и ЕВС Дж. Гюрсел свиква съвещание на „кръглата маса" с участието на партийните лидери, на което присъствуват като наблюдатели членовете на Министерския съвет, командващите всички видове войски, представители на печата. На това съвещание се решава в предизборната кампания политическите партии да не оспорват законността на военния преврат от 27 май, да не обсъждат кемалистките реформи, да не оспорват присъдите от о. Яссъада, да не използуват религията за политически цели и др.[113] С това се цели да се предотврати понататъшното изостряне на вътрешнополитическата обстановка в навечерието на парламентарните избори.

На 15 септември 1961 г. приключва процесът на о. Яссъада. На смърт са осъдени 15 души, на доживотен затвор — 31 души,

---

[113] A y d e m i r, S. İkinci Adam, t. 3, p. 537.

418 души получават присъди на различен срок затвор и 123 души са оправдани. КНЕ потвърждава само три от смъртните присъди — на министър-председателя А. Мендерес, на министъра на външните работи Ф. Зорлу и на министъра на финансите Х. Полаткан. Поради напредналата възраст смъртната присъда на президента Дж. Баяр е заменена с доживотен затвор. На 16 и 17 септември смъртните присъди са приведени в изпълнение[114]. В изявлението си по този повод Дж. Гюрсел изтъква, че „присъдите в Яссъада ще бъдат урок за политиците"[115].

На 15 октомври 1961 г. (един месец след обявяването на присъдите в Яссъада) се провеждат парламентарните избори. Въпреки очакванията на привържениците на НРП, в т.ч. и на значителна част от военните, тя не печели достатъчен брой депутатски места, за да може да състави самостоятелно правителство. По броя на получените депутатски места плътно до НРП се приближава ПС, която е главната наследница на забранената ДП. При това положение се налага да се състави коалиционно правителство[116].

Резултатите от парламентарните избори са изненадващи и обезпокояващи за привържениците на военния преврат от 27 май и обнадеждващи за техните привърженици. Колкото и да се изтъква надпартийният характер на военния преврат, обективно той толерира НРП, която традиционно е изразявала и изразява интересите и на военните. Поради това те и особено старшият офицерски състав и генералитетът биха предпочели да видят начело на управлението НРП пред която и да е друга политическа партия. Оттук идва и голямото разочарование на военните от изборните резултати, недаващи възможност на НРП да състави самостоятелно правителство. От друга страна, респектира успехът на ПС в изборите, което показва, че силите, стоящи зад забранената ДП, вече са се съвзели от нанесения им удар на 27 май и претендират да играят отново важна роля в политическия живот. Изборните резултати са потвърждение на по-нататъшното отслабване на влиянието на военните, което е резултат от разцеплението в техните редици след успешния преврат на 27 май. Равновесието на силите между двете главни политически

---

114 Türkiye Yilliği 1973, 235 — 236.

115 Х а к о в, Д ж. Политическата борба в Турция. 1960 — 1971. С., 1979, 54 — 65, 108 — 140.

116 K a l p a k c i o ğ l u, Ö. İkinci Cumhuriyetin Üc Basbakani ve Olaylar. T. 2. Ankara, 1968, 23 — 26.

партии НРП и ПС, както и съотношението на силите между всички останали политически партии в парламента не предвещава функционирането на многопартийната парламентарна буржоазна система на управление без нови големи сътресения[117]. Независимо от това с изборите приключва периодът на управление на КНЕ, който на 24 октомври 1961 г. официално се саморазпуска. Властта отново преминава в ръцете на политическите партии.

3. НЕУСПЕШНИ ОПИТИ ЗА ПРЕВРАТ СЛЕД ПРЕДАВАНЕТО НА ВЛАСТТА ОТ ВОЕННИТЕ НА ГРАЖДАНСКОТО ПРАВИТЕЛСТВО

След предаването на властта от военните на политическите партии най-важното събитие в политическия живот на страната е изборът на новия президент от ВНСТ. Повечето политически партии подкрепят кандидатурата на Дж. Гюрсел за нов президент и единствено ПС издига друга кандидатура — на проф. А. Башгил. Военните обаче имат опит още от младотурския период как да осигуряват желания от тях избор от парламента. Преди всичко те заставят насилствено проф. А. Башгил да се откаже не само от кандидатурата си за президент, но и от сенаторския си мандат и го изпращат в чужбина. След това в деня на избора на новия президент въоръжени офицери изпълват всички свободни помещения на ВНСТ, заключват вратите на заседателната зала с депутатите и ги отключват едва след приключването на президентския избор. По такъв начин на 26 октомври 1961 г. единственият кандидат за президентския пост Дж. Гюрсел бива избран за четвърти пореден президент на Република Турция[118].

Дж. Гюрсел упълномощава И. Иньоню — лидера на НРП, която има най-много депутатски места в Националното събрание, да състави първото коалиционно правителство на страната. Малко неочаквано за политическите среди И. Иньоню успява да склони ПС да участвува в коалиционното правителство. На 2 де-

---

117 T o k e r, M. İsmet Paşayla 10 Yilk 1961 — 1964. T. 4. İstanbul, 1969, 7 — 19.

118 A y d e m i r, Ş. İkinci Adam, t. 3, 555 — 556; H a k o v, D z. Nouvelles nuances dans la politique de la Turquie dans l'Orient arabe apres le coup d'Etat militaire du 27 mai 1960. — Etudes balkaniques, 1970, No 3, 19 — 35; T o k e r, M. Цит. съч., 33 — 35.

кември 1961 г. неговото първо двупартийно коалиционно правителство получава вот на доверие в Националното събрание[119].

В програмата на първото коалиционно правителство на И. Иньоню се набляга на необходимостта от преодоляването на разцеплението и враждебността в турското общество, като се подчертава, че буржоазнодемократичните свободи и права ще се прилагат независимо от политическите възгледи и партийната принадлежност на гражданите. Без да се споменава думата амнистия, се изтъква, че правителството ще направи нужното за освобождаването на осъдените ръководители на забранената ДП. Програмата задължава правителството да осигури планово развитие на страната в социално-икономическата и културната област въз основа на плановете, разработени от Държавната планова организация. По отношение на външната политика се подчертава, че основните ѝ насоки няма да бъдат изменени, Турция ще си остане вярна на НАТО и СЕНТО, но ще провежда по-активна външна политика[120].

Не всички военни обаче са доволни от предаването на властта на политическите партии. След саморазпускането на КНЕ в армията остава да действува организацията ЕВС, която предлага с нов военен преврат да се анулират изборните резултати от 1961 г. и да се установи ново военно управление. При обсъждането на този въпрос се очертават две становища. Първото, изразители на което са група офицери начело с началника на Анкарското военно училище Т. Айдемир, е за незабавни насилствени действия, а второто, в което влизат офицерите от ВВС начело с полк. Х. Ментеш, е за оказване на натиск върху политическите партии, за да се съгласят И. Иньоню да състави коалиционно правителство. И ако този натиск не даде желания резултат, тогава да се пристъпи към военен преврат[121].

Организацията на ЕВС в Истанбул взема протоколно решение да се предотврати предаването на властта на политическите партии чрез нов военен преврат[122]. Протоколът е подписан от 10 генерали и 28 полковници и е изпратен в анкарската организация на ЕВС за одобрение. При разглеждането му в Анкара решението е одобрено от всички членове на ЕВС с изключение на Х. Мен-

---

119 Örtülü, E. Üc İhtilalin Hikayesi. Ankara, 1966, 144 — 145.

120 Aydemir, T. Цит. съч., 106 — 107.

121 Пак там, с. 110.

122 Örtülü, E. Цит. съч., 159 — 160.

теш и привържениците му от военновъздушните сили[123]. Научавайки за това, И. Иньоню, Дж. Гюрсел и началникът на Генералния щаб Дж. Сунай вземат енергични мерки, за да предотвратят неговото изпълнение[124]. Именно при такава обстановка става избирането на Дж. Гюрсел за президент на Турция и формирането на коалиционното правителство на И. Иньоню от двете най-големи и политически непримирими една към друга партии — НРП и ДП. С това се предотвратява опитът за нов военен преврат. Малко по-късно обаче, когато политическите партии и преди всичко ПС повдигат въпроса за даване на амнистия на осъдените водачи на ДП и зачестяват изказванията на отделни партийни ръководители срещу военния преврат от 27 май, недоверието на военните към политическите партии отново се разпалва. Особено активни в това отношение са младшите офицери, които оказват натиск върху старшите за отнемането на властта от политическите партии. Нещо повече, организациите на ЕВС в Анкара и Истанбул пристъпват към подготовката на военен преврат за свалянето на правителството на И. Иньоню.

Министър-председателят И. Иньоню и началникът на Генералния щаб Дж. Сунай следят отблизо дейността на ЕВС и правят всичко необходимо за предотвратяването на този преврат. На 17 януари 1962 г. И. Иньоню, залагайки на своя авторитет сред военните, се обръща към тях с предупреждението, че „никога няма да позволя установяването на една затворена система на управление, противоречаща на демокрацията. Аз ще се боря срещу това."[125] На 19 януари Дж. Сунай свиква съвещание в Генералния щяб, на което присъствуват командващите отделните видове въоръжени сили, намиращите се в столицата генерали и високопоставени генералщабни офицери. Той заявява пред тях, че правителството на И. Иньоню е способно да се справи с политическата нестабилност в страната и изисква от всички присъствуващи да му окажат всестранна подкрепа, тъй като последствията от нов военен преврат щели да бъдат много по-лоши от съществуващото положение[126]. Командващите видовете въоръжени сили и генералите уверяват началника на Генералния щаб, че споделят неговото становище. Но полковниците откри-

---

123 Kalpakcioglu, Ö. Цит. съч., с. 29.

124 Örtülü, Е. Цит. съч., с. 167.

125 Aydemir, Т. Цит. съч., 113 — 115.

126 Örtülü, Е. Цит. съч., 170 — 171.

то заявяват, че не вярват политическите деятели да могат да изградят един действително демократичен режим в Турция. Очертаващият се като лидер на ЕВС в Анкара полк. Т. Айдемир мотивира необходимостта от военен преврат с влошаването на отношенията между армията и народа, с разцеплението сред военните, с натиска на младшия офицерски състав и с изградените вече тайни военни организации в отделните войскови части, които извършвали практическа подготовка за преврата. Той призовава началника на Генералния щаб лично да оглави преврата[127]. Дж. Сунай категорично отхвърля това предложение и заедно с И. Иньоню започват да посещават различни военни части в страната и да призовават офицерите да подкрепят правителството и да не се поддават да бъдат въвлечени в една предварително обречена на провал авантюра — военен преврат[128]. Те успяват да привлекат на своя страна повечето от генералите и да разколебаят някои от полковниците. Но подготовката за преврат с участието предимно на младшия офицерски състав продължава. Разцеплението сред военните става действителен факт, колкото и да е нежелан от тях.

На 9 февруари 1962 г. в Истанбул се провежда събрание на организацията ЕВС, на което присъствуват 54 командири от Първа турска армия и валията на Истанбул ген. Тулга. Отсъствуват само членовете на ЕВС и ВВС. Поканени са и представители на анкарската организация. На събранието е приет протокол, в който се отбелязва, че не по-късно от 28 февруари 1962 г. въоръжените сили трябва да вземат управлението на страната в свои ръце. Изтъква се също, че в интерес на запазването на единството на въоръжените сили трябва да се направи всичко необходимо за приобщаването на военновъздушните сили към предстоящия преврат[129]. При гласуването на протокола 37 от всички присъствуващи на събранието гласуват „за", а само 17 се въздържат. Накрая и въздържалите се се присъединяват към останалите и той е подписан от всички. Единият екземпляр от този протокол остава в Истанбул, а другият се изпраща на организацията на ЕВС в Анкара.

На това събрание се избира комисия от представители на истанбулската и анкарската организация на ЕВС начело с ген. Ф.

---

127 S e y h a n, D. Цит. съч., 173 — 175; A y d e m i r, T. Цит. съч., с. 120.

128 S e y h a n, D. Цит. съч., с. 177.

129 Ö r t ü l ü, E. Цит. съч., 178 — 179.

Есен, на която се възлага задачата да изработи проектопредложение за формата на управление след преврата. Комисията обобщава резултатите от своята дейност в допълнителен протокол, основното съдържание на който се свежда до следното: Законодателната власт да бъде предоставена на Съвет за сигурност, състоящ се от 24 лица военни и цивилни, като началникът на Генералния щаб и командващите видовете въоръжени сили по право участвуват в него. Съветът за сигурност трябва да назначи правителство, което да проведе необходимите реформи в Турция. След неопределено време да се свика парламентът[130]. Протоколът е подписан от всички членове на комисията и е прибавен към протокола, приет на 9 февруари в Истанбул.

И. Иньоню, Дж. Сунай и командващият военновъздушните сили ген. И. Тансел обсъждат създалото се положение и мерките, които трябва да се вземат за предотвратяването на преврата. Според И. Иньоню обстановката в страната и брожението в армията няма да се успокоят, докато не бъдат отстранени от въоръжените сили най-активните привърженици на военния преврат. Дж. Сунай, който по същество е на същото мнение, иска преди това да направи още един опит да разубеди привържениците на преврата, след което да ги премести на по-пасивни длъжности и накрая тихомълком да ги преведе в запаса.

На 18 февруари 1962 г. Дж. Сунай свиква в Генералния щаб в Анкара съвещание с генералите от Истанбул начело с валията ген. Р. Тулга. В присъствието на командващите видовете въоръжени сили той категорично се обявява против протокола от 9 февруари и призовава генералите да се откажат от неговото изпълнение. По принцип те се съгласяват, но преди да дадат окончателния си отговор, искат да се срещнат с другарите си от ЕВС в Истанбул. На 19 февруари ген. Р. Тулга ги информира за проведеното съвещание в Генералния щаб. Предвид на това, че представителите на военновъздушните сили отказват да участвуват в подготвения преврат, решава се да не се пристъпва към изпълнение на протокола от 9 февруари[131].

Дж. Сунай, след като успява да уговори генералите от Истанбул, решава да се срещне с най-активните членове на анкарската организация на ЕВС полковниците Т. Айдемир, С. Атакан и Н. Юнсалан. В присъствието на командващите видовете въоръжени сили той се опитва за последен път да разубеди и тях да

---

130 A y d e m i r, T. Цит. съч., 129 — 130.

131 Ö r t ü l ü, E. Цит. съч., с. 180.

се откажат от подготовката на военен преврат. Но за разлика от генералите полковниците твърдо са решени да извършат преврата в определения срок[132]. Поради това Дж. Сунай и командващите видовете въоръжени сили решават да разтурят анкарската организация на ЕВС. Според изготвения от тях план, който е одобрен и от И. Иньоню, в полунощ на 21 февруари 1962 г. военновъздушните сили трябва да бъдат приведени в бойна готовност, а полковниците от ЕВС в Анкара да бъдат арестувани по обвинение, че нарушават дисциплината в армията, след което да бъдат преведени в запас[133].

На 20 февруари полк. Т. Айдемир и другарите му научават за този план и решават да се противопоставят на неговото изпълнение. За да не бъдат изненадани, те заемат някои предохранителни мерки, които се тълкуват от Генералния щаб като непосредствена подготовка за военен преврат. По заповед на Дж. Сунай в полунощ на 20 срещу 21 февруари военновъздушните сили са вдигнати по бойна тревога. Военните части, верни на ЕВС, без знанието на Т. Айдемир също се вдигат в бойна тревога и започват да заемат позиции за борба с военновъздушните сили. Научавайки за това, Т. Айдемир смята, че е станало някакво недоразумение и веднага се разпорежда вдигнатите по тревога военни части да се приберат обратно в казармите[134].

Командването на военновъздушните сили обаче не прекратява бойната тревога и иска от началника на Генералния щаб полковниците Т. Айдемир, С. Атакан и Н. Юнсалан да бъдат преведени в запаса като главни виновници за станалите събития през изминалата нощ[135]. Но Дж. Сунай в изпълнение на предварително приетия план иска първо да ги назначи на по-пасивни длъжности и едва след това да ги пенсионира. На 22 февруари той повиква в Генералния щаб най-активните деятели на ЕВС в Анкара полк. Т. Айдемир — командир на Анкарското военно училище, полк. Д. Сейхан — един от най-близките негови съратници, полк. Н. Юнсалан — командир на жандармерийското училище, полк. Е. Арат — началник на жандармерията, полк. С. Атакан — комендант на столицата, полк. Ш. Илкин — командир на охраната на президентския дворец, полк. — И. Еркан — командир на 229-ти пехотен полк, подполк. Х. Доран — командир

---

132 A y d e m i r, T. Цит. съч., 130 — 133.

133 Ö r t ü l ü, E. Цит. съч., с. 188.

134 Пак там, 193 — 195.

135 T o k e r, M. Цит. съч., 51 — 52; A y d e m i r, T. Цит. съч., 297 — 298.

на танковия батальон към Анкарското военно училище. В същото време новоназначените на техните места командири са изпратени да заемат новите си длъжности. Т. Айдемир и Д. Сейхан, които се опасяват от последиците от тяхното повикване в Генералния щаб, прекарват нощта на 21 срещу 22 февруари във военното училище. След като научават за намерението на Генералния щаб да разтури анкарската организация на ЕВС, на 22 февруари сутринта те влизат във връзка с истанбулската организация и искат нейното съгласие за незабавното изпълнение на протокола от 9 февруари за вземането на властта от военните. От Истанбул обаче дават отрицателен отговор и ги съветват да не се противопоставят на преместването им на нови длъжности и да не предприемат нищо на своя глава. Въпреки това обаче полк. Т. Айдемир и неговите другари решават да действуват и със сила да се противопоставят на решението на Генералния щаб да разтури анкарската организация на ЕВС.

На 22 февруари по обяд Т. Айдемир изпраща меморандум до Генералния щаб, с който иска наказанието на действителните виновници за събитията през изминалата нощ и спирането на заповедите за новите назначения[136]. Дж. Сунай отхвърля този меморандум и изчаква в определеното време новоназначените командири да заемат местата си. При това положение Т. Айдемир вдига по бойна тревога Анкарското военно училище и другите военни части, верни на ЕВС в столицата. Дошлият да заеме длъжността си новоназначен началник на военното училище е арестуван. Повиканите от Генералния щаб военни части от градовете Чубук и Полатлъ, намиращи се в непосредствена близост до столицата, вместо да заемат позиции срещу училището, преминават на страната на Т. Айдемир.

Правителството на И. Иньоню предоставя правото на Генералния щаб да неутрализира Т. Айдемир и верните му военни части, но по възможност, без да се стигне до употреба на сила. Самото правителство се прехвърля в президентския дворец „Чанкая", където се намират и началникът на Генералния щаб, командващите видовете въоръжени сили и лидерите на политическите партии. Но те не остават за дълго тук, защото командуването на охранителния полк преминава в ръцете на майор Ф. Гюрджан, един от най-дейните членове на ЕВС в столицата и много близък съратник на Т. Айдемир. Той има прекрасната възможност да арестува всички граждански и военни ръководи-

136 Ö r t ü l ü, E. Цит. съч., 198 — 199.

тели, но Т. Айдемир не му разрешава да направи това[137]. Поради възникналата опасност да бъдат арестувани всички намиращи се в президентския дворец по спешност го напускат. По-нататъшното развитие на събитията показва, че Т. Айдемир допуска много голяма грешка, като не се съгласява с арестуването на всички граждански и военни ръководители в двореца „Чанкая", и по такъв начин пропуска най-големия шанс за успех на преврата.

Правителството на И. Иньоню, след като напуска президентския дворец, се настанява в щаба на военновъздушните сили, откъдето започва да ръководи операцията за неутрализирането на действията на непокорните военни от ЕВС в столицата. Съотношението на силите на ЕВС и на правителството на И. Иньоню на първо време е в полза на първите. Военните части на ЕВС, вдигнати по бойна тревога, чакат заповед за настъпление. От своя страна частите, верни на правителството, вземат мерки за защита. Военните поделения, намиращи се извън Анкара, се обявяват в подкрепа на правителството, но в този критичен момент за него не могат да бъдат използувани. Единствено военновъздушните сили са най-солидната опора на правителството. При така създалата се критична обстановка И. Иньоню действува повече като главнокомандващ, отколкото като министър-председател. Той нарежда да се вземат следните неотложни мерки: Лидерите на политическите партии да публикуват общо комюнике, в което ясно да се каже, че партиите са привърженици на буржоазнодемократичния строй и не подкрепят действията на разбунтувалите се военни от анкарската организация на ЕВС. Президентът, министър-председателят и началникът на Генералния щаб да отправят апел по радиото към народа и армията и да ги призоват да подкрепят правителството. Реактивни бойни самолети да правят демонстративни полети над военното училище и военните части, които се намират под контрола на ЕВС[138].

Като се опират на превъзходството на силите, което имат в столицата, Т. Айдемир и съмишлениците му отправят към правителството нови много по-големи искания, а именно: парламентът да бъде незабавно разпуснат и на основа на нов избирателен закон да се проведат извънредни парламентарни избори, като се лишат от избирателно право неграмотните; до провеждането на новите парламентарни избори правителството да се

---

137 Пак там, 198 — 199, 201.

138 A l t u ğ, K. 27 Mayistan 12 Marta. İstanbul, 1976, 297 — 298.

премести от столицата в друг град; да бъдат спрени веднага новите назначения в армията[139]. Приемането на исканията от правителството би било равносилно то да признае извършването на успешен безкръвен преврат. Оценявайки именно така нещата, И. Иньоню не приема нито едно от тях. Като изход от положението той предлага на разбунтувалите се да се предадат, преди да се е стигнало до кръвопролитие. В този случай те няма да бъдат изправени пред военен съд, а само ще бъдат преведени в запаса[140]. Някои от служещите в Генералния щаб и партийните лидери предлагат на И. Иньоню да приеме поне част от исканията на Т. Айдемир и на неговите сподвижници, за да се избегне евентуалното кръвопролитие. Но И. Иньоню остава непреклонен. По-късно той споделя: „Онази вечер мнозина не разбраха, че на изпитание бе подложена стабилността на държавата, републиката и демократичния строй. Да се приемеше искането на един авантюрист полковник, означаваше аз, правителството, държавата да попаднем под неговото командване. . ."[141]

Обръщението на първите граждански и военни ръководители по радиото към военните части, контролирани от ЕВС, както и демонстративните полети на реактивните военни самолети над тях, оказват разлагащо влияние върху техния дух и те постепенно започват да се разколебават. Тогава Т. Айдемир дава заповед да бъде превзет радиопредавателният център на анкарското радио, намиращ се близо до столицата, което е направено. И точно в момента, когато след президента Дж. Гюрсел трябва да говори министър-председателят И. Иньоню, анкарското радио прекъсва своите предавания. Напрежението в Генералния щаб и в щаба на военновъздушните сили, където се намира правителството, все повече нараства. Но въпреки че Т. Айдемир и привържениците му разполагат с много по-големи сили в Анкара, отколкото правителството на И. Иньоню, той се колебае да ги хвърли в решително настъпление срещу правителствените войски. И. Иньоню веднага забелязва тези колебания и нерешителност и отхвърляйки напълно техните предложения, иска да ги принуди да капитулират.

Преди полунощ на 22 февруари 1962 г. Т. Айдемир и неговите сподвижници се съгласяват да капитулират, но при условие, че получат писмено уверение от И. Иньоню, че няма да бъдат

---

139 T o k e r, M. Цит. съч., с. 55.

140 Пак там, 58 — 60.

141 A y d e m i r, T. Цит. съч., с. 140.

предадени на военен съд. Освен това Т. Айдемир иска неговото преместване в запаса да бъде заменено с преместване на друга длъжност. И Иньоню дава такова уверение, но категорично заявява, че и Т. Айдемир ще бъде пенсиониран заедно с останалите му съмишленици. Т. Айдемир отново се опитва чрез заплахи да застави И. Иньоню да го остави в армията, но не успява[142]. Накрая той и сподвижниците му се задоволяват само с писменото уверение на И. Иньоню, в което се изтъква: „При условие, че веднага сложите край на започналото движение и се подчините на заповедите на главнокомандващия въоръжените сили, и като се има предвид, че досега е избегнато кръвопролитието, обещавам като министър-председател на правителството никой от участниците в движението да не бъде наказан."[143] Т. Айдемир отменя бойната тревога в Анкарското военно училище и в другите военни части, контролирани от организацията ЕВС в града, като им заповядва да се приберат в казармите си. Той мотивира решението си с желанието да се избегнат кръвопролитието и противопоставянето на отделните части от турските въоръжени сили една на друга, а така също и усложняването на международните отношения на Турция[144].

По такъв начин опитът за преврат от 22 февруари 1962 г. претърпява поражение, без да бъде даден нито един изстрел. Но той оказва силно отрезвяващо влияние върху всички политически партии и те престават да нападат и да критикуват военния преврат от 27 май. Най-голяма заслуга за предотвратяването на преврата начело с полк. Т. Айдемир има министър-председателят И. Иньоню, който е посрещнат в парламента с бурни овации от всички депутати независимо от партийната им принадлежност. И. Иньоню използува тази благоприятна обстановка, за да прокара два законопроекта: „Предохранителен закон", според който никой няма право под каквато и да е форма да напада военния преврат от 27 май, многопартийната система на управление, политическите партии, действуващи в рамките на закона[145]; вторият — 27 май се обявява за национален празник на Турция[146].

След потушаването на опита за преврат на 22 февруари 1962 г. между президента Дж. Гюрсел и министър-председателя

---

142 Пак там, 141 — 142.

143 Örtülü, Е. Цит. съч., 221 — 223

144 Kalpakcioglu, Ö. Цит. съч., с. 57.

145 Örtülü, Е. Цит. съч., 216 — 218.

146 Toker, М. Цит. съч., 65 — 66.

И. Иньоню възникват сериозни разногласия по въпроса за отношението на властта към неговите участници. Съгласно даденото писмено уверение от И. Иньоню общо 73 от участниците в опита за преврат, в т. ч. и полк. Т. Айдемир са преведени в запаса. От този момент тези офицери започват да ги наричат „22-рофевруарците". Малко по-късно друга група офицери, между които и генерали, които са подписвали различни протоколи за подготовка на военен преврат, биват преместени на по-ниски длъжности[147]. Но Дж. Гюрсел под влиянието на някои бивши членове на КНЕ настоява за голяма чистка в армията, като се започне с началника на Генералния щаб ген. Дж. Сунай, когото също обвинява в косвено участие в опита за преврат. И. Иньоню се противопоставя, като се мотивира, че подобно искане може да стане причина за нов опит за преврат. Той изпълнява обещанието си никой от „22-рофевруарците" да не бъде съден и се задоволява с посочените вече уволнения и премествания на други длъжности[148]. Дж. Гюрсел обаче продължава да търси начини да повлияе на И. Иньоню. Той използува предстоящото узаконяване от парламента на оправдаването на „22-рофевруарците", за да го принуди да се съгласи на исканата чистка в армията. По внушение на Дж. Гюрсел лидерът на ПС Р. Гюмюшпала повдига въпроса за едновременната амнистия на „22-рофевруарците" и на осъдените водачи на забранената ДП. Той иска амнистия или за всички, или за никого[149]. И. Иньоню веднага реагира, като поставя ребром въпроса, или да се даде амнистия за „22-рофевруарците", без това да се свързва с осъдените ръководители на ДП, или той ще подаде оставката на оглавяваното от него коалиционно правителство. Парламентът гласува за предложената от И. Иньоню амнистия за „22-рофевруарците"[150].

Изминалите пет месеца от управлението на първото коалиционно правителство на И. Иньоню показват, че то не е в състояние да реши неотложните социално-икономически проблеми на страната. Участвуващата в коалицията ПС, преследвайки свои политически цели, ангажира вниманието на правителството с въпроса за амнистията на осъдените ръководители на ДП. Част от военните, недоволни от предаването на властта на политическите партии, постоянно заговорничат за свалянето на правител-

147 Пак там, 68 — 69.

148 Пак там, с. 75.

149 Пак там, с. 78.

150 Пак там, 82 — 83.

ството. Всичко това спъва нормалната дейност на коалиционното правителство на И. Иньоню. На 31 май 1962 г. той подава оставката си. Като резултат напрежението още повече се изостря. Военните отново излизат на преден план и се опитват да окажат натиск за разрешаването на правителствената криза в техен интерес. Началникът на Генералния щаб Дж. Сунай и командващите видовете въоръжени сили посещават президента Дж. Гюрсел и му заявяват, че армията няма да се съгласи с друга алтернатива на министър-председателския пост освен И. Иньоню[151]. Тогава президентът натоварва отново И. Иньоню да състави второ коалиционно правителство. За целта той води преговори с лидерите на Партията Нова Турция (ПНТ), РСНП и независимите депутати. Но поради разногласия по въпроса за заместник министър-председателските места в кабинета преговорите пропадат и И. Иньоню отказва да състави новото правителство.

Правителствената криза се затяга. Все повече се засилва политическата нестабилност в Турция. Опасността от нов военен заговор и установяването на военно управление заставят партийните лидери да подкрепят усилията на И. Иньоню да образува ново коалиционно правителство. На 22 юни президентът Дж. Гюрсел, обръщайки се по радиото към И. Иньоню и изтъквайки „големите му заслуги" пред страната, го призовава пред цялата нация да се опита още веднъж да формира коалиционно правителство[152]. На 24 юни между НРП, ПНТ, РСНП и независимите депутати е подписан протокол за съставяне на коалиционно правителство, което получава вот на доверие в парламента. В новото правителство на И. Иньоню за пръв път като министър на труда участвува Б. Еджевит, бъдещият приемник на И. Иньоню като лидер на НРП и министър-председател на Турция[153].

Програмата на второто коалиционно правителство не се различава много от тази на първото. За успокояване на военните изрично е подчертана законността на военния преврат от 27 май и решимостта на правителството да се бори срещу всяко действие, насочено срещу него. През време на управлението на втория кабинет на И. Иньоню е приет първият петгодишен план за социално-икономическото развитие на Турция, чието изпълнение започва от началото на 1963 г.[154]

---

151 G i r i t l i o ğ l u, F. Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriet Halk Partisinin Mevkii. T. 2. Ankara, 1965, 318 — 319.

152 Х а к о в, Д ж. Цит. съч., 78 — 82.

153 K a l p a k c i o ğ l u, Ö. Цит. съч., с. 76.

154 Пак там, 12 — 15.

Второто коалиционно правителство на И. Иньоню става инициатор на поетапното освобождаване на осъдените ръководители на ДП, като за целта през октомври 1962 г. прокарва в парламента закона за частична амнистия[155]. Освобождаването обаче на първите 282 от осъдените, в т. ч. и на бившия президент Дж. Баяр, става причина за провеждането на масови демонстрации в Истанбул и Анкара от привърженици и противници на военния преврат от 27 май, които завършват със сбивания между тях, изпочупване на витрини и обкръжаване на сградата на ПС от демонстранти, привърженици на НРП[156]. Военните не остават странични наблюдатели на тези събития и без да се допитат до правителството, със самолет връщат Дж. Баяр обратно в затвора в Кайсери[157].

Като се възползуват от създалата се обстановка във връзка с частичната амнистия на осъдените ръководители на забранената ДП, активизират своята дейност и „22-рофевруарците". Въпреки преминаването си в запаса полк. Т. Айдемир запазва авторитета и влиянието си сред младшите офицери. Много от тях, изпратени да служат в различни гарнизони, предимно в Източен Анадол, преди да заминат на новите си места, го посещават в дома му и получават следния инструктаж от него: „Там, където отивате, не се разпръсквайте. Нашето движение още не е свършило. Поддържайте връзка помежду си и чакайте заповед от мен. . ."[158]

Поради изтичане на 2-годишния срок на пребиваване в чужбина като съветници в турските посолства предстои да се завърне групата на 14-те радикално настроени офицери от бившия КНЕ. В началото на юли 1962 г. двама нейни представители — О. Кабибай и Р. Байкал, пристигат в Турция, за да се запознаят отблизо с политическата обстановка. Привържениците на групата на 14-те сред „22-рофевруарците" им устройват тържествено посрещане в Анкара. Започналите преговори за обединяването на двете групировки обаче се натъкват на сериозни препятствия по въпроса за ръководството. Една малка част от „22-рофевруарците" начело с Д. Сейхан се съгласяват да се обединят с групата на 14-те под водачеството на О. Кабибай, но по-голямата част предпочитат да останат верни на Т. Айдемир[159].

155 Пак там, с. 10.

156 A l t u g, K. Цит. съч., с. 331.

157 A y d e m i r, S. İkinci Adam, t. 3, 204 — 205.

158 Ö r t ü l ü, E. Цит. съч., 242 — 243.

159 Пак там, 243 — 244.

Правителството на И. Иньоню следи отблизо активизирането на „22-рофевруарците" и техните контакти с групата на 14-те и взема необходимите мерки за предотвратяването на евентуален нов опит за преврат. В реч пред парламента той предупреждава „22-рофевруарците" с думите: „Шепа противници на демокрацията в армията предприеха на 22 февруари една опасна инициатива. Армията като цяло отхвърля авантюристите. Става ясно, че тя е напълно убедена в необходимостта от управлението на страната в условията на демократичен режим и конституцията. . . Сега се прави опит да се използува недисциплинираността, проявена на 22 февруари, която нанесе неизброими вреди на страната, като претекст за разцепление в армията и разколебаване доверието на парламента към нея. . . Както и досега, инициаторите на недисциплинираността и въвличането на страната в анархия претърпяха поражение, и тези, които отсега нататък се опитат да посегнат на армията, ще претърпят още по-голямо поражение."[160]

В отговор Т. Айдемир излиза с декларация, в която характеризира И. Иньоню като напълно „изчерпана" личност, на когото „името му е по-голямо от ума". Според Т. Айдемир събитията от 22 февруари са реакция на създадената от И. Иньоню бъркотия. „В един период, се изтъква в декларацията, когато най-много се нуждаем от реформи, да видим повторно начело на управлението И. Иньоню, който е посветил целия си живот на запазването на статуквото, е нещастие за тази нация."[161]

Става ясно, че И. Иньоню и Т. Айдемир са на напълно противоположни становища по въпроса за парламентарната буржоазна демокрация и за ролята на армията в политическия живот на страната. Т. Айдемир говори за необходимостта от реформи, но никога не се изяснява докрай за какви именно реформи става въпрос и по какъв начин те ще бъдат осъществени, ако в резултат на успешен военен преврат той оглави военното правителство. За своята дръзка декларация, в която се съдържат и лични обиди срещу министър председателя И. Иньоню, той е арестуван и прекарва десетина дни в анкарския затвор.

През юли 1962 г. групата на 14-те провежда в Брюксел последното си събиране преди завръщането си в Турция. Поради съперничеството между О. Кабибай и А. Тюркеш за водачество

---

160 E r k a n l i, О. Цит. съч., 192 — 193.

161 A y d e m i r, Т. Цит. съч., 192 — 196; E r k a n l i, О. Цит. съч., 193 — 198.

усилията на членовете и да изработят обща политическа линия не дават резултат. Тогава се решава групата да се разпусне и всеки да бъде свободен да действува така, както намери за добре[162]. Впоследствие се образуват две по-малки групи: едната — под ръководството на О. Кабибай, другата — на А. Тюркеш.

След завръщането си в Турция групата на О. Кабибай се заема с проучването на възможностите за образуването на нова политическа партия, която да обедини всички военни и цивилни групировки, недоволни от управляващия режим. От името на групата О. Ерканлъ установява контакти и води предварителни преговори с „22-рофевруарците", с бившите членове на КНЕ, с известни журналисти и учени. През август и септември 1962 г. в Анкара и в Истанбул се провеждат координационни събрания, на които се обсъждат вътрешнополитическото положение и мерките, които трябва да се вземат за решаването на важните социално-икономически и политически проблеми в Турция. Повечето от участниците в тези събрания са единодушни по въпроса за образуването на нова политическа партия, която да се опира на кемалистките принципи и да действува в рамките на съществуващите закони. „22-рофевруарците" се противопоставят на създаването на такава партия и предлагат свой план за действие, който по същество е насочен към нов военен преврат. Колкото повече продължават обсъжданията около образуването на новата партия, толкова повече намаляват изгледите за нейното създаване, за което съдействува подмолно и правителството на И. Иньоню. В крайна сметка планираната от групата на О. Кабибай политическа партия на всички недоволни от съществуващия режим не се образува[163].

От това са недоволни „22-рофевруарците", които продължават подготовката на военния преврат, като за целта решават да съживят военната организация ЕВС. По-късно, отговаряйки на въпросите на следователя, защо избира военни, а не демократични средства за осъществяването на своите цели, Т. Айдемир отговаря по следния начин: „Ние бяхме убедени, че това е невъзможно при изградените вече политически партии и съществуващата обстановка. Има четири политически партии, които имат еднакви доктрини и начин на действие. Нашата основна цел е да продължим идеите и целите на Ататюрк, които ни остави в 9 часа и 5 минути (в този час умира К. Ататюрк — б. а.,

---

162 Ö r t ü l ü, E. Цит. съч., 262 — 263.

163 Пак там, 254 — 257.

Дж. Х.). Бяхме решени отначало да работим с една от политическите партии и после да преминем към многопартийна система. Ако бяхме се обърнали към която и да е от съществуващите партии, нямаше да можем да влезем в нито една от тях. Не вярвам при днешните условия в ползата от четирите партии за страната."[164]

В Турция всички военни се смятат за последователи на К. Ататюрк, но за разлика от всички останали Т. Айдемир и неговите съмишленици се самовеличаят като най-истински! Техните възгледи са изложени в издадената от тях брошура с претенциозното заглавие „Кемалистка доктрина"[165]. В нея се дава своеобразно тълкуване на основните принципи на кемалистката идеология и се изтъква: „За да достигне турската държава равнището на днешните и бъдещите културни нации, както и да засили мощта си, необходима за осигуряването на спокойствието и безопасността на страната, благополучието и щастието на народа, трябва от всички да се осъзнае турският национализъм и утвърждаването на светския характер на държавата в съответствие с националното единство, културното развитие и необходимото уважение към религията; да се даде предпочитание на реалистичното революционно мислене пред нереалистичното строго статично мислене; да се осигури върху справедлива основа материалното благополучие и източниците за съществуването на личността и обществото; въз основа на съгласуването на интересите на частния и държавния сектор да се предостави на народа да прави това, което може, а на държавата това, което е в неин интерес, като по такъв начин се създаде стабилност и равновесие, и чрез едно активно развиващо се демократично републиканско управление се гарантира мирът, спокойствието и сигурността."[166]

Явно Т. Айдемир и неговите съмишленици не са запознати със законите на обществено-икономическото развитие. Те говорят за революция, неразбирайки нейната същност, а тълкуването от тях на кемалистките принципи не надхвърля равнището на училищните учебници. Да не говорим за разбирането им за установяването на социална справедливост и за характера на държавното управление, които са толкова наивни, че само потвърждават тяхната неподготвеност да се заемат с решаването на

164 Пак там, 254 — 255.

165 Пак там, 265 — 266.

166 Пак там, с. 276.

сложните социално-икономически и идейно-политически проблеми на Турция.

Именно с тези си разбирания Т. Айдемир и неговите привърженици пристъпват отново към непосредствената подготовка на нов военен преврат. Тъй като всички те вече са запасни офицери и нямат под свое командване войскови части, първостепенна задача за тях става вербуването на офицери на действителна военна служба и командваните от тях военни части. „22-рофевруарците" се насочват предимно към младшите офицери , сред които влиянието им е най-голямо. За кратко време през есента на 1962 г. те успяват да завербуват много офицери[167]. С тях се провеждат тайни събрания, като им се разясняват „кемалиската доктрина" и необходимостта от военен преврат за нейното приложение. Накрая всички завербувани офицери се представят в ръководещия щаб на „22-рофевруарците" начело с Т. Айдемир.

Подготовката за преврат напредва много бързо, за което допринасят нестабилното вътрешнополитическо положение и назряващата криза в командването на военновъздушните сили. Както е известно, офицерите от ВВС играят главна роля при отстраняването на 14-те офицери от КНЕ и при потушаването на опита за преврат на Т. Айдемир и неговите сподвижници на 22 февруари. След всичко това те се чувствуват толкова уверени в себе си, че невинаги се подчиняват дори на техния командващ ген. И. Тансел. Тези офицери са под непосредственото влияние на НРП и поддържат постоянен контакт с нея. За да възстанови единоначалието и да повиши дисциплината във военновъздушните сили, ген. И. Тансел предлага на началника на Генералния щаб ген. Дж. Сунай да бъдат преведени в запаса 11 офицери и генерали. Въпреки енергичната намеса на И. Иньоню в полза на офицерите и генералите, за да се избегне възникването на още по-голяма криза във въоръжените сили, те са пенсионирани. От този момент тези офицери стават известни като групата на 11-те от военновъздушните сили[168].

През февруари 1963 г. в Турция се завръща и А. Тюркеш, водач на другата част от групата на 14-те от бившия КНЕ. Още с пристигането си той заявява, че в бъдеще ще се занимава с политическа дейност и че за тази цел ще създаде Дружество за спокойствие и подем на Турция. Тюркеш и неговите сподвиж-

---

167 Пак там, 279 — 283.

168 Пак там, 289 — 293.

ници пристъпват към формирането на организацията, като програмата и уставът ѝ са написани от самия А. Тюркеш още по време на изгнанието му в чужбина. Официалното откриване на Дружеството за спокойствие и подем на Турция се предвижда да стане през май 1963 г., но новият опит за преврат, организиран от Т. Айдемир и привържениците му, попречва на това. Така плановете на А. Тюркеш за създаване на тази организация остават неосъществени[169].

Т. Айдемир и „22-рофевруарците" планират да осъществят превратa в периода от 20 март до 20 април 1963 г. с участието на следните войскови части: в Анкара — военното училище, бронетанковия учебен център, 22-ри пехотен полк, полка за охрана на президентския дворец, командването на 28-ма пехотна дивизия, жандармерийското училище и др.; в Истанбул — командването на 2-ра бронетанкова бригада, командването на 1-ва бронетанкова дивизия, военноморското училище и др. В Анкара и в Истанбул се провеждат специални съвещания с командирите или представляващите ги офицери, на които се дават подробни указания за изпълнението на плана и се поставят конкретни задачи на всяка военна част[170].

Създаденият от Т. Айдемир щаб за подготовката на превратa определя началото му през нощта на 31 март срещу 1 април 1963 г. Но правителството на И. Иньоню научава за датата на превратa и взема необходимите контрамерки. Това става причина за отлагането му за по-късна дата. Съмненията на Айдемир за издаването на датата на превратa падат върху члена на щаба за подготовката му М. Ок, който поддържа редовна връзка с НРП. Съобщението за отлагането на превратa обаче не е предадено своевременно на военноморското училище в Истанбул. И когато на 31 март петима офицери от училището се опитват да го вдигнат по бойна тревога, те биват арестувани. Обаче нито един от тях не издава, че участвува в подготвяния от Т. Айдемир и сподвижниците му преврат[171].

Отлагането на превратa се посреща с неодобрение от повечето участници в неговата подготовка. Те изразяват също и неудовлетворението си, че ръководителите на различните групировки сред военните, недоволни от съществуващия режим, не могат да се споразумеят помежду си да действуват заедно, с

169 A l t u g, K. Цит. съч., с. 214.

170 A y d e m i r, T. Цит. съч., 214 — 230.

171 Ö r t ü l ü, E. Цит. съч., 312 — 318.

обединени усилия. Под натиска на младите офицери щабът на „22-рофевруарците" установява контакт и води преговори за обединяване на групата на 11-те от военновъздушните сили и с групите на О. Кабибай и А. Тюркеш. Но преговорите завършват без резултат главно поради различията, възникнали по въпроса за водачеството, за което претендират Т. Айдемир, О. Кабибай и А. Тюркеш[172].

След неуспешните преговори за обединяване с другите групи „22-рофевруарците" решават сами да извършат преврата. Техният ръководен щаб смята, че точната дата този път трябва да се запази в тайна от Т. Айдемир и Ф. Гюрджан до последния момент. Двамата вземат решение превратът да се проведе през нощта на 20 срещу 21 май 1963 г. Два дни преди началото на преврата се прави последна проверка на готовността на завербуваните части, като им съобщават точната дата, часът и паролата. Уточнява се също и текстът на посланието, което трябва да се прочете по радиото. За главен щаб на ръководството на преврата се определя Анкарското военно училище, а за негов ръководител Т. Айдемир[173]. Всички „22-рофевруарци" са разпределени за командири в завербуваните военни части.

Няколко часа преди започването на преврата А. Тюркеш научава за него и намира начин да съобщи на И. Иньоню. Той обаче приема съобщението с недоверие и отговаря, че „не може да има такова нещо"[174]. Проявената от И. Иньоню недоверчивост може да се обясни с това, че от началото на май всяка вечер курсанти от военното училище звънят от обществени телефони в дома му и му съобщават, че вечерта ще се извърши преврат. По тази причина той смята, че и съобщението на А. Тюркеш има такъв характер, но се излъгва.

С цел веднага след прекратяването на предаванията на радиото в 24,00 ч. да може да се прочете посланието на „22-рофевруарците" към турския народ превратът в Анкара започва половин час по-рано. Отначало всичко в столицата се развива по предварително начертан план. Завербуваните части са вдигнати по бойна тревога и започват да завземат един след друг определените им обекти. Щабът на „22-рофевруарците" начело с Т. Айдемир се настанява във военното училище и оттам ръководи действията на контролираните от него военни части. След прев-

---

172 Пак там, 319 — 322; A y d e m i r, T. Цит. съч., 338 — 340.

173 A y d e m i r, T. Цит. съч., 248 — 249.

174 Ö r t ü l ü, E. Цит. съч., с. 376.

земането на Радио Анкара се прочита посланието към турския народ, подписано от името на главния „революционен" щаб от полк. Т. Айдемир. В него се изтъква, че турските въоръжени сили, оставайки верни на принципите на К. Ататюрк, ще изградят силно революционно и демократично правителство, което ще осигури благоденствието на турския народ и неговото ускорено развитие, за да достигне равнището на съвременната цивилизация. По-нататък се отбелязва, че се разпуска парламентът и че се забраняват всички политически партии и всякаква политическа дейност[175].

След започването на преврата началникът на Генералния щаб Дж. Сунай и командващите видовете въоръжени сили се събират в президентския дворец. Сутринта на 21 май към тях се присъединява и министър-председателят И. Иньоню. Първите разпореждания от президентския дворец са следните: всички офицери, които не участвуват в действията срещу правителството, веднага да се заемат с разубеждаването на подведените от Т. Айдемир и неговите съмишленици военни части, за да се върнат обратно в своите казарми; верни на правителството военни части да обкръжат военното училище и останалите участвуващи в превратa военни части; реактивни самолети да правят демонстративни полети над тях, за да им покажат, че са на страната на правителството; военното командване в Анкара веднага да заповяда превземането на радиото и поставянето му в услуга на правителството.

За разлика от Анкара в Истанбул нито една от привлечените военни части не е вдигната по тревога. Радио Истанбул излъчва съобщение, че Първа турска армия контролира положението в града и остава „вярна на конституцията и правителството"[176]. Известно време след предаването на посланието на Т. Айдемир по Радио Анкара сградата на радиото става обект на неколкократни нападения и контранападения. На няколко пъти тя преминава от едни в други ръце, докато накрая правителствените войски овладяват радиопредавателния център, разположен в близост до столицата, и прекъсват радиопредаванията. От 3,00 ч. те задействуват късовълнов предавател, чрез който започва предаването на обръщението на началника на Генералния щаб Дж. Сунай към въоръжените сили, в което между другото се отбелязва: „Турските въоръжени сили са

175 Пак там, 375 — 376.

176 Пак там, с. 376.

подчинени на заповедите на правителството. Командващите сухопътните, морските, военновъздушните и жандармерийските сили подкрепят правителството. Няколкото привърженици на Талят (Айдемир) ще претърпят поражение. Авантюристите няма да успеят и ще си понесат наказанието. Тяхното арестуване започна."[177]

Загубата на радиото и започването на предаванията на късовълновия предавател на правителството действуват деморализиращо върху контролираните от Т. Айдемир части. За това допринасят много и офицерите, изпратени да разубеждават действуващите срещу правителството войници и офицери. Положението с всеки изминал час се изменя в полза на правителството. Щабът на Т. Айдемир във военното училище практически губи връзка с войсковите части и не е в състояние да ги ръководи в съответствие с променящата се обстановка в града. Едни от тях са върнати в казармите, други се присъединяват към верните на правителството военни части, а трети, които продължават да се съпротивляват са обкръжени, а впоследствие и разоръжени. Последни в 7,30 ч. на 21 май 1963 г. се предават курсантите от Анкарското военно училище. По такъв начин и вторият опит за преврат на военните начело с полк. Т. Айдемир завършва с пълен неуспех.

Независимо че и вторият опит за преврат е неуспешен, правителството намира за необходимо да обяви извънредно положение в Анкара, Истанбул и Измир. На следващия ден — 22 май, министър-председателят И. Иньоню заявява по радиото: „. . . първо, движението на въоръжените сили от 27 май 1960 г. имаше за цел да изгради отново демократичен режим в страната по западен образец и затова получи подкрепата на народа;

второ, тези, които се опитаха след това да останат на власт и да попречат на възстановяването на демократичния режим, бяха изхвърлени от редовете на армията;

трето, провеждането на парламентарните избори през 1961 г. въз основа на новата конституция е най-доброто доказателство за привързаност на армията към демократичния режим;

четвърто, тези, чиито интереси бяха накърнени от преврата ча 27 май, започнаха да провеждат подстрекателска кампания срещу армията и правителството, в резултат на което противниците на демократичния режим можаха да внесат във въоръжените сили идеята за въоръжен преврат и на 22 февруари 1962 г.

---

177 Пак там, 375 — 376.

стана първият взрив, но благодарение на противопоставянето на значително по-голямата част от армията той не можа да навреди на демократичната власт;

пето, добронамерeността, която прояви правителството, като амнистира „22-рофевруарците", не бе оценена от тях, защото пристъпиха към още по-интензивна дейност, в резултат на което се стигна до безславния бунт на противниците на родината на 20 — 21 май, който се локализира в рамките на едно военно училище и претърпя поражение пред огромното мнозинство на армията."[178]

За разлика от първия безуспешен и почти безкръвен опит за преврат, при втория са убити 6 души, а 27 са ранени. Арестувани са 151 души, без да се смятат подложените на следствие 1459 курсанти от военното училище. За съденето на участниците във втория опит за преврат са създадени три военни трибунала: един — за главните виновници, втори — за курсантите от военното училище, и трети — за тези, които се опитват да действуват в полза на арестуваните. На 5 септември 1963 г. първият военен трибунал обявява присъдите над главните обвиняеми: 7 души са осъдени на смърт, 29 — на доживотен затвор и други на различен срок затвор, а 45 са оправдани. Парламентът потвърждава само две от смъртните присъди — на Т. Айдемир и на неговия най-близък съратник Ф. Гюрджан.

Двата неуспешни опита за преврат са дело на част от участниците в превратa от 27 май 1960 г., които са недоволни от предаването на властта на политическите партии. При това те са малка част от всички недоволни от съществуващия режим в страната, защото поради разногласия между отделните военни групировки не могат да се обединят и да действуват заедно. Участниците в двата неуспешни опита за преврат не вярват, че съществуващите политически партии могат да решат проблемите на Турция и да осигурят нейния всеобщ подем и благополучието на населението. Те смятат, че само с установяването на силно военно правителство могат да се проведат радикални социално-икономически и други реформи, с които да се решат проблемите на страната. Но ръководителят на опитите за преврат Т. Айдемир и неговите сподвижници нямат необходимата подготовка, а и яснота по въпроса, какви именно радикални реформи са необходими и как на практика те да се осъществяват. Заговорниците имат подкрепата на курсантите от Анкар-

---

[178] Giritlioglu, F. Цит. съч., 330 — 331.

ското военно училище и на част от офицерите, предимно на младшите, в различните военни подразделения в Анкара и Истанбул. Шансовете им за успех са по-големи при първия опит за преврат. Но за крайния успех голямо значение имат личните качества на ръководителите на превратa и преди всичко на Т. Айдемир. Той е самоуверен, болезнено самолюбив, на всяка цена желаещ да бъде лидер, стигащ до авантюризъм. В същото време е неспособен да прецени обстановката и съотношението на силите и да вземе възможно най-правилното решение съобразно конкретната обстановка. На 27 май военните успяха, защото бяха единни и действуваха в рамките на чинопочитанието от горе до долу, и то срещу правителство, оглавявано от граждански политически деец.

Заговорниците и при двата опита за преврат не са единни, а са и под ръководството на един полковник с авантюристични наклонности. Трябва да се има предвид, че правителството, срещу което е насочен превратът, се оглавява от такъв опитен държавник и бивш военен, какъвто е И. Иньоню. Президентският пост се заема от ръководителя на военния преврат от 27 май 1960 г. ген. Дж. Гюрсел. Именно това Т. Айдемир и неговите сподвижници не можаха реално да оценят и естествено претърпяха поражение и при двата опита за преврат.

Потушаването на тези опити за преврат е безспорно успех за правителството на И. Иньоню, с което то допринася много за утвърждаването на многопартийната парламентарна система на управление в Турция. Но заедно с това трябва да се изтъкне, че времето на намесата на военните в политическия живот на страната не е отминало и че тази намеса получава нови измерения в периода след 27 май 1960 г.

ТРЕТА ГЛАВА

МЕМОРАНДУМЪТ НА ВОЕННИТЕ ОТ 12 МАРТ 1971 Г. И УСТАНОВЯВАНЕТО НА ВОЕННО-ЦИВИЛЕН РЕЖИМ НА УПРАВЛЕНИЕ В ТУРЦИЯ

В края на 60-те и началото на 70-те години Турция отново преживява дълбока вътрешнополитическа криза в резултат на изострянето на противоречията между буржоазията и пролетариата, от една страна, и между отделните социални групи на управляващата буржоазия, от друга. В резултат на това властта на управляващата буржоазия отслабва и намиращата се на власт Партия на справедливостта не може да се справи с вътрешнополитическата криза. Военните отново се намесват открито в политическия живот, установяват военно-цивилен режим на управление и с помощта на контролираните от тях надпартийни правителства се стремят да сложат край на политическата криза в интерес на управляващата буржоазия и на висшата военно-цивилна бюрокрация, като спират положителните тенденции в социално-икономическото и идейно-политическото развитие на Турция през 60-те години. Установеният военно-цивилен режим на управление, в който доминират висшата военно-цивилна бюрокрация и едрата буржоазия, не може в еднаква степен да удовлетвори интересите на всички социални групи на управляващата буржоазия. Промишлената буржоазия, утвърждаваща се все повече в икономиката и политиката на страната, предизвиква недоволството на останалите буржоазни социални групи. Противоречията между тях, макар и неантагонистични, се засилват и в крайна сметка предопределят съдбата на военно-цивилния режим от 12 март 1971 г. в Турция.

1. ОСНОВНИ НАСОКИ И РЕЗУЛТАТИ ОТ СОЦИАЛНО-ИКОНОМИЧЕСКОТО И ПОЛИТИЧЕСКОТО РАЗВИТИЕ НА ТУРЦИЯ В КРАЯ НА 60-ТЕ И НАЧАЛОТО НА 70-ТЕ ГОДИНИ

С военния преврат от 27 май 1960 г. се възстановяват за известно време водещите позиции на висшата военно-цивилна бюрокрация в управлението на Турция. Новата конституция от 1961 г. разчиства пътя за по-нататъшното капиталистическо развитие на страната, разширява повече отколкото и да било

буржоазнодемократичните права и свободи, което в крайна сметка води до легализирането на социалистическото движение и до засилване на идеологическите аспекти на политическата борба. Социално-икономическото и идейно-политическото развитие на Турция през 60-те години водят до съществени промени в социалнокласовата структура на турското общество, до по-нататъшно изостряне на антагонистичните и неантагонистичните противоречия в него и до утвърждаването на буржоазията и пролетариата като класи. При тези условия висшата военно-цивилна бюрокрация все повече губи своята, създала се в специфичните условия в Турция относителна самостоятелност и водеща роля в политическия живот. Като социална група без самостоятелна материална база тя е принудена да служи на интересите на управляващата буржоазия.

Друга положителна последица от военния преврат на 27 май е преминаването към известно планиране на социално-икономическото развитие на Турция. Новосъздадената Държавна планова организация изработва 15-годишен план за развитие на страната, чието изпълнение е предвидено в три петилетки. Целите, които се поставят, са много амбициозни и се свеждат главно до следното: ускоряване на темповете на икономическото развитие и увеличаване на националния доход, намаляване на икономическата и финансовата зависимост на страната отвън, увеличаване на работните места и намаляване на безработицата, осигуряване на социалното равенство чрез по-справедливото разпределение на националния доход[1].

Планирането на турската икономика идва в отговор на нейното безпланово и безконтролно развитие през 50-те години, което доведе до възникването на остра икономическа и политическа криза и до намесата на военните в политическия живот с военния преврат от 27 май 1960 г. Изпълнението на 15-годишния план, който е задължителен за социалния сектор и ориентировъчен за частния, започва с първата петилетка (1963 — 1967), т.е. по времето на коалиционното правителство на И. Иньоню. Вторият петилетен план (1967 — 1972) се осъществява през годините, когато на власт е правителството на С. Демирел — лидер на ПС. Различното отношение на двете партии към планирането на икономическото развитие на страната — НРП е за планиране на преимуществено развитие на държавния сектор., а ПС — за условно планиране и за даване предимство на частния сектор,

[1] K ü c ü k, Y. Planlama Kalkinma ve Türkiye. Ankara, 1978, 275 — 276.

дава своето отражение върху изпълнението на отделните показатели и на двете петилетки.

Предвиденият за първите две петилетки годишен прираст на брутния национален продукт от 7 % не е изпълнен напълно. През първата петилетка той достига 6,7 %, а през втората — 6,9 %. Делът на селското стопанство в брутния национален продукт намалява от 35,7 % през 1963 г. на 26,2 % през 1971 г., а делът на промишлеността за същия период нараства от 14,6 % на 17,1 %. Националният доход на глава от населението от 3404 лири (243 долара) през 1962 г. се увеличава на 4901 лири (350 долара) през 1971 г.[2] От приведените данни се вижда, че макар предвидените показатели да не са постигнати напълно, турската икономика като цяло бележи определен напредък. Така например националният доход на глава от населението бележи растеж с повече от 1/3. Промишлеността се развива с по-високи темпове, отколкото селското стопанство, и води до съществени структурни изменения в икономиката. Ако в началото на 60-те години промишленото производство съставлява половината от селскостопанското, то в началото на 70-те години то е вече един път и половина по-голямо от него. Но като се имат предвид икономическата изостаналост на Турция и високият естествен прираст на населението, постигнатите резултати са далеч недостатъчни за разрешаването на нейните социално-икономически проблеми.

Характерно за икономиката е паралелното съществуване на държавен и на частен сектор, т. е. наличието на т. нар. смесена икономика. Началото на политиката на етатизма (на държавния капитализъм) е сложено през 30-те години и има за цел да ускори икономическото развитие на Турция с намесата на държавата в онези отрасли на икономиката, които не са по силите на слабата още национална буржоазия. „Турският етатизъм, пише П. Моисеев, това е политика на форсирано развитие на капиталистическите отношения в слаборазвита страна, която се бори за своята икономическа самостоятелност."[3] Етатизмът продължава да се развива и през следвоенния период, като държавният сектор заема много важно място в икономиката. През първата и втората петилетка малко повече от 50 % от инвестициите в

---

[2] Türkiye Yilligi 1973, p. 268, 305.

[3] Моисеев, П. П. Особенности экономического развития и социальная структура общества. — В: Проблемы развития стран современного Ближнего и Среднего Востока. М., 1981, с. 121.

икономиката са в държавния сектор, който е доминиращ в миннодобивната, металургичната, химическата и тютюневата промишленост, в енергетиката, в социалната инфраструктура — здравеопазването, просветата и др. Военната промишленост е изцяло в ръцете на държавата.

Успоредно с държавния сектор и с негова помощ се развива и все повече укрепва и частният, който заема ключови позиции в най-доходните отрасли на икономиката — обработващата промишленост, външната търговия, производството на стоки за широко потребление, сферата на услугите, и др. „Смесената икономика" се приема от всички политически сили като необходим етап от икономическото развитие на страната, макар да тълкуват различно нейната същност и бъдеще. Трябва да се подчертае, че определящо влияние върху съотношението между държавния и частния сектор в „смесената икономика" оказват онези сили, които се намират на власт. Практиката показва обаче, че в рамките на тази икономика връх взема тенденцията към засилване на едрия частен капитал, възникването на монополистически обединения, формирането в недалечно бъдеще на основите на държавномонополитически капитализъм[4].

Характерно за икономическото развитие на Турция през 60-те години е засилването на процеса на концентрация и специализация на капитала, което води до монополизирането на производството в редица отрасли на промишлеността, като автомобилната, радиоелектронната, текстилната, циментовата, фармацевтичната и др. Монополистичните обединения на едрия капитал се появяват под формата на холдинг компании, които обединяват производствената, търговската и финансовата дейност в един или няколко отрасъла на икономиката. Първите холдинги имат характер на семейни акционерни компании, но много скоро с цел разширяване на производството те започват да издават и да продават акции и облигации за привличането на допълнителен капитал. Държавата от своя страна оказва съществена помощ на холдинг компаниите чрез банкови кредити, чрез освобождаване от данъчно облагане, чрез участие на държавния капитал в смесени фирми или компании, контролирани от холдингите, и др.

---

[4] К и р е е в, Н. Г. Социально-экономические основы смешанной экономики Турции. — В: Политика и экономика современной Турции. М., 1977, 141 — 154; вж. и М о и с е е в, П. П. Цит. съч., 117 — 154.

Много важна характерна особеност на холдинг компаниите е, че те се появяват в най-тясно сътрудничество с чуждестранния монополистически капитал и в много случаи действуват като техен местен представител. Всичко това води до попадането им в зависимост от чуждия капитал и предопределя тяхната компрадорска същност. Заедно с това турската монополистическа буржоазия все повече се стреми да подчини на своите интереси не само частния сектор, но и държавния[5]. Характеризирайки първите монополистични обединения в Турция, Н. Киреев пише, че това „съвсем не означава утвърждаването на монополистически стадий на капитализма в страната"[6]. А според П. Моисеев в Турция може да се говори „само за появяването на първите местни монополи, но не и за настъпването на монополистически или даже на държавномонополистически стадии на развитие на капитализма"[7].

Очерталите се през 60-те години сравнително високи темпове на развитие на икономиката към началото на 70-те години започват да спадат. През 1970 г. в Турция са били използувани помалко от 75 % от капацитета на промишлеността, тъй като част от готовата продукция остава непродадена и стоковите фондове значително нарастват, които в частния сектор в сравнение с 1969 г. са 2 пъти по-големи[8]. Намалява производството на такива традиционни за турския износ селскостопански произведения като тютюн, лешници, стафиди и др. Производството на зърно от около 17 млн. т през 1967 г. спада на 14 млн. т през 1970 г. Има увеличение само в производството на някои технически култури[9]. Всичко това се отразява отрицателно върху външната търговия, като вносът нараства с много по-високи темпове, отколкото износът, и в резултат — дефицитът на външнотърговския баланс на страната прогресира възходящо. За периода 1965 — 1971 г. износът се увеличава от 492,2 млн. долара на 780,8 млн. долара, а вносът от 658,3 млн. долара достига до 1366,1 млрд. долара. Дефицитът във външната търговия за

---

[5] Киреев, Н. Г. Цит. съч., 154 — 162.

[6] Пак там, с. 153.

[7] Моисеев, П. П. Цит. съч., с. 123.

[8] Küçük, Y. Цит. съч., 335 — 337.

[9] Yerasimos, S. Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye. T. 3. İstanbul, 1977, p. 1736.

същия период нараства от 166,1 млн. долара на 585,9 млн. долара[10].

В началото на 70-те години се забелязва увеличение на общия обем на кредитите — от 37, 743 млн. през 1968 г. на 51,570 млн. лири през 1970 г. Но тяхното използуване в рудодобива и селското стопанство спада от 24,7 % през 1968 г. на 22,9 % през 1970 г., а в промишлеността и строителството — от 10,2 % на 8,9 %. Само в търговията и в сферата на услугите прилагането на кредитите нараства от 65,1 % на 68,2 %[11]. Става ясно, че те се насочват не към материалното производство, а към непроизводителните сектори, където печалбата е най-висока. Увеличаването на общия обем на кредитите е свързано със станалата вече хронична за страната инфлация. Паричното обръщение от 8906 млн. лири през 1965 г. достига до 22 671 млн. лири през 1971 г. За периода 1965 — 1971 г. индексът на цените на едро се повишава от 109,4 на 169,1, а поскъпването на живота — от 105,4 на 185,2[12]. Логична последица от инфлацията е девалвацията на турската лира с 66,6 %, с което се улеснява развитието на износа и се затруднява до известна степен увеличаването на вноса, повишават се цените и се обезсилват социалните придобивки на трудещите се. Цялата тежест от инфлацията и поскъпването на живота ляга като бреме върху широките народни маси, но в определена степен тя засяга и интересите на някои социални групи от буржоазията. Затова председателят на Обединената търговска камара Медени Берк не без основание напомня на правителството, че след девалвациите през 1946 и 1958 г. е ставала смяна на правителствата в Турция[13].

Преминаването към плановост в икономиката ускорява нейното развитие независимо от трудностите, които тя изпитва в началото на 70-те години. В резултат на това настъпват съществени изменения в социалнокласовата структура на турското общество, като все повече в него се утвърждават двете основни класи — буржоазията и пролетариатът, все повече се засилват и се задълбочават техните противоречия. Нараства влиянието на едрата буржоазия в икономическия и политическия живот на страната. Имайки предимство при получаването на държавни

---

[10] Türkiye Yilliği 1973, p. 388.

[11] Yerasimos, S. Цит. съч., с. 1738.

[12] Турецкая республика. М., 1975, с. 157.

[13] Avcioğlu, D. 12 Mart Üzerine. — In: Mumcu, U. Suçlular ve Güçlüler. İstanbul, 1975.

поощрения за развитието на промишлеността[14] и опирайки се на тясното сътрудничество с чуждестранния монополистически капитал, тя разширява холдинг компаниите, като все повече изтласква от пътя си дребните и средните производители, настоява за разширяването на данъчното облагане на селскостопанските производства и за по-широкото използуване на селскостопанските фондове в промишлеността. Едрата промишлена буржоазия стеснява полето на действие на търговската буржоазия, тъй като холдингите сами внасят от чужбина необходимите им машини и съоръжения, суровини и полуфабрикати и реализират продукцията си на международния пазар без посредничеството на търговската буржоазия. Тя си пробива път и в сферата на действие на финансовата буржоазия, като от 1969 г. започва да се занимава с издаването и продажбата на акции и облигации с 15 % лихва (банковите кредити се отпускат с лихва до 22 %), с което отклонява от банките годишно до 2 млрд. лири, влагани дотогава в тях с годишна лихва от 6 % до 9 %[15]. Едрата буржоазия е ревностен привърженик на по-скорошното присъединяване на Турция към Общия пазар.

Всичко това изостря противоречията между различните социални групи на буржоазията. Дребната и средната буржоазия, отстоявайки своето съществуване, се обявяват против едрия капитал. Те се застъпват за по-справедливо разпределение на обществените фондове и за закрила на интересите си от държавата. Пред действителната заплаха, да бъде изцяло изтласкана от икономическия живот на страната и борейки се за интересите си, дребната буржоазия се превръща в естествена среда за възникване на редица антиимпериалистически инициативи и действия. Каквито и да са противоречията между отделните социални групи на буржоазията обаче те не носят антагонистичен характер и не заплашват устоите на капитализма в Турция. Независимо от това на този етап те играят определена роля в политическия живот и намират своето отражение в дейността на различните буржоазни партии.

Основното антагонистично противоречие в турското общество си остава противоречието между буржоазията като цяло и пролетариата. Колкото повече се увеличава числеността на работническата класа, колкото повече нараства нейното класово

---

[14] A k e r, A. 12 Mart Döneminde Disa Bağli Tekelleşme. İstanbul, 1975, 19 — 21.

[15] C e m, I. 12 Mart. T. 2. İstanbul, 1977, p. 121.

съзнание, толкова повече се задълбочават антагонистичните противоречия между двете основни класи на обществото. Според официални данни от 15-милионното работоспособно население на Турция през 1970 г. наемните работници и служещи са съставлявали 3 605 015 души, от които 864 946 са в нематериалното производство и услугите, 537 747 — в селското стопанство и 2 202 322 — извън селското стопанство[16]. За ускореното развитие на промишлеността говори и това, че само числеността на промишления пролетариат възлиза на 1 574 078, от които 830 691 са в обработващата промишленост[17]. От публикуваните официални данни в Турция е много трудно да се извлекат точни сведения за съществуващата безработица. Характерно е, че през 60-те години е голямата миграция на селското население към големите градове за търсене на препитание. Това намалява до известна степен безработицата на село, без да я ликвидира, но допринася много за нейното увеличаване в градовете. Според изчисленията на Г. Старченков безработицата в Турция ежегодно се увеличава със 150 000, като обхваща 5 % — 7 % от работоспособното население и в началото на 70-те години надхвърля 2 млн. души[18]. От 1961 г. правителството започва да изпраща турски работници на работа в чужбина и преди всичко в страните от Общия пазар. Поставя се началото на икономическата емиграция, която все повече нараства. През 1970 г. броят на турските работници в чужбина вече възлиза на 481 000, без да се смятат членовете на техните семейства[19]. Това донякъде облекчи проблема с безработицата, но не можа трайно да го реши.

Турската работническа класа е подложена на голяма експлоатация, която е различна в различните отрасли, но винаги нейната степен е много висока. От изчисленията на съветските учени се вижда, че експлоатацията на турския работник в началото на 70-те години достига 350 % — 360 %[20]. А според турския автор И. Джем от средно 28-те работни дни през месе-

---

16 Türkiye İstatistik Cep Yilligi 1976. Ankara, p. 78.

17 Пак там, с. 79.

18 Старченков, Г. И. Трудовые ресурсы Турции. М., 1981, с. 142; Проблемы занятости и миграции населения Турции. М., с. 139.

19 Старченков, Г. И. Проблемы занятости и миграции. . ., с. 114.

20 Моисеев, П. П. Аграрный строй современной Турции. М., 1970, 224 — 225; Старченков, Г. И. Трудовые ресурсы Турции. . ., 131 — 132; Розалиев, Ю. Н. Экономическая история Турецкой республики. М., 1980, с. 280.

ца турският работник работи за себе си само 8 дни, а останалите 20 — за неговите експлоататори — собствениците на предприятията, кредиторите и държавата[21]. За голямата експлоатация на трудещите се говори и неравномерното разпределение на националния доход в Турция. Така например в началото на 70-те години семействата на селскостопанските работници, на общите и квалифицираните работници, които съставляват 22,1 % от всички семейства, получават само 15,57 % от националния доход. Семействата на едрите промишленици, на търговците и на свободните професии са само 3,48 % от семействата, а получават 18,36 % от националния доход[22].

Постоянното поскъпване на живота, тежкото данъчно облагане, лошите жилищни условия, високите наеми още повече влошават положението на трудещите се. От 1963 г. до началото на 70-те години животът в Турция е поскъпнал със 157 %. Ако жизненият минимум на едно 4-членно семейство е над 3000 лири, то средната месечна заплата се движи между 600 и 700 лири[23]. Наемните работници и служещите, които са 1/3 от населението, получават 1/4 от националния доход, а плащат 2/3 от данъците[24]. Високите наеми, които за тристайно жилище достигат до 1500 лири месечно, принуждават голяма част от работниците да живеят в бедняшките квартали „гедже конду", в които жилищата се изграждат от подръчни материали за една нощ. През 1970 г. в такива „гедже конду" живеят 2,4 млн. души, около 22 % от градското население[25]. А на село, където се намира по-голямата част от работната сила, положението е още по-тежко. Доходите на 52 % от селските домакинства не достигат за тяхното изхранване, на 43,7 % едва им стигат да свържат двата края и само 4,1 % получават доходи, които превишават техните разходи[26].

Развитието на капитализма и увеличаването на числеността на работническата класа, засилването на експлоатацията на всички трудещи се от града и селото водят до по-нататъшното

---

21 C e m, İ. Türkiyede Geri Kalmisligin Tatihi. Istanbul, 1975, p. 501.

22 Y a ş a, İ. Türkiyenin Toplumsal Yapisi ve Temel Sorunlari. Ankara, 1973, p. 106.

23 Г у с е й н о в, А. А. Профсоюзы в Турции. М., 1975, 48 — 49.

24 С т а р ч е н к о в, Г. И. Трудовые ресурсы Турции. . ., 131 — 132.

25 Г у с е й н о в, А. А. Цит. съч., с. 49.

26 K o n g a r, E. Türkiyenin Toplumsal Yapisi. İstanbul, 1979, p. 455.

изостряне на противоречията на капитализма, до засилването на класовата борба. След приемането на конституцията през 1961 г. се създават по-добри условия за организирани действия на работническата класа за защитата на социално-икономическите и политическите ѝ права, за повишаване на нейното класово-политическо съзнание. За това допринасят много получилите широко разпространение през 60-те години социалистически идеи. На турски език се превеждат произведенията на класиците на марксизма-ленинизма и множество друга социалистическа литература. Излизат от печат и оригинални трудове от турски автори, в които от марксистко-ленински позиции се изследват редица възлови въпроси от социално-икономическото развитие и актуални проблеми на съвременна Турция.

Непосредствено след легализирането си социалистическото движение в Турция се оформи в три основни групи. Първата включва създадената през 1961 г. Турска работническа партия (ТРП), която приема социализма като идеология на работническата класа и отстоява нейната ръководна роля в борбата срещу империализма. На първо време ТРП смята да води политическата борба, придържайки се към принципите на буржоазния парламентаризъм[27].

Втората група привърженици на социализма се оформя около издаваното от Д. Авджъоглу сп. „Йьон" („Посока"). Те отстояват становището, че Турция е слаборазвита страна с малочислена и неосъзната работническа класа, която не е в състояние да оглави борбата за социализъм. Затова тази борба трябвало да се ръководи от военно-цивилната интелигенция, която отначало щяла да доведе докрай Кемалистката революция и с това да подготви необходимите условия за победата на социализма[28].

Старите революционни дейци начело с Михри Белли образуват третата група на т. нар. Народнодемократични революционери (НДР), които защитават гледището, че в Турция все още не са ликвидирани напълно феодалните отношения, тъй като тя е изцяло зависима от американския империализъм. Затова отначало трябва да се води национална антифеодална и антиимпериалистическа борба с участието на работническата класа и на

---

27 B o r a n, B. Türkiye ve Sosyalizmin Sorunlari. İstanbul, 1970; Iki Acidan Türkiye İsci Partisi. İstanbul, 1970; Y e t k i n, C. Türkiyede Soldaki Bölünmeler. 1960 — 1971. Istanbul, 1977.

28 Пак там.

всички прогресивни и демократични сили и едва след това да се премине към етапа на борбата за социализъм[29].

Още в самото начало на легализирането на социалистическото движение между тези три основни групи започва да се води борба за надмощие на своите становища в борбата за социализъм в Турция. ТРП дава сравнително вярна оценка на етапа на развитието, в което се намира страната, а така също и на съотношението на силите в обществото. Тя правилно отстоява ръководната роля на работническата класа в борбата за социализъм, съчетана с борбата срещу империализма. Но ТРП не съумява с по-гъвкава тактическа линия да обедини всички революционни сили, а се задоволява с парламентарната борба за социализъм. Останалите две групи имат много общо помежду си в оценката за достигнатия етап в развитието на капитализма, като дават предимство на борбата в предхождащия социализма етап и подценяват ръководещата роля на работническата класа в борбата за социализъм.

Изминатият от Турция път след победата на Кемалистката революция свидетелствува за победата на капитализма в рамките на цялата страна независимо от наличието на полуфеодални остатъци в някои селски райони. Затова при определянето на стратегията и тактиката на борбата за социализъм трябва да се имат предвид победата на капитализма и съотношението на силите между двете основни класи на турското общество — буржоазията и пролетариата. Получилото се разцепление в неукрепналото и току-що легализиралото се социалистическо движение може да се обясни както с недостатъчната идейна зрелост и марксистко-ленинска закалка на неговите първи ръководители, така и с разколническата дейност на агентурата на управляващата буржоазия, която е силно обезпокоена от широкото популяризиране на социалистическите идеи в страната. Независимо от това легализираното социалистическо движение допринася много за изостряне на класовата борба на работническата класа, за засилването на идеологическите аспекти на политическата борба в Турция.

Правото на работниците за колективни трудови договори и за обявяване на стачки придоби законна сила едва след приемането от турския парламент през юли 1963 г. на законите за профсъюзите и стачките, за колективните договори и локаутите[30]. Въпреки различните ограничения, които предвиждат

[29] Пак там.

[30] Гусейнов, А. А. Цит. съч., 144 — 184.

тези закони за дейността на профсъюзите и ползуването на правото на стачка от работниците, профсъюзното движение все повече се разраства и укрепва, а стачната борба взема непознат дотогава размах. За това говорят и официалните данни. Ако през 1963 г. в профсъюзите членуват 296 000 души, или 10,8 % от всички работници на заплата, то през 1971 г. техният брой вече е 1 200 000, или 29,6 %. Стачките от 43 през 1965 г. достигат до 111 през 1970 г., а средното дневно възнаграждение на работниците (мъже и жени) от 21,61 лири се увеличава на 35,32 лири[31].

През 60-те години в професионалното движение на страната доминира създадената още през 50-те години Конфедерация на работническите профсъюзи в Турция (Тюрк-иш). Според нейното ръководство профсъюзното движение трябва да действува в рамките на сътрудничеството между труда и капитала. То отрича класовата борба и призовава трудещите се към запазване на единството на нацията. Тази тактическа линия на Тюрк-иш обаче среща съпротивата на много други профсъюзни организации, които през 1967 г. се отделят от нея и образуват Конфедерацията на революционните работнически групи (ДИСК)[32]. За разлика от Тюрк-иш новосъздадената ДИСК работи в тясна връзка с ТРП, защитава социално-икономическите права на работниците, бори се за прилагането на правото на работниците на стачки, иска забраняването на локаутите, издига лозунга за борба срещу империализма и за пълната независимост на Турция. ДИСК все повече се утвърждава като класова профсъюзна конференция, към която се присъединяват нови работнически профсъюзи, които по-рано са влизали в Тюрк-иш.

С образуването на ДИСК стачното движение все повече се политизира и придобива ясно изразен класов характер. Авторитетът на конфедерацията нараства до такава степен сред работниците, че към стачките, обявявани по нейна инициатива, се присъединяват често и работнически профсъюзи, влизащи в Тюрк-иш. Така например на 16 юни 1970 г. по призива на ДИСК в Истанбул обявяват стачка около 100 хил. трудещи се, като провеждат демонстрации по улиците на града в знак на протест срещу правителствения законопроект за изменение на закона за профсъюзите. Към стачкуващите работници се присъединя-

---

31 Kongar, E. Цит. съч., 452 — 454.

32 Гусейнов, А. А. Цит. съч., 84 — 89.

ват някои от членовете на техните семейства и много учащи се. За да разгони демонстрацията, правителството използува полиция и армейски части, при което са убити няколко души, а ранените и арестуваните са многократно повече[33]. При това, въпреки че стачката е започната по инициатива на ДИСК, преобладаващата част от участниците в нея, жертвите и арестуваните са от Тюрк-иш[34].

Събитията от 16 юни в Истанбул са ярка демонстрация на все по-нарастващото класово съзнание на работническата класа, на все по-изостряща се класова борба в Турция, на стремежа за единодействие на работниците, принадлежащи към различни профсъюзни организации, влизащи в ДИСК и в Тюрк-иш. Стачката и масовата демонстрация утвърждават авторитета на ДИСК като истински изразител и защитник на интересите на работниците и разобличават Тюрк-иш като проводник на проправителствената политика сред тях. Управляващата буржоазия, която следи с нарастващо безпокойство стачната борба на работническата класа, оценява стачката и демонстрацията в Истанбул на 16 юни 1970 г. като най-голямата заплаха дотогава за съществуващия режим в страната.

След спечелването на парламентарните избори през октомври 1965 г. от ПС вътрешнополитическата борба се засилва още повече, което е израз на все по-голямото изостряне на противоречията между буржоазията и пролетариата, между различните социални групи в турското общество. Управляващата буржоазия посреща с явна враждебност и неприкрита неприязън спечелените 14 депутатски места от ТРП. Това е голям успех на легализираното социалистическо движение, защото партията получава възможност да използува парламентарната трибуна в защита на интересите на трудещите се и на прогресивната интелигенция, да призовава открито за провеждането на напълно независима антиимпериалистическа външна политика, която да отговаря на интересите на турския народ. Но поради засилилите се вътрешнопартийни противоречия, умело поощрявани и раздухвани от агентурата на буржоазията, първоначалният успех на ТРП не получава по-нататъшно развитие. Тези противоречия отслабват нейното влияние, а след 1968 г. се стига и до разцепление, като лидерът на ТРП М. Айбар си подава оставката. На парламентарните избори през 1969 г. партията

---

[33] Пак там, 105 — 106.

[34] C e m, İ. 12 Mart, t. 2, p. 293.

успява да спечели само две депутатски места. На IV конгрес на ТРП през 1970 г. е избрано ново ръководство начело с Б. Боран, поставящо си за цел да стегне партийните редици и да изведе партията от кризисното състояние, в което се намира през последните години[35].

Сериозна вътрешнопартийна криза преживява най-старата буржоазна партия — НРП. Възприетата от нея нова политическа линия „наляво от центъра" не се одобрява от десните консервативни сили в партията, които се обединяват в опозиционна група за борба срещу новата линия. Те особено много се активизират след парламентарните избори през 1965 г., като обвиняват за поражението новата партийна линия. На IV извънреден конгрес на НРП, проведен през април 1967 г., привържениците на „наляво от центъра" начело с Б. Еджевит нанасят голямо поражение на консервативната група начело с Т. Фейзиоглу. През май 1967 г. принадлежащите към дясната консервативна група 48 депутати и сенатори напускат партията и образуват Партията на доверието, която по-късно се преименува в Републиканска партия на доверието (РПД). След IV извънреден конгрес все повече се издига и утвърждава бъдещият лидер на НРП Б. Еджевит[36].

Най-сериозни вътрешнопартийни сътресения преживява управляващата ПС. Представителите на едрите земевладелци и анадолската буржоазия остро реагират на хегемонията на крупната промишлена и търговска буржоазия в партията. В знак на протест срещу партийното ръководство начело със С. Демирел едни депутати напускат ПС, а други са изключени за нарушение на партийната дисциплина. През февруари 1970 г. група депутати, представляващи интересите на анадолската буржоазия и на по-слабите финансови среди, напускат партията и се присъединяват към новообразуваната Партия на националния ред (ПНР) начело с Н. Ербакан. След това друга група депутати (41 души), защищаващи интересите на едрите земевладелци, също напускат партията и през декември 1970 г. образуват Демократичната партия (ДП) начело с Ф. Бозбейли. Всич-

---

[35] Г е о р г и я н, Э. А. Турецкая республика. Основные институции государственного строя. М., 1975, 52 — 55; A y b a r, M. Bağimsizlik Demokrasi ve Sosgalizm. İstanbul, 1968, p. 473, 659 — 665; T e z i ç, E. Siyasi Partiler. İstanbul, 1976, 322 — 323.

[36] Г е о р г и я н, Э. А. Цит. съч., 163 — 168; S e n c e r, M. Türkiyede Siyasi Partilerin Sosyal Temelleri. İstanbul, 1974, 307 — 311.

ко това довежда до отслабване на позициите на управляващата ПС в политическия живот и в управлението на страната[37].

Противоречията и разцепленията в старите и в новообразуваните партии продължават, което е отражение на острите класови противоречия в турското общество, на все по-задълбочаващата се криза в многопартийната парламентарна система на управление. При тази вътрешнополитическа обстановка започва и се разраства много силно студентското движение, което съдействува за по-нататъшното засилване на напрежението. Студентското движение, колкото и да е повлияно от масовите студентски движения в Западна Европа през 60-те години, е преди всичко резултат от социално-икономическото и идейно-политическото развитие в Турция.

Към края на 60-те и началото на 70-те години студентското движение започва като борба за реформа на университетското образование. Но много скоро студентите разбират, че техните искания, колкото и да са справедливи, не могат да бъдат решени откъснато от социално-икономическите и политическите проблеми на страната. Голямо влияние върху развитието и характера на движението оказват социалистическите идеи, за пропагандирането на които много съдействуват създадените в различните факултети идейни клубове, които през есента на 1965 г. се обединяват във Федерация на идейните клубове (ФИК)[38]. До средата на 60-те години най-голямо влияние сред студентската младеж има НРП, но след това тя все повече започва да се ориентира към ТРП, която ѝ импонира с това, че се обявява открито срещу капитализма и смята, че бъдещето на Турция е в социализма. Настъпилото след 1968 г. разцепление в тази партия и в левицата като цяло обаче оказва отрицателно влияние върху формирането на правилен марксистко-ленински мироглед у студентската младеж и не спомага за намирането на най-правилния път на развитие на студентското движение. До известна степен ТРП удовлетворява студентите в теоретическо отношение, но не и с тактиката си на придържане към парламентарните методи на политическа борба. От това се възползуват Народнодемократичните революционери на М. Белли, успявайки да наложат своето влияние върху

---

[37] Георгиян, Э. Цит. съч., 163—168; Türkiye Yilligi 1973, 227 — 228.

[38] 1965 — 1971 Türkiyede Devrimci Mücadele ve Dev-Genc. İstanbul, 1971, p. 8.

студентското движение[39]. ФИК започва да пропагандира необходимостта от осъществяването на националнодемократична революция с участието на работническата класа и на всички национални сили като първи етап от борбата за социализъм в Турция[40]. Новоизбраният председател на федерацията Ю. Кюпели заявява, че „ФИК като младежка социалистическа организация има за задача да води борба за независимост и демокрация, срещу империализма и неговите съюзници в страната така, както предвижда научният социализъм за полузависимите и полуфеодалните страни, към които се числи и Турция"[41].

Но не след дълго и НДР на М. Белли започват да не удовлетворяват студентите. На своя IV конгрес през есента на 1969 г. ФИК се преименува в Турска революционна младежка федерация (ДЕВ-ГЕНЧ), която остава на позициите за необходимостта от провеждането на националнодемократична революция, но в методите си на водене на политическата борба отива много по-напред от НДР, като смята методите и за недостатъчно революционни и обвинява самия М. Белли в това, че неговите „десни възгледи водят до обърканост и застой в младежкото движение"[42]. Под влиянието на ДЕВ-ГЕНЧ студентското движение все повече се ориентира към воденето на борба срещу съществуващия режим в страната и придобива все по-открита антиимпериалистическа насоченост. Така например от проведените общо 92 акции на студентската младеж през 1965 — 1970 г. само 27 са свързани с решаването на университетски и студентски проблеми, а останалите 65 са насочени срещу съществуващия режим и американския империализъм[43].

Впоследствие ДЕВ-ГЕНЧ се разпада на няколко групировки, които, оставайки формално организационно свързани с него, работят самостоятелно. Такива групи са промаоистката Турска революционна работническо-селска партия начело с Доу Перинчек, лявоекстремистката Турска националноосвободителна армия начело с Дениз Гезмиш, претендиращата за марксистко-ленинска бойна партия Турска народноосвободителна партия и действуващият в пряка връзка с нея Турски народоосвободи-

39 K a r a d e n i z, H. Olayli Yillar ve Genclik. Istanbul, 1976, 231 — 232; Y e t k i n, Ç. Цит. съч., 224 — 226.

40 Dev-Genç Dosyasasi. T. 1. Ankara, 1973, p. 98.

41 S a y i l g a n, A. Türkiyede Sol Hareketleri. 1871 — 1971. İstanbul, 1972, 360 — 420.

42 Пак там, 503 — 540.

43 K i ş l a l i, A. Öğrenci Ayaklanmalari. İstanbul, 1974, p. 64.

телен фронт начело с Махир Чаян и други, които се обявяват за подготовка на въоръжена борба срещу съществуващия режим и американското присъствие в Турция[44]. Техните първи бойни акции започват в навечерието на 1971 г. с обстрелването от движеща се лека кола на американското посолство в Анкара. Следват нападения срещу американски граждани и срещу американски военни обекти в Турция, отвличания, обири на банки за доставяне на средства за воденето на въоръжената борба и др.[45] Всичко това хвърля в тревога управляващата буржоазия, която иска от правителството на С. Демирел да вземе решителни мерки за ликвидирането на всички „терористи", които действуват срещу съществуващия режим в страната.

Правителството на ПС обаче, като има предвид горчивия опит на правителството на А. Мендерес в борбата му срещу опозицията в началото на 60-те години, се въздържа да използува въоръжените сили срещу легалното социалистическо движение и срещу различните организации на крайната левица, дори когато те предприемат въоръжени акции срещу съществуващия режим. Вместо това то поощрява и мълчаливо подкрепя антикомунистическата дейност на крайнодесните клерикални и реакционни сили, които водят широкомащабна борба срещу левите сили. Много бързо се увеличават различните дружества за борба срещу комунистическата опасност, организират се лагери за обучение и възпитание в неофашистки дух на младежи, които съставляват ядрото на щурмовите отряди (командоси) за борба с прогресивните и демократичните сили[46]. Тези щурмови отряди се използуват за разпръскване на демонстрации срещу правителството, организирани от ТРП и други социалистически организации, за борба срещу стачкуващи работници, за нанасяне на побой на ръководни дейци на социалистическото движение и на младежките организации и др. И всичко това управляващите представят като естествена „спонтанна" реакция на населението срещу комунистическата опасност в страната. А привидното бездействие на своето правителство срещу силите, „борещи се срещу реда и закона" (левите сили), С. Демирел оправдава с

---

[44] Балабанов, Д. Ляворадикалното младежко движение в Турция през втората половина на 60-те и началото на 70-те години. — В: Балканите след Втората световна война. Т. 1. С., 1978, 171 — 172; Хаков, Дж. Политическата борба в Турция. 1961 — 1971. С., 1979, 138 — 139.

[45] Sayilgan, A. Цит. съч., 505 — 512.

[46] Яламов, И. От пантюркизъм към неофашизъм. С., 1984, 77 — 79.

конституцията от 1961 г., която възлага много отговорности на правителството, а му дава много малко пълномощия. Затова в центъра на предизборната кампания на ПС за парламентарните избори, които се провеждат през 1969 г., стои борбата за спечелването на 2/3 от депутатските места в Междлиса, необходими за изменението на конституцията. ПС пак печели изборите, но не така убедително както предишните и не успява да получи нужното и мнозинство[47].

Все по-засилващото се влияние на социалистическите идеи, разрастването на работническото движение и екстремистките действия на крайната левица, от една страна, и организирането на десните реакционни и клерикални сили за борба срещу прогресивните и демократичните движения, безогледните терористични действия на неофашистките щурмови отряди срещу левицата като цяло, от друга, изострят до краен предел напрежението във вътрешнополитическия живот в Турция, което в края на 60-те и началото на 70-те години прераства във вътрешнополитическа криза. Управляващата партия все повече губи надеждата, че двете големи буржоазни партии — ПС и НРП, отслабнали в резултат на вътрешнопартийни противоречия и борби в условията на многопартийната система, функционираща въз основа на конституцията от 1961 г., ще успеят да се справят с вътрешнополитическата криза и ще защитят ефикасно нейните интереси. Във връзка с това вестникът на едрия промишлено-търговски капитал „Икономически вестник на Турция" един месец преди новия военен преврат, след като изтъква, че органите на държавната власт не водят решителна борба за смазването още в зародиш на силите, които действуват срещу закона и държавата, прави следния извод: „Вместо анархията да стои в центъра на вниманието на политическия екип, на който е поверена съдбата на нашата страна, този екип заедно със силите, намиращи се на власт и в опозиция, е обхванат от страх от смяната на властта или от надеждата за нея."[48]

Буржоазията вижда главната опасност за себе си в укрепването и засилването на влиянието на левите сили. Действията на екстремистите, често провокирани от тайната агентура на властта, не могат сериозно да застрашават властта на буржоазията, но допринасят много за създаването на атмосфера на страх и несигурност в страната, което се използува от управляващите

---

47 Хаков, Дж. Цит. съч., 123 — 124.

48 Türkiye Iktisadi Gazetesi, 12 Subat 1971.

среди за дискредитиране на многопартийната система и за търсенето на изход от политическата криза в интерес на управляващата буржоазия чрез открит военен преврат.

Наред с вътрешните определена роля за провокирането на военен преврат играят и външните фактори. През 60-те години във външната политика на Турция все повече се засилват независимите тенденции, което не се харесва на нейните западни съюзници и преди всичко на САЩ. За разлика от по-рано правителството на С. Демирел в рамките на задълженията към НАТО започва да провежда такава външна политика, която първо да отговаря на интересите на страната (на управляващата буржоазия), а след това — на интересите на нейните съюзници. Републиката все повече претендира за равноправно партньорство в НАТО и вече не следва безропотно политиката на своите западни съюзници, отбягва да се намесва в конфликти, които надхвърлят задълженията и в блока. И това става в период, когато в Близкия изток и Източното Средиземноморие стават важни военнополитически събития, а САЩ се нуждаят от Турция повече от когато и да било като военнополитически плацдарм за разширяване и утвърждаване на позициите си в тази част на света. Затова засилващите се независими тенденции във външната политика на С. Демирел предизвикват раздразнение и недоволство в САЩ.

Политиката на правителството за ускорено развитие на икономиката на страната води до разширяването на нейните външноикономически връзки, до търсенето на нови източници на кредити и на външни пазари за развиващата се промишленост. „В интерес на развитието на Турция, изтъква С. Демирел, която има потребности в най-различни области, необходимо е да се разширяват много повече нейните външноикономически връзки, да се установява делово международно сътрудничество."[49] Кабинетът на С. Демирел предприема редица инициативи, насочени към ускореното икономическо развитие на страната, което отговаря преди всичко на интересите на едрата промишлено-търговска буржоазия. „Тази нова външна политика, пише И. Джем, на този етап без съмнение отговаря не само на предпочитанията на господствуващите кръгове, но при съществуващите условия е много близка до интересите на Турция и на масите."[50]

---

[49] Politika, 24 Mart 1976.

[50] C e m, İ. 12 Mart, t. 2, p. 15.

През втората половина на 60-те години значително развитие получават турско-съветските отношения[51]. Зачестилите взаимни посещения на официални лица и делегации на различни равнища и особено на съветския министър-председател А. Косигин в Турция през декември 1966 г., както и на турския министър-председател С. Демирел — през септември 1967 г., и на турския президент Дж. Сунай — през ноември 1969 г., в Съветския съюз допринасят много за създаването на благоприятна атмосфера за укрепването на политическите връзки и особено много за задълбочаването на взаимноизгодното икономическо и търговско сътрудничество. Въпреки противодействието на някои реакционни среди в Турция и на явното неодобрение от страна на САЩ правителството на С. Демирел подхожда прагматично към турско-съветските отношения и съдействува за тяхното по-нататъшно развитие. Приветствувайки А. Косигин в Анкара, С. Демирел отбелязва между другото: „Нашето най-искрено желание се състои в това, отношенията между нашите две страни да се развиват в обстановка на взаимно доверие и в съответствие с изискванията на добросъседството. . ."[52]

От всички търговско-икономически споразумения, сключвани между Турция и Съветския съюз[53], най-голямо значение има подписаният на 25 март 1967 г. договор, който предвижда със съветска финансова, икономическа и техническа помощ да бъдат построени металургичен завод в Искендерум, нефтопреработвателен комбинат край Измир, завод за сярна киселина в Бандърма, дървопреработвателен завод в Артвин и алуминиев в Сеидшехир, електроцентрала в Сеитьомер и електропроводът Сентьомер — Сеидшехир. С изграждането на тези промишлени обекти се цели по-нататъшното укрепване на държавния сектор и на цялата турска икономика.

Правителството на С. Демирел успява да преодолее изолацията на Турция от арабските страни в Близкия изток и да развие в значителна степен турско-арабските отношения. Извличайки поука от неуспешната турска политика в Близкия изток през 50-те години, ръководството в Анкара вече се стреми да въвлече арабските страни във военните блокове на империалистическите държави в този регион, не взема страна в междуарабските противоречия и развива отношенията си с всяка

---

51 СССР и Турция. 1917 — 1979. М., 1981, 222 — 240.

52 Известия, 23 декабрь 1976.

53 СССР и Турция. 1917 — 1979, 240 — 248.

арабска държава поотделно, обявява се открито в защита на правата на палестинците. Новото изостряне на близкоизточната криза в резултат на израелската агресия през 1967 г. поставя на сериозно изпитание турско-арабските отношения. Отначало турското правителство провежда много внимателна политика на благосклонен неутралитет по отношение на арабските държави, станали жертва на израелската агресия. След това то все по-определено застава в открита подкрепа на борбата на арабските народи за ликвидирането на последиците от израелската агресия. „Турското правителство, заяви тогавашният външен министър Н. Чаглаянгил, се противопоставя на употребата на сила като средство за постигане на териториални придобивки. . .“[54]

Близкоизточната политика на Турция по това време отговаря както на интересите на турския народ, така и на арабските народи. Но в същото време тя държи сметка и за евентуалния натиск от страна на САЩ за използуването на американските военни бази на турска територия при възобновяването на военните действия, опасността от които не е отминала. Правителството в Анкара провежда открито политиката си на благосклонен неутралитет към арабските страни с твърдото искане за изтеглянето на израелските войски от окупираните арабски територии и мирното уреждане на близкоизточната криза съгласно резолюциите на Съвета за сигурност при ООН[55]. През време на разискванията в Общото събрание на ООН по близкоизточния проблем Турция заедно с арабските, неутралните и социалистическите страни гласува за безусловното изтегляне на израелските войски от окупираните арабски територии. Тя става съавтор на резолюция, с която се иска обезсилването на решението на израелското правителство за анексирането на арабската част на Йерусалим. За първи път след образуването на ООН Турция не подкрепя позицията на своите западни съюзници и застава на страната на противостоящите им държави[56].

Политиката на добросъседство и взаимноизгодно сътрудничество, която провежда Турция по отношение на социалистическите и близкоизточните арабски държави, влиза в известна степен в противоречие със стратегическите цели на американ-

---

[54] Cumhuriyet, 11 Haziran 1967.

[55] Х а к о в, Д ж. Политиката на Турция в Арабския изток. 1940 — 1970. С., 1972, 182 — 203.

[56] Пак там, 198 — 199.

ския империализъм в Близкия изток и Източното Средиземноморие. От голямо значение за САЩ е използуването на американските военни бази в Турция, построени по линията на НАТО и чрез двустранни съглашения с нея[57]. САЩ тълкуват статута на тези бази по такъв начин, че да ги ползуват винаги в свой интерес, дори тогава, когато това е против интересите на Турция и няма нищо общо с нейната обвързаност към НАТО. Правителството на С. Демирел обаче държи използуването на американските военни бази да не надхвърля задълженията на Турция в НАТО. И когато Съединените щати се готвят да използуват тези бази по време на събитията в Йордания и Ливан през 1970 г., министър-председателят С. Демирел дава ясно да се разбере, че никакви чужди самолети, пренасящи войски за Близкия изток, не могат да кацат и излитат от турска територия, че Турция не може да бъде намесвана в събития, които са извън нейните съюзнически задължения[58]. Тази позиция на правителството говори за засилването на независимите тенденции в неговата външна политика, както и за стремежа му да се разграничи от някои военни аспекти на двустранните турско-американски съглашения, които определят на Турция ролята на военностратегически плацдарм на американския империализъм в тази част на света. Всичко това обаче предизвиква подозренията и опасенията на САЩ за своите позиции и военни бази в Турция и те започват да гледат на правителството на С. Демирел като на „невдъхващо доверие, неопределено, дори опасно"[59]. Безпокойството се подсилва и от отношенията на Турция към редица други въпроси, които засягат турско-американските връзки и интересите на американския империализъм в Близкия изток.

Така например САЩ, възползувайки се от турско-американското споразумение за провеждането на научни и метеорологични изследвания, редовно извършват в близост до турско-съветската граница шпионски полети със специално оборудваните за целта самолети Ю-2, които излитат от американските бази на турска територия. Но след свалянето на такъв самолет над пределите на Съветския съюз и острия протест на правителството в Москва пред турските власти правителството на С. Демирел в интерес на сигурността на страната и на развитието на турско-

---

57 T u n c k a n a t, H. Ikili Anlasmalarin İcyüzü. Ankara, 1970, 187 — 360.

58 C e m, I. 12 Mart, t. 2, p. 21.

59 Пак там, с. 23.

съветските отношения забранява полетите на самолетите Ю-2 от своя територия още повече, че Турция няма подобна договореност със САЩ, нито пък с НАТО. Въпреки възраженията и увещанията на Съединените щати тя остава непреклонна и настоява споразумението за научни и метеорологични изследвания да не се нарушава[60].

Друг въпрос, който съдействува много за засилване на недоволството на САЩ, е отказът на правителството на С. Демирел да забрани производството на мак в Турция — първична суровина за получаването на опиати, и по-специално на хероин. Поради нарасналата употреба на наркотици в Съединените щати президентът Никсън започва широкомащабна кампания за изкореняването на опиатоманията, която включва и най-строги санкции срещу страните, производителки на опиати и суровини за тях. Според американските данни 80 % от внасяните в САЩ опиати, по-специално хероин, се произвеждат в Турция[61]. Поради това американското правителство иска тя да забрани сеенето на мак, като на турските селяни се изплати за американска сметка известна компенсация. От турска страна се оспорват американските сведения и се предлага вместо забрана да се ограничат площите на мака и да се разшири турско-американското сътрудничество в борбата срещу контрабандата с опиати[62]. Това обаче не задоволява Съединените щати и те засилват натиска си. В специално писмо до турския министър-председател С. Демирел президентът Никсън, след като напомня за оказаната американска помощ на Турция срещу „съветската опасност" непосредствено след войната, отбелязва, че вече било дошло времето тя да подпомогне САЩ в борбата им срещу опасността от опиатоманията. В противен случай те щели да бъдат принудени отново да преценят кое от американска гледна точка е по-важно: ползата от военностратегическо сътрудничество и съюз с Турция или намирането на най-правилното решение в борбата срещу опиатите[63].

Макът е многовековна селскостопанска култура в Турция и е източник на препитание на около 500 хил. селяни. Правителството на С. Демирел, съобразявайки се с подкрепата, коя-

---

60 Ç a g l a y a n g i l, Ş. 7 Subat Mülakati. — In: C e m, I. 12 Mart, t. 2, 48 — 68.

61 Milliyet, 13 Kasim 1970.

62 Ç a g l a y a n g i l, S. Цит. съч., 64 — 66.

63 Milliyet, 24 Mart 1976.

то те са оказали на неговата ПС през време на изборите, не се осмелява да забрани сеенето на мак въпреки силния натиск на САЩ. „Въпреки критиките и натиска, изтъква тогавашният външен министър Н. Чаглаянгил, на които бяхме подложени, ние останахме верни на задълженията си вътре в нашия блок, но извън тези задължения следвахме политика, която отговаря преди всичко на интересите на нашата страна. . . Ние си отидохме, НАТО се успокои."[64] По-късно Н. Чаглаянгил, отговаряйки на въпроса за ролята на ЦРУ в намесата на военните в политическия живот на Турция през пролетта на 1971 г., заявава, че „ЦРУ участвува на 12 март, и то в много голяма степен"[65].

В сравнение с предишните турски правителства правителството на С. Демирел провежда по-реалистична и по-прагматична външна политика, което съвсем не означава отказ от прозападния, ориентиран преди всичко към САЩ външнополитически курс. В рамките на задълженията на Турция към НАТО обаче то провежда една по-независима външнополитическа линия, като се осмелява да не следва във всичко САЩ. Това не отговаря напълно на интересите на американския империализъм, поради което правителството на С. Демирел става нежелано за Съединените щати и те правят всичко възможно за неговото сваляне, като подкрепят онези сили вътре в Турция, които търсят изход от политическата криза в нов военен преврат.

Ето по такъв начин в резултат на взаимнодопълващи се вътрешни фактори изострилите се до краен предел вътрешнополитически противоречия в Турция в края на 60-те и началото на 70-те години прераствт в дълбока политическа криза, която се оценява от управляващата буржоазия като заплаха за съществуващия режим. Нея вече не я удовлетворява многопартийната политическа система на управление, защото не вярва, че отслабналите в резултат на вътрешнопартийни и междупартийни борби буржоазни политически партии могат да намерят изход от политическата криза и да защитят нейните интереси. Тя се нуждае от друг механизъм на управление, който при създалата се кризисна вътрешнополитическа обстановка ще може най-добре да защити и гарантира интересите и. А това можеше да стане само с помощта на военните.

---

64 C a g l a y a n g i l, S. Цит. съч., 48 — 52; 68.

65 Milliyet, 24 Mart 1976.

2. УСТАНОВЯВАНЕ НА ВОЕННО-ЦИВИЛЕН РЕЖИМ НА УПРАВЛЕНИЕ В ТУРЦИЯ

В условията на многопартийната система на управление посредством президентския институт, оглавяван от висш военен, Съвета за национална сигурност (СНС) и разузнавателните служби военните имат големи възможности за оказване на влияние върху политическия живот. Те следят отблизо социално-икономическото и идейно-политическото развитие на страната и изострянето на вътрешнополитическите противоречия, които в началото на 70-те години прерастват в остра вътрешнополитическа криза. Висшето военно командуване и приобщеното към едрата буржоазия консервативно умерено крило на военно-цивилната бюрокрация търсят изход от тази криза в един дясно ориентиран военен преврат, с който да бъдат ограничени или ликвидирани социално-икономическите и политическите придобивки на трудещите се след 27 май 1960 г., да бъдат разгромени социалистическото движение и левите сили. По-нисшите военни чинове и радикалното крило на военно-цивилната бюрокрация се стремят да проведат ляво ориентиран военен преврат с установяването за определен период на военно управление и провеждането на социално-икономически, политически и други реформи в духа на кемалистката идеология.

Към края на 60-те и началото на 70-те години недоволните от правителството на С. Демирел офицери на действителна служба и от запаса започват да изграждат тайни военни групи, които се готвят да свалят правителството като неспособно да се справи с вътрешнополитическата криза. По-късно тези групи се обединяват и се оформят две по-големи групировки — една, включваща предимно офицери от запаса, втора — офицери на действителна военна служба. Първата се оглавява от запасния генерал Дж. Маданоглу (един от главните ръководители на военния преврат от 27 май), а втората — от генералите Ф. Гюрлер и М. Батур. Групата на запасните офицери става известна като хунтата на Маданоглу, а другата — като Голямата хунта[66].

Подготовката на Голямата хунта за военен преврат върви с по-бързи темпове, защото нейните участници са на действителна служба. През 1970 г. тя успява да назначи на ключови постове в армията някои от своите членове. Така например

---

[66] Х а к о в, Д ж. Политическата борба в Турция. . ., 141 — 142.

ген. Ф. Гюрлер е назначен за командващ сухопътните войски, ген. М. Батур — за командващ военновъздушните сили, а адм. Дж. Еиджиоглу — за командващ военноморските сили[67]. Почувствувала се вече достатъчно силна, Голямата хунта преминава в открито настъпление срещу правителството на С. Демирел. На заседанието на СНС през януари 1970 г., председателствувано от президента Дж. Сунай, ген. М. Батур изразява открито недоволството на армията от правителството за това, че то не е осъществило реформите, предвидени в конституцията от 1961 г., и не е взело ефикасни мерки за извеждането на страната от вътрешнополитическата криза[68]. Но управляващите не отдават дължимото внимание. На въпросите на журналистите за един евентуален военен преврат, С. Демирел отговаря: „Нищо такова не може да се случи. Когато намерят 226 гласа (в парламента — б. а., Дж. Х.), тогава могат да ме съборят. После трябва да помислят какво правителство ще формират... Армията е привързана към своята конституция и няма да я наруши."[69]

Голямата хунта се готви за военен преврат при пълното спазване на чинопочитанието от горе до долу. Но поради нарастващия натиск на офицерите с по-висши военни звания за по-скорошното извършване на военен преврат ген. М. Батур с одобрението на ген. Ф. Гюрлер изпраща писмо до президента Дж. Сунай, в което изразява недоволството на армията от политическата криза в страната. В него той още веднъж изтъква необходимостта от решаването на редица социално-икономически проблеми, напомня за брожението сред различните среди в армията, за все повече засилващото се олевяване на по-висшия команден състав, за опасността от открит военен преврат, за необходимостта от приемането на решителни мерки, за да не се окаже висшият команден състав пред свършен факт, както по време на събитията от 27 май 1960 г.[70]

Като военен президентът Дж. Сунай много добре разбира какво означава писмото предупреждение на ген. М. Батур. Но той не информира министър-председателя С. Демирел за писмото на военните и с цялото си поведение се стреми да докаже,

---

[67] D e m i r e l, H. 12 Martin İcyüzü. İstanbul, 1977, 114 — 115.

[68] K e m a l, M. 12 Mart Öfkeli Generaller ve İşkence. İstanbul, 1974, 17 — 19.

[69] Пак там, с. 19.

[70] A v c i o ğ l u, D. 12 Mart Üzerine, 10 — 12.

че и той е на страната на недоволните офицери от вътрешнополитическата криза. С това Дж. Сунай цели при евентуален военен преврат да запази чинопочитанието и със своето присъствие да не допусне той да получи лява ориентация. Промяната в поведението на президента, активизирането на военните не отбягват от вниманието на С. Демирел. Той обаче изчаква да разбере намеренията на президента и на висшето военно командване на поредното заседание на СНС, насрочено за януари 1971 г. На заседанието се обсъжда вътрешнополитическата обстановка, по-специално първите въоръжени акции на левите екстремисти и опасността от военен преврат. Началникът на Генералния щаб ген. М. Тагмач, който не е в курса на тайната подготовка за военен преврат, предлага да се даде последна възможност на правителството само да се справи с вътрешнополитическата криза. Накрая той се обръща към С. Демирел със следните думи: „Вземете всички необходими мерки, за да се сложи край на анархията, колкото се може по-скоро. Страната не може да търпи повече такова сътресение. Изчерпва се и търпението на армията."[71]

След заседанието на СНС е публикувано заключително комюнике, съставено от външния министър Н. Чаглаянгил. Но то е написано така, че да прозира военната подкрепа на правителството на С. Демирел. Това предизвиква всеобщо недоволство сред военните, които го тълкуват като опит на властите да внесат разкол сред командуването на армията. При това положение ген. Ф. Гюрлер нарежда на началника на плановия отдел на сухопътните войски ген. Дж. Гюркан да обсъди с членовете на Голямата хунта новосъздадената обстановка и да се внесат необходимите промени в плановете за ускоряване на военния преврат. Генерал Дж. Гюркан пристъпва незабавно към изпълнението на възложената му задача и заедно с ген. М. Батур, който като него е с по-радикални възгледи, отколкото ген. Ф. Гюрлер, подготвят окончателния вариант на плана за военен преврат.

На 7 март 1971 г. ген. Дж. Гюркан заедно с началника на плановия отдел при Генералния щаб ген. А. Ерчикан провежда последното съвещание с командирите за проверка на готовността на военните части за действие. Отсъствието на генералите Ф. Гюрлер и М. Батур, под командването на които ще се осъществи военният преврат, безпокои останалите командири.

---

[71] K e m a l, M. Цит. съч., с. 50.

На техните въпроси ген. Дж. Гюркан отговаря, че отсъствието на двамата е свързано с конспирацията и затова те не участвуват в подобни съвещания, че той действува от тяхно име. Освен това дава да се разбере от присъствуващите командири, че в деня на преврата може да се действува под командването на ген. Ф. Гюрлер, от негово име или по сигнал от него[72].

Началникът на плановия отдел на Генералния щаб ген. А. Ерчикан играе специална роля в подготовката на военния преврат. Отначало той е изпратен от правителството на С. Демирел да следи за дейността на Голямата хунта. Той обаче преминава на нейна страна, след като му е обещана длъжността началник на Генералния щаб. След последното съвещание за проверка на силите на хунтата генералът отива и информира началника на Генералния щаб ген. М. Тагмач за взетите решения, който веднага насрочва за 10 март 1971 г. разширено съвещание на Командния съвет с участието на всички командири със звание генерал, като се надява по такъв начин да предотврати планирания военен преврат[73].

Според плана за военния преврат на заседанието на Голямата хунта на 8 март 1971 г. ген. Ф. Гюрлер трябва да отдаде заповед за привеждане на силите на преврата в пълна бойна готовност, а в 16,00 ч. на следващия ден те трябва да започнат действия за завладяването на предварително определените им обекти. Но ген. Гюрлер, който е недоволен от тясното сътрудничество между генералите Батур и Гюркан и страхувайки се да не бъде елиминиран от тях, а също така за да демонстрира пред членовете на Голямата хунта, че той е главният фактор в подготовката на военния преврат и че от него зависи кога ще започне и каква насока ще получи, вместо да отдаде заповед за пълна бойна готовност, настоява началото на преврата да бъде отложено с 24 часа. При това, знаейки че началникът на Генералния щаб е вече осведомен от ген. А. Ерчикан за предстоящата акция, той се застрахова за всеки случай, като заявява, че ще се действува при пълното спазване на чинопочитанието от горе до долу и че ако ген. М. Тагмач откаже да оглави военния преврат, и той няма да участвува в него[74]. Неподготвени за такъв неочакван обрат, членовете на Голямата хунта,

---

72 D e m i r e l, H. Цит. съч., 125 — 126.

73 Пак там, 121 — 129.

74 Пак там, 127 — 129.

в т. ч. и генералите М. Батур и Дж. Гюркан, биват принудени да се съгласят с отлагането на началото на преврата с 24 часа.

На 10 март 1971 г. в Генералния щаб започва разширеното съвещание на Командния съвет с участието на около 200 генерали. При обсъждане на вътрешнополитическата криза и пътищата за намиране изход от нея едни генерали се изказват за незабавни действия на военните, други — против. Накрая началникът на Генералния щаб ген. М. Тагмач взема думата и подчертава, че положението било тежко, но не и безнадеждно. Чрез натиск върху правителството можело да се търси изход от кризисната обстановка в рамките на конституцията. Ако пък се наложело да се отиде до военен преврат, той щял да се осъществи при пълното спазване на чинопочитанието[75].

След съвещанието в Генералния щаб мнозина от привържениците на идеята за незабавен военен преврат се разколебават. Сред тях е и ген. М. Батур, който поддържа връзка и с хунтата на Маданоглу и знае, че тяхната подготовка се развива по-бавно, но ако успеят един ден да осъществят преврат, той ще отиде много по-напред от този, извършен на 27 май 1960 г. Такава ляво ориентирана акция надхвърля неговите радикални разбирания. Поради това той се съгласява с ген. Ф. Гюрлер — военният преврат да се отложи чак за юни 1971 г. По такъв начин двамата генерали се надяват да спечелят време и да отслабят натиска на по-нисшите по звание офицери за незабавен преврат, като в същото време държат инициативата в свои ръце.

Отлагането за втори път на военния преврат се посреща с бурно негодуване от членовете на Голямата хунта. Генерал Дж. Гюркан и други офицери с по-радикални разбирания обвиняват двамата лидери на хунтата в страхливост и решават да изготвят нов план за военен преврат без тяхното участие. Изправени пред опасността превратът да се осъществи без тях, генералите Ф. Гюрлер и М. Батур информират началника на Генералния щаб ген. М. Тагмач за опасната обстановка, създала се в армията, и го предупреждават, че ако той не оглави движението на военните, младшият команден състав може да извърши преврат, който да доведе до установяването на крайно ляв политически режим в страната. Отначало ген. М. Тагмач се противопоставя, но после се съгласява при условие, че президентът Дж. Сунай даде съгласието си за военен преврат[76].

---

75 K e m a l, M. Цит. съч., 54 — 58; D e m i r e l, H. Цит. съч., 135 — 137.

76 A l t u g, K. 27 Mayistan 12 Marta. Istanbul, 1976, p. 392.

При така очерталата се опасна ситуация президентът Дж. Сунай и висшето военно командуване вземат инициативата за извършването на военен преврат с по-умерени цели, който да доведе до свалянето на правителството на С. Демирел, но да запази парламентарните инструкции и чрез формирането на надпартийно правителство да проведат необходимите реформи за извеждането на страната от политическата криза. Ако всичко това не стане, тогава да се отиде до установяването на открито военно управление. На 12 март 1971 г. началникът на Генералния щаб ген. М. Тагмач заедно с командуващия сухопътни войски ген. Ф. Гюрлер, военновъздушните сили — ген. М. Батур, и военноморските сили — адм. Дж. Еиджиоглу, съставят меморандум и го изпращат до президента и председателите на двете палати на ВНСТ — Националното събрание и Сената. Основното му съдържание се свежда до следното: Виновни за политическата криза и за ненамирането на изход от нея са правителството и парламентът, тъй като не са осъществили реформите, предвидени от конституцията. Въоръжените сили се надяват, че изход от съществуващото напрежение в Турция може да се намери във формирането на силно надпартийно правителство в рамките на парламента, което да се заеме с кемалистки дух и енергия за осъществяването на необходимите реформи. Ако всичко това не се изпълни в най-скоро време, турските въоръжени сили ще вземат управлението направо в свои ръце[77].

С този меморандум на висшето военно командване преди всичко се цели да се предотврати извършването на ляво ориентиран военен преврат от по-нисшите офицери в армията. За тяхно успокоение генералите обвиняват правителството и парламента за положението в страната и желаят съставянето на надпартийно правителство в рамките на съществуващия парламент. Новото правителство би трябвало да сложи край на вътрешнополитическата криза и да укрепи съществуващия режим в интерес на управляващата буржоазия и консервативно-либералното крило на военно-цивилната бюрокрация. Заинтересоваността на генералите от стабилизирането на съществуващия режим чрез неговото реформиране е резултат от развитието на капитализма и заздравяването на националната буржоазия и приобщаването към нея на консервативно-либералното крило на военно-цивилната бюрокрация чрез участието му в икономическия живот на Турция. Пример за активна капи-

77 Cumhuriyet, 13 Mart 1971.

талистическа дейност на военните е тяхното Дружество за армейска взаимопомощ (ОЯК)[78]. Неговите фондове се образуват от 10-процентно отчисление от заплатите на всички офицери и сержанти и със съдействието на едрия капитал те се влагат в перспективни и високодоходни отрасли на промишлеността. По такъв начин фондовете на ОЯК нарастват многократно и осигуряват не само пенсиите за излизащите в запаса офицери, но и много големи печалби, особено на висшите офицери. Нашироко се практикува включването на висши офицери от запаса в управителните съвети на големи промишлени и търговски компании срещу високи възнаграждения и отчисления от техните печалби. Затова новият режим, който генералитетът предлага да се изгради в меморандума си от 12 март, е резултат от неговото единодействие с едрия капитал. Различията между консервативно-умереното и радикалното крило на военно-цивилната бюрокрация за характера и целите на военния преврат дават на първо време отражение върху функционирането на режима, който се установява на 12 март 1971 г. Но много скоро влиянието на радикалните елементи е елиминирано и военно-цивилната бюрокрация започва да действува като оръдие на едрия капитал, който от самото начало определя класовия облик на новото управление.

След получаването на меморандума на военните министър-председателят С. Демирел, преди да вземе окончателно решение за оставката на оглавяваното от него правителство на ПС, се опитва безуспешно да се свърже с президента Дж. Сунай и да узнае неговото становище. Президентът чрез един от своите приближени съветва С. Демирел да си подаде оставката[79]. Освен това Дж. Сунай прави декларация, в която се изтъква, че „въоръжените сили и този път изпълниха своя дълг в рамките на пълномощията си и с пълното съзнание за привързаността си към реформите на Ататюрк"[80]. При това положение на министър-председателя С. Демирел не му остава нищо друго, освен да си подаде оставката, което той мотивира с невъзможността меморандумът на военните да се съчетае с разбирането за конституционно и правово правителство[81].

---

[78] К и р е е в, Н. Г. Развитие капитализма в Турции. М., 1982, 172—173.

[79] G e v g i l i l i, A. Yükselis ve Düsüs. Istanbul, 1981, p. 455.

[80] K o c a s, S. 12 Mart Anilari. Istanbul, 1978, p. 35.

[81] G e v g i l i l i, A. Цит. съч., с. 455.

Отначало значителна част от обществеността и особено дребнобуржоазните радикални среди, правейки аналогия с действията на военните на 27 май 1960 г., посрещат с одобрение и голямо задоволство меморандума на военните от 12 март 1971 г. Те възлагат големи надежди на въоръжените сили, като смятат, че ще сложат край на политическата криза чрез провеждането на социално-икономически и политически реформи в кемалистки дух. Левицата като цяло (от ДЕВ-ГЕНЧ до Профсъюза на турските учители (ПТУ) се обявява в подкрепа на намесата на военните, като очаква, че те ще вземат необходимите мерки срещу десните реакционни сили. Дори ДИСК декларира, че ще бъде на страната на въоръжените сили при осъществяването на конституционните принципи. ТРП още от самото начало вижда опасността за левите сили от вмешателството на военните и излиза с искането за приемането на нов избирателен закон и за провеждане на предсрочни парламентарни избори[82].

С малки изключения отношението на буржоазните партии към действията на военните може да се характеризира като одобрително или въздържано. Естествено е свалената от власт ПС да е недоволна и тя оценява действията на военните като противоконституционни. Същевременно обаче тя декларира, че ще подкрепи всяко тяхно дело, вкл. и новото надпартийно правителство, ако те са в интерес на едрия капитал. Партията възприема създалото се положение като временно, преходно и очаква колкото се може по-скоро да бъде възстановено нормалното функциониране на буржоазнодемократичния парламентарен режим на управление[83]. НРП се раздвоява по въпроса за отношението, което трябва да се вземе към акцията на военните. Нейният лидер И. Иньоню, макар и да оценява тези действия като антидемократични, приема очерталата се ситуация като нетрайна и се обявява в подкрепа на надпартийното правителство, което ще се състави в името на борбата срещу крайните течения и за осигуряването на спокойствието в страната. Генералният секретар Б. Еджевит се изказва открито против меморандума, оценявайки го като единодействие на военните и десницата срещу левите сили и оглавяваното от него движение „Наляво от центъра". Поради това си подава оставката от заеманият ръководен пост в партията[84]. Останалите по-

---

[82] Cumhuriyet, 14 Mart 1971; G e v g i l i l i, A. Цит. съч., с. 466.

[83] C e m, I. 12 Mart, t. 2, 266 — 267.

[84] Milliyet, 22 Mart 1971; G e v g i l i l i, A. Цит. съч., с. 467.

малки буржоазни партии като цяло се обявяват в подкрепа на военните и се стремят да включат колкото се може повече свои представители в надпартийното правителство, което предстои да се формира.

Изборът на военните за министър-председател на новото надпартийно правителство пада върху Н. Ерим, типичен представител на висшата партийна бюрокрация от дясното крило на НРП, който във връзка с това подава оставката си от партията. На 19 март 1971 г. президентът Дж. Сунай официално го упълномощава да състави новото правителство. След консултации с партийните лидери Н. Ерим включва в своето правителство петима министри от ПС, трима от НРП и един от Партията на националното доверие (ПНД). Останалите министри в кабинета са 16 безпартийни технократи, преобладаващата част от които са с радикални възгледи. Такива са например известният икономист, съветник в Световната банка със седалище във Вашингтон А. Караосманоглу, О. Дербил — един от ръководителите на ОЯК, С. Кочаш — активен участник в подготовката и осъществяването на военния преврат от 27 май 19 1 г., и др. Именно на тези технократи, които съставляват интелектуалното ядро на надпартийното правителство на Н. Ерим, се възлага задачата да подготвят и да осъществят необходимите реформи съгласно меморандума на военните от 12 март 1971 г. Затова и правителството на Н. Ерим се представя пред обществеността като правителство на реформите[85].

Програмата на новото правителство включва някои много важни въпроси, останали нерешени от правителството на С. Демирел, като поземлената реформа, данъчното облагане на доходите от селското стопанство, финансовата реформа и др. Освен това в нея се предвижда да бъдат национализирани подземните богатства на страната, да се реорганизират предприятията от държавния сектор, да се засили държавният контрол върху външната търговия, да се извършат административна реформа и реформа на образованието, да се увеличат военните разходи и много други мероприятия. Във вътрешната политика се акцентира върху осигуряването на „обществения ред и спокойствието", а във външната — на „различието в стила" в сравнение с външнополитическата линия, следвана от предишното правителство[86].

---

[85] A l t u g, K. 12 Mart ve Nihat Erim Olayi. Istanbul, 1973, 26 — 33.
[86] C e m, I. 12 Mart, t. 2, 109 — 115.

С така съставената програма правителството на Н. Ерим се стреми да удовлетвори както интересите на едрата буржоазия и консервативно-либералното крило на военно-цивилната бюрокрация, така и на радикалното крило на военно-цивилната бюрокрация. Но от всички предвидени реформи се провеждат само онези, които са в интерес на едрата буржоазия и на консервативно-либералното крило на военно-цивилната бюрокрация. Защото, както отбелязва Б. Еджевит, правителството на Н. Ерим е „без опора, основи и подкрепа" и е принудено да се опре на силните на деня[87]. На 7 април 1971 г. парламентът гласува вот на доверие на правителството на Н. Ерим с 321 гласа „за", 46 — „против", и 3 — „въздържали се".

Още преди да е пристъпило към изпълнението на своята програма, висшето военно командване иска правителството на Н. Ерим да даде предимство на онези точки в нея, които се отнасят до осигуряването на реда и спокойствието. На практика това означава засилване на борбата срещу крайните течения, а по същество срещу левите сили. Правителството само дава пример, като още първите дни след меморандума уволнява в запаса или привежда на служба в най-отдалечените краища на страната повече от 100 генерали и офицери с изявени радикални възгледи. Между тях са и едни от най-активните участници в подготовката на военен преврат, като ген. Дж. Гюркан, адм. В. Билгет и още четирима други генерали и 35 полковници[88].

По препоръка на СНС и на началника на Генералния щаб ген. М. Тагмач на 26 април 1971 г. правителството на Н. Ерим обявява в 11 области, в т. ч. в Истанбул, Анкара, Измир и Адана, извънредно положение, мотивирайки се с опасност от партизанска война и терористични акции на крайните течения[89]. На командващите извънредното положение по места се предоставя правото да назначават комендантски час, да арестуват всеки заподозрян, да издават заповеди за извършване на обиск за оръжие, за назначаване на военни трибунали, за установяване на цензура и др. Веднага след обявяването на извънредно положение са разтурени редица организации, предимно на крайната левица, и са наложени ограничения върху техните печатни органи. Забранени са ДЕВ-ГЕНЧ и ПТУ. За по 10 дни са спрени

87 G e v g i l i l i, A. Цит. съч., с. 468.

88 Пак там, с. 466.

89 Hürriyet, 27 Mayis 1971.

вестниците „Джумхуриет" и „Акшам", за неопределено време — лявото списание „Ант" и клерикалните вестници „Бугюн" и „Сабах", арестувани са прогресивните журналисти И. Селджук, Ч. Алтан и др. И това е само началото. Впоследствие репресиите все повече се засилват и се прилагат предимно срещу прогресивните и демократичните сили. След изтичането на едномесечния срок на обявеното извънредно положение то непрекъснато се продължава с различен срок така, че действува до падането на установения на 12 март режим в Турция — октомври 1973 г.

След обявяването на извънредно положение висшето военно командуване настоява пред правителството на Н. Ерим да измени конституцията от 1961 г., тъй като според него тя била в основата на политическата криза в страната. Преди да се заеме с този въпрос, Н. Ерим се консултира с известните турски учени прависти професорите Т. Туная, М. Сойсал, Б. Савджъ, М. Капани и др., които се противопоставят на всякакви промени. Те заявяват, че консултацията не пречи да се вземат ефикасни мерки за борба срещу крайните течения и терористичните им акции, а що се отнася до реформистите, тя улеснява много тяхното осъществяване. Но под натиска на военните Н. Ерим пристъпва към нейното изменение, тъй като тя била по-демократична от конституцията на много западни страни и като такава представлява „лукс" за държава като Турция[90].

Правителството на Н. Ерим променя 35 от най-демократичните членове на конституцията, като по такъв начин изхвърля от нея демократичния „лукс". Така по същество се получава нова конституция, която би трябвало да бъде одобрена или отхвърлена от народа с референдум. Но се решава изменената конституция да се гласува в парламента, където противниците на конституцията от 1961 г. са мнозинство. Това, което правителството на ПС, оглавявано от С. Демирел, не успя да направи, когато беше на власт, сега стана възможно благодарение на контролираното от висшето военно командване надпартийно правителство на Н. Ерим. На 20 септември 1971 г. парламентът одобрява изменената в антидемократичен дух конституция от 1961 г. и тя влиза в сила[91].

Очакванията и надеждите на дребнобуржоазните радикални среди, на една част от левицата, че авторите на меморандума

---

90 A l t u g, K. Цит. съч., 77 — 78.

91 S o y s a l, M. Anayasa Son Degismeler ve Eski Hükümler. Ankara, 1973.

от 12 март ще действуват като военните на 27 май 1960 г., не се оправдават. Още първите мерки на висшето военно командване, предприети срещу радикалните офицери, репресиите срещу прогресивните и демократичните сили, изменението на конституцията разкриват класовата същност на установения режим на 12 март — единодействие на генералитета с десните реакционни сили на едрия капитал в борбата срещу левицата като цяло. Разочаровани в очакванията си, екстремистките групировки в крайната левица отново активизират борбата си срещу режима в Турция. Те предприемат акции за отвличане на хора, организират обири на банки и др., което се използува от властите за оправдаването и засилването на репресиите срещу левите сили. След отвличането и убийството през май 1971 г. на израелския консул в Истанбул Е. Елром от представители на Турския народоосвободителен фронт (ТНОФ) започва широкомащабна кампания срещу левицата. Командването на извънредното положение в града публикува дълъг списък на забранени книги и търсени от властите лица, между които е и тогавашният първи секретар на Турската комунистическа партия (ТКП) Якуб Демир. На 23 май 1971 г., неделя, с участието на 30 хил. войници е извършен обиск на почти всеки дом в Истанбул. По обвинение, че притежават забранена литература, са арестувани и задържани стотици невинни хора. Сред тях са известните турски учени професорите Т. Туная, Б. Есен, Аладжакаптан и др., които по-късно са освободени след намесата лично на И. Иньоню. Подобни обиски и арести са извършени и в други градове. В Анкара за комунистическа пропаганда е арестуван и осъден на 6 години и 8 месеца затвор и 2 години и 2 месеца принудително изселване дори деканът на Факултета за политически знания на Анкарския университет проф. М. Сойсал[92].

В условията на извънредното военно положение военните власти продължават преследването на прогресивните и демократичните сили и забраната на техните партии и организации, които са обвинени в комунистическа и антидържавна дейност. Сред забранените партии и организации са ТРП, ТНОВ, Турската националноосвободителна партия (ТНОП), Турската националноосвободителна армия (ТНОА) и др. Осъществява се строга цензура, повече от 100 вестника и списания са спрени, а много прогресивни издания са конфискувани и унищожени. Аре-

[92] Gevgilili, A. Цит. съч., 471 — 473, 476.

стувани са стотици прогресивни учени, писатели, журналисти, държавни служители, офицери с радикални възгледи и др. Организират се големи съдебни процеси срещу крайно леви младежки организации, обвинени в опит за насилствено изменение на конституционния режим в страната. През лятото на 1971 г. военните трибунали в Анкара и Истанбул осъждат 67 души от ТНОА. Смъртни присъди получават Д. Гезмиш, Ю. Аслан, Х. Инан, М. Чаян, З. Йълмаз и др. В началото на 1972 г. започва голям процес срещу ДЕВ-ГЕНЧ. 226 души са обвинени в антидържавна дейност, предумишлени убийства, организиране на въоръжени групи и др. На този процес са издадени 13 смъртни присъди, в т. ч. и срещу А. Сарп, Р. Коч, А. Бозкурт и др. Под съдебна отговорност са подведени и 20 ръководители на ТРП. Нейните ръководители Б. Боран, С. Арен и Т. Казан са осъдени на 20 години затвор. Арестувани и осъдени са хиляди хора. Не е малък и броят на убитите без съд и присъда[93].

В своята антинародна дейност правителството на Н. Ерим има пълната подкрепа на едрата буржоазия и на нейните политически партии в парламента, на висшето военно командване. Но когато то се опитва да проведе поне някои от предвидените в програмата си реформи, положението коренно се променя. Предложените от „интелектуалното ядро" на правителството реформи (аграрна, данъчна и др.) са посрещнати на „нож" от партиите на едрия капитал и особено от ПС в парламента. Препоръчаните мерки за разширяване на инвестициите в държавния сектор също се натъкват на съпротивата на едрите капиталисти в лицето на директора на Централната банка Н. Талю. Представителите на едрия търговски капитал са недоволни от засилването на държавния контрол върху външната търговия. В контролираните от него печатни органи започва кампания срещу най-изявените радикални представители в правителството на Н. Ерим като С. Кочаш и А. Караосманоглу, които действуват настойчиво за осъществяването на предвидените реформи в правителствената програма. Според проф. З. Хатибоглу, който е тясно свързан с частния капитал, предлаганите реформи са насочени към „ограничаването на икономическата свобода на личността и към стесняването на полето на действие на основните институции на свободната пазарна икономика. . . Ако тези реформи се осъществят, в Турция вече няма да остане

---

[93] Х а к о в, Д ж. Политиката на Турция. . ., 152 — 153.

нито „смесена икономика", нито „частна инициатива"[94]. За едрия капитал правителството на Н. Ерим вече е изчерпало своите възможности, след като с изменението на конституцията ограничи буржоазнодемократичните свободи на народа в страната.

След нанесеното й поражение на 12 март ПС постепенно се съвзема и започва да играе пак много важна роля в политическия живот предимно чрез парламента, където тя има мнозинство. С. Демирел все повече атакува правителствената програма, а депутатите от неговата партия блокират в парламента проектите за реформи. Всичко това довежда до охлаждането на отношенията между парламента и правителството. Заместник министър-председателят С. Кочаш прави изявление, че колкото повече отслабва влиянието на 12 март, толкова повече се засилва съпротивата на политическите партии срещу проектите за реформи[95]. Посредством висшето военно командване едрият капитал все повече засилва натиска върху Н. Ерим да очисти своето правителство от радикалните елементи. След като предлаганите реформи се блокират в парламента, 11-те министри с радикални възгледи, които съставляват интелектуалното ядро на правителството, поставят пред Н. Ерим въпроса за своята колективна оставка, но той не я приема[96].

Правителството на Н. Ерим продължава безуспешните си опити за прокарването поне на някои реформи, целещи да разширят финансовите източници на страната. От друга страна обаче, то в угода на САЩ забранява сеенето на опиум, с което лишава част от населението, а и правителството от определени доходи. На 29 юни 1971 г. едновременно в Анкара и във Вашингтон Н. Ерим и Никсън обявяват, че е постигнато споразумение между двете страни по въпроса за опиума, с което от 1972 г. се забранява неговото сеене в Турция. Предвидените компенсации от американска страна за селскостопанските производители не могат да покрият техните загуби и това става причина за възникване на голямо недоволство от правителството на Н. Ерим и подкрепящото го висше военно командване[97].

---

94 Milliyet 1971 Yilligi, 217 — 218.

95 Cumhuriyet, 5 Eylül 1971.

96 A l t u g, K. Цит. съч., с. 195, 230.

97 G e v g i l i l i, A. Цит. съч., 478 — 479.

ПС и С. Демирел използуват случая да подемат нова антиправителствена кампания, за да дискредитират правителството като некомпетентно и в крайна сметка да го принудят да си подаде оставката. В отговор на това Н. Ерим остро критикува в парламента С. Демирел и неговата партия за тяхното нелоялно поведение към правителството, в което ПС участвува с най-много представители в сравнение с другите политически партии. За да затрудни още повече дейността му, ПС оттегля от него своите петима министри, защото „в лицето на Н. Ерим е трудно да се види надпартиен министър-председател"[98]. Това става причина на 26 октомври 1971 г. правителството да подаде оставката си. По такъв начин в резултат на възникналите противоречия между трите центъра на властта, оформили се след 12 март — висшето военно командване, коалиционното правителство и парламента, избухва първата сериозна криза в новоустановения военно-цивилен режим на управление в Турция. При създалата се обстановка висшето военно командване взема страна на правителството на Н. Ерим, а СНС не приема неговата оставка. ПС и С. Демирел са принудени от военните да отстъпят и да отменят решението си за оттеглянето на министрите си от правителството[99].

Правителството на Н. Ерим остава на власт, но невъзможността да бъдат осъществени разработените от него социално-икономически реформи става причина за изострянето на противоречията между радикалните и консервативно-либералните дейци в него. Н. Ерим поддържа тайни контакти с представителите на едрия капитал и с втория човек в тяхната най-голяма партия (ПС) И. Чаглаянгил, което също допринася за изострянето на противоречията в правителството[100]. Подложен на силен натиск в правителството и извън него, Н. Ерим се съгласява да пожертвува най-изявените радикални министри от своя кабинет. Но той прави това по такъв начин, че да ги предизвика сами да си подадат оставката. В началото на декември 1971 г., без да вземе мнението на своите двама заместници — радикалите С. Кочаш и А. Караосманоглу, Ерим назначава за трети заместник министър-председател М. Ерез, бивш министър в правителството на С. Демирел, със задача да поддържа връзките на кабинета с едрия капитал. В знак на протест срещу

98 A l t u ğ, K. Цит. съч., с. 198.

99 Пак там, 212 — 213.

100 Пак там, 231 — 232.

това решение и неспособността на правителството да проведе реформите, в името на които то беше формирано, 11-те министри с радикални възгледи подават оставка на 3 декември 1971 г.[101] Към тях се присъединяват и двама от петимата министри на ПС, в резултат на което става невъзможно чрез реорганизация да се запази правителството. На 4 декември то провежда своето последно заседание, с което се слага край на дейността на първото коалиционно правителство на Н. Ерим.

Става ясно, че радикалните представители в първото коалиционно правителство на Н. Ерим остават излъгани в своите надежди да изведат страната от кризисното състояние, в което се намира, чрез провеждането на социално-икономически реформи. Техните усилия в това отношение срещат съпротивата на силните на деня — консервативно-либералното крило на военните и едрия капитал, които не са заинтересовани от провеждането на такива реформи. Те са привърженици на търсенето на изход от кризата чрез формирането на силно, контролирано от военните коалиционно правителство, което да разгроми левите сили. А коалиционното правителство на Н. Ерим не отговаря напълно на тези изисквания. С програмата си за социално-икономически реформи до известна степен то засяга интересите на едрия капитал, който успява да блокира тяхното осъществяване в парламента. Затова след изменението на конституцията, обявяването на извънредно положение и нанасянето на силни удари върху левите сили партиите на едрия капитал в парламента с подкрепата на военните го принуждават да си подаде оставката.

Висшето военно командване обаче е принудено да се съобразява и с настроенията в армията, особено на младшите офицери, които очакваха радикални реформи в страната след 12 март. Въпреки реакцията на партиите на едрия капитал в парламента авторите на меморандума от 12 март и президентът Дж. Сунай възлагат пак на Н. Ерим да състави ново коалиционно правителство. Освен представителите на буржоазните партии отново в него са включени 12 министри извън парламента, но този път технократи с по-либерални възгледи, които се ползуват с доверието на деловите среди и на едрия капитал.

Програмата на второто коалиционно правителство на Н. Ерим е много по-умерена в сравнение с тази на първото и отговаря

---

101 Пак там, 243 — 247.

в много по-голяма степен на интересите на едрата буржоазия. В нея изрично се подчертава, че ще се придава еднакво голямо значение на развитието както на държавния, така и на частния сектор в икономиката, че ще се вземат специални мерки за поощряването на инвестициите в частния сектор и за разширяването на външната търговия. В програмата пак се говори за провеждането на реформи, но само при тясното сътрудничество с парламента и в рамките, определени от конституцията. Освен това в нея се изтъква необходимостта от премахването на противоречията между законите за стачките и за локаутите, което на практика означава по-нататъшно ограничаване на правото на работниците на стачка[102].

Програмата на второто коалиционно правителство на Н. Ерим се посреща с одобрение от деловите среди. Така например председателят на Истанбулската търговска камара Б. Османоглу заявява: „Първото правителство не беше много ясно в своето поведение и програма, което доведе до редица колебания. Второто правителство е много по-ясно и мерките, които взема в икономическата област, създават атмосфера на доверие, така необходима за предприемането на нови инициативи в индустрията и за икономическото ни развитие."[103] От друга страна, представителите на линията „наляво от центъра" в НРП в лицето на Б. Еджевит и К. Кръоглу подлагат на остра критика новата правителствена програма, като отбелязват в парламента, че тя все повече ще поставя правителството в зависимост от частния сектор[104]. На 22 декември 1971 г. парламентът гласува вот на доверие на второто коалиционно правителство на Н. Ерим.

Но и това правителство не успява да осъществи своята програма, колкото и по-либерална да е в сравнение с програмата на първото. Политическите партии в парламента ангажират неговото внимание с въпроса за издадените смъртни присъди срещу ръководните дейци на ТНОА Д. Гезмиш, Ю. Аслан и Х. Инан. Този въпрос става предмет на остри пререкания между съдебните органи, правителството и политическите партии. Десните буржоазни партии в парламента, в който ПС има мнозинство, настояват за изпълнението на издадените смъртни при-

---

[102] C e m, I. 12 Mart, t. 2, 219 — 220.

[103] Milliyet 1972 Yilligi, p. 38.

[104] G e v g i l i l i, A. Цит. съч., с. 486.

съди. И. Иньоню и привържениците на линията „наляво от центъра" в НРП се обявяват против и отнасят въпроса до Конституционния съд. Голямото недоволство на НРП предизвиква неудовлетвореността на анкарския военен трибунал, в чиято мотивировка за смъртните присъди се пише, че „комунизмът в Турция е влязъл от левоцентристката врата на НРП"[105]. Възразявайки срещу това в парламента, И. Иньоню характеризира военните прокурори като представители на крайната десница в Турция. Командващият извънредното положение в Анкара ген. С. Санджар взема под своя защита военните прокурори, като заявява, че те са действували безпристрастно и неутрално[106]. При тези взаимни нападки министър-председателят Н. Ерим се опитва да остане неутрален, но това е използувано от ПС да го атакува като безпомощна и антидемократична личност. С. Демирел, като напомня за изявлението на Н. Ерим, че конституцията от 1961 г. представлява „лукс" за Турция, заявява в интервю пред представителите на печата, че „не трябва да се учудваме, ако един ден се разбере, че той (Н. Ерим — б. а., Дж. Х.) смята и парламента за лукс"[107].

Висшето военно командване подкрепя второто правителство на Н. Ерим, но иска от него по-нататъшни изменения на конституцията в антидемократичен дух и провеждането на всякакви реформи, за да оправдае пред младшите офицери и пред обществеността действията си на 12 март. Обаче всички опити на правителството да прокара чрез парламента каквито и да било социално-икономически реформи са блокирани от десните буржоазни партии. И самият Н. Ерим се убеждава, че и второто му правителство не може да удовлетвори напълно едрия капитал и неговите политически партии в парламента. Изтощен от непрекъснатите противоречия между трите центъра на властта от 12 март, той решава да си подаде оставката. Но преди това, на 18 март 1972 г., прави последен опит да спаси своето правителство, като изпраща специално писмо до партийните лидери, в което иска от тях да му дадат предварително съгласието си за провеждането на следните мероприятия: създаване на съдилища за държавна сигурност, даване право на правителството да се намесва в живота на университетите, разширяване пълномощията на командващите извънредното положение

105 D e m i r e l, Н. Цит. съч., с. 186.

106 Пак там.

107 Пак там.

и ускоряване приемането от парламента на внасяните от законопроекти и реформи[108]. Удовлетворяването на тези искания на правителството от политическите партии е равносилно на предоставянето му на извънредни пълномощия. Военните обаче ги подкрепят и чрез СНС оказват натиск върху политическите партии да ги приемат[109]. От своя страна президентът Дж. Сунай се среща с партийните лидери и настоява пред тях да дадат на правителството исканите от него пълномощия[110].

Независимо от големия натиск, упражнен върху политическите партии, те отказват да задоволят исканията на правителството. На 17 март 1972 г. Н. Ерим подава оставката на своето второ коалиционно правителство, като не се съгласява да остане на поста си дори и до формирането на новото правителство. Той предоставя на своя заместник от ПНД Ф. Мелен да изпълнява временно неговите функции. И така и двете правителства на Н. Ерим, дошли на власт в името на провеждането на социално-икономически и политически реформи, си отиват, без да постигнат това, ако не се смята изменението на конституцията от 1961 г. в антидемократичен дух. Те правят някакви плахи опити да проведат едни или други реформи, но дори и с подкрепата на военните не успяват в това си начинание, срещайки упоритата съпротива на едрия капитал и на неговите десни буржоазни партии, които имат мнозинство в парламента. Всичко това идва да покаже, че в началото на 70-те години обстановката в Турция вече не е онази от довоенния период, когато поради слабостта на буржоазията военно-цивилната бюрокрация играеше водеща роля в управлението на страната. Промяната на формата на властта на управляващата буржоазия на 12 март 1971 г. не изменя нейната класова същност. На военно-цивилната бюрокрация се предоставя толкова свобода на действие, колкото да служи в защита на интересите на управляващата буржоазия. А когато радикалните представители на военно-цивилната бюрокрация се опитваха да действуват независимо от едрия капитал, те в крайна сметка бяха елиминирани от политическия живот на страната.

Без съмнение военно-цивилният режим от 12 март съдействува за укрепването на властта на едрата буржоазия и в същото време способствува за разширяването на държавнобюро-

---

108 Gevgilili, A. Цит. съч., с. 493.

109 Cumhuriyet, 28 Mart 1972.

110 Gevgilili, A. Цит. съч., с. 494.

кратичния апарат. Така например бюджетът на военното министерство за 1971 г. в сравнение с 1970 г. е увеличен с 30 %, което е най-голямото нарастване на военните разходи на страна — членка на НАТО. Освен това за осъществяването на програмата за модернизирането на турските въоръжени сили през следващите 10 години е отделен специален фонд от 16 млрд. лири. През 1971 г. са открити 65 хил. чиновнически места, към които през следващата година се прибавят още 35 хил., или за две години са създадени общо 115 хил. нови чиновнически длъжности[111]. Разбира се, увеличаването на разходите за издръжката на военно-цивилната бюрокрация няма нищо общо с разрешаването на назрелите социално-икономически проблеми на страната, а служи за засилване и укрепване на властта на управляващата турска буржоазия.

Едрият капитал се възползува от военно-цивилния режим, установен на 12 март, за да засили позициите си в различните сфери на икономиката. Последиците от девалвацията на турската лира през 1970 г. започват да се чувствуват най-силно след 1972 г. През 1972 г. износът се увеличава с 30 % — възлиза на 885 млн. долара, а постъпленията от турските работници, работещи в чужбина, в сравнение с предшествуващата година нарастват с 55 % и достигат 732 млн. долара. В резултат на това валутните запаси на Турция за 1972 г. се увеличават на 1 млрд. и 380 млн. долара. Промишлената буржоазия все повече се утвърждава като водеща сред останалите слоеве на буржоазията. Годишният прираст на капиталовложенията в машиностроенето през 1972 г. нараства с 32,1 %, което е 29,5 % от всички капиталовложения. Общо през 1972 г. в сравнение с 1971 г. те се увеличават с 18,4%, възлизат на 42,2 млрд. лири, от които 21,4 млрд. в обществения сектор и 20,8 млрд. в частния. Но практическата усвояемост на тези капиталовложения в обществения сектор е 59,9 %, а в частния — 102,3 %. През 1972 г. националният доход нараства със 7,7 % и достига 224 млрд. лири. Цените на стоките за широко потребление средно се увеличават с 23 %. Независимо от нарастването на националния доход обаче положението на широките народни маси не се подобрява, но се осигуряват допълнителни източници за капиталовложения на едрата буржоазия. Въпреки увеличаването на капиталовложенията и изпращането на нови турски работници в чужбина безработицата остава неразрешен проблем поради недостатъч-

111 Cem, İ. 12 Mart, t. 2, 182 — 186.

но развитата икономическа база и високия естествен прираст на населението. По официалните данни безработицата през 1971 г. се увеличава с 11,01 %, а през 1972 г. — с 11,1 %, като тези данни не обхващат частично безработните и скритата безработица на село[112].

След оставката на второто коалиционно правителство на Н. Ерим на 29 април 1972 г. президентът Дж. Сунай възлага на сенатора С. Юргюплю, известен със своите дяснолиберални възгледи, да сформира ново правителство. Той започва консултации с ПС и НРП за състава на правителството. ПС изразява готовност да участвува в него, а НРП поради вътрешнопартийни противоречия и борби забавя отговора си. На 5 май 1972 г. е свикан V извънреден конгрес на НРП, на който привържениците на линията „наляво от центъра" успяват окончателно да се наложат над консервативните елементи в партията. Несменяемият от 34 години председател на НРП Исмет Иньоню е принуден да си подаде оставката[113], а на негово място свиканият на 14 май с. г. специален конгрес на НРП избира Бюлент Еджевит за председател на партията. В своята първа реч като водач на НРП Б. Еджевит заявява, че партията, като следва линията „наляво от центъра", с подкрепата на широките народни маси ще дойде на власт и ще изгради един нов строй, който „. . . от само себе си ще стане преграда за комунизма и фашизма"[114]. В това именно се състои и същността на линията „наляво от центъра", но въпреки това тя се приема от консервативните членове на НРП и от десните буржоазни политически партии като социалистическа, която отваря широко вратите на Турция за комунизма.

С. Юргюплю след ползуваното съгласие и от НРП формира своя кабинет от представители на Партията на справедливостта, Народнорепубликанската партия, Партията на националното движение и Демократическата партия, като го представя за утвърждаване от президента Дж. Сунай. Последният най-неочаквано отказва да го утвърди под претекст, че бил несъвместим с меморандума от 12 март и съществуващото положение в страната[115]. Истинските причини, накарали президен-

---

112 12 Mart Sonrasi Hükümet Faliyetleri. Ankara, 1973, 97 — 103.

113 K i l i, S. 1960 — 1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelismeler. İstanbul, 1976, 299 — 330.

114 Пак там, 331 — 332.

115 G e v g i l i l i, A. Цит. съч., с. 501.

та да не одобри състава на новия кабинет, остават скрити за широката общественост, но от многото коментарии по този повод най-близко до истината е този, че висшето военно командване не било съгласно с участието в кабинета на министри от НРП, привърженици на линията „наляво от центъра".

След като отказва да одобри кабинета на С. Юргюплю, президентът Дж. Сунай натоварва да състави новото правителство временно оглавяващия правителството Ф. Мелен, политически деец с ярко изразени реакционни, антикомунистически възгледи, който в едно свое изказване изтъква буквално следното: „Ако преди 12 март комунистите успееха да спечелят, те щяха да преселят турците в Сибир и щяха да настанят в Турция хора от други националности."[116] Тъй като висшето командване вече не настоява за надпартийно правителство, Ф. Мелен не намира за нужно да подаде оставката си като заместник-председател на ПНД. Съставеното от него правителство включва министри от три партии — ПС, НРП и ПНР — и представлява своеобразна коалиция от консервативно-либералните среди в страната. На 5 юни 1972 г. правителството на Ф. Мелен получава вот на доверие в парламента с 262 гласа „за", 24 гласа „против", 4 гласа „въздържали се" при отсъствието на 149 депутати.

Кабинетът на Ф. Мелен си постави като непосредствена цел за изпълнение решаването на следните основни задачи: извършване на нови промени в конституцията, включващи създаване на съдилища за държавна сигурност, право за намеса на правителството в университетските работи и ускоряване процедурата за приемане на законопроекти от парламента; разширяване пълномощията на командването на извънредното положение; установяване на най-тесни връзки между правителството и едрия капитал и предоставяне на исканите от него поощрителни мерки за развитието на промишлеността и разгръщането на външната търговия[117]. Ф. Мелен също се изказва за необходимост от реформи, но и той не вярва в тяхното осъществяване. Подготвяната от неговото правителство аграрна реформа, колкото и ограничена да е, среща рязкото противодействие на ПС в парламента, връща се за допълнително доразработване и така си остава неосъществена.

---

116 Milliyet 1972 Yilligi, p. 50.

117 Cem, I. 12 Mart, t. 2, 222 — 223.

Програмата на правителството на Ф. Мелен има пълната подкрепа на военните и на едрия капитал. При гласуването на третия 5-годишен план в парламента, чието изпълнение започва от 1973 г., НРП се обявява против, защото в него се давало предимство на частния сектор пред държавния и в основни линии се покривал с икономическата програма на ПС. Поради това на 3 ноември 1972 г. ръководството на НРП взема решение да отзове своите министри от правителството на Ф. Мелен и да предизвика правителствена криза. Но до такава не се стига, защото някои министри от НРП предпочитат да излязат от своята партия, но не и от правителството. Президентът Дж. Сунай дава подкрепата си на Ф. Мелен и настоява той да остане министър-председател, дори и министрите от НРП да излязат от неговото правителство[118].

По време на правителството на Ф. Мелен стават важни персонални промени във висшето държавно ръководство и в командването на въоръжените сили. Поради навършена възраст и изтичане на срока на заеманата длъжност на 30 август 1972 г. командващият сухопътните войски ген. Ф. Гюрлер трябва да премине в запаса, а на 7 септември — началникът на Генералния щаб ген. Тагмач. Ако се спази установилата се традиция само една седмица след поемането на длъжността си новоназначеният командуващ сухопътните войски трябва да бъде издигнат за началник на Генералния щаб. Именно това не искат да допуснат ръководителите на Голямата хунта генералите Ф. Гюрлер и М. Батур. Те се споразумяват да поискат от началника на Генералния щаб ген. М. Тагмач да се пенсионира, без да изчаква крайния срок 7 септември, което би дало възможност на командващия сухопътните войски ген. Ф. Гюрлер да заеме мястото му. По такъв начин ще се предотврати неговото преминаване в запаса на 30 август. В случай, че ген. М. Тагмач откаже да напусне доброволно поста си, те ще се постарают да го принудят със сила да приеме предложението им. Така и става. На 19 август ген. М. Батур, имайки подкрепата на сухопътните войски и на военновъздушните сили, принуждава ген. М. Тагмач да премине в запаса. По такъв начин на 26 август — четири дни преди привеждането си в запаса, ген. Гюрлер става началник на Генералния щаб[119]. Всичко това обаче не остава без отрицателни последици. Противоречията

---

[118] G e v g i l i l i, A. Цит. съч., 191 — 192.

[119] D e m i r e l, H. Цит. съч., 191 — 192.

сред висшето военно командване се засилват, което в крайна сметка води до отслабване на влиянието на военните върху политическото ръководство на страната.

През март 1973 г. изтича срокът на президентския мандат на Дж. Сунай и предстои парламентът да избере нов президент. Борбата за издигане на президентска кандидатура и за избора на нов президент преминава през много сложни перипетии и се превръща по същество в премерване на силите и в разчистване на сметките между привържениците и противниците на режима от 12 март. По въпроса за избора на новия президент се водят преговори на най-различно равнище между военните и политическите партии, между президента и министър-председателя, от една страна, и между военните и политическите партии, от друга. Като цяло военните се обединяват около кандидатурата на началника на Генералния щаб ген. Ф. Гюрлел, която се подкрепя и от президента, и от министър-председателя. Политическите партии не се обявяват открито против кандидатурата на ген. Ф. Гюрлер за президент, но не правят и официални изявления, че ще го подкрепят по време на изборите му в парламента. До самото гласуване те не издигат свои кандидати за президент. Лидерите и ръководните дейци на политическите партии непрекъснато говорят за необходимостта от спазването на конституцията, за уважаването на волята на парламента, каквато и да е тя. Във всички тези изказвания и намеци прозира желанието им да дадат генерално сражение по въпроса за избора на новия президент в парламента.

На 5 март 1973 г. ген. Ф. Гюрлер подава оставката си от поста началник на Генералния щаб и е избран за сенатор в парламента от президентския контингент. С това му се открива пътят за официално кандидатиране за президентския пост. На 13 март в деня на избора на новия президент става ясно, че ПС издига за свой кандидат на президентския пост председателя на сената Т. Аръбурун, а ДП — кандидатурата на председателя си Ф. Бозбейли. Поради разногласия в ръководството на НРП нейните депутати не участвуват в първия тур от гласуването в парламента. Резултатите от този тур не дават възможност на нито един от тримата кандидати да получи 3/4 от гласовете — 318, за да бъде избран за президент. Нещо повече, кандидатът на военните Ф. Гюрлер получава 175 гласа, Т. Аръбурун — 282, а Ф. Бозбейли — 45. До 15-ия тур на гласуването настъпват съществени промени в подадените гласове за отделните кандидати и нито един от тях не може да бъде избран за президент.

В същото време се обсъждат различни комбинации за избора на нов президент или за удължаването на президентския мандат на Дж. Сунай. След като става ясно, че кандидатът на военните Ф. Гюрлер няма шансове да бъде избран за президент, новият началник на Генералния щаб ген. С. Санджар повиква в Генералния щаб лидера на НРП Б. Еджевит и в присъствието на висши военачалници му заявява, че при положение, че не се накърни авторитетът на армията, военните няма да проявяват повече интерес кой ще бъде избран за нов президент и отправя молба към него да им окаже помощ по този въпрос. Б. Еджевит отговаря, че ще направи всичко, което е в неговите възможности и в рамките на демократичните правила[120]. След това Б. Еджевит и С. Демирел се споразумяват да предложат за президент адмирала в оставка Ф. Корутюрк, който на 6 април 1973 г. е избран с 365 гласа за нов президент на Турция[121].

Изборът на новия президент е показателен в много отношения. Провалът на кандидатурата на бившия началник на Генералния щаб ген. Ф. Гюрлер е преди всичко резултат от засилилите се противоречия между самите военни, породени от домогванията на някои висши офицери до ключови постове във въоръжените сили и държавния апарат. Като последица от това сред тях все повече се засилват позициите на онези, които се обявяват против откритата намеса на военните в политиката. От това се възползуват претърпелите поражение на 12 март политически сили, които сега вземат реванш, като провалят кандидатурата на ген. Ф. Гюрлер, който е един от авторите на меморандума от 12 март. Поради съществуващите противоречия между политическите партии и останалите две кандидатури за президентския пост не получават необходимото мнозинство в парламента. Компромисното избиране на Ф. Корутюрк за президент отговаря на интересите на военните, тъй като той все пак е военен, макар и в оставка, и на интересите на политическите партии, поради това, че не принадлежи към нито една от тях. Става повече от ясно, че режимът от 12 март вече е изчерпал възможностите си и е предстоящо заменянето му с друг, който да служи по-добре на управляващата буржоазия.

След избирането на Ф. Корутюрк за президент министър-председателят Ф. Мелен подава оставката на своето правител-

---

120 E c e v i t, B. Orgeneral Sancarla İlgili Anilar. — Yanki, 1984, No 716.

121 K e m a l, M. Цит. съч., 141 — 225; D e m i r e l, H. Цит. съч., 196 — 254.

ство, защото не се извършват очакваните от него персонални промени във висшето държавно и военно ръководство, с които той се бе ангажирал твърде много предварително. На 12 април 1973 г. президентът Ф. Корутюрк възлага на министъра на търговията от последното правителство и бивш директор на Централната банка Н. Талю да състави новото правителство. След проведените консултации с политическите партии той съставя нов кабинет, включващ 13 министри от ПС, 6 — от РПД[122], и 5 — независими. В правителството на Н. Талю доминира ПС, тъй като НРП с цел да си запази най-добри позиции за предстоящите парламентарни избори отказва да участвува в него.

По същество правителството на Н. Талю е преходно и представлява своеобразна коалиция между ПС и РПД. На 14 април 1973 г. тези партии подписват коалиционен протокол за сътрудничество в правителството и в бъдещите парламентарни избори. Основните моменти от този протокол се свеждат до следното: Турция трябва да има национален, демократичен, светски и социално-правов характер. Правителството трябва да служи не на отделни класи и социални групи, на отделни политически партии, а на целия народ. Непосредствената му задача е борбата срещу всички крайни течения и особено срещу комунизма, за да се проведат колкото е възможно по-скоро реформите, което не са успели да осъществят предишните три правителства на режима от 12 март. Да се води миролюбива политика към капиталистическите и социалистическите държави, към страни от Третия свят. На 14 октомври 1973 г. да се проведат общи парламентарни избори[123].

С коалиционния протокол ПС и РПД се опитват да балансират интересите на различните слоеве на турската буржоазия и да определят основните насоки на вътрешната и външната политика на правителството, в което участвуват. Основните положения от този протокол влизат в правителствената програма на Н. Талю. Новият кабинет се отличава от предишните три главно по това, че той нито прикрито, нито открито е надпартиен, а е двупартиен, преходен към многопартийната парламентарна система на управление без опеката на военните. Своята главна задача правителството на Н. Талю вижда в това да под-

---

122 На 2 март 1973 г. ПНД на Т. Фейзиоглу и РПД на К. Сатър се обединяват под наименованието Републиканска партия на доверието.

123 Milliyet, 15 Nisan 1973.

готви и проведе парламентарни избори на 14 октомври. Като такова преходно правителство то получава на 26 април вот на доверие в парламента.

По време на правителството на Н. Талю в армията се извършват нови промени, като на ключови позиции се назначават офицери, противници на откритата намеса на военните в политическия живот на страната. Много скоро след назначаването си за началник на Генералния щаб ген. С. Санджар става инициатор за предсрочното пенсиониране на 35 генерали, които са замесени в различни политически комбинации при избора на новия президент. През август 1973 г. след тримата автори на меморандума от 12 март генералите М. Тагмач и Ф. Гюрлер, адм. Еиджиоглу и четвъртият — ген. М. Батур, е приведен в запаса. Заедно с него е пенсиониран и командващият извънредното положение в Истанбул ген. Ф. Тюрин, известен с тесните си отношения с деловите среди в страната. Освен посочените генерали в запаса са приведени и много други офицери, вземащи активно участие в политическия живот. От май 1973 г. извънредното положение последователно се отменя в различните области (вилаети). Най-накрая, на 25 септември 1973 г., то е отменено в Анкара и Истанбул.

С оглед на спечелването на нови гласоподаватели за предстоящите избори ПС чрез правителството на Н. Талю, в което тя доминира, успява да прокара без много протакания през парламента три реформи, подготвени още от предишните правителства: поземлена, образователна и университетска. Преди да бъдат предложени за гласуване в парламента, тези реформи претърпяват съществени промени в сравнение с първоначалния им проект. Поземлената реформа повтаря в основни линии проекта за аграрна реформа на ПС от 1970 г. Тя предвижда създаването на модерни капиталистически стопанства на село, без да засяга по същество собствеността на земята, по примера на които в бъдеще да се реорганизира цялото селско стопанство. Реформата включва и раздаване на земи от държавния поземлен фонд на нуждаещите се селяни срещу определено заплащане в срок от 15 години. Това не е първата подобна реформа в следвоенния период, която, колкото и ограничена да е, пак остава неосъществена докрай. Реформата на основното образование предвижда в първите пет години в училище да се преподават основни знания, а в следващите три да се осъществява само в главните градски центрове. Основното в университетската реформа се състои в ограничаването на университет-

ската автономия и във въвеждането на такси за следване в университетите[124].

След отменянето на извънредното положение в страната политическите партии започват активна предизборна кампания. Главният представител на едрата буржоазия — ПС, участвува в тази кампания, носейки отговорностите на управляваща, но и възползувайки се максимално от преимуществата, произтичащи от това. Според С. Демирел следващите 10 години били от голямо значение за развитието на Турция и тя можела да постигне много само чрез изпълнението на либералната социално-икономическа програма на ПС. Затова той призовава избирателите да не разпиляват гласовете си между различните партии, а да гласуват за ПС, за да може тя да състави самостоятелно правителство[125].

НРП участвува в предизборната кампания със своята левоцентристка програма[126], с която се обявява в защита на социално-икономическите права на широките народни маси, на дребната и средната буржоазия. Наред с държавния и едрия частен сектор в икономиката тя широко рекламира създаването на трети, т. нар. народен сектор в промишлеността и на различни по обхват кооперативи в селското стопанство[127]. Тъй като ТРП е все още забранена, а нейните ръководители са в затвора, НРП разчита да получи гласовете на всички леви сили, като им обещава разширяване на буржоазнодемократичните права и свободи, легална политическа дейност. Тя се стреми да спечели предимно гласовете на избирателите в големите градски центрове, където е най-голяма концентрацията на работническия и на интелектуалния потенциал на страната.

Докато за левицата няма друг избор освен да гласува на НРП, то сред десницата конкуренцията е голяма. Освен ПС на една и съща социална основа разчитат още пет десни и крайно десни партии. Партията на националното спасение (ПНС) на Н. Ербакан залага на клерикалните среди на анадолската дребна и средна буржоазия. ДП на Ф. Бозбейли има подкрепата на едрите земевладелци и буржоазията като цяло предимно в Анадола. РПД на Т. Фейзиоглу обединява напусналите НРП консервативни елементи и разчита предимно на дребната и на средна-

---

124 Gevgilili, A. Цит. съч., 602 — 604.

125 Пак там, 643 — 644.

126 Ak Günlere — CHP 1973 Secim Bildirisi. Ankara, 1973.

127 Пак там, с. 4.

та градска буржоазия. Партията на националистическото движение (ПНД) на А. Тюркеш по същество е профашистка и има известно влияние в онези райони на Анадола, където етническите и религиозните различия са особено силни. Турската партия на единството (ТПЕ), в предизборната листа на която фигурира и бившият лидер на ТРП М. Айбар, има влияние сред мюсюлманската секта на шиитите.

В изборите на 14 октомври 1973 г. от имащите право на глас 16 798 164 души участвуват 11 223 843, или 66,8 %, НРП получава 33,3 % от гласовете, ПС — 29,8 %, ДП — 11,9 %, ПНС — 11,8 %, ПНД — 3,4 %, РПД — 5,3%, и ТПЕ — 1,1 %. В резултат на получените гласове на изборите депутатските места в парламента се разпределят по следния начин: НРП — 185, ПС — 149, ДП — 48, ПНС — 48, РПД — 13, ПНД — 2, и ТНЕ — 1[128].

Изборите могат да се оценят като успех на НРП, макар това да е недостатъчно за съставянето на самостоятелно правителство. Новото ръководство на партията и нейната левоцентристка програма все повече се утвърждават и печелят нови привърженици сред най-широките слоеве на населението. При съществуващата забрана на ТРП НРП остава единствената алтернатива за турската левица.

По същество изборните резултати са поражение на ПС, която на 12 март бе свалена от власт от военните, а сега не бе допусната до властта от широката маса избиратели. Това може да се обясни с факта, че тази партия, имайки мнозинство в стария парламент, оказваше голямо влияние върху дейността на правителствата на военно-цивилния режим от 12 март и е естествено избирателите да я държат отговорна заедно с военните за ограничаването на буржоазнодемократичните права и свободи и за репресиите срещу левите сили в страната.

ДП и ПНС, макар и значително да изостават от първите две партии, със спечелените по 48 депутатски места се превръщат в ключови партии при съставянето на коалиционните правителства. Получените от РПД само 13 депутатски места може да се оценят като начало на нейното по-нататъшно отслабване и изгубване на влияние в политическия живот. Профашистката ПНД не можа да си създаде достатъчно широка социална основа, което се вижда от спечелените от нея само 2 депутатски места. По-късно обаче със своята терористична дейност тя оказ-

---

128 14 Ekim 1973 Millet Vekili ve Cumhuriyet Senatosu Üyeleri Secimi Sonuçlari. Ankara, 1974, p. 6.

ва много по-силно влияние върху политическия живот в страната, отколкото в парламента. ТПЕ не успя да се утвърди в политическия живот, което се потвърждава от спечеленото от нея само едно депутатско място. Кандидатиралите се за пръв път от името на НРП и ПС независими депутати получиха 6 депутатски места в парламента. В изборите участвува и Националната партия (НП), но тя не успя да спечели нито едно депутатско място.

Нито една от участвувалите в парламентарните избори на 14 октомври 1973 г. партии не успя да получи необходимото мнозинство, което да и позволи да състави самостоятелно правителство. Затова през следващите години Турция се управлява от коалиционни правителства, оглавявани от НРП или ПС с участието на едни или други по-малки партии, представени в парламента. С изборите от 14 октомври фактически се слага край на военно-цивилния режим от 12 март 1971 г.

Намесата на военните в политическия живот на страната на 12 март е дело на генералитета и едрия капитал, което още от самото начало определя класовия облик на установения военно-цивилен режим. С тази намеса висшето военно ръководство изпреварва и предотвратява един военен преврат, подготвян от радикално настроени по-младши офицери, и търси разрешение на вътрешнополитическата криза в интерес на едрия капитал и консервативно-либералната военно-цивилна бюрокрация чрез ограничаване на буржоазнодемократичните права и свободи и репресии срещу левицата като цяло. Военните успяват да осъществят всичко това с помощта на контролираните от тях надпартийни правителства и със запазването на парламентарните институции, с което се стремят да придадат законна форма на всички антидемократични прояви на насилствения режим от 12 март. Запазването на парламента дава възможност на едрия капитал посредством своите партии в него да държи под контрол дейността на военно-цивилната бюрокрация, която за известно време след 12 март отново излиза на преден план в управлението на страната. Военно-цивилният режим от 12 март 1971 г. съществено се различава от военното управление, установено на 27 май 1960 г., и с отрицателните си последствия върху цялостния обществено-политически живот в Турция има реакционно значение за най-новата и история.

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

ПРЕВРАТЪТ ОТ 12 СЕПТЕМВРИ 1980 Г. И УПРАВЛЕНИЕТО НА ВОЕННИТЕ

Социално-икономическото и политическото развитие на Турция през втората половина на 70-те години водят до понататъшното засилване на класовите противоречия и поляризацията на политическите сили. Все повече нараства влиянието на прогресивните и демократичните сили, на левицата като цяло въпреки разпокъсаността и противоречията между тях. Не се отличава с хомогенност и управляващата буржоазия, между отделните социални групи на която има различия по насоките на по-нататъшното развитие на капитализма и на допустимите рамки на функционирането на буржоазната парламентарна демокрация в Турция. Всичко това води до изострянето на противоречията между отделните социални групи на управляващата буржоазия и в крайна сметка до отслабването на нейната власт. Непримиримостта между двете най-големи буржоазни партии — НРП и ПС, по същество парализира дейността на парламента. Оглавяваните от тях коалиционни правителства се оказват безсилни да се справят с изострилите се до краен предел социално-икономически и политически проблеми на страната, които под влиянието на енергийната криза и политическия тероризъм вземат открито кризисен характер. Ето при такава кризисна вътрешнополитическа обстановка, когато властта на управляващата буржоазия и републиканският режим изглеждат застрашени, военните извършват отново преврат и установяват военно управление в Турция.

1. ПРЕДПОСТАВКИ ЗА ВОЕННИЯ ПРЕВРАТ

С парламентарните избори от 14 октомври 1973 г. в Турция се слага край на реакционния режим, установен на 12 март 1971 г. Обаче на изборите нито една партия не получава необходимото мнозинство, за да състави самостоятелно правителство. А различията в програмите на отделните партии варират от социалдемократическата по своята същност програма на

НРП до антикомунистическата и профашистка — на ПНД[1], което затруднява много образуването на коалиционно правителство.

Първите опити на лидерите на НРП Б. Еджевит и на ПС С. Демирел не дават резултат. По-малките партии се възползуват от създалата се ситуация, за да извлекат по-големи изгоди за себе си. Те поставят такива условия за участието си в едно или друго коалиционно правителство, които многократно надхвърлят тяхното действително политическо влияние. А за двупартийна коалиция между двете най-големи партии — НРП и ПС, и дума не става поради съперничеството и непримиримостта между тях. Времето минава и правителствената криза все повече се затяга. На 9 декември 1973 г. се провеждат избори за местни органи на властта, в които НРП постига нов успех, като печели изборите в 32 области (вилаети), ПС — в 22, а останалите партии и независимите — в останалите 13[2]. След тези избори НРП и ПНС успяват да се договорят за сформирането на коалиционно правителство начело с Б. Еджевит, което на 7 февруари 1974 г. получава вот на доверие в парламента.

В програмата на това първо коалиционно правителство на Б. Еджевит централно място заемат основните положения, залегнали в предизборната програма на НРП. В нея се говори за гарантиране на свободата, убежденията и словото, за правото на гласуване на всички навършили 18 години, за всеобща политическа амнистия, за даване на предимство на държавния сектор пред частния и за създаване на трети „народен сектор" в икономиката, за по-справедливо данъчно облагане, за подкрепа на дребните и средните производители, на кооперативното движение на село и т. н. Независимо че в програмата на правителството на Б. Еджевит са направени някои компромиси в полза на коалиционния партньор по икономически и политически въпроси, тя е най-радикалната в сравнение с програмите на всички предишни турски правителства[3].

Тази радикална програма среща противодействието на свързания с чуждестранния монополистичен капитал турски едър частен капитал, на всички десни и реакционни сили в стра-

---

[1] Данилов, В. И. Политическая борьба в Турции — основные направления и особенности (50-е — начало 80-х годов). — Вопросы истории, 1985, № 5, 84 — 87.

[2] Турецкая республика в 60 — 70-е годы. М., 1984, с. 113.

[3] Пак там, 112 — 114.

ната. Даже участвуващата в коалиционното правителство ПНС създава немалко спънки при осъществяването на предварително съгласуваната правителствена програма. Така например лидерът на тази партия Н. Ербакан се обявява против увеличаването на капиталовложенията в държавния сектор, против отменянето на чл. 141 и 142 от Наказателния кодекс, с които се забранява дейността на ТКП, непоследователен е в подкрепата си на законопроекта за даване амнистия на всички политически затворници[4], настоява за въвеждането на религиозно обучение в училищата и др. Затова много скоро след образуването на първото коалиционно правителство на Б. Еджевит идеологическите различия и практическите действия на партньорите в него отначало засенчват, а после и напълно затормозяват дейността му. Предстоящото разпадане на коалиционното правителство се отлага поради турската интервенция в Кипър през лятото на 1974 г. Но след успешното и завършване отношенията между двете партии в правителствената коалиция се изострят още повече, тъй като всяка една от тях си приписва по-голяма заслуга за това, особено ПНС. Но сред обществеността преобладава мнението, че интервенцията в Кипър е станала възможна благодарение на НРП и нейния лидер Б. Еджевит, а успехът и се дължи на турските въоръжени сили[5]. НРП иска да се възползува от това и чрез предсрочни парламентарни избори да дойде самостоятелно на власт. На 18 септември 1974 г. първото коалиционно правителство на Б. Еджевит след малко повече от 8-месечно управление подава оставка[6].

Формирането на новото коалиционно правителство отново е възложено на Б. Еджевит като лидер на партията, която разполага с най-много депутатски места в парламента. Но той не успява да състави ново коалиционно правителство, защото не може да намери за партньор партия, която да се съгласи на предсрочни избори. За сформирането на новото коалиционно правителство не могат да се договорят помежду си и десните партии, което води до най-продължителната правителствена

---

[4] Законопроекта НРП внася в Конституционния съд и след неговото одобряване повече от 4 хил. политически затворници получават амнистия.

[5] B i r a n d, M. 30 Sicak Gün. İstanbul, 1980.

[6] Турецкая республика в 60 — 70-е годы, 114 — 118; K i l i, S. 1960 — 1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelismeler. İstanbul, 1976, 299 — 330.

криза в най-новата история на Турция[7]. Накрая десните партии — Партия на спасението, Партия на националното спасение, Партия на националистическото движение и Републиканската партия на доверието, пред опасността да се стигне до предсрочни парламентарни избори, които най-вероятно биха били спечелени от Народнорепубликанската партия с много популярния тогава неин лидер Б. Еджевит, се споразумяват да образуват Националистически фронт (НФ) на основата на антикомунизма и борбата срещу левицата в страната. Инициатор на създаването на НФ е лидерът на ПС С. Демирел, който, обръщайки се към ръководителите на останалите десни партии, казва: „Или ще загубите напълно, или ще се спасите, като ме подкрепите."[8] Десни партии го подкрепят в съставянето на коалиционно правителство на НФ, което на 12 април 1975 г. с минимално мнозинство получава вот на доверие в парламента. В противовес на първото коалиционно правителство на Б. Еджевит това дясно коалиционно правителство на С. Демирел е най-реакционното в най-новата история на Турция.

Коалиционно правителство на НФ се формира, но противоречията между участвуващите в него партии остават непреодолени. Така например министър-председателят С. Демирел и неговата ПС са за провеждането на по-прагматична вътрешна политика, за даването на предимство на частния сектор пред държавния, за пълното натоварване на съществуващите мощности в промишлеността вместо преследването на нереалистични цели за развитието на тежката промишленост при съществуващите кризисни условия в страната, за по-тясното обвързване на Турция с Общия пазар и за воденето на балансирана външна политика с приоритетно развитие на отношенията със западните държави. Заместник министър-председателят от ПНС Н. Ербакан ратува за даване предимство на тежката индустрия, призовава за по-голяма подкрепа на анадолската буржоазия, обявява се против разширяването на отношенията с Общия пазар, иска въвеждането на догмите на ислямската религия в обществено-политическия живот на страната и установяването на по-тесни отношения с близкоизточните ислямски държави. Другият заместник министър-председател от ПНД А. Тюркеш използува участието си в правителството като отговарящ за дей-

---

[7] Правителствената криза продължава седем месеца и през това време страната се управлява от служебно правителство начело с д-р Сади Ирмак.

[8] B i r a n d, M. 12 Eylül Saat 04.00. İstanbul, 1984, p. 44.

ността на органите за държавна сигурност за настаняването на свои привърженици в централните и местните органи на държавната власт и за легализирането под формата на спомагателни сили за поддържането на сигурността въоръжените командоси на своята партия. По време на управлението на правителството на НФ тези командоси водят борба, вкл. и с оръжие, срещу прогресивните и демократичните организации, срещу всички политически мероприятия на турската левица. Отначало главен прицел на техните разбойнически действия са прогресивните студентски организации, след това те разширяват набезите си върху работническите и профсъюзните организации и разчитайки на своята безнаказаност, устройват кървави стълкновения и погроми. В отговор на действията на тези въоръжени командоси се активизират и крайнолевите екстремистки групи, които нерядко сами стават инициатори на кървави сблъсъци. Министър-председателят С. Демирел, макар и да не споделя напълно възгледите на партньорите си в коалиционното правителство и да не одобрява винаги действията им, не предприема никакви мерки срещу въоръжените командоси на ПНД, за да не даде повод за разпадането на коалиционното правителство на НФ. Затова първото правителство на НФ на С. Демирел не само че не успява да разреши нито един от социално-икономическите и политическите проблеми на страната, а тъкмо обратното, с пасивността си допринася много за тяхното по-нататъшно задълбочаване и изостряне[9]. С. Демирел обвързва надеждите на своята ПС с едни предсрочни парламентарни избори, което ще и даде възможност да се отърве от несговорчивите си коалиционни партньори, особено от ПНС, и да дойде самостоятелно на власт. На това разчита и НРП на Б. Еджевит, която разполага с най-много депутатски места в парламента, като се надява да получи нови, за да може да състави самостоятелно правителство. НРП и нейният левоцентристки курс се ползуват с голяма подкрепа сред обществеността, свързваща надеждите си за бъдещето на страната със съставянето на самостоятелно правителство начело с Б. Еджевит. Затова и двете партии — НРП и ПС, гласуват в парламента за провеждането на предсрочни парламентарни избори на 5 юни 1977 г.

Предизборната кампания и двете партии провеждат в името на самостоятелното идване на власт. ПС разчита на подкрепата на десните политически сили предимно от селските местности,

---

[9] Турецкая республика в 60 — 70-е годы, 120 — 131.

плашейки ги с комунистическата опасност и левите сили, групирани около НРП на Б. Еджевит. От своя страна НРП провежда много силна и убедителна антиправителствена предизборна кампания. За да не бъде обвинявана в „комунизъм" от своите политически противници, НРП не приема да сътрудничи открито с левите партии и организации, но разчита на тяхната подкрепа на изборите, като изхожда от предпоставката, че при съществуващите условия в страната за тях няма друга алтернатива.

За големия интерес към парламентарните избори говори високият процент за участие на избирателите — 72,4 %. Подадените гласове за отделните партии и спечелените от тях депутатски места в резултат на изборите се разпределят по следния начин[10]:

НРП	— 6 136 202 гласа	(41,4 %)	— 213 депутати
ПС	— 5 468 202 „	(36,9 %)	— 189 „
ПНС	— 1 269 918 „	(8,6 %)	— 24 „
ПНД	— 951 544 „	(6,4 %)	— 16 „
РПД	— 277 714 „	(1,9 %)	— 3 „
ДП	— 274 484 „	(1,9 %)	— 1 депутат

Изборните резултати говорят за поляризацията на избирателите около двете най-големи буржоазни партии, намиращи се наляво и надясно от центъра — НРП и ПС. И двете партии, макар и не в еднаква степен, увеличават депутатските си места в парламента, особено НРП. Чувствително намалява своето представителство ПНС, а двете малки партии — РПД и ДП, са изправени пред опасността да бъдат заличени от политическия живот на страната. От малките партии само профашистката НПД успява да увеличи депутатските си места от 3 на 13, което може да се обясни както със засилването на профашистките тенденции сред част от турската буржоазия пред „лявата" опасност, така и с покровителството на ПС, която в нейно лице си подхранва поддръжник в борбата срещу левицата в страната.

Въпреки че НРП излиза на първо място на изборите по броя на дадените за нея гласове и спечелените депутатски места, тя не може да образува самостоятелно правителство, защото не и достигат още 13 депутати. Когато лидерът на НРП Б. Еджевит говори за решимостта на своята партия да състави новото правителство, за да се „сложи край на обстановката на враж-

---

[10] A r c a y ü r e k, C. T. 7. Demokrasinin Son Bahari 1977 — 1978. İstanbul, 1985, p. 108.

дебност, кавги и бъркотия, създавана в страната от противниците на демокрацията"[11], тази негова позиция намира подкрепа сред по-голямата част на турската общественост. Обръщайки се към партиите от парламента, Б. Еджевит изтъква: „Ние сме готови да обсъдим условията за взаимодействие и сътрудничество с онези партии, които са потвърдили привързаността си към демокрацията."[12]

От своя страна лидерът на ПС С. Демирел под лозунга за заплаха от комунизма и левицата иска да обедини 229-те депутати на десните партии в парламента срещу 213-те на НРП, за да не допусне тя да сформира новото правителство. Тъй като противопостаья левите сили на национализма, той отбелязва: „Левите сили не могат да бъдат националисти. Левичарството е интернационализъм. Левите сили и националистите не могат да се разберат. Политиката в Турция се разполови на две. На левичарска и националистическа."[13] По-нататък на това се основава политическата стратегия на С. Демирел, която цели да не допусне НРП да сформира новото правителство: „Страната не може така лесно да се предостави на левите сили, щом това не направи народът. В предстоящите дни ще станат много интересни неща. Обаче новото правителство, както смятат всички, няма да състави НРП."[14]

На 15 юни 1977 г. президентът Ф. Корутюрк натоварва лидера на НРП Б. Еджевит да сформира новото правителство. Той решава да състави правителство на малцинството на НРП, което да бъде подкрепено „отвън" от малките партии. Тъй като РПД и ДП разполагат общо само с 4 депутатски места, то ключова роля остава да играе ПНС на Н. Ербакан със своите 24 депутати. Б. Еджевит предлага на Н. Ербакан да подкрепи съставеното от него правителство „отвън" и ако това не стане, тогава да сформират коалиционно правителство. Обаче той отхвърля и двете предложения, съветвайки го да не съставя правителство на малцинството.

През това време, когато Б. Еджевит преговаря за формирането на новото правителство, С. Демирел развива активна дейност за сплашване на депутатите, да не би някой от тях да подкрепи проектираното малцинствено правителство. „Борещите

---

11 Пак там, с. 65.

12 Пак там.

13 Пак там, с. 68.

14 Пак там, с. 29.

се с левицата и комунизма, изтъква С. Демирел, ще преследват до второ пришествие тези, които доведат левицата на власт."[15] Освен това той изпраща специално писмо до президента Ф. Корутюрк, с което го предупреждава прибързано да не парафира листата на правителството на малцинството на Б. Еджевит, щом предварително е ясно, че то не може да получи вот на доверие в парламента. В противен случай насилието срещу принципите на демокрацията щяло да доведе до непредсказуеми с последствията си политически кризи в страната[16].

Президентът Ф. Корутюрк парафира предложеното от Б. Еджевит правителство на малцинството, като го уверява, че то ще получи вот на доверие в парламента. То пристъпва към активна дейност, като се надява през това време да привлече на своя страна необходимия брой депутати, които да го подкрепят при гласуването в парламента. Обаче когато на 3 юли се гласува вот на доверие на правителството на малцинството на Б. Еджевит в парламента, то се бламира с 217 — „за", 229 — „не" и 2 — „въздържали"[17].

Докато десните реакционни сили ликуват, то разочарованието е много голямо сред левицата и по-голямата част от турската общественост. „Той беше накарал народа да повярва, даже президента, който му връчи мандата, че ще получи вот на доверие. Обаче Еджевит не успя да свърши тази работа. Политиката е свързана с пресмятане и балансиране. Тази работа не могат да я свършат романтиците. . ."[18]

На следващия ден, 4 юли, президентът Ф. Корутюрк възлага на С. Демирел да състави новото правителство. Този път той сформира второто правителство на НФ с участието на ПС, ПНС и ПНД, което на 1 август с 229 гласа от всичко 450 получава вот на доверие в парламента. Второто коалиционно правителство на НФ прилича много на първото. То не може да предприеме нищо съществено за решаването на все повече изострящите се социално-икономически и политически проблеми на страната. Като нещо по-различно от предишното може да се говори за разширяването на редиците на въоръжените командоси на ПНД на А. Тюркеш и за активизирането на тяхната дейност, които превръщат политическия тероризъм във всекидне-

---

15 Пак там, с. 72.

16 Пак там, 96 — 97.

17 Пак там, с. 119.

18 Günaydin, 4 Temmuz 1977.

вие, всявайки страх сред населението. Започва дори открито да се говори сред обществеността за подготовката от ПНД на военнофашистки преврат, което допринася за засилването на напрежението във вътрешнополитическия живот на страната. Поведението и дейността на коалиционните партньори на ПС, особено на ПНД, предизвикват недоволство сред партийните редове[19]. Някои от тях са разтревожени от отслабването на влиянието на ПС сред населението поради съучастничеството ѝ с десните реакционни партии. Започват да се отправят открити критики към самия С. Демирел, който в името на оставането си на власт е готов на всякакви отстъпки на своите партньори и по същество покровителствува дейността на въоръжените командоси на ПНД на А. Тюркеш. В партийното ръководство се поставя въпросът за оставката на второто правителство на НФ и за съставянето на двупартийно коалиционно правителство с НРП като единствен правилен и възможен изход от напрегнатото вътрешнополитическо положение. На предложенията за коалиция с НРП С. Демирел отговаря, че: „Той с Еджевит дори кафе не би пил"[20], а не коалиционно правителство да формира.

Непримиримото становище на С. Демирел води до изострянето на вътрешнопартийните противоречия. От това се възползува НРП, която не пропуска случая да събере необходимите ѝ 13 депутати в парламента, за да бламира правителството на НФ и да формира ново правителство с тяхната подкрепа[21]. През декември 1977 г. напусналите ПС 12 депутати се обявяват за независими в парламента. Между тези депутати се водят тайни преговори за условията, при които те биха я подкрепили в парламента. Накрая между преговарящите страни се подписва следното споразумение:

„1. 12-те депутати ще подпишат интерпелацията на НРП в парламента и ще гласуват срещу правителството.

2. След падането на правителството президентът ще натовари Еджевит да състави новото правителство като лидер на най-голямата партия. Еджевит, като получи мандата за това, ще се консултира с всички партии. Той обаче няма да предложи на ПС, ПНС и ПНД да формират коалиционно правителство,

---

19 A r c a y ü r e k, C. Цит. съч., с. 160.

20 Пак там, с. 253.

21 Пак там, 205 — 212, 248 — 249.

а ще поиска от тях само да подкрепят сформираното от него правителство.

3. След всичко това Еджевит ще обяви своето ново правителство, съставено от НРП, независимите, РПД и ДП, и ще постави въпроса за гласуване вот на доверие в парламента."[22]

След тази предварителна подготовка НРП излиза с интерпелация в парламента, с която се иска гласуването на вот на недоверие на второто коалиционно правителство на НФ. На 22 декември се провежда гласуването и с 228 гласа „против" срещу 218 „за" при двама „въздържали се" правителството на С. Демирел бива бламирано[23]. Президентът Ф. Корутюрк натоварва отново Б. Еджевит да сформира ново коалиционно правителство. На 5 януари 1978 г. той обявява неговия състав, включващ представители от НРП, независимите, РПД и ДП. Кабинетът на 17 януари с 229 гласа „за" и 218 „против" получава вот на доверие в парламента[24].

Второто коалиционно правителство на Б. Еджевит е с доста пъстър състав и затова неговата програма не е така радикална, както на първото. Главно място в нея заемат въпросите, свързани с борбата против политическия тероризъм и преодоляването на последиците от американското оръжейно ембарго във връзка с интервенцията в Кипър. Първите стъпки на правителството вдъхват определена надежда, че то ще съумее да се справи с икономическите и политическите проблеми на Турция[25]. За да не допуснат това, десните реакционни сили се стремят да блокират инициативите му, да го компрометират и в крайна сметка да го провалят. В тази посока са насочени и усилията на крайната левица, която е недоволна, че Б. Еджевит не изпълнява своите предизборни обещания. Действувайки от противоположни позиции срещу правителството, въоръжените командоси на крайната профашистка десница и въоръжените групи на крайната левица довеждат до нова ескалация политическия тероризъм в страната. В същото време се активизира и кюрдското националноосвободително движение, което десницата използува, за да обвини правителството на Б. Еджевит, че го толерира.

---

[22] Пак там, с. 241.

[23] Пак там, с. 296.

[24] Пак там, с. 304, 317.

[25] B i r a n d, M. 12 Eylül Saat 04.00, 53 — 55.

Едрият капитал от своя страна също съдействува за саботирането на икономическата политика на Б. Еджевит, за да предизвика недоволството на населението от увеличаването на безработицата и поскъпването на живота. Много собственици на магазини скриват стоките от първа необходимост, затварят за неопределено време магазините си, от което започва да се чувствува недостиг на горива, лекарства, олио, захар, дори на хляб. Десният реакционен печат се опитва да втълпи на населението, че липсата на стоки от първа необходимост се дължи на политиката на правителството, което е отворило широко вратите на страната за комунизма. С. Демирел, пригласяйки на дясната реакционна пропаганда, сравнява Б. Еджевит със С. Алиенде в Чили и заявява, че: „Неговата съдба ще бъде като тази на С. Алиенде."[26] Политическият тероризъм с всеки изминат ден взема все нови жертви — ръководни партийни и профсъюзни дейци, видни общественици, писатели, учени, журналисти с десни или леви възгледи, та дори и такива с умерени възгледи, какъвто е случаят с убийството на главния редактор на в. „Миллиет" Абди Ипекчи в Истанбул от М. Агджа, един от главатарите на въоръжените командоси на НРП.

Нов етап в ескалацията на политическия тероризъм настъпва с преминаването от единични убийства към групови с употребата на бомби и картечници. Това се използува от опозицията, за да се демонстрира безпомощността на правителството на Б. Еджевит да гарантира живота и имуществото на гражданите, сигурността и спокойствието в страната. В специално писмо до президента от 24 май 1978 г. С. Демирел изнася данни, от които се вижда, че за четири месеца и половина, откакто е на власт новото правителство, са станали 2393 произшествия, в резултат на които 303 души са убити и 2455 ранени, в т. ч. от органите на сигурността убитите и ранените — 138. Той напомня на президента, че държавата разполага с необходимите въоръжени сили, които са способни да защитят единството на нацията и териториалната цялост на Турция, да опазят републиканския режим и т. н. По-нататък той упреква правителството, че не използува всичките възможности, с които разполага, за да гарантира реда и спокойствието[27].

В своите публични речи С. Демирел обвинява управляващите, че са изпуснали контрола върху положението в страната

---

[26] Пак там, с. 72.

[27] Пак там, 455 — 456.

и с това са открили пътя за комунизма. Той буквално казва: „Вече се чуват стъпките на настъпващия комунизъм."[28] Както С. Демирел, така и лидерът на ПНД А. Тюркеш с всички средства искат да накарат правителството да обяви военно положение, което да използуват след това за нанасяне удар срещу прогресивните и демократичните сили. Правителството на Б. Еджевит се опитва с демократични средства да се справи с политическия тероризъм и призовава опозиционните партии да съдействуват за това, обаче от тяхна страна не намира необходимата подкрепа. На среща между С. Демирел и Б. Еджевит се обсъждат евентуалните мерки за обща борба, но до някакво общо съгласие не се стига. С. Демирел обвинява левицата, комунистите за политическия тероризъм, но не осъжда главните му носители — въоръжените командоси на ПНД на А. Тюркеш. Според него не съществува опасност за страната от фашизъм, а от комунизъм[29].

Разрастването на политическия тероризъм предизвиква недоволството на обществеността, популярността на Б. Еджевит започва да намалява, надеждите, възлагани на него и на левоцентристкия му курс, остават неосъществени. Нов голям удар срещу правителството и силен коз в ръцете на противниците му са събитията в гр. Кахраманмараш в Източен Анадол, разиграли се на 22 и 23 декември 1978 г. Дълго подготвяната кървава акция от въоръжените командоси на А. Тюркеш, на които пригласят и въоръжените групи на крайната левица, осъществена на основата на противоречията, подклаждани между двете основни религиозни секти — суннити и шиити, завършва трагично — трима убити и множество ранени, между които жени, деца, старци, болни. Общо за една година, откакто правителството на Б. Еджевит е на власт, жертви на политическия тероризъм стават 800 души убити и хиляди ранени. Според опозицията броят на убитите възлиза на 1141 души[30].

При това положение правителството на Б. Еджевит въпреки нежеланието си бива принудено на 26 декември 1978 г. да обяви военно положение за два месеца в областите Анкара, Бингъол, Елазъг, Ерзинджан, Ерзурум, Газиантеп, Истанбул, Кахраманмараш, Карс, Малатя, Сиваш и Урфа. В своята реч в парламента преди гласуването на правителственото предложение за

---

28 Пак там, с. 506.

29 Пак там, 516 — 517.

30 Пак там, с. 542, 554 — 556.

това Б. Еджевит изтъква, че в основата на събитията в Кахраманмараш не стоят противоречия между религиозните секти, те само са използувани от определени сили, за да дестабилизират положението не само в този град, но и в цялата страна. Въпреки желанието на правителството да се справи с политическия тероризъм с демократични средства, без да намесва турските въоръжени сили, то е принудено от обстоятелствата да го направи. Предложението за обявяването на извънредно положение се приема с огромно мнозинство в парламента[31].

Въпреки обявеното извънредно положение политическият тероризъм не намалява, между неговите жертви все по-често се виждат и представители на органите на държавната сигурност и турските въоръжени сили. Командването на военното положение по места обяснява неуспеха си с ограничеността на предоставените му пълномощия. Освен това то обвинява правителството, че неправилно търси източника на политическия тероризъм предимно сред десните реакционни сили, че няма твърдо становище по отношение на кюрдското националноосвободително движение. Военните започват все по-определено да се отдалечават от Б. Еджевит и накрая съвсем го изоставят. Те загубват надеждата, че с обединените усилия на двете най-големи партии ще може да се намери разрешение на политическата криза в Турция.

Всички инициативи на правителството на Б. Еджевит за разрешаването на неотложните социално-икономически, вътрешно- и външнополитически проблеми на страната се блокират от опозицията, която отхвърля предложенията му за обединяване на усилията за решаването им в интерес на запазването и нормалното функциониране на буржоазнодемократичния режим. Главната опозиционна ПС на С. Демирел прави всичко възможно да дискредитира окончателно правителството, да го свали от власт чрез бламиране в парламента и след това сама да състави коалиционно правителство. В своя коментар за положението в Турция Би-Би-Си отбелязва: „Когато министър-председателят Еджевит се обръща към политическите сили да се въздържат от предизвикването на събития, лидерът на опозицията Демирел казва, че Еджевит ще се удави в море от кръв. . . Вече мнозина, в т. ч. и министър-председателят Еджевит, все повече обръщат внимание към опасността от възникването на гражданска война. Колкото това и да е едно драматично пред-

31 Пак там, 557 — 558.

положение, но ако положението не се оправи, то вероятността турските въоръжени сили още веднъж да бъдат принудени да се намесят става все по-действителна. . .”[32]

В Турция все повече започва да се говори за необходимостта от сформирането на ново правителство, което да бъде далеч от влиянието на съперничещите си политически партии. То би трябвало да се заеме единствено със задачата да изведе страната от кризата, в която тя се намира. За да улесни това, държавният министър и заместник министър-председател в правителството на Б. Еджевит от ДП Ф. Сюкан си подава оставката, изпращайки дълго обяснително писмо до президента Ф. Корутюрк[33]. Във връзка с оставката на своя заместник Б. Еджевит, след като изтъква, че Ф. Сюкан е загубил надеждата по демократичен начин да се намери разрешение на кризата в страната, отбелязва: „В Турция определени политически и делови кръгове в най-неподходящо време са се заели да предизвикат правителствена криза, която след това да прерасне в криза на режима. . .”[34]

През това време действително някои политически дейци (извън НРП и ПС) контактуват с представители на едрия капитал и обсъждат възможността за създаването на междинен режим между демократичния и военния, който да се заеме делово, изключвайки политическите пристрастия на големите партии, с разрешаването на проблемите на страната в интерес на богатите. Без да се смятат военните, в политическия живот се очертават три основни направления — на правителството на Б. Еджевит, продължаващо да търси решения на проблемите с демократични средства; главната опозиционна ПС на С. Демирел и поддържащите я крайнодесни реакционни малки партии, които с всички средства се борят да свалят правителството и сами да дойдат на власт; определени политически и делови среди, стремящи се към временно прекратяване на функционирането на буржоазнодемократичния режим и за установяването на един не много ясен, но междинен режим, който с подкрепата на военните да се заеме с разрешаването на проблемите на Турция.

Каквото и да е разположението и съотношението на политическите сили в страната, когато политическата криза в нея

---

[32] A r c a y ü r e k, C. T. 8. Müdahalenin Ayak Sesleri. 1978 — 1979. Istanbul, 1985, p. 11.

[33] Пак там, 172 — 179.

[34] Пак там, с. 188.

все повече се задълбочава, за намиране изход от нея всички в по-малка или по-голяма степен държат сметка за становището на военните. А те пък, разочаровани от политическите партии, търсят свое, военно разрешение на кризата, но тяхната дейност остава скрита. Около 11 месеца преди военния преврат на въпроса за една евентуална военна намеса министър-председателят Б. Еджевит отговаря: „. . . Една намеса от армията не очаквам. . . Ако всичко можеше да се разреши с войника, то много неща щяха да бъдат разрешени с извънредните положения. . .“[35]

Министър-председателят Б. Еджевит може да не вярва във възможността за военна намеса, но в страната все повече се говори за това. Нещо повече, мнозина вярват, че край на политическия тероризъм и политическата криза могат да поставят само военните.

При такава напрегната вътрешнополитическа обстановка в Турция на 14 октомври 1979 г. се провеждат частични избори за сенат и за 4 овакантени депутатски места. Резултатите чертаят следната картина[36]:

НРП — 1 378 224 (29,1 %), а през 1977 г. — 41,4 %
ПС — 2 215 053 (46,8 %), а през 1977 г. — 36,9 %
ПНС — 459 040 (9,7 %), а през 1977 г. — 8,6 %
ПНД — 312 241 (6,6 %), а през 1977 г. — 6,4 %.

Управляващата НРП търпи чувствително поражение, имащо тежки последици както за нея, така и за бъдещето на парламентарната система, на буржоазнодемократичния режим. НРП печели само 12 от 50-те сенаторски места и нито едно от 5-те депутатски места в парламента. Победител в тези избори, и то с чувствителна преднина пред НРП, е ПС, която получава 33 сенаторски и всичките 5 депутатски места в парламента. Резултатите показват, че мнозинството избиратели, които се надяваха и очакваха НРП да изведе страната от кризата и да намери разрешение на социално-икономическите проблеми в интерес на голяма част от населението, са разочаровани, обезверени в нея.

Въпреки поражението си в частичните избори НРП има най-много депутати в парламента и напълно естествено е тя да остане на власт или ако подаде оставката си, пак на нея да

---

35 Пак там, с. 285.

36 Пак там, с. 289.

бъде възложен мандатът за съставянето на новото правителство. Обаче министър-председателят Б. Еджевит на 16 октомври подава оставката на своето правителство на президента Ф. Корутюрк, мотивирайки се с това, че „народът е дал предпочитанията си в изборите на ПС и нейният лидер С. Демирел трябва да сформира правителството"[37].

Като втора сила в парламента образуването на новото правителство отново се предоставя на лидера на ПС С. Демирел. Той след консултации с водачите на ПНС и ПНД решава не да възстанови второто коалиционно правителство на НФ, а да сформира новото правителство само от ПС, но то „отвън" да бъде подкрепено от тези две партии. С. Демирел, който открито се обявяваше против правителството на малцинството на Б. Еджевит и успя да го бламира, сега сам отива на това. Но за всички е ясно, че това малцинствено правителство на С. Демирел по същество е видоизменено издание на предишния кабинет на НФ. На 25 ноември то получава в парламента вот на доверие с 229 гласа „за" и 208 „против"[38].

Още в самото начало на дейността на новото правителство се провежда заседание на СНС под председателството на президента Ф. Корутюрк. Обсъждат се стагнацията в икономиката, вътрешнополитическата криза в страната и мерките, които трябва да се вземат за тяхното по-скорошно преодоляване. Всички изказали се, в т. ч. министър-председателят С. Демирел и началникът на Генералния щаб армейски генерал К. Еврен, акцентуват върху все повече разрастващия се политически тероризъм, активизирането на кюрдското националноосвободително движение (наричано сепаратистко), подронването на авторитета на държавата сред населението, нарастващата заплаха за целостността на републиката и републиканския режим, неефикасността на обявеното извънредно положение, тежкото икономическо и финансово положение и социалните последици от това. По въпроса за вземането на неотложни мерки С. Демирел изтъква, че преди всичко трябва да се сложи край на анархията и политическия тероризъм от армията и за целта правителството ще ѝ осигури нужните средства, но ще се действува в рамките на закона, а при необходимост ще се приемат и нови закони. А що се отнася до разрешаването на икономическите и финансовите проблеми, според него това вече е работа на са-

37 Пак там, с. 297, 299.

38 Пак там, 394 — 395.

мото правителство. В своя отговор ген. К. Еврен обяснява неуспеха на извънредното положение със съществуващото законодателство с неефикасността на другите държавни институции, в т. ч. на органите на държавната сигурност и полицията, и поставя въпроса за необходимостта от изменение на конституцията и отделните закони, от приемането на закон за извънредното положение и др. Накрая той завършва с многозначителния намек, че това ще е последната възможност и опит за въоръжените сили да се справят с анархията. И ако усилията не дадат резултат, не се знае какво може да последва[39].

Трудно може да се каже дали тогава С. Демирел е разбрал намека на ген. К. Еврен като възможност за военен преврат. Но правителството, оставяйки на военните да се справят с политическия тероризъм и анархията, се заема с търсенето на решение на неотложните икономически и финансови проблеми. С. Демирел заявява, че му трябват 100 дни, за да стабилизира икономическото и политическото положение в страната. Той привлича в правителството като експерт по икономическите и финансовите въпроси известния икономист и привърженик на свободната пазарна икономика Т. Йозал. Под неговото ръководство се изработва пакет от мерки за оздравяването на икономиката, които влизат в сила от 24 януари 1980 г. Тези стабилизационни мерки, които стават по-нататък известни като „Решенията от 24 януари", включват намаляване на темповете на икономическото развитие, ограничаване на вътрешния пазар и всячески поощряване на износа, преустройство на икономиката с оглед да произвежда повече за външния пазар, за да се увеличат валутните постъпления, регулиране на изплащането на външните дългове и осигуряване на нови кредити и заеми от чужбина, девалвация на турската лира по отношение на конвертируемата валута, орязване на социалните придобивки на трудещите се, поскъпване живота на широките народни маси и другите слоеве на турското общество и облагодетелстване предимно на едрия частен капитал и свързаните с външната търговия финансови среди[40].

Правителството на С. Демирел изявява готовност да реши всички въпроси, отнасящи се до материално-техническото осигуряване на турската армия. Командуването на въоръжените

---

[39] A r c a y ü r e k, C. T. 9. 12 Eylüle Doğru Kosar Adim. Kasim 1979 — Nisan 1980. İstanbul, 1986, 145 — 152.

[40] C ö l a s a n, E. 24 Ocak. . . Bir Dönemin Perde Arkasi. İstanbul, 1985.

сили му предоставя обширен списък за това, което трябва да се направи, за да се води успешно борбата срещу политическия тероризъм, но по-голямата част от исканията на военните са отхвърлени. С. Демирел заявява, че тяхното изпълнение е равносилно на променяне на съществуващия режим в страната[41]. Под предлог за водене на по-успешна борба с политическия тероризъм правителството подготвя за внасяне в парламента редица закони, които по своята същност са насочени срещу левите сили[42].

Мерките, предприети за стабилизирането на икономическото и политическото положение, не дават очаквания бърз резултат. За намирането на изход от кризата лидерът на опозиционната НРП Б. Еджевит неднократно поема инициативата за диалог с министър-председателя С. Демирел и предлага образуването на двупартийно (ПС и НРП) или трипартийно (ПС, НРП и ПНС) коалиционно правителство на помирението или на възстановяването, което да остане на власт до следващите парламентарни избори. Обаче всички негови предложения се отхвърлят от С. Демирел, който съзира в тях някаква тактическа игра на НРП във вреда на ПС. От своя страна той предлага да бъдат проведени предсрочни парламентарни избори, с което Б. Еджевит не се съгласява, като заявява, че при съществуващите условия в страната, когато жертвите на политическия тероризъм с всеки изминат ден стават все повече, не могат да се състоят нормални парламентарни избори[43].

Нов момент във вътрешнополитическата борба внася изборът на нов президент. На 6 април 1980 г. изтича срокът на президента Ф. Корутюрк, но политическите партии така и не могат да се споразумеят помежду си за издигането на обща президентска кандидатура. А тя трябва да е приемлива преди всичко за двете най-големи партии — НРП и ПС, които разполагат с най-много депутатски места в парламента, и не на последно място — приемлива за военните, които държат този висш държавен пост да бъде по традиция заеман от военен или от лице, преминало военната кариера. Задкулисната дейност на партиите за издигането на президентски кандидатури започва още преди 6 април, като всяка една от тях иска да си изясни позицията и становището на останалите по този въпрос. НРП дава да се разбере,

---

41 Вж. следващия параграф на тази глава.

42 B i r a n d, M. 12 Eylül Saat 04.00, 160 — 162.

43 Пак там, 176 — 183.

че няма да издига свой кандидат, но желае предварително да се споразумее с ПС за общо приемлива кандидатура. Б. Еджевит изтъква: „Ако се закъснее с избора на президента, армията може да се намеси. . .“[44] За да не се допусне това, той е съгласен да подкрепи кандидатурата на ПС, ако тя се съгласи на сформирането на двупартийно коалиционно правителство от ПС и НРП. Обаче образуването на такова правителство е малко вероятно, като се има предвид обтегнатите, непримирими отношения между С. Демирел, който обвинява Б. Еджевит в „комунизъм“, и обратно — Б. Еджевит, който обвинява С. Демирел във „фашизъм“, и говори за различното им отношение и разбиране за демокрацията[45].

Лидерът на ПС С. Демирел за президентската кандидатура от своята партия предвижда за председател на сената С. Чаглаянгил. Обаче от тактически съображения не бърза да я обявява, изчаква отначало да разбере дали шансовете му ще са големи и тогава да се опита да се споразумее с Б. Еджевит и другите партии. Защото, в края на краищата, парламентът, ако не успее да избере новия президент, след като Ф. Корутюрк се оттегли на 6 април, според конституцията неговите функции ще започне да изпълнява председателят на сената, а той е С. Чаглаянгил. С. Демирел е за предварително споразумение с НРП на определен етап от процедурата за избор на президент, но в никакъв случай с цената на образуването на двупартийно правителство между ПС и НРП. В неговата тактика се предвижда и предложение за разпускането на парламента и за провеждането на досрочни парламентарни избори, за което пък предварително се знае, че Б. Еджевит няма да се съгласи със съществуващите условия в страната[46].

Военните не представят своя кандидатура, но дават да се разбере, че държат на президентския пост да се избере личност, ползваща се с доверието на всички политически сили и която ще съумее да запази равновесието между тях[47].

Ето при такива изходни позиции на основните политически сили в страната започва изборът на нов президент в парламента. Гласуванията следват тур след тур, но нито един кандидат не може да набере необходимите му 317 гласа, за да бъде из-

---

[44] Arcayürek, C. T. 9. . ., p. 450.

[45] Пак там, с. 447.

[46] Пак там, 445 — 446, 459 — 462.

[47] Пак там, с. 448.

бран за президент. Най-голям брой гласове (303) на определен етап от гласуването получава генералът в оставка М. Батур, който е един от ръководителите на намесата на военните в политическия живот на 12 март 1971 г. На 6 април 1980 г. завършва първият етап от избора на новия президент. Поради изтичане на 7-годишния мандат на президента Ф. Корутюрк той се разделя с президентството и председателят на сената С. Чанглаянгил започва да изпълнява неговите функции. След това се провеждат още десетки турове за избор на нов президент, но и така такъв не се избира. С. Чаглаянгил изпълнява президентските функции малко повече от пет месеца — до военния преврат от 12 септември 1980 г.

Въпросът с избора на новия президент още веднъж показва до каква безизходица е стигнала парламентарната система в Турция. Към все повече растящия политически тероризъм и икономическата криза се прибавя и кризата на многопартийната парламентарна система, с което още повече се задълбочава общата политическа криза.

В периода от октомври 1973 до септември 1980 г., т. е. в продължение на седем години, в Турция се сменят седем правителства. Тази политическа нестабилност, която е следствие от социално-икономическото и политическото развитие, от своя страна оказва голямо влияние върху задълбочаването на икономическата и политическата криза. През втората половина на 70-те години поради недостиг на суровини и полуфабрикати, на петрол и електроенергия, както и поради невъзможността да се осигури чуждестранна валута за тяхното доставяне промишлеността работи приблизително с половината от своите капацитетни възможности. В резултат на това темповете на икономическото развитие постоянно намаляват, за да стигнат почти до нула през 1980 г. Ако прирастът на брутния национален продукт през 1976 г. е бил 7,2 %, то през 1978 г. той спада на 3,5 %, през 1979 г. — на 2,2% и през 1980 г. — 1,7 %[48]. Поради това, че турската икономика е най-тясно свързана с икономиката на страните от Общия пазар, обхваналата ги енергийна криза се отразява много тежко върху Турция. Ограничаването на износа в тях намалява нейните валутни постъпления. А Турция, зависима от вноса на петрол, е принудена да плаща от 6 до

[48] Старченков, Г. И. Турция на пороге 80-х. — Азия и Африка сегодня, 1980, № 10, с. 15.; Международный ежегодник. 1981. Политика и экономика. М., 1981, с. 258.

8 пъти по-скъпо, което поглъща почти всичките й валутни постъпления от външната търговия. Нараства дефицитът във външната й търговия, който от 2245 млн. долара през 1974 г. се увеличава на 4757 млн. долара през 1980 г.[49] До средата на 70-те години страната покрива по-голямата част от външнотърговския си дефицит чрез валутните постъпления от турските работници в чужбина. Във връзка с енергийната криза западните държави силно ограничават приема на нови работници, а една част от работещите пък попълват редиците на безработните. По тази причина валутните постъпления от турските работници намаляват от 1,4 млрд. долара през 1973 г. на по-малко от 900 млн. долара през 1978 г.[50] Освен това непрекъснато нарастващите военни разходи на Турция поглъщат 18% — 20% от държавния бюджет. Само интервенцията и в Кипър през 1974 г. и струва допълнително още 1 млрд. долара[51]. Утежняващите се икономически и финансови проблеми на страната стопяват нейните валутни резерви, които от 1,4 млрд. долара през 1974 г. намаляват на 500 млн. долара през 1979 г.[52] Правителството в Анкара, за да посрещне неотложните си нужди от финансови средства, увеличава емисията на банкноти, което съдействува за по-нататъшното нарастване на инфлацията. Стоките от първа необходимост постоянно поскъпват: през 1975 г. — с 10 %, през 1977 г. — с 24 %, през 1978 г. — с 52,6 %, през 1979 г. — с 80 %, а през 1980 г. — със 100 %. Със същите темпове се увеличава и инфлацията и по този показател Турция се нарежда на едно от първите места в света[53].

Коалиционните правителства, оглавявани от Б. Еджевит и С. Демирел, правят опити за разрешаването на икономическите и финансовите проблеми на страната предимно с отлагане на изплащането на старите дългове и намиране на нови заеми и кредити. Обаче нейните западни съюзници и преди всичко САЩ, Международният валутен фонд и другите международни финансови организации поставят много строги изисквания за отпускането на нови заеми. Отначало правителството на Б. Еджевит се опитва да се противопостави, но притиснато от тежестта на

---

49 Турецкая республика в 60 — 70-е годы, 21 — 22.

50 Старченков, Г. И. Цит. съч., с. 15.

51 Турецкая республика в 60 — 70-е годы, с. 22.

52 Старченков, Г. И. Цит. съч., с. 15.

53 Международный ежегодник. 1981. . ., с. 258; Турецкая республика в 60 — 70-е годы, с. 22, 132.

икономическите и финансовите проблеми бива принудено да приеме техните условия, колкото и да са тежки те. През 1979 г. то девалвира турската лира по отношение на американския долар с 43,6 %, а през 1980 г. същото прави правителството и на С. Демирел, но — с 50 %. В резултат на това стойността на турската лира пада и ако в началото на 1978 г. един долар струва 25 лири, то към средата на 1980 г. вече е 75 лири. Обаче нито правителството на Б. Еджевит, нито това на С. Демирел успяват да отложат изплащането на 3,5 млрд. долара стари дългове и да получат 2,3 млрд. долара нови заеми и кредити. Външните дългове на Турция заедно с лихвите от 10,8 млрд. долара през 1970 г. се увеличават на 20 млрд. долара през 1980 г. Обаче нито правителството на Б. Еджевит, нито това на С. Демирел успяват да разрешат икономическите и финансовите проблеми на страната, които към края на 70-те и началото на 80-те години вземат открито кризисен характер[54].

Цялата тежест от кризисното състояние на турската икономика и финанси пада върху трудещите се, които най-много страдат от инфлацията, поскъпването на живота, безработицата, която през 1980 г. достига 3 млн. души и е 20 % от работоспособното население[55]. Турската левица постепенно се съвзема от нанесения и удар след 12 март 1971 г. и отново започва да оглавява борбата на трудещите се за техните социално-икономически и политически права. Възраждат се старите и се образуват нови организации на левицата: ТРП начело с Б. Боран, Социалистическата работническа партия на Турция (СРаб. ПТ) начело с А. Качмаз, Партията на трудещите се в Турция (ПТТ) начело с М. Белли, Социалистическата революционна партия на Турция (СРПТ) начело с М. Айбар и др. Наличието на толкова много и различни работнически и социалистически партии говори както за широкото разпространение на социалистическите идеи, така и за съществуващите противоречия сред турската левица. От всички тези партии най-близка до идеите на научния социализъм е ТРП начело с Б. Боран[56].

---

[54] Международный ежегодник. 1981. . ., 258 — 259; Турецкая республика в 60 — 70-е годы, 22 — 23; Старченков, Г. И. Цит. съч., с. 15.

[55] Международный ежегодник. 1981. . ., с. 259.

[56] Данилов, В. И., Р. П. Корниенко. Политическое развитие и основные политические партии. — В: Проблемы развития стран современного Ближнего и Среднего Востока. М., 1981, 156 — 162.

Наред с легалните леви партии активна дейност развива и нелегалната, твърдо стояща на позициите на научния социализъм ТКП. В началото на 1977 г. тя провежда нелегална конференция в гр. Коня и приема нова програма, с която се поставя задачата за обединяването на всички революционни сили в борбата за осъществяването на антиимпериалистическа демократична революция в Турция[57].

Под влиянието на левицата и непосредственото ръководство на революционните профсъюзи ДИСК, а донякъде и на реформистките профсъюзи Тюрк-иш в страната все повече се разраства стачната борба на трудещите се. От 1973 до 1978 г. средногодишно се провеждат по 81 стачки, а само за първите седем месеца на 1979 г. — 126 стачки[58]. През февруари 1980 г. вече половината от 67-те области са обхванати от стихийни протестни движения и стачки на трудещите се. През юни около 1 млн. души стачкуват в знак на протест срещу убийството на видния профсъюзен деец К. Тюрклер в Истанбул. Неговото погребение се превръща в 300-хилядна протестна демонстрация срещу политическия тероризъм в Турция[59]. Широкият размах на стачната борба в края на 70-те и началото на 80-те години говори за нарасналото класово съзнание на работническата класа, за нейния висок революционен дух и готовност за водене на активна борба в защита на своите интереси.

Безпокойство от задълбочаващата се вътрешнополитическа криза в страната изразяват и западните ѝ съюзници, преди всичко САЩ. След събитията в Иран и изгубването на позициите на американския империализъм там Турция остава за САЩ най-сигурният съюзник в тази част на света. Освен това САЩ търсят в лицето на Турция съдействие за разширяването на Кеймпдейвидското споразумение и подкрепа за изолирания от арабския свят Египет. Поради всичко това те със загриженост следят развитието на политическите събития в Турция и не крият своята заинтересованост в установяването на силно военно правителство, способно да я изведе от кризисното състояния, в което се намира вече толкова продължително време.

САЩ не са доволни от коалиционните правителства на Б. Еджевит и на С. Демирел, които освен че не могат да намерят

---

57 Пак там, 152 — 156.

58 Турецкая республика в 60 — 70-е годы. . ., с. 38.

59 Международный ежегодник. 1981. . ., с. 259; Старченков, Г. И. Цит. съч., 16 — 17.

разрешение на кризата, не са и много сговорчиви по някои аспекти на американските военностратегически планове по отношение на Турция. Президентът Дж. Картър и съветникът му по националната сигурност Зб. Бжежински са много раздразнени от отказа на Б. Еджевит през 1979 г. да разреши използуването на американските военни бази в Турция за възобновяването на разузнавателните полети над територията на Съветския съюз. На среща във Вашингтон с представители на турски делови среди Зб. Бжежински, давайки израз на американското недоволство от Б. Еджевит, заявява: „С този човек Турция доникъде няма да стигне."[60] А през време на посещението на началника на Генералния щаб на турските въоръжени сили ген. К. Еврен в САЩ през юни с. г. по покана на своя американски колега Зб. Бжежински и всички останали отговорни лица, с които той се среща, постоянно му напомнят, че „. . . искат да видят една стабилна Турция, но че събитията не се развиват в тази насока"[61].

САЩ разбират много добре, че вътрешнополитическото положение в Турция не може да се стабилизира, докато не се разрешат нейните икономически и финансови проблеми. Изхождайки преди всичко от интересите на американския империализъм, САЩ изявяват готовност да окажат необходимата помощ за това, но при условие, че в страната се установи силно военно правителство. Затова САЩ чрез различни канали — делови, политически, военни и др. — дават ясно да се разбере, че очакват от военните решително да се намесят в политическия живот на Турция[62].

След като САЩ обявяват Персийския залив за жизнено важен за тях район и пристъпват към организирането на силите за бързо реагиране, те търсят удобни бази за тяхното разполагане. За целта най-подходяща им се вижда Турция, която има много изгодно военностратегическо положение и изградена система от военни бази и комуникационни връзки. Обаче правителството на С. Демирел не се разглежда от САЩ като много подходящо за осъществяването на тези нови аспекти от американските военностратегически планове в Близкия изток. В разговор с помощник-държавния секретер на САЩ М. Ниметц в Анкара в началото на 1980 г. С. Демирел открито му казва,

---

60 B i r a n d, M. 12 Eylül Saat 04.00, p. 64.

61 Пак там, с. 99.

62 Пак там, 102—104.

че САЩ не могат да използуват базите си в Турция за целите на силите за бързо реагиране без разрешението на турските власти[63]. САЩ са обезпокоени и от политическата нестабилност в Турция, предизвиквана според тях най-вече от силното ляво движение и клерикалната реакция, които пак според тях с твърда ръка трябва да бъдат ликвидирани. Във връзка с това списанието на американските въоръжени сили „ЮС Армид Форсис" в броя си от юни 1980 г. пише: „Развитието на събитията в Турция е стигнало до такава точка, че освен намесата на на турските въоръжени сили друг изход не се вижда. . ."[64] А добре информираният турски автор М. Биранд по следния начин обобщава политиката на Запада и преди всичко на САЩ по отношение на Турция: „Единственото обстоятелство, което може да премахне всички тревоги на Запад, е турските въоръжени сили да сложат ръка на положението. Само по този дисциплиниран начин може да бъде ликвидирана опасността отляво и отдясно, стачките да бъдат преустановени, вълненията сред работниците предотвратени и след като по този начин бъде възстановена стабилността, икономиката да бъде поставена на своите релси. Никаква друга възможност няма."[65]

От всички западни съюзници на Турция САЩ, изхождайки от своите военностратегически интереси в Близкия изток, са най-заинтересовани турските въоръжени сили да вземат властта и да сложат край на вътрешнополитическата криза. Те по различни канали дават това да се разбере, но до открит разговор с командването на турските въоръжени сили по този въпрос не отиват. От своя страна и Генералният щаб на турските въоръжени сили, осведомен от различни източници за позицията на САЩ, не смята за необходимо да се консултира с техните ръководители по въпроса за подготвения военен преврат в страната.

2. ПОДГОТОВКА И ИЗВЪРШВАНЕ НА ПРЕВРАТА

През последните няколко години от управлението на коалиционните правителства в Турция, когато социално-икономическите проблеми се изострят и вземат кризисен характер, а

---

[63] Пак там, с. 192.

[64] Пак там, с. 197.

[65] Пак там, с. 193.

политическата криза, преплетена с непознат дотогава по своите мащаби политически тероризъм, все повече се задълбочава, в командването на турските въоръжени сили се извършват големи разместванията. През юни 1977 г. изтича удължеият с една година срок на заемане на поста началник на Генералния щаб от армейския генерал С. Санджар и предстои или този срок отново да бъде увеличен, или да бъде назначен нов началник на Генералния щаб. Изтекъл е срокът на командващия военноморските сили адмирал на флотата Х. Фърат, който също трябва да му бъде удължен с една година или да бъде назначен нов командващ. Командващият сухопътните сили армейски генерал К. Ерсун излиза в пенсия преди август 1977 г. и неговата длъжност временно се изпълнява от командващия Първа армия армейски генерал А. Ерсьоз. С особено вълнение и внимание сред висшия офицерски състав се очаква назначаването на нов командващ сухопътните сили, защото той по традиция заема овакантения пост на началника на Генералния щаб. Кандидати за нов командващ сухопътните сили, а след това и за началник на Генералния щаб са командващите: Първа армия — армейски генерал А. Ерсьоз, Втора армия — армейски генерал Ш. Олджай, Трета армия — армейски генерал А. Есенер. По старшинство като армейски генерал тримата се нареждат: А. Ерсьоз, Ш. Олджай и А. Есенер. Това е от значение, защото на най-отговорния пост — началник на Генералния щаб, по традиция се назначава първият по старшинство армейски генерал.

Второто коалиционно правителство на НФ на С. Демирел, което идва на власт в началото на август 1977 г., решава да не удължава сроковете на командирите и да се назначат нови на техните места. По искане на министър-председателя началникът на Генералния щаб армейски генерал С. Санджар предлага за свой приемник да бъде назначен армейският генерал А. Есенер, а останалите двама армейски генерали А. Ерсьоз и Ш. Олджай — да бъдат пенсионирани. Това обаче се посреща с неодобрение сред висшия офицерски състав и не се потвърждава от президента Ф. Корутюрк, защото се тълкува като нарушение на йерархическата традиция в армията. Но не само това, при направеното предложение определена роля са играли и политическите мотиви, защото ген. А. Ерсьоз е ориентиран към НРП, а А. Есенер — към ПС. Тъй като президентът Ф. Корутюрк не подписва предлаганото разместване в командуването, то не влиза в сила на 31 август 1977 г., когато и тримата генерали поради изтичане на заеманата от тях длъжност си подават ос-

тавката, а след това се пенсионират. За нов командващ на сухопътните сили се назначава най-старшият от останалите армейски генерали — наскоро заелият длъжността командир на Егейската армия армейски генерал К. Еврен. За командващ флотата на мястото на адм. Х. Фърат се назначава адм. Б. Улусу.

На 6 март 1978 г. изтича удълженият срок на началника на Генералния щаб ген. С. Санджар. Правителството на Б. Еджевит има право да му удължи срока с още една година, но не го прави и за нов началник на Генералния щаб се назначава командващият сухопътните сили армейски генерал К. Еврен. Това довежда до ново разместване в главното командване на турските въоръжени сили. За командващи се назначават: на сухопътните сили — армейският генерал Н. Ерсин, а за негов заместник — корпусният генерал Х. Салтък, на военновъздушните сили — армейският генерал Т. Шахинкая, на жандармерийските сили — ген. С. Джеласун, на най-силната и с най-голямо значение Първа армия — армейският генерал Н. Юрюг.

По такъв начин се формира висшето военно командване, което извършва преврата от 12 септември 1980 г. и след това управлява страната. Най-голяма роля в подготовката и осъществяването на военния преврат играе тройката — К. Еврен, Х. Салтък и Н. Юрюг.

Военните са недоволни от нестабилните коалиционни правителства, които не са в състояние да посрещнат нуждите на армията. Така например от предвидените още през 1972 г. 5 млрд. долара за реорганизация и модернизиране на турската армия към 1975 — 1977 г. са осигурени само 1 млрд. долара. По-голямата част от танковете, военните кораби, самолетите, спомагателните средства са отдавна износени и практически неизползваеми. С това военните обясняват трудностите на турската армия по време на интервенцията в Кипър. Положението на армията още повече се затруднява от наложеното от САЩ оръжейно ембарго за Турция. Работата стига дотам, че към края на 1977 г. началникът на Генералния щаб ген. С. Санджар предупреждава правителството на С. Демирел да отбягва ситуации, които биха довели до засилването на търканията с Гърция, защото възможностите им за противопоставяне стават все по-ограничени[66].

Военните, които се виждат като гарант на републиканския режим в Турция, не остават равнодушни наблюдатели на все

---

66 Пак там, с. 51.

повече задълбочаващата се политическа криза, на невиждания дотогава политически тероризъм, на засилването на кюрдското националноосвободително движение, което според тях може да доведе до откъсването на част от територията на страната. Повечето от по-младите офицери симпатизират на НРП и на левоцентристкия курс на Б. Еджевит. Обаче те са разочаровани от това, че НРП не може да дойде самостоятелно на власт и е принудена да се коалира с такава партия като ПНС, която е против светския характер на турската държава. Военните като цяло са против клерикалната ПНС на Н. Ербакан, обявяваща се открито против принципа на лаицизма на К. Ататюрк и призоваваща към възраждането на догмите на ислямската религия в политическия живот на страната. Старшите офицери, а не само те, негодуват срещу всеобщата политическа амнистия, която даде правителството на Б. Еджевит, защото според тях освободените от затвора стоят в дъното на политическия тероризъм. По мнението на военните на слабостта на коалиционните правителства, особено на толерантното отношение на правителството на Б. Еджевит към кюрдите, се дължи активизирането на кюрдското националноосвободително движение, което нарушавало единството на нацията и целостността на Турция. Военните губят надеждата, че двете най-големи партии — НРП и ПС, с обединени усилия ще намерят изход от кризата.

Затова военните сами се заемат да търсят с военни средства изход от кризата и пристъпват към подготовката на открита военна намеса в политическия живот на страната. По инициатива на Генералния щаб през есента на 1978 г. се създава специализирана група отначало от двама души, която по-късно се разширява, със задачата да проучи следните въпроси: Необходима ли е на този етап военна намеса? Ако тя е необходима, на каква основа и как да се осъществи тя? Тази група продължава своята дейност чак до военния преврат през 1980 г.[67]

Началникът на Генералния щаб ген. К. Еврен заедно с командващите отделните видове войска нееднократно излизат на обиколка в югоизточните области на страната, за да се запознаят на място със съществуващата опасност от кюрдското националноосвободително движение, от политически тероризъм. След тези обиколки се провеждат редица съвместни заседания на военните и министрите от по-важните министерства от кабинета на Б. Еджевит. Изводите на военните са, че в областите не

[67] Пак там, с. 64.

се чувствува авторитетът на държавата, бюрократичният апарат по същество не функционира, политическият терор все повече се разраства[68]. Според военните неотложно е приемането на следните мерки за стабилизирането на положението в тези области и в страната като цяло: гласуването на закон за извънредното положение; неутрализирането на държавния апарат и полицията, а така също укрепването на полицейския апарат; създаването на съдилища на държавната сигурност[69]. Правителството на Б. Еджевит по принцип не е против мерките, но обяснява тяхното неприемане с трудностите в парламента, с липсата на подкрепа от другите партии.

След една от поредните обиколки в югоизточните области, през април 1979 г., в дома на К. Еврен в Анкара се провежда съвещание на висшето командване на въоръжените сили, на което обстойно се обсъжда положението в страната и се стига до извода, че ако не се спре по-нататъшното изостряне на вътрешнополитическата криза и не се вземат от политическите партии необходимите мерки за стабилизирането на вътрешнополитическото положение, то военната намеса ще бъде наложителна. Но се решава отначало да се окаже политически натиск върху партиите, да се опитат те сами да намерят изход от кризата в страната. В обръщението на ген. К. Еврен към турските въоръжени сили по случай техния празник на 27 август 1979 г. се изтъква: „Без съмнение при необходимост ти (турският войник — б. а., Дж. Х.) ще изпълниш точно и безпрекословно задачата, която ти възлага законът за вътрешната служба по опазването и защитата на Република Турция."[70]

Обаче политическите партии не реагират на натиска на военните. Тогава на 12 декември 1979 г. в Истанбул, в щаба на Първа армия се провежда важно съвещание на командването на турските въоръжени сили. На него присъствуват началникът на Генералния щаб, командващите отделните видове войски, командващите четирите армии и някои корпусни командири. Обсъжда се въпросът, дали е назряло времето за военен преврат, начинът и формата на осъществяването му. Изказват се най-различни мнения, в т. ч. за незабавен военен преврат, за частична намеса на военните, за въздържане от всякаква намеса поради опасността от прекомерното политизиране на армията.

---

68 Arcayürek, C. T. 8, 194 — 197.

69 Пак там, с. 193.

70 Birand, M. 12 Eylül Saat 04.00, p. 118.

Генерал К. Еврен, за да избегне евентуалното разцепление сред командването, прави компромисно предложение за даване на последен шанс на политическите партии сами да намерят разрешение на кризата, като за целта им се изпрати предупредително писмо. Съставянето на писмото и начинът на предаването му се предоставят на ген. К. Еврен. За да се демонстрира пълното единство сред командването, предвижда се писмото да бъде подписано от командващите отделните видове войски и жандармерията. На ген. К. Еврен остава в подходящо време да предаде писмото на президента Ф. Корутюрк, който от своя страна да го предаде на политическите партии[71].

На 27 декември 1979 г. ген. К. Еврен по време на редовното си посещение при президента Ф. Корутюрк му предава предупредителното писмо на военните, по същество състоящо се от три отделни взаимосвързани части: писмо на началника на Генералния щаб до президента, предупредително писмо на военните до политическите партии, меморандум на командването на въоръжените сили, съдържащ мерките, които трябва да се вземат за ликвидирането на политическия тероризъм и анархията в страната[72].

В предупредителното писмо се говори за тежкото положение, в което се намира Турция, за политическия тероризъм и анархията, за опасността от различни сепаратистки движения, както и за отговорността на политическите партии и другите държавни институции за съдбата на републиката. Накрая то завършва: „Турските въоръжени сили в рамките на задачите и отговорностите, възложени и от закона за вътрешната служба, имайки предвид днешните жизненоважни за страната ни проблеми, настояват енергично пред политическите партии в съответствие с основните принципи на нашата конституция и по ататюркски да се обединят и да вземат всички необходими мерки за борба против анархията, тероризма и всякакви други сепаратистки движения, насочени към отслабването на държавата, а всички останали конституционни институции да им бъдат в помощ за това."[73]

Президентът Ф. Корутюрк изразява задоволството си, че ген. К. Еврен предава на него предупредителното писмо, а не го прочита направо по радиото, както това бе направено на 12 март 1971 г. Той иска да се увери дали всички подписали

71 Пак там, 132 — 136.

72 Пак там, 140 — 142.

73 Пак там, с. 142.

писмото командири мислят еднакво и затова ги кани в президентската резиденция „Чанкая" на 31 декември 1979 г. Президентът в разговор с командирите споделя тяхната загриженост за тежкото положение в страната, но не и готовността им да вземат властта в свои ръце. Според него военните биха могли да се справят с политическия тероризъм и анархията, но не и с тежкото икономическо и финансово положение на Турция. Ф. Корутюрк открито заявява на ген. К. Еврен и останалите командири, че е привърженик на търсенето на разрешение на проблемите на страната с демократични средства в рамките на парламента.

Висшето командване на турските въоръжени сили преди срещата с президента определено се надява, че той като бивш военен ще ги подкрепи, което ще даде още по-голяма законна сила на един военен преврат. От срещата с президента обаче всички командири остават разочаровани и с впечатлението, че Ф. Корутюрк иска спокойно да изчака края на своя президентски мандат, който изтича след около два месеца. Затова командването на турските въоръжени сили решава занапред да не го занимава с плановете си за действие и изчаква реакцията на политическите партии на тяхното предупредително писмо.

В началото на 1980 г. президентът Ф. Корутюрк предава предупредителното писмо на военните на лидерите на двете най-големи партии Б. Еджевит и С. Демирел. Б. Еджевит се изказва за установяване на диалог, сътрудничество и дори за образуване на коалиция с ПС в духа на писмото. Обаче С. Демирел отбягва да се ангажира с нещо определено, мотивирайки се с това, че всяко сътрудничество сега би изглеждало като осъществено под натиска на военните. Като цяло и двамата партийни лидери не вземат много насериозно предупредителното писмо, в което поименно не се визира нито една партия или държавна институция. Започва да се изяснява за кого конкретно е адресирано писмото, като всяка партия заявява, че то за нея не се отнася. Създалото се положение след предупредителното писмо най-добре характеризира председателят на сената И. Чаглаянгил: „. . . Написалите писмото и тези, които го получиха, са доволни. . . Само читателите са загрижени и обезпокоени!"[74]

Действително обществеността в страната е дълбоко загрижена от развитието на политическата криза и от евентуалния

[74] Arcayürek, C. T. 9, p. 356.

изход от нея. На фона на безпомощността на коалиционните правителства и непримиримостта между политическите партии надеждата за намиране изход от кризата все повече се свързва с военните. През първата половина на 1980 г. началникът на Генералния щаб и командващите отделните видове войски посещават щабовете на четирите армии и някои от армейските корпуси, обсъждат с техните командири конкретните въпроси, отнасящи се до предстоящия военен преврат. Повечето командири по места изказват мнение, че превратът трябва да бъде много добре подготвен и осъществен така, че повече да няма нужда от други военни преврати.

Специалната група при Генералния щаб за проучване възможностите за преврат под ръководството на ген. Х. Салтък — заместник началник щаб, изработва плана за извършването на преврата, който е наречен „Знаме". В него всичко до най-малка подробност е предвидено, определени са задачите на военните части, на щабовете и на главното командване. Веднага след преврата се предвижда да се обяви военно положение в страната, да се предоставят неограничени пълномощия на командващите военното положение по места, цялата власт да се съсредоточи в СНС, в който да участвуват: началникът на Генералния щаб, командващите отделните видове войски и жандармерията. Главно място в плана „Знаме" се отделя на борбата за ликвидирането на политическия тероризъм и за възстановяването на спокойствието в страната. Освен това се предвиждат разпускане на парламента и създаване на временен консултативен парламент, изменение на конституцията, забрана на всякаква политическа дейност, приемане на нови закони за политическите партии, за изборите, за профсъюзите и др. В плана „Знаме" предварително не е определена само датата на извършването на преврата[75].

На 17 юни 1980 г. в Генералния щаб с участието и на командващите извънредното положение в областите, в които то е обявено, се провежда съвещание. На него се обсъжда началната дата на преврата. Всички изказали се са единодушни по въпроса за извършването на преврата — колкото се може по-скоро. Същия ден началникът на Генералния щаб ген. К. Еврен издава следната заповед — изпълнението на плана „Знаме" да започне в 4,00 ч. на 11 юли 1980 г. Специални куриери отнасят заповедта и плана „Знаме" до командващите армиите.

---

[75] Birand, M. 12 Eylül Saat 04.00, 200 — 201, 249 — 251.

Развитието на политическите събития обаче налага отлагането на изпълнението на плана „Знаме". Опитите на НРП с подкрепата на ПНС да бламира правителството на С. Демирел в парламента остават безрезултатни. На 2 юли то получава вот на доверие, макар и с минимално мнозинство. При това положение командването на турските въоръжени сили решава, че няма да е много убедително пред обществеността да се свали правителството, което неотдавна е получило вот на доверие от избраниците на народа в парламента. Преценява се също, че един военен преврат в дадения момент може да се използува за политически спекулации относно неговата съгласуваност с НРП, което не отговаря на действителността. Затова началникът на Генералния щаб ген. К. Еврен на 8 юли издава заповед за отлагане изпълнението на плана „Знаме". Освен изброените причини за отлагането на началото на преврата друго съображение на главното командване е да се изчака да премине и традиционното разместване на кадрите в турските въоръжени сили в края на август. Поради навършени години бива пенсиониран и след това акредитиран за посланик в Рим командващият военноморските сили адмиралът на флотата Б. Улусу — един от активните участници в подготовката на преврата. На негово място се назначава адмиралът на флотата Н. Тюмер. Заместник-началникът на Генералния щаб, вече армейски генерал Х. Салтък, който заедно с ген. К. Еврен стои начело на цялата подготовка на преврата, се изпраща за командващ на Егейската армия с щаб в Измир, но се предвижда в навечерието на преврата той да бъде преместен в Генералния щаб. На негово място за заместник-началник на Генералния щаб се назначава армейският генерал Н. Йозторун. Извършват се и други разместванията, които не засягат офицерите, заети с пряката подготовка на военния преврат.

На 15 юли се провежда поредното заседание на Съвета за национална сигурност под председателството на временно изпълняващия функциите на президент И. Чаглаянгил. Обсъждат се вътрешното и международното положение на страната, анархията и политическият тероризъм, причините за неефикасността на обявеното извънредно положение в някои области, ограничеността на пълномощията на командващите военното положение, неприемането от парламента на очакваните от военните закони, които биха им дали законно основание за по-успешна борба с политическия тероризъм. В експозето на Организацията за национална сигурност (ОНС) се изнася, че за един

месец броят на анархистичните събития е нараснал от 6173 на 6740[76]. По данни на С. Демирел за същия този период в областите, в които е обявено извънредно положение, жертви на политическия тероризъм са станали: в Истанбул — 102 души, Урфа — 26, Адана — 21, Анкара — 19, Мардин — 18, Газиантеп — 15, Измир — 11[77]. Командващият сухопътните сили ген. Н. Ерсин търси източника на политическия тероризъм и анархията във влиянието на външните фактори, заинтересовани от отслабването и разпокъсването на Турция, на които отвътре пригласят левите и комунистическите сили. Той отбелязва, че „... В основата си нашата социална структура не е подходяща за една напредничава, открита демокрация. . . На нас ни е необходимо едно дисциплинирано управление."[78] С други думи — военно управление. В своето обширно изказване началникът на Генералния щаб ген. Еврен говори за бездействието на парламента поради междупартийните противоречия, неефикасността на държавните органи на властта, за необходимостта от приемането на нови закони за извънредното положение и за създаването на съдилища за държавна сигурност и др. Според него: „Своеволното използуване на свободите подхранва и подстрекава анархията. Не сме против спазването на закона. Но не сме и съгласни да се удавим в закона. Присъдата на стрелящия срещу силите на сигурността трябва да бъде смърт."[79] Накрая ген. К. Еврен прочита предварително написания текст на комюнике за това заседание и предлага той да бъде публикуван от името на всички присъствуващи военни и правителствени представители. В него, след като се прави преглед на вътрешното и международното положение на страната и се характеризира вътрешнополитическата криза като навечерие на гражданска война, се предлага да се вземат следните неотложни мерки: 1. Сключване на примирие между политическите партии за спиране на международната борба. 2. За засилването на вътрешната сигурност да се приемат закони за извънредното положение и за съдилищата за държавна сигурност. 3. Колкото се може по-скоро да бъде избран новият президент. 4. Парламентът и неговите комисии да не бъдат разпускани за отпуск, докато не приемат необходимите закони срещу анархията, се-

[76] A r c a y ü r e k, C. T. 10. Demokrasi Dur. 12 Eylül — Nisan 1980. Istanbul, 1986, p. 149.

[77] Пак там, с. 165.

[78] Пак там, с. 150.

[79] Пак там, с. 156.

паратизма и политическия тероризъм. Предлагайки тези мерки, се подчертава накрая, СНС вярва, че става изразител на общите възгледи и чувства на турския народ[80].

Обаче предлаганото комюнике от военните не се одобрява от правителствените представители в СНС и за публикуване се дава комюнике, в което залягат най-общи и с нищо незадължаващи положения. Според управляващите среди, когато има законно правителство, което се стреми в парламента да приеме необходимите закони за стабилизирането на положението в страната, защо един съвещателен орган какъвто е СНС, където доминират военните, трябва да дава указание какво да правят политическите институции. Опозиционните кръгове смятат, че ако се подкрепи правителството в парламента за гласуването на исканите от военните закони и борбата срещу анархията и политическия тероризъм стане успешна, то тогава те няма да успеят скоро да го бламират. Затова междупартийната борба и непримиримостта главно между двете най-големи партии НРП и ПС правят безпомощни коалиционните правителства в борбата им срещу анархията и политическия тероризъм и, желаят ли това или не, изтласкват на преден план военните да търсят с военни средства изход от политическата криза.

На 9 август в Генералния щаб с участието на началника на Генералния щаб ген. К. Еврен, неговия заместник ген. Н. Йозторун, командващите отделните видове войски и жандармерията се взема решение за започване изпълнението на плана „Знаме" в 4,00 ч. на 12 септември 1980 г. Изборът на тази дата е свързан с началото на големи маневри на НАТО в Турция (Тракия), като се смята, че раздвижването на военните части, определени да извършат военния преврат, няма да предизвика у никого съмнение. Но същото не може да се каже за командващия военновъздушните сили на Турция, армейски генерал Т. Шахинкал, който на 3 септември по покана на командващия военновъздушните сили на САЩ отива на официално посещение във Вашингтон, откъдето се връща на 11 септември. Може ли да се приеме, че изборът на времето за осъществяването на това посещение в навечерието на преврата е бил случаен?

На 11 септември в Генералния щаб се извършват последните приготовления за преврата. Всички участници в изпълнението на плана „Знаме" заемат своите места. От Измир в Генералния щаб пристига и командващият Егейската армия ген. Х. Салтък.

---

[80] Пак там, с. 274.

В 15,00 ч. се издава и първата заповед от Генералния щаб, с която се нарежда на всички отговорни офицери да не напускат своите щабове. В 16,00 ч. всички военновъздушни и военноморски бази се поставят в бойна готовност. До всички командващи армии, командири на корпуси и дивизии се изпраща заповед, с която се потвърждава планът „Знаме". Тя ги задължава да държат подчинените им военни части в бойна готовност, в очакване на настъпването на 4,00 ч. на 12 септември 1980 г. Освен това за обявената бойна готовност в турските въоръжени сили се информира началникът на американската военна мисия в Турция ген. Томсън, като му се обяснява, че тази мярка е взета във връзка със започващите на следващия ден военни маневри на НАТО. Но ген. Томсън, който много добре е осведомен за подготвения военен преврат, веднага осведомява Пентагона, че очакваният преврат вероятно е започнал[81].

В очакване на определения час за началото на превратa в Генералния щаб се правят последни уточнения на групите, определени за завземането на набелязаните обекти в Анкара. Те получават указание да ликвидират всякаква съпротива, ако такава им се окаже. Като предпазна мярка в Генералния щаб под благовиден предлог се извикват и задържат като „гости" до сутринта директорите и шофьорите на по-важните държавни институции и учреждения като тези на радиото и телевизията, на националната сигурност и полицията и др. Интернирането на партийните лидери на предварително определени места извън столицата се възлага на офицери, които те познават и им имат доверие, за да се избегнат непредвидени инциденти. В предварително приготвеното за връчване на всеки един от тях писмо, подписано от началника на Генералния щаб и председател на Съвета за национална сигурност армейски генерал К. Еврен, се изтъква: „. . . Въпреки всички предупреждения непримиримостта в поведението на политическите партии и техните симпатии или подкрепа към крайните групировки допринесоха анархията, терорът и сепаратизмът да вземат такива големи размери, че страната се оказа пред прага на разпокъсването. Турските въоръжени сили с цел да опазят целостността на страната, да осигурят националното единство, да предотвратят една евентуална братоубийствена гражданска война, да изградят наново държавата и да възстановят нейния авторитет и за да

81 B i r a n d, M. 12 Eylül Saat 04.00, p. 274.

ликвидират причините, които пречат на функционирането на демократичния строй, въз основа на пълномощията, дадени им от Закона за вътрешната служба за опазването и защитата на републиката, в името на великата турска нация сложиха ръка на управлението в страната. . ."[82] След като се напомня на политическите лидери, че парламентарната им неприкосновеност е отнета, указва се, че грижата за тяхната сигурност се поема от турските въоръжени сили и те ще бъдат отведени извън столицата: Б. Еджевит и С. Демирел — в с. Хамзакьой до Гелиболу на Мраморно море, а Н. Ербакан и А. Тюркеш — на о. Узунада — близо до Измир.

Точно в 4,00 ч. на 12 септември 1980 г. Турското радио започва своето предаване с военен марш, след което се прочита обръщението на турските въоръжени сили към народа, подписано от началника на Генералния щаб и председател на Съвета за национална сигурност армейски генерал К. Еврен. В обръщението, след като се изтъква, че създадената от К. Ататюрк Република Турция през последните години е станала обект на разрушителните действия на подстрекаваните отвътре и отвън враждебни сили, които довеждат страната до ръба на гражданска война, напомня се за безпомощността на политическите партии и техните правителства да се справят с това положение, целите на военния преврат се определят по следния начин: „Запазване целостността на страната, осигуряване националното единство и равноправието, предотвратяване на една евентуална братоубийствена гражданска война, изграждане отново на държавата и възстановяване на нейния авторитет, премахване на причините, които пречат на нормалното функциониране на демократичния строй."[83] По-нататък в обръщението се заявява, че е обявено военно положение, че е отнета парламентарната неприкосновеност на депутатите, разпуснати са парламентът и правителството, забранява се на гражданите да напускат страната, а до второ нареждане да не напускат домовете си и да излизат на улицата. Накрая всички граждани се призовават да слушат бюлетините по радиото, да се доверяват и да се подчиняват на турските въоръжени сили[84].

Същия ден в 13,00 ч. ръководителят на военния преврат ген. К. Еврен произнася голяма реч по телевизията, която се

---

[82] Arcayürek, C. T. 10. . ., p. 380.

[83] Birand, M. 12 Eylül Saat 04.00, p. 288.

[84] Пак там, 288 — 289.

предава и по радиото. Той подчертава, че изострилите се до краен предел социално-икономически и политически проблеми започват да застрашават самото съществуване на турската държава и Република Турция преживява най-тежката криза в своята история. Според него отговорни за това са преди всичко политическите партии и техните лидери, които, преследвайки теснопартийни интереси, пренебрегват общонародните и общодържавните интереси, създавайки условия за засилването на анархията и политическия тероризъм. Данните, които ген. К. Еврен изнася, сочат, че през последните две години преди превратa жертви на политическия тероризъм са станали 5241 души убити и 14 152 ранени. Тези данни той сравнява с жертвите, дадени в най-голямата битка при р. Сакария през време на националноосвободителната борба на турския народ, когато убитите са 5713, а ранените — 18 480. Генерал К. Еврен мотивира необходимостта от военния преврат с опазването на единството на страната и нацията, с осигуряването на правата и свободите, с гарантирането на живота и имота на всички граждани, с изграждането отново на турската държава и с възстановяването на нейния авторитет. Той обявява, че за определено време законодателната и изпълнителната власт преминават към намиращия се под негово ръководство Съвет за национална сигурност. К. Еврен обещава, че след време военните ще предадат властта на новоизградената демократична, светска, социално правна турска държава, с нормално функциониращa парламентарна система на управление. А засега той напомня, че всякаква съпротива или демонстрация срещу военните власти ще се наказва най-сурово и призовава населението да съдействува на въоръжените сили да въдворят ред в страната. Вземайки отношение по външната политика на Турция, генералът заявява, че тя и в бъдеще ще остане вярна на своите съюзи и задължения, най-вече на НАТО, но ще развива с всички страни, започвайки от съседите си, икономически и културни връзки на равноправна основа, взаимно уважение и ненамеса във вътрешните работи[85].

Както в обръщението на турските въоръжени сили, така и в речта на ген. К. Еврен намесата на военните се обяснява с политическата и социално-икономическата криза, с анархията и политическия тероризъм в страната. Но всичко това се разглежда не като следствие от капиталистическото развитие на

[85] Пак там, 294 — 299.

Турция и изостряното на противоречията в турското общество, а като резултат от поведението и погрешните действия на политическите партии и техните правителства. С изработването на нова конституция и преустройството на тази основа на държавните институции военните се надяват за в бъдеще да бъдат предотвратени кризите в страната, а оттук и необходимостта от нови военни преврати. От тези два първи документа на военната власт в най-общи линии става ясно какво се иска да се направи, но не става ясно как военните ще го направят, колко време ще останат на власт? Много скоро след преврата обаче се изяснява, че планът „Знаме" е подробен план за извършването на военния преврат, но не и за управлението на страната след това.

Предишния ден началникът на Генералния щаб прави поредното си ежеседмично и последно посещение в президентската резиденция „Чанкая". Изпълняващият функциите на президент председател на сената И. Чаглаянгил по поръчение на министър-председателя С. Демирел се опитва по деликатен начин да узнае от ген. К. Еврен нещо за намеренията на военните предвид на това, че след обяд се е разчуло за обявената военна тревога във военновъздушните и военноморските сили. След това И. Чаглаянгил информира С. Демирел, че ген. К. Еврен се е държал както винаги, обменили са мнения за вътрешното и международното положение на страната, говорили са за недоволството на военните от митинга в Коня, където привърженици на ПНС на Н. Ербакан проявили неуважение към републиканския режим и към самия К. Ататюрк, но че началникът на Генералния щаб държи пулса на армията в свои ръце[86]. Затова на следващия ден ген. К. Еврен след речта си по телевизията търси по телефона И. Чаглаянгил и му казва, че той вероятно с разбиране се е отнесъл към вчерашния им разговор. Генералът му заявява също, че на военните не им е оставало нищо друго, освен да се намесят. На това И. Чаглаянгил отговаря, че той не е очаквал от него да каже: „Тази вечер ще ни свалите от власт", и че сега се надява военните да решат някои проблеми по-добре и по-бързо, отколкото политиците[87].

След преживения хаос и политическия тероризъм турската общественост като цяло посреща военния преврат с одобрение и облекчение, на армията се гледа като на спасителка. Най-често се повтарят оценките: „Нищо друго не беше останало", „Стра-

86 Пак там, с. 304.

87 Пак там, с. 306.

ната се върна от ръба на пропастта", „Спасихме се от разпокъсване". Турският печат с изключение на няколко автора с цялото си влияние подкрепя превората. В обстановка на общо задоволство на първо време хората не са в състояние да помислят какво ги очаква по-нататък след военния преврат[88].

От западните съюзници на Турция първи за военния преврат, почти едновременно с Турското радио, съобщават САЩ. Това още повече потвърждава съмненията, че САЩ са били уведомени предварително за превората, като се има предвид и това, че командващият турските военновъздушни сили ген. Т. Шахинкая на 11 септември се завръща в Анкара от Вашингтон. Въпреки обясненията на ген. К. Еврен и на американските официални лица, че това съвпадение се дължи на разликата във времето, съмненията остават. В НАТО начело с генералния секретар Лунс всички представители на другите страни членки изразяват пред турския представител Ǫ. Олчай одобрението си на военния преврат. В Общия пазар на събитията в Турция се гледа с очите на НАТО. Тук се посреща с одобрение намерението на армията след известно време да върне властта на цивилните. За разлика от Гърция, която след военния преврат беше отстранена от общността, отношенията с Турция продължават, но ѝ се дава да разбере, че от нея се очаква да спазва човешките права, да не задържа политически затворници и колкото се може по-скоро да даде определена дата за възстановяването на демократичния режим. Европейският съвет също посреща превората отначало с разбиране и също напомня за необходимостта от спазването на човешките права и връщането към демокрацията. От западните финансови организации Международният валутен фонд е най-доволен от превората, още повече пък, когато узнава, че СНС ще продължи да прилага стабилизационната икономическа програма, за която ще отговаря Т. Йозал[89].

Военните извършват един успешен безкръвен военен преврат и вземат властта в Турция в свои ръце. Този преврат се посреща с одобрение в страната и от западните и съюзници, преди всичко от САЩ. Обаче отсега нататък за военните започва по-трудното — управлението на страната и търсенето на разрешение на въпросите, свързани с политическата и социално-икономическата криза, с анархията и политическия тероризъм.

---

88 Пак там, с. 300.

89 Пак там, 300 — 304.

3. УПРАВЛЕНИЕ НА ВОЕННИТЕ

След превратa от 12 септември властта на военните се осъществява от СНС и подконтролното му надпартийно правителство. Според официалния статут на съвета той се оглавява от армейския генерал К. Еврен, който едновременно е държавен глава и началник на Генералния щаб на турските въоръжени сили. Генерален секретар на СНС е армейският генерал Х. Салтък, а негови членове са: командващите сухопътните сили — армейски генерал Н. Ерсин, военновъздушните сили — армейски генерал Т. Шахинкая, военноморските сили — адмирал на флота Н. Тюмер, жандармерията — армейски генерал С. Джеласун. На СНС принадлежат законодателната инициатива, утвърждаването и приемането на оставката на правителството, одобряването на правителствената програма и контролът за нейното изпълнение. Тази най-горна част на пирамидата на военната власт се опира непосредствено на командващите отделните армии и командващите военното положение по места. До съставянето на подконтролното на военните надпартийно правителство неговите функции се изпълняват от Генералния щаб на турските въоръжени сили, командващите видовете войски и командващите четирите турски армии.

На първо време в помощ на СНС се създават специални експертни комисии, които работят под непосредственото ръководство на неговия генерален секретар ген. Х. Салтък. Задачата, която се поставя пред тези комисии, е от позициите на кемалистката идеология[90] да подготвят законопроекти за реорганизирането на държавни институции, да правят предложения по отделни въпроси, които след това се внасят за обсъждане и за евентуално приемане от СНС. Обаче много скоро става ясно, че между някои от членовете им и военните няма единно разбиране по същността на кемалистката идеология. По-голямата част от членовете на експертните комисии не споделят становището на военните, че в кемалистката идеология може да се намери разрешение на всички проблеми на страната. След време значението на комисиите все повече намалява и военните започват да действуват за осъществяването на своите цели директно чрез правителството.

---

90 Р е д ж е б о в, Х. Идеологията на Мустафа Кемал Ататюрк. С., 1983.

Една от най-непосредствените задачи на СНС е формирането на новото надпартийно правителство. Още преди превратa сред неговите ръководители начело с ген. К. Еврен се заражда идеята за образуването на правителство от по-умерените представители на двете най-големи партии — НРП и ПС, като министър-председателският пост се предостави на лидера на малката РПД Т. Фейзиоглу, известен като консервативен привърженик на К. Ататюрк. Обаче след превратa кандидатурата му предизвиква възражението не само на останалите политически партии, но и на някои военни кръгове. Също и предложенията за включването на едни или други представители на НРП и ПС в проектираното правителство дават повод за коментари за симпатията на военните към едната или към другата партия. Всичко това принуждава СНС да се откаже от първоначалното си намерение за съставянето на правителството[91]. Във връзка с това турският автор М. Биранд пише: „Поведението на политическите кадри предизвика много остра реакция не само у командирите, но и у всички военни, заети с тази работа. Първоначалните контакти на Генералния щаб със старите политици оставят впечатлението, че изборите ще се проведат скоро и военният период няма да продължи много. Поради това започват да се правят политическите сметки и политиците стават инициатори на кампания за привличането на военните на своя страна. Обаче, без да разберат, те с това подготвят своя край."[92]

На 18 септември 1980 г. се свиква на извънредно заседание Висшият военен съвет, в който участвуват членовете на СНС и командващите военното положение по места (9). Обсъждат се неотложните мерки за стабилизирането на положението в страната, но главният въпрос е за образуването на новото правителство и преди всичко предоставянето на министър-председателския пост на военен или цивилен. Едни предлагат ген. К. Еврен да поеме и министър-председателския пост, други — разделянето на тези два висши поста, за да не бъдат военните упреквани в установяване на открита военна диктатура. Становището на ген. К. Еврен е той да не заеме министър-председателския пост: „Като председател на СНС аз ще нареждам на правителството, а след това като министър-председател ще изпълнявам. Тогава кой ще контролира правителството?"[93] Накрая всички

---

91 Birand, M. 12 Eylül Saat 04.00, 307 — 311.

92 Пак там, с. 312.

93 Пак там, с. 313.

се съгласяват министър-председателският пост да се заеме от цивилно лице, което да е преминало от военната кариера. За такъв се определя бившият адмирал на флота Б. Улусу — един от активните участници в подготовката на превратa, малко преди това пенсиониран поради навършени години и назначен за посланик в Рим.

Новото надпартийно правителство се сформира от СНС, преди още да бъде определен министър-председателят. Затова Б. Улусу прави само няколко незначителни промени в него и на 19 септември обявява състава на своето правителство от 25 министри безпартийни технократи и военни. Единият от заместник министър-председателите е З. Байкара, а другият — Т. Йозал, който е и държавен министър, отговарящ за икономиката. Важният пост министър на външните работи се заема от дипломата от кариерата И. Тюркмен. Предоставяйки тези важни постове в правителството на безпартийни технократи и дипломати, се цели да се подчертаят надпартийният характер на правителството и приемствеността в провежданата външна политика и дотогавашната икономическа политика. Освен това при подбора на технократите се вземат предвид и техните симпатии към една или друга партия. Така например З. Байкара се ползува с доверието на определени кръгове близки на НРП, а Т. Йозал — на ПС.

На 27 септември 1980 г. Б. Улусу представя програмата на своето правителство[94] за обсъждане и утвърждаване от НСН, която включва мероприятия, насочени към осъществяването на целите на превратa в социално-икономическата, вътрешно- и външнополитическата, военната и законодателната област. В основата на социално-икономическата политика на правителството стои по-нататъшното приложение на стабилизационната икономическа програма от 24 януари 1980 г., приета от правителството на С. Демирел в съответствие с изискванията на МВФ и за изпълнението на която отново отговаря Т. Йозал. Освен това предлага да се пристъпи към подготовката за провеждането на аграрна реформа, за изменението на закона за колективните договори, стачките и локаутите и др. За предпазване на новото поколение от влиянието на чужди идеологии се предлага да се засилят и разширят по мащаби обучението и възпитанието в уличищата и висшите учебни заведения в духа на

---

[94] C e m a l, H. Tank Sesiyle Uyanmak. İstanbul, 1986, 73 — 74; Cumhuriyet, 28 Eylül 1980.

кемалистката идеология, като на преподавателите и техните организации се забранява да се занимават с политическа дейност.

За стабилизирането на вътрешнополитическото положение се проектира приемането на редица закони, които военните преди преврата предлагаха, но не бяха приети от коалиционните правителства. Например такива закони са: за извънредното положение, за органите на държавната сигурност, жандармерията и полицията, за контрабандата с оръжие и боеприпаси, за държавните чиновници, за съкращаването на бюрократичния апарат и др. Във военната област се предвиждат мероприятия по ускоряването на изпълнението на програмата за реорганизация и модернизация на турските въоръжени сили.

В областта на външната политика се потвърждава верността на Турция към своите международни задължения и военни съюзи и преди всичко към НАТО. Заедно с това се говори за разширяването на отношенията на страната със своите съседи и преди всичко с мюсюлманските страни от Близкия изток.

Важно място в програмата се отделя на изменението на конституцията от 1961 г., която, и да е била изработена с добри намерения, разделянето на властите в нея — законодателната, изпълнителната и съдебната — довело до тяхното противопоставяне и като цяло в превръщането ѝ в защитен щит на разрушителите на държавата. На 30 септември правителствената програма се приема единодушно от членовете на СНС.

Интересна е реакцията на Б. Еджевит за правителствената програма. От с. Хамзакьой, където се намира, той я сравнява с програмата на правителството на С. Демирел. „Определени кръгове, изтъква Еджевит, искат с помощта на военните да разрешат проблемите в свой интерес."[95] Действително, характерно за политиката на Б. Улусу е доминирането както никога дотогава на частния едър капитал в икономиката и политиката на страната, което определя класовия характер на властта на военните.

На 27 октомври СНС приема закон за временна (преходна) конституция, която остава в сила до приемането на новата конституция. Според нея пълномощията на парламента се прехвърлят на СНС, а тези на президента — на председателя му. При това се подчертава, че решенията на СНС и приетите от него закони не могат да се обявяват за противоконституционни[96].

---

[95] Пак там, 79 — 80.

[96] Пак там, с. 106.

След изграждането на СНС и Министерския съвет, а така също и след приемането на временната конституция военните проникват още по-нашироко в структурата на държавния апарат и го поставят изцяло под свой контрол. Уволняват се и се съкращават предимно онези държавни служители в министерствата, различните централни ведомства, местните органи на властта, които в по-малка или в по-голяма степен са замесени в идеологическата и политическата дейност на крайнолевите и крайнодесните политически сили в страната в периода до военния преврат. При това на мнозина офицери от запаса се предоставят отговорни постове в структурата на държавния апарат, за които в повечето случаи те нямат необходимата компетентност. От всички 67 управители (валии) на области 47 се заменят с нови, повечето от които са генерали от запаса. За нов кмет на столицата Анкара се назначава ген. И. Акансел, а на Истанбул — ген. С. Йондер. Генерали от запаса оглавяват и средствата за масова информация, като заемат местата на директори на Управлението за информация, Анадолската информационна агенция, Турското радио и телевизия и др. Военните се стремят като цяло да не настройват печата срещу себе си и провеждат по-гъвкава линия на контрол над него. Но те не се спират и пред закриването на отделни печатни органи за определен период, ако те открито нарушават наложените им ограничения, най-вече ако си позволяват да критикуват военните власти. От идеологически и политически съображения се провежда чистка в училищата и университетите, като се отстраняват предимно преподавателите с леви, прогресивни убеждения.

В течение на първите два месеца след преврата военните освобождават почти всички арестувани депутати, като им отнемат парламентарната неприкосновеност. В затвора остават само около 30 депутати, предимно от ПНС и ПНД. На 11 октомври 1980 г. се освобождават Б. Еджевит и С. Демирел от с. Хамзакьой и те със самолет биват докарани в Анкара. Но военните власти още на летището им дават да подпишат един документ, с който се изброяват забраните на „свободния" им живот в кръга на своите семейства, близки и познати. Така например те нямат право да предприемат каквито и да било действия, които могат да се използуват за политическа демонстрация, да дават интервюта, да критикуват военните власти и др. На двамата, както преди, се осигурява охрана в Анкара и извън града[97]. За разлика от С. Демирел по-късно Б. Еджевит не-

[97] Arcayürek, C. T. 10. . ., p. 409.

еднократно нарушава тези ограничения и затова бива съден и прекарва няколко месеца в затвора.

Отношението на военните власти към Н. Ербакан и А. Тюркеш е по-различно като лидери на партии, които проповядват клерикална и профашистка идеология и с това влизат в открито противоречие с принципите на кемалистката идеология. Те също биват докарани от Узунада в Анкара, но за разлика от Б. Еджевит и С. Демирел не ги оставят да отидат в домовете си, а ги затварят в затвора заедно с депутатите и активистите на техните партии[98].

След преврата военните власти хвърлят огромни сили за ликвидирането на анархията и политическия тероризъм, за възстановяването на спокойствието в страната. Арестуват се стотици и хиляди крайнолеви и крайнодесни екстремисти, конфискуват се значителни количества оръжие и боеприпаси. Военните използуват борбата срещу екстремистите и политическия тероризъм, за да нанесат тежки удари върху прогресивните и демократичните сили, обвинявайки ги във воденето на комунистическа пропаганда и на подривна дейност срещу турската държава. С пълна сила работят военните съдилища, организират се големи политически процеси срещу крайнолеви и крайнодесни екстремистки организации и групировки, политически партии. На тези процеси срещу обвиняемите се отправят освен антидържавни, идеологически и политически обвинения, така също и обвинения за въоръжени нападения, отвличане и убийства на хора, грабеж, изнудвания за пари и др. Така например в Анкара още през първата половина на 1981 г. започват големи процеси срещу членове на крайнолеви екстремистки организации, а така също срещу Работническо-селската партия на Турция начело с нейния председател Д. Перинчек. През втората половина на 1981 г. се водят съдебни дела срещу членове на организацията Дев-Йол (Революционен път) в Ерзурум, Измир, Ескишехир. В началото на 1982 г. в Истанбул започва голям процес срещу членове на друга голяма крайнолява организация Дев-Сол (Революционна левица). Съдебни процеси се водят и срещу членовете на ПНД и подконтролните и организаци като: центрове на идеалистите, общества на младежите идеалисти и др. Прави впечатление, че в сравнение с крайнодесните екстремисти много повече са арестуваните и съдените представители на крайната левица. Обяснението за това е, че за воен-

---

[98] C e m a l, H. Цит. съч., с. 89.

ните крайнолевите са по-голямата беда в сравнение с крайнодесните, а така също е много по-голямо разпространението на социалистическите идеи сред турската младеж. Според обобщени данни през първите години след военния преврат са задържани 178 565 души, арестувани — 64 505, осъдени — 41 727, от които 326 — на смърт, като изпълнените смъртни присъди са 25[99]. Може да се каже, че военните като цяло се справят успешно с анархията и политическия тероризъм, успяват да възстановят спокойствието в Турция. Тази страна от тяхната дейност се посреща със задоволство от широките слоеве на населението.

Правителството на Б. Улусу провежда социално-икономическата политика на военните въз основа на стабилизационната програма от 24 януари 1980 г. Авторът на тази програма Т. Йозал обяснява нейното приемане с необходимостта от: намаляване на инфлацията, увеличаване на валутните постъпления, използуване напълно на съществуващите капацитетни възможности за увеличаване на производството, ускорено пренасочване към износа, преодоляване на черната борса и дефицита, разширяване на капиталовложенията и увеличаване на работните места, регулиране на разпределението на доходите и увеличаване на подкрепата за слоевете със средни доходи[100].

За постигането на посочените цели се действува, изхождайки от следните принципи: осигуряване на единство в координацията и решенията в ръководството на икономиката; гарантиране на възможността икономиката да се развива въз основа на своите естествени закони; ликвидиране на двойната ценова система за преодоляването на черната борса; премахване или свеждане до минимум държавните дотации и осигуряване рентабилността на държавния сектор; установяване на реалистичен курс на турската лира като най-важно средство за провеждане на балансирана външна търговия и за увеличаване на валутните постъпления; прилагане на специални мерки за ускореното развитие на външната търговия; използуване на инициативността на отделната личност за развитието на икономиката; увеличаване на производствените периоди (цикли); въвеждане на строга парична политика за намаляването на инфлацията; покриване за сметка на чуждия капитал спадането в темповете на капиталовложенията; съкращаване потреблението на вът-

---

99 B i r a n d, M. 12 Eylül Saat 04.00, p. 320.

100 C ö l a ş a n, E. Цит. съч., с. 314.

решния пазар и увеличаване за сметка на това износа; коригиране на несъответствията в данъчната система и увеличаване на данъчните постъпления[101].

Тази стабилизационна програма, която е свързана с името на Т. Йозал, по същество преследва реформирането на турската икономика от десноцентристки позиции, ускореното развитие на частния сектор и реконструирането на държавния, за да стане той рентабилен. Възползувайки се от поощрителните мерки на правителството, частните фирми се реорганизират и окрупняват, създават се големи корпорации в сферата на производството, търговията и износа. Определят се по-изгодни условия за приложението на чуждия капитал в Турция и се разширява сферата на неговото приложение в различните отрасли на промишлеността и нефтодобива. Вносът се използува не само за закупуване на нова технология, машини и съоръжения за промишлеността, но и за регулиране на качеството и количеството на продукцията на местната промишленост. Предприятията, които не издържат на конкуренцията на вносните стоки, се закриват, остават тези, които са конкурентоспособни на вътрешния и международния пазар. Мероприятията, насочени към либерализирането на икономиката и нейното пренасочване към външния пазар, водят до ускоряването на капиталистическата индустриализация на Турция[102].

Най-облагодетелствувани от стабилизационната програма са големите търговско-промишлени монополистични обединения от частния и държавния сектор. От 500-те най-големи промишлени компании 69 принадлежат на държавния и 431 — на частния сектор. Но първите 10 от най-големите са притежание на държавния сектор. Ако в частните компании работят средно по 431 души, то в държавните — средно по 4 хил. души. На частния сектор се пада 53,3 % от стойността на готовата продукция, а на държавния — 46,7 %. Става ясно, че въпреки преимущественото развитие на частния сектор той още не може решително да измести държавния от икономиката на страната. Още повече, че държавният сектор се използува за по-нататъшното развитие и окрупняване на частния. Като цяло промишлеността от частния и държавния сектор се развива с ускорени темпове, което се вижда от увеличаването на нейния

---

101 Пак там, 314 — 315.

102 Капитализм в Турции. Социально-экономическое развитие в 50 — 80-х годах. М., 1987, 134 — 136.

дял в брутния национален продукт — от 25,1 % през 1980 г. на 29,00 % през 1984 г., в т. ч. на обработващата промишленост — от 21,3 % на 24,5 %, на енергетиката — от 2,1 % на 2,7 %[103].

Средногодишното развитие на икономиката през 1980 — 1986 г. по данни на Централната банка на Турция възлиза на 5,1 %[104].

Ускореното развитие на промишлеността изисква не само мобилизирането на финансовите източници вътре в страната, но и увеличава още повече потребността от чуждестранна валута. Основни източници на такава валута са: постъпленията от износа, преводите на турските работници в чужбина, новите заеми и кредити от западните държави и международните финансови институции. През първата половина на 80-те години рязко се променя структурата на износа и се увеличава неговият обем. Така например през 1980 — 1985 г. делът на селскостопанската продукция в износа от 57,5 % пада на 22,6 %, а на промишлената продукция от 36 % достига до 74,2 %. Валутните постъпления от увеличения износ нарастват от 2910 млн. долара през 1980 г. на 7958 млн. долара през 1985 г.[105]

Преводите на турските работници от чужбина се колебаят в зависимост от тяхната заетост и получаваните доходи, но все пак представляват немаловажно перо от валутните постъпления. Така например преводите им по години възлизат на: 1980 — 2071 млн. долара, 1981 — 2490 млн. долара, 1982 — 2187 млн. долара, 1983 — 1513 млн. долара, 1984 — 1807 млн. долара, 1985 — 1714 млн. долара[106].

През първата половина на 80-те години Турция получава значителни заеми и кредити от чужбина на сравнително изгодни условия, което ѝ дава възможност да поддържа необходимото равнище на вноса. Обаче в резултат на увеличаването на вноса, макар и не толкова много както износа, външните дългове на страната се увеличават от 17 млрд. долара през 1980 г. на 26 млрд. долара в началото на 1986 г.[107]

В изпълнение на стабилизационната програма турската лира се девалвира по отношение на конвертируемите валути. От

---

103 Пак там, 162 — 165.

104 Yanki, 1987, No 866, p. 25.

105 Капитализм в Турции. . ., с. 248; Yanki, 1987, Mavi Bülüm, No 4, p. 13.

106 Капитализм в Турции. . ., с. 248.

107 Пак там, с. 250.

1 май 1980 г. се преминава към т. нар. плаващ курс, като всеки ден конкретно се определя курсът на турската лира към западните валути. В резултат на това, ако в началото на 1980 г. 1 долар се равнява на 70 лири, то през 1985 г. — на 574 лири[108].

За мобилизирането на вътрешните финансови ресурси се разрешават частната банкерска дейност и прилагането на свободен лихвен процент. Образуват се нови частни банки и големи банкерски къщи, в които лихвеният процент в зависимост от времето на престоя в банките достига до 50 %, а стойността на банковите кредити, особено краткосрочните, възлиза до 70 %. Числото на вложителите в банките рязко се увеличава, но от поскъпналите кредити могат да се възползуват само големите фирми и компании. Много дребни и средни фирми, неможейки да изплатят стойността на получените кредити, фалират, започват да се разоряват и частните банки, които не могат да съберат от своите длъжници отпуснатите им кредити и лихвите по тях. В резултат на всичко това нововъведената свободна банкерска система на основата на свободния лихвен процент се проваля и след бягството в чужбина на най-големия банкер Кастелли през юни 1982 г. заместник министър-председателят Т. Йозал и министърът на финансите К. Ердем биват принудени да си подадат оставките. Държавата взема под свой контрол банкрутиралите частни банки и след време възстановява на хилядите вложители само стойността на внесените от тях суми, но не и големите проценти. А при съществуващата инфлация в страната вложителите в частните банки търпят огромни загуби.

Намаляването на инфлацията се поставя като една от главните цели на стабилизационната програма, защото тя през 1980 г. възлиза на 107,2 %. Отначало борбата с нея изглежда успешна, щом през 1981 г. тя спада на 24,1 %, а през 1982 г. се задържа на 25,2 %. Но през следващите години инфлацията започва отново да се покачва и достига през 1983 г. — 36,6 %, 1984 г. — 52,0 %, 1985 г. — 40,0 %. Общо за периода 1981 — 1985 г. средногодишната инфлация се равнява на 34,4 %[109]. За същото време средногодишният външнотърговски дефицит на страната възлиза на 3807 млн. долара[110]. Безработицата през 1985 г. надхвърля 3,1 млн. души, което прави 16,7 % от

---

108 Yanki, 1987, No 866, p. 25, 27.

109 Пак там, Mavi Bölüm, No 4, с. 14.

110 Капитализм в Турции. . ., с. 51.

цялото работоспособно население[111]. А това са едни от съществените фактори, които подхранват инфлацията и допринасят за поддържането на средногодишната ѝ висока степен през първата половина на 80-те години.

Инфлацията, безработицата, поскъпването на живота, всичко това ляга като тежко бреме върху трудещите се, още повече се понижава жизненият им стандарт. Така например средната реална надница на един работник от 15,34 лири през 1980 г. пада на 11,00 лири през 1985 г., а за същия период индексът на екзистенц-минимума се увеличава от 2784,1 лири на 13 347,3 лири[112]. През 1985 г. заплатата на турския работник съставлява 60 % от заплатата, получавана през 1979 г. — последната година преди преврата[113]. В същото време, когато през 1984 г. реалната заплата на трудещите се намалява с 5 % в сравнение с 1983 г., то печалбите на 500-те най-големи компании се увеличават с 57 %[114]. Затова Турция по неравномерността на разпределението на доходите се нарежда на едно от предните места в света. В сравнение с 1977 г., когато на глава от населението се падат 1110 долара национален доход, през 1987 г. този показател е равен на 1080 долара. По тези данни на Световната банка Турция се нарежда на 62-ро място в подреждането на страните от най-бедната към най-богатата[115].

Приложението на стабилизационната програма показва, че тя и да не постигне всичките си цели, като цяло допринася за реорганизирането и ускоряването на развитието на икономиката в интерес на управляващата буржоазия и преди всичко на едрия частен капитал, но за сметка на засилването на експлоатацията на трудещите се, пожертвуването на буржоазнодемократичния и установяването на репресивния военен режим, който след третата си година премина в т. нар. преходен период на управление.

Още с първите си изявления след преврата К. Еврен и другите членове на СНС дават да се разбере, че след време (без да определят точно кога) отново ще бъде възстановена буржоазнодемократичната многопартийна система на управление и военните ще предадат властта на политическите партии.

---

111 Пак там, с. 333.

112 Yanki, 1987, Mavi Bölüm, No 4, p. 13.

113 Капитализм в Турции. . ., с. 334.

114 Пак там, с. 212.

115 Yanki, 1987, No 873, 48 — 49.

Първата стъпка в това отношение се прави от военните със свикването на Учредителен парламент, който има задачата да подготви прехода на властта от военните към политическите партии. Той се състои от две палати: горна — представена от членовете на СНС, долна — състояща се от 160-членен консултативен меджлис (събрание). СНС директно назначава 40 от членовете на долната палата, а останалите 120 избира от 360 безпартийни кандидати, определени от управителите на 67 области на страната. На 23 октомври 1981 г. Учредителният парламент се събира на първото си заседание и избира за свой председател известния общественик, дългогодишен парламентарист, бивш сенатор и министър-председател С. Ирмак.

Една от главните задачи на Учредителния парламент е да изработи и да приеме новата конституция. За целта на 25 ноември се избира конституционна комисия начело с професора по право от Истанбулския университет О. Алдъкачтъ. В практическата си дейност тя привлича и други известни обществени-ци, юристи и учени. След 8-месечна работа комисията представя на 4 август 1982 г. проекта на новата конституция за обсъждане в Учредителния парламент. В хода на дискусиите се правят редица поправки и допълнения, след което нейният окончателен вариант се предоставя за утвърждение от СНС. На 18 октомври СНС утвърждава новата конституция и за да влезе тя в сила, остава чрез референдум да бъде одобрена. Един от временните членове на конституцията предвижда с одобрението и К. Еврен да бъде избран за президент със 7-годишен мандат.

Преди референдума не се разрешава никаква критика на проекта на новата конституция. К. Еврен предприема продължителна пропагандна кампания из различните области на страната и на многолюдни митинги разяснява основните положения от конституцията и призовава народа да гласува за нейното одобрение и всъщност за избирането му за президент.

Референдумът се провежда на 7 ноември 1982 г. и приключва със следните окончателни резултати: 16 945 545 души гласуват за одобряването на конституцията, 1 594 661 — против, и 117 802 — недействителни[116]. По такъв начин новата конституция, която е трета в историята на Република Турция, влиза в законна сила и Кенан Еврен е избран за президент на страната.

---

[116] C e m a l, H. Demokrasi Korkusu 12 Eylül Günlügü. Istanbul, 1966, p. 142.

Резултатите от референдума, колкото са очаквани, толкова са и изненадващи. Почти всички в страната очакват одобрението на конституцията, защото алтернативата на нейното отхвърляне би била продължаването на военното управление. Изненадващото е високият процент — над 90 %, с който тя е утвърдена. Самите военни по думите на К. Еврен очакват нейното одобрение с около 70 %, а интелигенцията като цяло — с 60 — 70 %[117]. С какво може да се обясни, че един военен режим, установен чрез преврат, който разтурва буржоазнодемократичните институции, провежда социално-икономическа политика в интерес предимно на едрата буржоазия и във вреда на широките народни маси, предлага след малко повече от две години много по-малко демократична конституция от предишната, която се одобрява с над 90 % от гласовете на избирателите? Еднозначен отговор не може да се даде на така поставения въпрос, но обяснението трябва да се търси в дълбоката икономическа и политическа криза през последните години преди преврата, безпомощността на гражданските правителства да се справят с нея с буржоазнодемократични средства, страха от политическия тероризъм за живота и имота на гражданите. Военните пред очите на широките народни маси са тези, които слагат край на хаоса и политическия тероризъм, гарантират живота и имота на гражданите, възстановяват реда и спокойствието в страната. И избирателите без много да вникват в същността на предлаганата от тях конституция, я одобряват така масово с надеждата, че тя ще е преграда за връщането на времето преди преврата.

Новата конституция се състои от увод, седем части и 117 членове[118]. В увода военният преврат от 12 септември 1980 г. се обосновава с невижданата дотогава сепаратистична и разрушителна дейност, насочена срещу единството на турската родина и турската нация, срещу съществуването на турската държава, която довежда страната до ръба на гражданската война. Набляга се на това, че новата конституция е изработена в духа на национализма на К. Ататюрк и въз основа на неговите реформи и принципи, от които особено се подчертава принципът на лаицизма.

Първата част е посветена на републиканската форма на турската държава, на нейните основни принципи, цели и задачи;

---

117 Пак там, 121 — 122, 135.

118 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasasi. Anayasa Yayinlari, Dördüncü Basin. İstanbul, 1982.

на законодателната, изпълнителната и съдебната власт. Подчертава се, че „Турската държава, страната и нацията представляват едно неделимо цяло" (чл. 3), а така също, че „всеки гражданин на Република Турция по националност е турчин. . ." (чл. 66). По такъв начин, възприемайки принципа „една държава — една нация", конституционно се елиминират съществуващите в Турция малцинства и не се признават техните права.

Втората част — „Основни права и задължения", се състои от четири глави, които обхващат освен основните, така също и социално-икономическите и политическите права и задължения на гражданите. Тук се изброяват множеството буржоазно-демократични права и свободи, както и различните ограничения за тяхното използуване, което обезсилва до голяма степен конституционно признатите права и свободи на гражданите. Така например в чл. 14 се отбелязва: „Посочените в конституцията основни права и свободи не могат да се използуват за разрушаването на нерушимата цялост на държавата и нацията, а поставянето под заплаха съществуването на турската държава и република, за премахването на основните права и свободи на личността, за предаването на ръководството на страната на една отделна личност или група, за постигането на господството на една социална класа над друга, за предизвикването на езикови, расови, религиозни или философски различия или по какъвто и да е начин за установяването на държавен строй, основаващ се на подобни принципи. . ." С други думи, в Турция освен господството на управляващата буржоазна класа се изключва установяването на господството на друга социална класа; изключват се всякакви права на турските граждани от нетурски произход, на съществуващите малцинства в страната, защото техните претенции за такива права биха се разглеждали като нарушение на единството на турската държава и нация. А как да се тълкува освен като нарушение на принципа на лаицизма на К. Ататюрк съдържанието на чл. 24, в който се заявява: „Религиозното и моралното обучение и възпитание се провеждат под ръководството и контрола на държавата, религиозната култура и моралното възпитание са задължителни учебни предмети в началното и средното училище..."

От една страна, се признава правото за организиране без предварително разрешение на събрание или демонстрация и без използуването на оръжие и насилие, а от друга — се забранява на дружества, синдикати и професионални организации — с характер на обществени организации, да устройват събрания

и демонстрации извън целите и предмета на своята дейност (чл. 34). Правото на труд на всеки гражданин се признава, но не се гарантира (чл. 48, 49). На профсъюзите се забранява да развиват политическа дейност (чл. 52). Признава се правото за сключване на трудов договор, на стачка и на локаут, но се забраняват стачките и локаутите с политически цели, от солидарност, превземането на работните места и нарушаването на производствения цикъл (чл. 54).

Със закон се регулира, а всъщност се ограничава правото на гражданите да развиват политическа дейност. Всеки турски гражданин, навършил 21 години, има право да избира и да гласува на референдум. От това право са лишени войниците и учащите се във военните училища (чл. 67). В Турция политическите партии с изключение на тези на класова основа се създават без предварително разрешение. Но според закона техните програми и устави не могат да противоречат на единството на държавата и нацията; в партиите не могат да членуват: съдиите, прокурорите, преподавателите във висшите учебни заведения, членовете на Съвета за висше образование, учащи се и служещи във въоръжените сили и др. Дейността на политическите партии се контролира от прокурора на републиката, който има правото да заведе срещу тях дела за закриване, което става с решението на Конституционния съд (чл. 68, 69).

Третата част — „Основни органи на републиката", се състои от три глави и е посветена на законодателните и изпълнителните органи на властта, а така също на управленческата администрация. Висшият законодателен орган Великото национално събрание на Турция се състои от 400 души, които се избират веднъж на пет години чрез общо гласуване, като не се смятат досрочните парламентарни избори. Всеки турски гражданин, навършил 30 години, може да бъде избран за депутат с изключение на: съдиите, прокурорите, преподавателите от висшите учебни заведения, членовете на Съвета за висше образование, военните, служителите от полицията и др. Те могат да кандидатствуват, за да бъдат избрани за депутати, но предварително трябва да напуснат заеманата длъжност (чл. 76, 77). В компетенцията на ВНСТ влизат: издаването, променянето и отменянето на закони; контролирането на Министерския съвет, обсъждането и приемането на бюджета; вземането на решение за обявяването на война, гласуването на международните договори, използуването и прилагането на още други свои права и задължения, предвидени от конституцията (чл. 87).

Президентът на страната се избира чрез тайно гласуване с 2 3 от гласовете на всички депутати на ВНСТ през първите два тура и с обикновено мнозинство — на третия тур. Ако президентът и тогава не може да се избере, то ВНСТ се разпуска и се провеждат нови парламентарни избори. Никой не може да бъде избран два пъти подред за президент (чл. 101, 102). Новата конституция засилва както никога дотогава президентската институция, като признава на президента големи пълномощия:

а. Да свиква на заседание ВНСТ и при необходимост да произнася слово при откриването на законодателната година; да обнародва законите или да ги връща за повторно разглеждане във ВНСТ; при необходимост да представя за референдум законите за изменението на конституцията; да завежда дело в Конституционния съд срещу закони и постановления, противоречащи на конституцията; да взема решение за провеждане избори за ВНСТ.

б. Да назначава и да приема оставката на министър-председателя и по негово предложение да назначава и да освобождава от длъжност министрите; при необходимост да поема задълженията на министър-председателя и да свиква Министерския съвет под свое ръководство; да подписва и да обнародва международните договори; от името на ВНСТ да бъде главнокомандващ на турските въоръжени сили, да назначава началника на Генералния щаб, да свиква на заседание Съвета за национална сигурност и да го председателствува, да обявява извънредно и военно положение; да назначава председателя и членовете на Съвета за държавен контрол, да избира членове на Съвета за висше образование, ректорите на университетите.

в. Да избира членове на Конституционния съд, 1/4 от членовете на Държавния съвет, главния прокурор и неговите заместници, членовете на Военния касационен съд, на Висшия военноадминистративен съд, на Висшия съвет на прокурорите и съдиите.

Освен това президентът изпълнява и други задължения по назначаването и избирането на длъжностни лица, посочени в конституцията и законите. За своите заповеди и решения президентът не носи отговорност пред никого, дори и пред Конституционния съд (чл. 104, 105).

Подчиненият на президента Съвет за държавен контрол извършва всякакъв вид проучвания и контрол над всички обществени организации и обединения, професионални организации с обществен характер и др. На контрола на този съвет не подлежат само въоръжените сили и прокуратурата (чл. 108).

Министър-председателят се назначава от президента измежду членовете на ВНСТ, а министрите се избират от министър-председателя и се назначават от президента. Министър-председателят осигурява провеждането на общата политическа линия на правителството, той контролира дейността на министрите в съответствие с конституцията и законите. Създаването, задълженията, правата, организирането и ликвидирането на министерствата се регулират със закон. Министерският съвет издава постановления, които се подписват от президента и се обнародват като закони (чл. 109 — 115).

Ако президентът е главнокомандващ на турските въоръжени сили по конституция, то главнокомандващият по време на война е началник на Генералния щаб. Той се назначава по предложение на Министерския съвет от президента, като неговите права и задължения се определят със специален закон и за тяхното изпълнение отговаря пред министър-председателя. Министерският съвет от своя страна е отговорен пред ВНСТ за осигуряването на националната отбрана и за подготовката на въоръжените сили за война. Правата и задълженията на Министерството на националната отбрана и отношенията му с Генералния щаб и с отделните видове войски се регулират със специален закон (чл. 117).

Съветът за национална сигурност се създава и действува под председателството на президента. В него влизат: министър-председателят, началникът на Генералния щаб, министрите на националната отбрана, вътрешните и външните работи, командващите сухопътните, военновъздушните, военноморските и жандармерийските сили. Препоръките на СНС, отнасящи се до целостността на държавата, независимостта, неделимостта на нацията, сигурността и спокойствието на обществото, се разглеждат и се решават с предимство от Министерския съвет (чл. 118). Става ясно, че СНС, в който военните доминират, има решаваща роля при формирането на националната политика по вътрешната и външната сигурност на страната.

Силно се ограничава университетската автономия предимно в рамките на научните изследвания и публикации, които не могат да бъдат насочени против независимостта и съществуването на държавата, единството на нацията и държавата, т. е. срещу принципа „една държава — една нация". Университетите се създават и се финансират от държавата, която присъствува в тях непосредствено чрез учредените университетски служби за сигурност. Ръководството на университетите и факултетите се

назначава извън тях — ректорите от президента на страната, а деканите — от Съвета за висше образование (чл. 130).

За засилването на кемалистката идеология в различните области на обществените науки и култура под закрилата и контрола на президента при Министерския съвет се създава Висш ататюркски институт за култура, език и история, в който влизат: Ататюркският изследователски център, Турското езиково дружество, Турското историческо дружество и Ататюркският културен център. Финансовите средства, осигурени в завещанието на К. Ататюрк, за Турското езиково дружество и Турското историческо дружество представляват тайна и остават за тяхно използуване както дотогава (чл. 134).

Подчертават се неутралността на съдопроизводството и издаването на присъдите в съответствие с конституцията, законите и правото. Законодателните, изпълнителните и административните органи са длъжни да се съобразяват със съдебните решения (чл. 138). Специалните съдилища за защита на държавата се създават за разглеждането на делата за извършени престъпления срещу неделимостта на държавата и нацията, демократичния ред, републиката и на тези, които заплашват вътрешната и външната сигурност на държавата. При обявяване на военно положение Съдът за защита на държавата може да се трансформира във военен съд (чл. 143). Това беше едно от исканията на военните преди преврата към коалиционните правителства, което остава неизпълнено, но вече намира своето конституционно решение. Според военните организирането на тези съдилища се налага от необходимостта за водене на по-успешна борба срещу сепаратистите, т. е. срещу кюрдското националноосвободително движение, което заплашвало единството на турската държава и нация.

В качеството си на върховен Конституционният съд има за задача да контролира съответствието на законите, законодателните постановления и вътрешния устав на ВНСТ с конституцията; да разглежда делата по длъжностни постановления на президента, членовете на Министерския съвет и други високопоставени длъжностни лица. Решенията на Конституционния съд са окончателни (чл. 148).

Четвъртата част е посветена изцяло на финансите и икономиката, опазването и използуването на природните богатства на страната (чл. 161 — 173).

В петата част се изброяват законите, с които се защитават кемалистките реформи и които не подлежат на изменение или отменяне (чл. 174).

Шестата част включва 16 временни членове на конституцията, които се отнасят до: избирането на К. Еврен за президент за седем години едновременно с одобряването на конституцията чрез референдум; правото на президента в течение на шест години да не позволи никакви промени в конституцията; забраната за политическа дейност за десет години на лидерите и активистите на забранените след преврата политически партии; освобождаването от всякаква отговорност на членовете на СНС за дейността им след военния преврат до избирането на ВНСТ; превръщането на СНС в президентски съвет за шест години със задачата: а) да проучва и да излиза със становище по приетите от ВНСТ и изпратените за утвърждаване от президента закони, които се отнасят до основните права и свободи, принципа на лаицизма, спазването на реформите на Ататюрк, националната сигурност и обществения строй, организацията на Турското радио и телевизия, международните договори, изпращането на въоръжени сили в чужди страни и приемането на чужди сили в Турция, обявяването на извънредно и военно положение, а така също и на състояние на война; б) да проучва по искане на президента и да излиза със становище по въпроси, отнасящи се по провеждането или отлагането на общите парламентарни избори, използуването на предоставените пълномощия при обявено извънредно положение и мерките, които трябва да се вземат при това положение, ръководството на Турското радио и телевизия, възпитанието на младежта и регулирането на религиозната дейност в страната; в) да проучва по искане на президента и да му докладва въпросите, свързани с вътрешната и външната сигурност на страната, а така също и други въпроси. Тези временни членове, докато са в сила, ограничават изключително много буржоазнодемократичните права и свободи в конституцията и гарантират доминирането на военните в политическия живот.

В последната седма част са обособени членовете от конституцията, които се отнасят до условията за нейното изменение и за включването на отделните членове след приемането на съответните закони.

Ако се сравни конституцията от 1982 г. с тази от 1961 г., ще се види, че разликата между тях е много съществена. Конституцията от 1961 г. е най-демократичната в историята на Турция и затова тя се характеризира от тогавашния министър-председател на военно-цивилния режим от 12 март 1971 г. Н. Ерим като „лукс" за страната. Новата конституция в своята

цялост се различава от предишната преди всичко със силното ограничаване на буржоазнодемократичните права и свободи на гражданите; засилването на ролята на държавата в регулирането на социално-икономическите проблеми в интерес на управляващата класа, в разширяването на влиянието на кемалистката идеология в различните области на живота, образователното дело и възпитанието на младежта; ограничаването на университетската автономия и засилването на държавния контрол над нея; регулирането на разделението на властите и засилването на изпълнителната власт, особено на президентската, за сметка на законодателната и съдебната; по-нататъшното внедряване на военните в държавната структура, което им дава възможност да имат решаваща дума при обсъждането на въпросите, свързани с вътрешната и външната сигурност, а така също да окажат определено влияние върху развитието на вътрешния и външнополитическия живот.

Въпреки обявеното военно положение и забраната на политическата дейност на партиите след военния преврат от 12 септември лидерите на тези партии и техните активисти използуват всеки повод, за да се организират и да се подготвят за открита политическа дейност след оттеглянето на военните от властта. Това се оценява от военните като опит да се попречи на постигането на целите на военния преврат. Затова те решават да затвърдят следваната от тях линия по отношение на партиите, чиято политическа дейност е забранена. С решение на СНС от 3 юни 1982 г. се забраняват: всякакви политически разпри между политическите партии и техните членове; устни или писмени изявления на бившите парламентаристи за миналото, настоящото и бъдещото политическо и правно устройство на страната; критика под каквато и да е форма на решенията и забраните на командването на военното положение; всякакви декларации, които могат да окажат отрицателно влияние върху общественото мнение във връзка с водените следствия срещу лица от различните политически партии, работнически и профсъюзни организации и дружества; всякакви коментарии по отношение на осъдените или оправданите от съдилищата, докато решението за това не бъде потвърдено окончателно. „Нарушителите на тези забрани, се изтъква в решението, ще бъдат съдени по законите на военното положение."[119]

---

[119] C e m a i, H. Tank Sesiyle Uyanmak. . ., 300 — 302.

Това решение на СНС, което се посреща с всеобщо недоволство от различните слоеве на турското общество, особено сред интелигентските среди и тези около политическите партии, се оказва по същество прелюдия към окончателната забрана на всички съществуващи политически партии до военния преврат от 12 септември. На 16 октомври 1982 г. СНС решава да забрани политическите партии и да предаде тяхното имущество на държавната хазна. Забранява се и създадената от К. Ататюрк най-стара политическа партия — НРП, а завещаните средства от Ататюрк на тази партия се предоставят под контрола на държавния глава[120]. И всичко това става около една седмица преди откриването на Консултативния парламент и очакваното смекчаване на вътрешнополитическото напрежение. Дълбоко е разочарованието сред различните интелигентски и партийни среди, които и да не одобряват военния преврат открито, мълчаливо го приемат като една необходимост при конкретните условия в страната[121]. Веднага след обявяването на решението на СНС за забраняването на политическите партии К. Еврен произнася реч, в която между другото казва: „На политическата сцена трябва да се появят нови партии, които са взели поука от миналото. . . Необходимите нови политически партии ще се създадат. . . Демокрацията ще се изгради, но без старите партии. . . Новите партии ще трябва да вземат за основа принципите на Ататюрк. . .“[122]

Военните са разочаровани от старите политически партии, които въпреки тяхното очакване не само не стават послушни изпълнители на тяхната воля след преврата, но активизират своята задкулисна дейност и критикувайки военните под една или друга форма, се стремят да ускорят оттеглянето им от властта и възстановяването на многопартийната система. Военните се страхуват, че те могат да повлияят върху общественото мнение, за да го настроят срещу тях, и затова решават да ги накажат, докато не е станало късно. При това военните се надяват, че новосъздадените политически партии под техен контрол ще са по-послушни не само сега, но и след официалното им оттегляне от властта.

След приемането на новата конституция поредната стъпка към възстановяването на многопартийната система се прави с

---

120 Пак там, с. 384.

121 Пак там, с. 398.

122 Пак там, с. 384.

приемането на 22 април 1983 г. и на новия закон за политическите партии[123]. Той съдържа „разпоредби относно създаването, организацията, дейността, задачите, правата и задълженията, приходите и разходите, контрола, разпускането и закриването на политическите партии" (чл. 2). Политическите партии се „признават като неотменим елемент на демократичния политически живот, които развиват дейност в съответствие с принципите и реформите на Ататюрк. . ." (чл. 4). След като се изтъква, че: „Политическите партии се създават свободно, без предварително разрешение, в рамките на конституцията и законите", веднага се изброяват дейностите, които те не могат да развиват: срещу неделимостта на турската държава и нация; съществуването на държавата и републиката; установяването на господство на една социална класа над друга; предизвикването на езикови, расови, религиозни различия и др. (чл. 5). Всеки турски гражданин, навършил 21 години, може да членува в политическа партия, но не и съдиите и прокурорите, членовете на висшите съдебни органи, преподавателите във висшите учебни заведения, редица категории държавни служители и лишените от граждански права (чл. 11). Политическите партии, за да могат да участвуват в избори, трябва да са изградили местните си организации най-малко в половината от 67-те области на страната (чл. 36). Политическите партии не могат да получават вещи и парични помощи и дарения от чужди държави, международни организации, от чужди граждани и дружества, да създават организации и да развиват дейност в чужбина (чл. 66, 79). Те не могат да заявяват, че на територията на Република Турция има малцинства, основаващи се на национални, религиозни, расови или езикови различия; да си поставят за цел нарушаването на единството на народа чрез твърдението за наличието на малцинства, разпространяването на други езици и култура освен турския език и култура; да използват друг език освен турския в практическата си дейност (чл. 81). Специално се подчертава, че политическите партии не могат да хулят или да омаловажават личността, делата на създателя на Република Турция Ататюрк, да променят светския характер на републиката и възстановяването на халифата (чл. 85, 96). На политическите партии се забранява да основават женски и младежки клонове, да сътрудничат с дружества, профсъюзи, вакъфи, кооперативи и професионални

123 T. C. Resmi Gazete, 24 April 1983.

организации, да действуват съвместно, да им оказват материална помощ или да приемат такава от тях (чл. 91, 92). Решения за забраната на политическите партии се вземат от Конституционния съд, които са окончателни (чл. 98).

В предпоследната част на този закон са включени 12 временни членове. В тях се повтарят изискванията от предходните членове на конституцията, отнасящи се до забраната на политическата дейност на лидерите и активистите на забранените партии, посочват се правата на СНС за налагане на вето на неодобрените от тях основатели на новите политически партии, на техни кандидати за депутати и други въпроси, свързани с организирането и дейността на новите партии до свикването на новия парламент.

Новият закон за политическите партии, образно казано, определя една желязна рамка за дейността на новосъздадените политически партии. На тях конкретно се указва, че те не могат да възприемат друга идеология освен кемалистката, да развиват дейност, противоречаща на реформите и принципите на К. Ататюрк, да поставят под заплаха „единството на държавата и нацията, тяхната неделимост", като признават наличието на малцинства в Турция и в практическата си работа използуват друг език освен турския. Забранява се политическата дейност от 5 до 10 години на старите партийни лидери, парламентаристи и активисти на забранените политически партии. Въз основа на предходните членове от конституцията законът признава на СНС правото да контролира създаването на новите политически партии, да налага вето на онези техни основатели и кандидати, които не одобрява, като по такъв начин възпрепятствува участието на едни или други партии в предстоящите общи парламентарни избори.

На 10 юни 1983 г. се приема новият избирателен закон[124], който регулира разпределението на 400-те депутати на ВНСТ и тяхното избиране по области и избирателни райони. Така например първоначално за всяка една от 67-те области на страната се определя по един депутат, като следващите бройки се разпределят съобразно числеността на областта. Във всеки избирателен район се избират най-малко 3, но не повече от 7 депутати (чл. 4). Въвежда се 10 % бариера за участието на партиите във ВНСТ (чл. 33). Освен това се предвижда и втора бариера за партиите във всеки избирателен район (чл. 34). Така

124 T. C. Resmi Gazete, 13 Haziran 1983.

например, ако в даден избирателен район според числеността на избирателите трябва да се изберат 3-ма депутати, то бариерата е 33,3 %. Ако дадена партия не успее да получи минимум толкова процента от гласовете на избирателите в района, тя губи правото на депутатско място. И обратното, ако само една партия успее да преодолее тази бариера, тя получава всичките 3 депутатски места от този избирателен район.

След като от 16 май 1983 г. се разрешава образуването на нови политически партии, настъпва голямо оживление във вътрешнополитическия живот на страната. От по-рано започналата скрита подготовка за организирането на нови партии придобива още по-голям размах. Още в самото начало военните чрез К. Еврен предупреждават: „Ние не искаме много партии, малко да са, но стабилни".[125] Обаче за кратко време се основават следните политически партии: на 16 май — Националистическо-демократическата партия (НДП) начело с генерала в оставка Т. Суналп; на 20 май — Великотурската партия (ВТП) начело с генерала в оставка А. Есенер, Отечествената партия (ОП) начело с Т. Йозал, Народната партия (НП) начело с Н. Джалп; на 8 юни — Социалдемократическата партия (СДП) начело с Е. Иньоню; на 23 юни — Партията на верния път (ПВП) начело с Й. Авджъ.

Обаче създаването на толкова много партии не влиза в сметките на военните. К. Еврен отново предупреждава: „Партиите никнат като гъби. Ние казахме, че толкова много партии ще донесат не полза, а само вреда. Въпреки това продължават, като че ли на инат, да създават една след друга нови партии. . . Но ние на тази игра няма да се хванем."[126] Военните вземат действени мерки, за да не допуснат повече от две-три партии до участие в общите парламентарни избори. На 31 май СНС взема решение за закриването на ВТП поради това, че в нея влизат лишените от право на политическа дейност бивши парламентаристи и активисти на забранената ПС на С. Демирел[127]. Освен това СНС на два пъти елиминира чрез вето общо 33 основатели на СДП начело с нейния лидер Е. Иньоню, а от ПВП — наведнъж 30 от 34 нейни учредители[128]. По такъв начин СНС възпрепятствува СДП и ПВП да спазят изискванията на

---

125 C e m a l, H. Demokrasi Korkusu. . ., p. 354.

126 Пак там, с. 360.

127 Пак там, 331 — 333.

128 Пак там, с. 355, 364.

избирателния закон за придобиване право за участие в предстоящите общи парламентарни избори. СНС използува правото си да контролира кандидатите на отделните партии за депутати и чрез вето елиминира: от НП — 89 кандидати, от ОП — 81, от НДП — 74, и 428 от всичките 483 независими кандидати. Партиите имат право да представят на мястото на елиминираните нови кандидати за депутати. От последното елиминиране чрез вето-то на СНС отпадат: от НП — 13 кандидати, от ОП — 10 и от НДП — 3[129].

В края на краищата до участие в общите парламентарни избори на 6 ноември 1983 г. военните допущат само три партии: НДП, ОП и НП. По такъв начин те не искат да наложат на страната неограничена многопартийна парламентарна система, а една ограничена дву- три-партийна система, като се надяват, че в нея протежираната от тях НДП ще играе доминираща роля. Защото НДП е изразителка на консервативните кемалистко-националистически сили, на силите, извършили военния преврат от 12 септември. ОП се представя като изразителка на широк обхват от десницата — от либералните до консервативно-клерикалните сили. НП остава единствената партия наляво от центъра, която изразява интересите на социалдемократическите сили.

В самото навечерие на изборите военните отново дават да се разбере, че очакват избирателите да гласуват за победата на НДП. Това се подразбира от критиката, която се отправя по адрес на ОП и нейния лидер Т. Йозал. На 3 ноември в гр. Урфа в реч, произнесена при поставянето на основния камък на голямата водноелектрическа централа „Ататюрк", К. Еврен, визирайки Т. Йозал, който е заявявал нееднократно в предизборната кампания, че този обект е негово дело, заявява: „Такива обекти могат да бъдат притежание само на турския народ, а не на отделни личности."[130] А на 5 ноември, 48 часа преди изборите, К. Еврен, говорейки пред телевизията, след като критикува Т. Йозал, че си приписва всичко хубаво направено след военния преврат, казва следното: „Аз вярвам, че вие (избирателите — б. а., Дж. Х.), ако сте доволни от тригодишното управление на Съвета за национална сигурност, ще доведете на власт такова правителство, което да продължи тази политика и няма да допусне отново въвличането на страната в хаос."[131]

[129] Varlik Yilliği 1984. İstanbul, 1984, p. 11.

[130] C e m a l, H. Demokrasi Korkusu. . ., p. 441.

[131] Пак там, 442 — 443.

На 7 ноември 1983 г. се провеждат първите общи парламентарни избори след военния преврат от 12 септември 1980 г. Получените изборни резултати очертават следната картина: 92,9 % е участието на избирателите в изборите. ОП получава 45 % от гласовете и 212 депутатски места, което прави 53 % от всички 400 депутатски места във ВНСТ, НП — 30,4 % от гласовете и 117 депутатски места (29,2 %), НДП — 23,2 % от гласовете и 71 депутатски места (17,7 %)[132].

Приведените данни показват, че протежираната от военните НДП не само че не успява да спечели изборите, но остава на последно място от трите партии, допуснати до изборите. Избирателите дават предпочитанието си на дясната ОП на Т. Йозал, за която гласуват повечето привърженици на забранените десни партии поради липса на друга алтернатива за тях в тези избори. На второ място излиза НП като единствена алтернатива на социалдемократическите сили. Въпреки разочарованието на военните от получените резултати те биват принудени да ги приемат, с което правят поредната стъпка към предаване о на властта на политическите партии.

4. „ПРЕХОДЕН ПЕРИОД" НА УПРАВЛЕНИЕ

След парламентарните избори от 6 ноември 1983 г. и образуването на гражданското правителство на победилата в изборите ОП начело с Т. Йозал се слага край на военното управление, установено непосредствено след преврата от 12 септември 1980 г., и се преминава към т. нар. преходен период на пълното възстановяване на буржоазнодемократичната многопартийна система на управление в Турция. През този „преходен период" може да се каже, че властта се поделя между военните и гражданското правителство. При това военните запазват приоритета си при решаването на въпросите, свързани с вътрешната и външната сигурност, утвърждаването на кемалистката идеология и определянето на темповете на вътрешнополитическите промени към пълното възстановяване на буржоазнодемократичния режим. Правителството има предимство при решаването на въпросите, отнасящи се до социално-икономическото, вътрешнополитическото и културното развитие на страната. Като цяло влиянието на военните и правителството върху външната политика е еднакво, още повече, че между

132 Пак там, с. 452.

тях има пълно единство относно даването предимство на нейната прозападна и предимно проамериканска насоченост, както и за активизирането на отношенията на Турция с арабските и мюсюлманските държави.

Постепенното преминаване на властта от военните към политическите партии се осъществява под пълния контрол на военните, но политическите събития се развиват не така, както те искат. Първото пропукване в желаната от военните 3-партийна система става още на парламентарните избори, когато протежираната от тях НДП не успя да ги спечели и да дойде на власт. Победителка стана ОП, която и съставя първото самостоятелно правителство на „преходния период" начело със своя лидер Т. Йозал. Парламентарната опозиция се представя от главната опозиционна НП и протежираната от военните НДП. Недопуснатите от военните до парламентарните избори и покъсно образувани партии съставят извънпарламентарната опозиция: ПВП, СДП, Партията на благоденствието (ПБ) и Демократичната лява партия (ДЛП).

Второто пропукване в желаната от военните 3-партийна система е на 25 март 1984 г. през време на изборите за местни органи на властта, в които участвуват и партиите от извънпарламентарната опозиция. Управляващата ОП печели изборите в 57 от 67-те области, като получава 45 % от гласовете, с което още повече затвърдява успеха си от парламентарните избори. Партиите от парламентарната опозиция НП и НДП обаче биват изпреварени от партиите на извънпарламентарната опозиция — СДП и ПВП — недопуснати от военните до парламентарните избори[133]. Това говори, че военните със своята забрана оставят опозицията извън парламента, което води до по-нататъшното засилване на вътрешнополитическата борба, до изостряне на вътрешнопартийните и междупартийните противоречия. Не закъсняват и последиците от това — обновяването на ръководствата на някои партии, обединяването на други[134] и като цяло засилване на политическия натиск върху военните за разширяване на буржоазнодемократичните права и свободи, за пълното възстановяване и нормалното функциониране на многопартийната система в Турция.

Надеждите, възлагани от военните на 3-партийната система, не се оправдават, което се потвърждава и от по-нататъшното

133 Балкански годишник. 1985. С., 1987, с. 95.

134 Пак там, 95 — 98.

развитие на вътрешнополитическата обстановка. Въпреки забраната на старите политически партии и политическата дейност на техните лидери последните намират начин да я заобиколят и да се изявяват чрез новообразуваните партии, да окажат влияние върху политическия живот на страната. Повечето партии от извънпарламентарната опозиция чрез прегрупирания и обединения успяват да се представят в парламента. Към края на 1985 г. съотношението на политическите сили във ВНСТ придобива следния вид: ОП — 208 депутатски места, Социалдемократическа народна партия (СНП) — 87, НПД — 4, независимите — 42, и 6 депутатски места са свободни. Непредставени в парламента остават само ПВП и ПБ[135].

През втората година от „преходния период" в Турция вече открито се обсъждат някои от антидемократичните членове на новата конституция и законите, които ограничават буржоазнодемократичните права и свободи на гражданите. Както военните, така и правителството проявяват по-голяма търпимост към изявите на старите партийни лидери, които под една или друга форма критикуват правителствената политика, устройват по места срещи със свои привърженици и по същество възобновяват до голяма степен политическата си дейност, без да имат официално разрешение за това.

В същото това време военните и правителството, възползувайки се от военното положение в някои от областите на Турция и действуващите антидемократични закони, се стремят да обезсилят колкото се може повече прогресивните и демократичните сили и да нанесат тежки удари на кюрдското националноосвободително движение. Още през лятото на 1984 г. военните започват да провеждат в югоизточните райони широкомащабната операция „Гюнеш" за ликвидирането на бойните групи на кюрдското националноосвободително движение. Според данни на Генералния щаб до 15 август 1985 г. части на турската армия за една година провеждат 127 военни акции, в резултат на които падат убити 56 официални лица (в т. ч. и военни) и 63 граждани, а броят на убитите от кюрдските бойни групи възлиза на 97, на пленените — 309, на успелите да се скрият — 623, на избягалите в чужбина — 18[136]. Въпреки оптимистичните оценки на Генералния щаб, че в резултат на операцията „Гюмеш" са унищожени бойните групи на кюрдите, това до го-

---

135 Пак там, с. 98.

136 Пак там, с. 99.

ляма степен се опровергава от сведенията на турското правителство за нарастването на антиправителствената дейност в източните и югоизточните райони на страната. Само през последните шест месеца на 1985 г. броят на политическите акции срещу правителството в тези райони възлиза на 95, а на тези с убийства — на 200. От арестуваните участници в политическите акции 3540 души принадлежат към крайната левица, 1388 — към кюрдското националноосвободително движение, 773 — към крайната десница и различните религиозни секти[137]. Всичко това говори, че въпреки изключителните усилия на военните положението в югоизточните райони на Турция продължава да остава напрегнато.

Тъй като в повечето области и райони на страната редът и спокойствието са възстановени от военните, пристъпва се към отменянето на военното положение в повечето от тях. Преди пълното отменяне на военното положение то се заменя за четири месеца с извънредно положение, което е облекчена форма на военното. Към края на 1985 г. от 67-те области на страната военното положение се запазва само в 9-те източни области, които са заселени предимно с кюрди. В 19 области, в т. ч. Анкара и Истанбул, то се заменя с извънредно[138].

Запазването на военното положение в югоизточните райони е свързано с продължаващите акции на кюрдските бойни групи. Най-голямата тяхна бойна акция през 1986 г. се провежда в областта Хаккяри, която граничи с Ирак. В резултат на това се нанасят следните загуби: убити — един майор, един подофицер, 10 войници, ранени — 10 войници. В отговор турските въоръжени сили провеждат операции в селищата: Улудере, Шърнак, Чукурджа, Шемдилли и арестуват около 50 души, заподозрени като участници в кюрдските бойни групи или като техни помагачи. След това турските военновъздушни сили бомбардират базите на кюрдските бойни групи на иракска територия, като им нанасят големи материални щети и убиват около 150 души[139].

Въпреки контраударите от страна на турските въоръжени сили и дадените големи жертви от кюрдска страна техните акции на турска територия не престават. Ако през първите години обект на нападения на кюрдските бойни групи са турските воен-

---

137 Пак там.

138 Пак там, с. 100.

139 Балкански годишник. 1986. С., 1988.

ни, полицейски и жандармерийски сили, техните участъци, то през последните две години обект на акциите им са въоръжените отряди на местните селяни за охрана на селата. Участието в тези селски отряди е доброволно срещу месечно заплащане от 54 900 турски лири, което не е малко за живеещите в бедност и немотия кюрдски селяни в югоизточните райони. Целта на нападенията срещу селските отряди за охрана е да накарат участващите в тях кюрдски селяни да се откажат да служат на правителството, а при желание и да преминат на страната на кюрдското националноосвободително движение или да сътрудничат на неговите бойни групи. Правителството от своя страна, създавайки платените селски отряди за охрана, отвежда удара на кюрдските бойни групи от турските военни и жандармерийски части и противопоставя местните кюрди на идващите от съседните страни кюрдски бойни групи. Ако в началото на 1986 г. броят на участниците в селските отряди за охрана е 1500, то в началото на 1987 г. техният брой вече възлиза на 2500 души[140].

През 1987 г. кюрдските бойни групи провеждат редица по-големи или по-малки акции, в резултат на които падат много жертви и от двете страни. Така например в резултат на акциите на 22 февруари в с. Ташделен биват убити 14 и тежко ранени 6 души; на 7 март в с. Ачъкойол — убити 9 и тежко ранени 2 души; в края на юни в с. Пънарджик — убити 30 души; в началото на юли в селата Печенек и Ювали — убити 23 души. По сведения, публикувани в турския печат от 22 юли до 25 октомври, убити са общо 86 души. А според данните, изнесени от министър-председателя Т. Йозал на една пресконференция, от започването на акциите на кюрдските бойни групи през 1984 до 1987 г. кюрдите са дали 177 души убити и 1793 души пленени. За същото време от турска страна са дадени 600 души убити и ранени, от които — 300 цивилни[141].

Още след първата акция на кюрдските бойни групи през февруари президентът К. Еврен свиква в президентската резиденция „Чанкая" съвещание с участието на началника на Генералния щаб ген. Н. Юруг, заместник министър-председателя К. Ердем, министъра на външните работи В. Халефоглу и други висши офицери, на което се обсъждат мерките за борба

---

140 Yanki, 1987, No 831, p. 32.

141 Пак там, No 832, с. 15; No 848, с. 16; No 850, с. 19, 21; Haftaya Bakiş, 1987, No 22, p. 4.

срещу кюрдските бойни групи. В изпълнение на взетите решения на това съвещание на 4 март 1987 г. рано сутринта 30 самолета от турските военновъздушни сили бомбардират лагерите, складовете и базите на кюрдските бойни групи, разположени около селата Синтос, Ера и Аланис в Северен Ирак[142]. Ако тези акции на турските военновъздушни сили се провеждат със съгласието на иракското правителство, то подобни акции на сирийска територия не могат да се проведат поради несъгласието на сирийското правителство.

Министър-председателят Т. Йозал ръководи на 16 юли 1987 г. в Диарбекир съвещание с управители на 11-те югоизточни области и високопоставени военни и жандармерийски командири, на което се вземат следните мерки:

1. Да се назначи управител-координатор с извънредни пълномощия в 11-те области, който да отговаря за воденето на борбата срещу кюрдските въоръжени групи и за осигуряването на сигурността и спокойствието на местното население.

2. Управителят-координатор да отговаря за съгласуването на военните операции на специално създадените за целта военни и жандармерийски части за борба с кюрдските бойни групи и за директното свързване на тези части с Министерството на вътрешните работи.

3. Да се предадат на специализираните части допълнително още 15 нови хеликоптера, а така също да се увеличат заплатите на участвуващите в тях.

4. Да продължава организирането на отряди за охраната на селата.

5. Да се пристъпи към създаването на постоянно действуващи специални части за борба с кюрдските бойни групи.

6. Да се поставят мрежи от стоманена тел по границата и да се изградят предупредителни системи и наблюдателни кули за ранно предупреждение[143].

Министър-председателят Т. Йозал посещава няколко от най-пострадалите села от акциите на кюрдските бойни групи. Той обещава държавна, материална и финансова помощ за възстановяването на разрушените домове и обществените постройки и обезщетяването на близките на загиналите. Говорейки пред селяните, Йозал заявява, че турската държава има сили да се справи с кюрдските бойни групи и предупреждава никой от тях

142 Yanki, 1987, No 832, 14 — 16.

143 Пак там, No 850, с. 7.

да не им помага. Въпреки всичко бойните действия на кюрдските въоръжени групи продължават в югоизточните райони на страната.

Конституционните ограничения и антидемократичните закони не дават възможност на трудещите се да разгърнат широкомащабна борба в защита на своите социално-икономически и политически права. Единствената легално действуваща профсъюзна конфедерация „Тюрк-иш" поради прекалената си зависимост от правителството не може да защитава правата на работниците, с което предизвиква справедливото недоволство на членуващите в нея профсъюзи. На конгреса на конфедерацията през декември 1986 г. в Истанбул всички изказали се делегати призовават за по-скорошното пълно демократизиране на обществено-политическия живот и осъждат антиработническата политика на властите[144].

За антиработническата и антидемократичната политика на правителството красноречиво говорят процесите срещу Конфедерацията на работническите революционни профсъюзи и Турския комитет за мир, които продължават пет години след военния преврат от 12 септември 1980 г. През 1986 г. Вторият военен трибунал в Истанбул от 1477 подсъдими по делото срещу ДИСК осъжда 264 души на различен срок затвор. Най-голяма присъда — 15 години и 8 месеца затвор, получава председателят на профсъюза на миньорите Ч. Айгур, председателят на ДИСК А. Баштюрк, главният секретар С. Ъшъклар и още петима членове на Изпълнителния комитет се осъждат на 10 години затвор и 3 години и 5 месеца интерниране. Със същата присъда на военния трибунал ДИСК се разпуска заедно с членуващите в нея профсъюзи, като имуществата им се конфискуват[145].

Съдебното преследване срещу членовете на Турския комитет за мир води началото си от май 1982 г. От всички 71 подсъдими военният прокурор от Втория военен трибунал в Истанбул иска срещу 37 души следните присъди: 16 души — затвор от 5 до 15 години, 19 души — от 5 до 12 години, двама души — от 5 до 10 години. Между тези, срещу които се иска присъда до 15 години затвор, са председателят на Турския комитет за мир, бившият дипломат М. Дикерман, известният журналист А. Сирмен, художникът О. Тайлан, и др.[146]

144 Балкански годишник. 1986.

145 Пак там.

146 Пак там.

Политическият характер на процесите срещу ДИСК и Турския комитет за мир не подлежи на съмнение, както и това, че военните и правителството на Т. Йозал не се стремят към по-скорошното приключване на „преходния период" и към пълното възстановяване на буржоазнодемократичния парламентарен режим.

В „преходния период" военните и правителството, насочвайки усилията си в борбата срещу кюрдското националноосвободително движение, прогресивните и демократичните сили, пренебрегват донякъде опасността от клерикалната реакция в страната. Клерикалите се възползуват от това и активизират своята дейност, за което определено влияние оказват и събитията в Иран. Един на вид маловажен въпрос като носенето на забрадки и тюрбани от студентките клерикалите използуват, за да атакуват по косвен път светския характер на Република Турция. Срещу забраната да се допускат във висшите учебни заведения студентки със забрадки и тюрбани в някои факултети се организират протестни акции, обявяват се гладни стачки, правят се постъпки пред съдебните органи за отменяването ѝ. Този въпрос получава широк отзвук в страната, което се обяснява с все повече засилващото се влияние на клерикалната реакция. Към нея се присъединяват и различни политически кръгове, стремейки се открито да използуват религията за политически цели.

Активизирането на клерикалната реакция основателно безпокои привържениците на светския характер на Република Турция и особено военните сред тях. За това говори фактът, че СНС под председателството на президента К. Еврен на три пъти се занимава с този въпрос. На неговия генерален секретар се възлага задачата да проучи въпроса и да направи съответен доклад. Този именно доклад се обсъжда през декември 1986 г. в СНС, за който в турския печат се пише като за нов меморандум на военните до президента във връзка с клерикалната опасност за страната. К. Еврен взема някои действени мерки за ограничаване влиянието на клерикалите и за опазването на светския характер на Република Турция. По негово искане Съветът за висше образование забранява на студентките да носят забрадки и тюрбани като противоречащо на кемалисткия принцип за лаицизма и на светския характер на държавата. В този дух е и решението на съдебните органи в отговор на обръщението на студентките към тях. К. Еврен открито заявява, че за страна като Турция, в която 99 % от населението е мюсюлманско,

колкото са опасни комунизмът и кюрдският въпрос, толкова е опасно използуването на религията за политически цели[147].

През пролетта на 1987 г. отново става актуален въпросът за дейността на различните клерикални организации и групировки в страната и чужбина. В турския печат се правят документални разкрития за финансирането на клерикалната дейност от Саудитска Арабия и Иран, за връзките между клерикалните организации и легално действуващите политически партии[148]. Така например ПВП поддържа връзки с активно действуващите клерикални организации „Сюлейманджълар" и „Нурджулар", ПБ — с организацията „Милли Гьорюшчю", Националистическата трудова партия (НТП) — с организацията „Юлкюджю тюрк федерасйону" и др. Разкрива се, че правителството на Т. Йозал улеснява в Турция дейността на редица дружества и финансови организации, които се намират под прякото влияние на мощната клерикална организация от Саудитска Арабия „Рабъта", която официално си поставя за цел „изграждането на управление в мюсюлманските страни въз основа на ислямското законодателство"[149].

Много от клерикалните организации и групи развиват активна дейност сред турските работници в чужбина. Така например действуващата в Западна Европа и финансираната от Иран клерикална групировка на Джемалеттин Каплан открито се обявява срещу К. Ататюрк и светския характер на Република Турция. Той проповядва изграждането на ислямска държава по подобие на тази в Иран, в която коранът да бъде конституция, суверенитетът на народа да принадлежи на аллаха, лаицизмът да се смята за безбожие, а народът да се дели на принадлежащи към партията на аллаха и партията на дявола[150]. Най-близките привърженици на Дж. Каплан като него носят черно расо, зелени шалвари, бяла чалма и се возят на черни мерцедеси. Имайки предвид тези съвременни клерикали, известният турски автор У. Мумджу пише: „Те развиват дейност, насочена в бъдещето, подготвят бойци за бъдещата ислямска република."[151] На първо време проповедници като Дж. Кап-

147 Пак там.

148 Nokta, 1987, No 7, 13 — 17; No 8, 22 — 25; Yanki, 1987, No 835, 16 — 18; Haftaya Bakiş, 1987, No 24, 6 — 7.

149 Haftaya Bakiş, 1987, No 24, p. 7.

150 Пак там.

151 Пак там, с. 6.

лан не поставят въпроса за използването на оръжие. Но неговите привърженици знаят, че когато настъпи денят, те ще действуват едновременно от 50-те хиляди джамии в Турция за образуването на ислямска държава или ще загинат като правоверни бойци за делото на аллаха[152].

Политическият скандал, свързан с дейността на клерикалите, се разраства още повече, когато става ясно, че със съгласието на правителството на Б. Улусу през 1981 г. 41 мюсюлмански мисионери заминават за Западна Европа да проповядват сред турските работници, като заплатите им се изплащат от известната клерикална организация от Саудитска Арабия „Рабъта". Отначало се прави опит да се отрече този факт, но когато в печата се публикува копие на документа с подписите на президента, министър-председателя и другите министри[153], нещата вземат друг обрат. На 3 април на пресконференция в Истанбул президентът К. Еврен признава, че определен брой духовни служители, избрани от Комитета по религиозните въпроси, подавайки оставките си, заминават в чужбина, като получават възнагражденията си от организацията „Рабъта". „Обаче ние не сме подписали никакво споразумение с тази организация, която да ни обвързва с нещо. Разбира се, щеше да бъде по-добре нашето правителство да заплати възнагражденията на тези духовни служители, но поради тогавашните валутни затруднения и икономии от държавни разходи се възприе такова компромисно решение на въпроса." А кампанията в печата К. Еврен обяснява със стремежа на определени среди да „компрометират на всяка цена 12 септември и ръководния кадър от този период"[154].

Клерикалите отиват толкова далеч в дейността си, че успяват да проникнат дори във военните училища. Те си поставят за цел още от военните лицеи да вербуват свои привърженици, като им оказват всякаква подкрепа и съдействие, които после, израствайки по военната йерархия, могат да заемат отговорни военни постове в Генералния щаб и командването на турските въоръжени сили[155]. С такава именно цел религиозната организация „Фетхуллахчълар" подбира из различните райони на Анадола ученолюбиви младежи, които се подготвят в частни кур-

---

152 Пак там, с. 7.

153 Yanki, 1987, No 835, p. 16.

154 Пак там, с. 18.

155 Nokta, 1987, No 7, 13 — 17.

сове за конкурсни изпити за постъпване във военните лицеи, като едновременно с това те преминават и курс на религиозно обучение. Повечето от тези младежи не само с успех издържат конкурсните изпити и постъпват във военните лицеи, но след това се изявяват като едни от най-добрите курсанти. През време на обучението във военния лицей религиозната организация в неделните и отпускните дни организира в частни квартири религиозното обучение на своите подопечни.

След получаването на първите сигнали за проникването на клерикалите във военните училища началникът на Генералния щаб ген. Н. Юруг издава следната заповед: „Да се действува незабавно за превеждането след 24 часа в запас на онези представители на въоръжените сили, за които с категоричност се установи, че са замесени в религиозна дейност."[156] След това се провеждат две операции — едната във военните лицеи в Истанбул, Измир и Бурса, а втората — в училищата за кандидат-офицери в различните градове. В резултат на тези операции се разкрива, че клерикалите са успели „да вкарат" във военните училища общо 813 свои привърженици. При самата проверка незабавно се отстраняват 51 курсанти, а родителите на други 44 сами ги отзовават[157].

Проникването на клерикалите във военните учебни заведения стресва командуването на турските въоръжени сили. Освен с вземането на незабавни дисциплинарни мерки, то реагира и с преработването на учебните програми в тези училища, като увеличава часовете по изучаването на кемалистката идеология и особено на кемалисткия принцип на лаицизма, революционната история на Република Турция. За военните става ясно, че всеки компромис или отслабване на бдителността по отношение на клерикалите по-късно може да ги изправи пред много по-трудно решими проблеми в страна като Турция, в която огромното мнозинство от населението проповядва мюсюлманската религия.

Продължителността на „преходния период" в крайна сметка зависи от изменението на някои членове на конституцията. Президентът К. Еврен, който от името на военните се явява своеобразен неин гарант, по принцип е против такива промени. Обаче той дава да се разбере, че няма да се противопостави на изменението на преходния чл. 4 от конституцията, който

---

156 Пак там, 13 — 14.

157 Пак там.

забранява политическата дейност на бившите лидери и активисти на забранените политически партии. От своя страна управляващата ОП на министър-председателя Т. Йозал се застъпва за изменението на чл. 175, според който за изменението на конституцията да не са необходими 2/3 от гласовете на депутатите във ВНСТ, а само обикновено мнозинство от 51 %. Тъй като само ОП разполага с такова мнозинство в парламента, ако това нейно предложение се приеме, тогава управляващата партия ще може да внася каквито си иска промени в конституцията[158].

От опозиционните партии СНП, ДЛП и ПВП се застъпват за цялостното изменение на конституцията. Според Б. Еджевит тя е антидемократична, защото е „основана на концепцията за тоталитарен режим"[159]. Вземането на окончателно решение по въпроса за изменението на конституцията се отлага за следващата 1987 г. А засега всички заинтересовани страни са единодушни в необходимостта от отменяването на политическите забрани на старите партийни лидери. Затова по-нататък тази забрана не се спазва стриктно. На практика и С. Демирел, и Б. Еджевит, и другите стари лидери развиват легална политическа дейност в полза на партиите, които те създават, но се ръководят от поставени от тях лица.

През 1986 г. настъпват определени изменения във вътрешнополитическия живот на страната. Едни партии се саморазпускат, други се обединяват и образуват нови партии. Между десните партии се води борба за наследството на саморазпуснатата се поради загуба на влияние, протежираната от военните НДП. От тази борба печеливша излиза управляващата ОП към която преминават повечето депутати на партията.

СНП начело с Е. Иньоню и ДЛП начело с Рахшан Еджевит, които са изградени върху наследството на забранената НРП, претендират, че изразяват най-добре интересите на социалдемократическия потенциал в страната. Обаче вътрешнопартийните, а така също и междупартийните борби водят в крайна сметка до отслабването на влиянието на двете партии, което облагодетелствува само десните партии и преди всичко управляващата ОП.

На 28 септември 1986 г. се провеждат частични парламентарни избори, в които за разлика от предишните общи парламен-

---

158 Балкански годишник. 1986.

159 Пак там.

тарни избори участвуват всички легално действуващи 12 партии през това време в Турция. Изборите се превръщат в най-голямото вътрешнополитическо събитие за годината, защото с тях се прави една плаха стъпка към пълното възстановяване на многопартийната буржоазнодемократична система. Получените резултати не могат да променят съотношението на силите в парламента и да доведат до падането на правителството на управляващата ОП на Т. Йозал. Обаче те могат да станат своеобразен барометър, доколкото управляващата ОП може да разчита на успех в следващите, поредни парламентарни избори, които трябва да се проведат през 1988 г. Освен това тези избори могат да покажат до каква степен старите партийни лидери са запазили влиянието си върху избирателите. В предизборната кампания С. Демирел участвува в подкрепа на ПВП, Б. Еджевит — на ДЛП, Н. Ербакан — на ПС, А. Тюркеш — на НТП.

Във ВНСТ са вакантни 11 депутатски места и за тях в 11 изборни района се провеждат частичните парламентарни избори. Предварителните прогнози в резултат на проучването на общественото мнение сочат убедителна победа на управляващата ОП, а за неин главен съперник — СНП. Обаче окончателните резултати се разминават до известна степен с предварителните прогнози. По получените гласове и спечелените депутатски места партиите се подреждат, както следва[160]:

	гласове	депутати
Отечествена партия	32 %	6
Партия на верния път	23,5 %	4
Социалдемократическа народна партия	22,8 %	1
Демократична лява партия	8 %	—
Партия на благоденствието	5,5 %	—
Националистическа трудова партия	2,2 %	—
Свободна демократическа партия	1,4 %	—
Партия Велика родина	1,3 %	—
Гражданска партия	1 %	—
Демократична реформаторска партия	0,6 %	—
Партия Велик Анадол	0,5 %	—
Партия Знаме	0,4 %	—
Независими	0,2 %	—

Данните показват, че победителка е управляващата ОП, но получените от нея резултати са по-ниски от очакваните. Защото тя участвува в изборите с намерението да спечели всичките 11

160 Пак там.

вакантни депутатски места. ОП е направила погрешна сметка, виждайки в лицето на СНП своя главен съперник, а такъв се оказва ПВП. Затова привържениците на ОП приемат резултатите като поражение. ПВП е моралният победител в изборите. Тя се нарежда на второ място по броя на получените гласове и депутатски места. Това е успех за ПВП, като се има предвид, че тя не разполага с възможностите на управляващата ОП в предизборната кампания. Тази дясна партия също като ОП разчита на подкрепата на една и съща социална база и възползувайки се от засилващото се недоволство от правителствената социално-икономическа политика, постига значителен успех в изборите. Окуражена от изборните резултати, ПВП издига лозунги за отменянето на всички политически забрани и провеждането на досрочни общи парламентарни избори. Главната опозиционна СНП участвува в изборите като обединителка на всички социалдемократически сили в страната и разчита на значителен успех. Обаче получените от нея резултати са разочароващи и стават причина за по-нататъшното изостряне на вътрешнопартийните противоречия и отслабването на партията. Една малка част от нейните депутати преминават към ДЛП, в която виждат бъдещия обединителен център на социалдемократическите сили в страната. Останалите партии, участвуващи в изборите, получават малко повече от 7 % от гласовете и нито едно депутатско място. Като цяло частичните парламентарни избори сигнализират на управляващата ОП, че ако тя не коригира следваната социално-икономическа политика, трудно ще може да разчита на успех в следващите общи парламентарни избори.

Една от характерните черти на „преходния период" са постепенното намаляване на надмощието на военните и засилването на влиянието на правителството върху вътрешнополитическото развитие. През лятото на 1987 г. правителството на управляващата ОП на Т. Йозал се възползува от случая с назначаването на нов началник на Генералния щаб на турските въоръжени сили, за да продемонстрира конституционната отговорност на военните пред парламента и правителството. Дотогавашният началник на Генералния щаб ген. Н. Юруг подава оставката си два месеца преди изтичането на неговия мандат. Той се мотивира с това, че иска да даде възможност на своя приемник командващия сухопътните сили армейския генерал Н. Йозторун до 31 август, когато става традиционното разместване в командния състав, да подбере на отговорните постове офицери, с които да

се сработи най-добре. На пръв поглед изглежда, че няма нищо нередно, ако не се вземе предвид, че ген. Н. Йозторун е близък съмишленик на ген. Н. Юруг и че на 30 август, един ден преди официалните разместванията в командния състав, той поради изтичане на мандата му на командващ сухопътните сили и навършени години ще бъде пенсиониран. А ген. Н. Юруг със своята досрочна оставка му дава възможност да стане началник на Генералния щаб и по такъв начин да избегне пенсионирането си. Всичко това се прави, без да бъде консултирано с правителството, без съобразяване с конституцията, даваща на министър-председателя правото да предлага кандидатура за началник на Генералния щаб, която след това се утвърждава от президента. В печата се изнася, че военните имат предварително разработен план до 2000-та година, от който се вижда кой офицер какъв висш пост ще заема във военната йерархия. Коментират се също плановете на ген. Н. Юруг да се кандидатира за президент след изтичането на президентския мандат на К. Еврен през 1989 г. и че затова той улеснява ген. Н. Йозторун да заеме поста началник на Генералния щаб и по такъв начин да осигури подкрепата на въоръжените сили за своето избиране на президентския пост[161].

След като всичко това предварително е подготвено, ген. Н. Юруг информира министър-председателя Т. Йозал за досрочната си оставка. Т. Йозал му предлага да удължи с още една година мандата му на началник на Генералния щаб, обаче той отказва, с което още повече подхранва съмненията относно бъдещите планове на двамата генерали. Уверени в себе си, военните, без да чакат съгласието на министър-председателя за избора на новия началник на Генералния щаб, определят деня на тържественото изпращане на ген. Н. Юруг и за идването на неговия приемник ген. Н. Йозторун, като предварително отпечатват и изпращат поканите за официалните лица, които трябва да присъствуват на церемонията[162].

Обаче министър-председателят Т. Йозал не остава равнодушен наблюдател на действията на военните. Той напомня по време на редовната си среща с президента К. Еврен, че според конституцията той трябва да предложи кандидатурата на висш офицер за началник на Генералния щаб[163]. На 29 юни

---

161 Yanki, 1987, No 849, p. 14; Haftaya Bakis, 1987, No 37, 7 — 8.

162 Вж. бел. 161.

163 Yanki, 1987, No 849, p. 15.

в Истанбул Т. Йозал прави изявление пред представителите на печата, че правителството приема оставката на началника на Генералния щаб ген. Н. Юруг, но се обявява против назначаването на негово място на ген. Н. Йозторун. На този пост правителството предлага на президента да утвърди кандидатурата на втория началник на Генералния щаб ген. Н. Торумтай[164].

При създалата се много деликатна ситуация президентът К. Еврен като бивш военен или трябва да отхвърли правителствената кандидатура и да остане верен на военната традиция и практика, или като президент да се придържа към конституционното изискване и да утвърди правителствената кандидатура. Той избира второто, като се мотивира с това, че министър-председателят е използувал конституционното си право. Още повече, че и тримата генерали: Н. Юруг, Н. Йозторун и Н. Торумтай са близки негови съратници от времето на подготовката и осъществяването на военния преврат от 12 септември 1980 г. На 30 юни армейският генерал Н. Торумтай бива назначен за командващ сухопътните сили с оглед на 31 август да заеме поста началник на Генералния щаб, а генералите Н. Юруг и Н. Йозторун се пенсионират[165].

При този развой на събитията около избора на новия началник на Генералния щаб военните като цяло се стремят да не дадат открит израз на недоволството си и да не покажат открито неуважение и незачитане към конституцията. Те са принудени да се примирят с факта, че конституционните изисквания трябва да се спазват. Само пряко засегнатият ген. Н. Йозторун открито заявява на министъра на отбраната З. Явузтюрк, че „решението на правителството за него има напълно политически характер и че министрите нямат право да вземат решение за един командващ сухопътните сили. . ."[166]

Действията на правителството във връзка с назначаването на новия началник на Генералния щаб се подкрепят като цяло от опозицията. Лидерът на главната опозиционна СНП Е. Иньоню заявява: „По принцип подкрепяме правителството по въпроса за назначаването на новия началник на Генералния щаб. . . Вярваме, че вследствие на това ще бъде направена още една крачка към утвърждаването на демокрацията."[167] От своя

164 Пак там, с. 10.

165 Пак там, с. 15; Haftaya Bakis, 1987, No 37, p. 10.

166 Yanki, 1987, No 849, p. 11.

167 Пак там, с. 13.

страна председателят на ПВП Х. Джиндорук казва, че „. . . за нас е важно спокойствието на турските въоръжени сили, тяхната привързаност към демокрацията. Пожелавам успех на новия началник на Генералния щаб."[168] А председателят на ДЛП Р. Еджевит изтъква: „Персоналното предпочитание не е от значение за нас. Правителството прави избора, като се възползува от своето право. При условие, че се придържа към правилата, този избор е нормален."[169]

Въпросът за назначаването на новия началник на Генералния щаб намира широк отзвук в турския печат, който като цяло одобрява действията и постигнатия успех от министър-председателя Т. Йозал. „Министър-председателят Т. Йозал, пише в. „Гюнайдън", с голяма смелост взе едно много важно решение. . . Това, което Йозал направи, може да се каже, че е един цивилен преврат."[170] В. „Гюнеш" отбелязва: „Йозал правилно постъпи, като даде да се разбере, че гражданските правителства имат последната дума при повишаванията и назначаванията на държавните служители."[171] „Ето удара на Йозал, пише в. „Терджуман", който не е едно обикновено решение."[172] Макар и редки, се отправят и критични бележки и предупреждения към Т. Йозал. Така например главният редактор на седмичника „Хафтая бакъш" М. Къшлалъ отбелязва: „Говори се, че целта на министър-председателя с това изненадващо назначение е да предотврати един възможен натиск от страна на Генералния щаб. Ако това предположение е вярно, ако Йозал с подобни назначения смята да елиминира авторитета и влиянието на турските въоръжени сили, той много се лъже."[173]

Без съмнение министър-председателят Т. Йозал поема известен риск, отивайки на такова предизвикателство към военните. Придържайки се към конституционните изисквания, той иска същото от военните. Заедно с това трябва да се изтъкне, че Т. Йозал едва ли би се осмелил на тази дързост, ако предварително не беше се консултирал с К. Еврен. Президентът, оказвайки подкрепа на министър-председателя, продъл-

---

168 Пак там.

169 Пак там.

170 Günaydin, 30 Haziran 1987.

171 Güneş, 2 Temmuz 1987.

172 Tercüman, 1 Temmuz 1987.

173 Haftaya Bakis, 1987. No 37, p. 30.

жава осъществяването на линията на постепенното оттегляне на военните от всекидневния политически живот през „преходния период", с което съдействува за пълното възстановяване на многопартийната буржоазнодемократична система на управление в Турция.

През пролетта на 1987 г. в 84 общини се провеждат избори за местни органи на властта с участието на 80 хил. гласоподаватели. Управляващата ОП печели изборите в 55 общини, ПВП — в 17, СНП — 6, ДЛП и ПБ — в по 3 общини[174]. Като се има предвид, че в Турция има около 24 млн. избиратели, резултатите не би трябвало да се вземат за много сериозни и още повече да се правят изводи за съотношението на политическите сили. Обаче резултатите от тези избори, проведени в условията на все още неотменените забрани за политическа дейност на старите партийни лидери, се оценяват оптимистично от опозиционните партии, а ПВП дори се вижда като морален победител в тях. Опозиционните партии започват широкомащабна кампания за отменяването на всички политически забрани и за пълното възстановяване на многопартийната буржоазнодемократична система на управление в страната.

По принцип президентът К. Еврен и министър-председателят Т. Йозал са против досрочното възвръщане на политическите права на наказаните от военните стари политически лидери. Обаче под натиска на опозицията и започнатата от нея кампания те са принудени да направят известен компромис. Отначало Т. Йозал изтъква, че няма нищо против възвръщането на политическите права на старите партийни лидери, но затова трябвало съгласието на президента[175], с което явно иска да прехвърли отговорността за разрешаването на този въпрос на него. Реакцията не закъснява, К. Еврен от своя страна заявява на опозиционните лидери Е. Иньоню и Х. Джиндорук, че няма да се противопостави на едно парламентарно решение на въпроса[176].

Управляващата ОП, която разполага с необходимото мнозинство в парламента, може да реши този въпрос с обикновено гласуване, като отмени всички политически забрани. Вместо това обаче министър-председателят Т. Йозал заявява, че нито ще съдействува, нито ще се противопостави на решението на

---

174 Yanki, 1987, No 846, p. 64.

175 Пак там, No 878, с. 14.

176 Пак там, No 832, 10 — 11; 1988, No 878, с. 15.

този въпрос чрез народно допитване. Така се стига до вземането на решение от правителството за провеждането на референдум, което се подкрепя и от президента К. Еврен[177].

Правителството на Т. Йозал иска чрез референдум не само да постави на изпитание авторитета и влиянието на старите партийни лидери, но и да осъществи някои промени в конституцията, които, давайки определени надежди и на опозиционните партии, като цяло да облагодетелстват неговата ОП. То предлага в парламента за одобрение пакет от предложения, които да бъдат предмет на референдума: 1. Изменение на чл. 175 на конституцията, с което да се улеснят бъдещите промени в нея. 2. Изменение на чл. 67, с което да се намали възрастовата граница за участие в изборите от 21 на 20 години. 3. Изменение на чл. 75, с което броят на депутатите в парламента да се увеличи от 400 на 450. 4. Отменяне на временен чл. 4, с което се възвръщат политическите права на старите партийни лидери и активисти на забранените политически партии[178].

Това правителствено предложение предизвиква противоречия сред опозиционните партии. Едни виждат в тях хитра уловка за опозицията, в други надделява желанието за по-скорошното възвръщане политическите права на своите стари лидери и надеждата, че под водачеството им ще се представят по-успешно на следващите парламентарни избори. На 23 май 1987 г. парламентът гласува с 315 гласа за приемането на правителствения пакет, който да бъде предложен за одобрение чрез референдум на 6 септември с. г. За приемането му гласуват: ОП, ПВП, ДЛП и някои независими депутати. СНП, която също е за възвръщането на политическите права на старите партийни лидери и активисти, но не е съгласна с улесняването на промените в конституцията, гласува против[179].

В пропагандната кампания за референдума всички опозиционни партии се обявяват против управляващата ОП и призовават да се гласува с „да". Референдумът се превръща в изпитание за стабилността на позициите и влиянието на управляващата ОП, която призовава да се гласува с „не". В резултат на кампанията, в която всички опозиционни партии са срещу управляващата, от участвувалите в референдума 51 % гласуват с „да" и 49 % с „не"[180]. По такъв начин на старите партийни

177 Пак там, 1987, No 841, с. 64.

178 Пак там, No 843, с. 11; No 841, с. 17.

179 Пак там, No 843, с. 11.

180 Cumhuriyet, 8 Eylül 1987.

лидери като С. Демирел, Б. Еджевит, Н. Ербакан и др. заедно с техните близки сподвижници се възвръщат политическите права и те придобиват правото да развиват легална политическа дейност.

От резултатите от референдума може да се направи изводът, че управляващата ОП, срещу която се противопоставят всички опозиционни партии, въпреки минималната загуба от 1 % вече се е превърнала от главна наследница на забранените десни партии в, общо взето, хомогенна десноцентристка партия със своя социална база и определен потенциал от избиратели. Дори да се предложи, че от гласувалите 49 % с „не" около 10 % не са привърженици на ОП, и тогава тя остава най-голямата и влиятелната партия в страната. Опозиционните партии очакват по-изразителна победа, отколкото с 51 % и затова са малко разочаровани. Става ясно, че авторитетът на старите партийни лидери е дълбоко подронен, преминал е вече техният зенит в политическия небосклон на страната.

Още в деня на референдума, когато се разбира, че се очертава минимална победа на опозицията, министър-председателят Т. Йозал, без да чака окончателните резултати от референдума, обявява решението на правителството да проведе досрочни парламентарни избори във възможно най-близкия срок, предвиден от конституцията, в началото на ноември. Това решение е резултат от трезвия и реалистичен анализ на резултатите от референдума, които дават основание да се направи изводът, че ОП може да спечели при сегашните условия общите парламентарни избори. Т. Йозал много добре си прави сметката, че ако чака още една година до поредните общи парламентарни избори, икономическите условия могат да се влошат и отрицателните социални последици от това ще паднат върху неговата ОП, от което неминуемо ще се възползуват опозиционните партии, някои вече начело със своите стари и опитни партийни лидери.

Освен решението на правителството за провеждането на досрочни общи парламентарни избори Т. Йозал предлага да се измени избирателният закон, с което цели да облагодетелствува големите партии за сметка на по-малките. Същността на неговото предложение се свежда до следното: партията, която спечели най-малко 35 % от гласовете на избирателите, да получи около 2/3 от депутатските места в парламента, а партиите, които имат по-малко от 10 % от гласовете на избирателите, да бъдат лишени от парламентарно представителство.

Опозиционните партии са изненадани от правителственото предложение за досрочни парламентарни избори и за изменение на избирателния закон. До референдума повечето от тях издигат сами лозунга за досрочни парламентарни избори поради това, че парламентът е избран недемократично, под натиска и контрола на военните. След референдума обаче всички те имат нужда от време, за да се преустроят организационно начело със старите си лидери и да се подготвят в течение на една година по-добре за поредните общи парламентарни избори. Именно такава възможност не иска да им даде управляващата ОП на Т. Йозал. При тази ситуация опозиционните партии не смеят открито да се обявят против провеждането на досрочните парламентарни избори, защото веднага ще бъдат обвинени от правителството в неискреност пред своите привърженици и в бягство от присъдата на народа в изборите. Освен това предложението, с 35 % от спечелените гласове да се дойде на власт, се вижда достижимо не само за управляващата ОП, но и на такива партии като СНП и ПВП, ако не сега, то на следващите парламентарни избори. След консултации помежду си опозиционните партийни лидери упълномощават Е. Иньоню (СНП) да преговаря с министър-председателя Т. Йозал за внасянето на някои поправки към правителственото предложение за изборите и изменението на избирателния закон. В резултат на тези преговори Т. Йозал отива на някои второстепенни отстъпки, но не и на отлагането на изборите с няколко месеца по-късно от предложеното, както настоява опозицията. Все пак Т. Йозал се съгласява на минимална отстъпка — изборите вместо първата седмица на ноември да се проведат през последната седмица — на 29 ноември 1987 г., с което в края на краищата се съгласяват и опозиционните партии.

В досрочните парламентарни избори участвуват следните партии: управляващата Отечествена партия и Партията на верния път като представителки на умерената либерална десница; Социалдемократическата народна партия и Демократичната партия — на социалдемократическите сили; Партията на благоденствието и Демократическата партия — на клерикалната реакция, Националистическата трудова партия — на крайнодесните реакционни, профашистки сили.

На 19 ноември 1987 г. се получават следните резултати: управляващата ОП печели 36,4 % от гласовете на избирателите и 292 депутатски места, което прави 64 % от 450-местния парламент. Главната опозиционна СНП излиза на второ място

с 24,76 % от спечелените гласове и 97 депутатски места. ПВП остава на трето място със спечелените от нея 19,27 % от гласовете и 59 депутатски места. Останалите партии, участвували в изборите, не могат да преминат бариерата от 10 % и затова остават извън парламента[181].

Преди всичко резултатите от изборите потвърждават правилността на изводите, направени от управляващата ОП след референдума. А изменението на избирателния закон облагодетелствува най-много ОП, която само с малко повече от 36 % от гласовете на избирателите получава 64 % от депутатските места в парламента. С такова мнозинство в парламента ОП може да избере новия парламент на третия тур от гласуването, а чрез приемането на решение за референдум — да промени и конституцията, както намери за добре. За да постигне същото без референдум, на ОП не ѝ достигат само 8 депутати. Както казва С. Демирел, прехвърлянето на толкова депутати от други партии в ОП за Т. Йозал представлява детска игра[182].

Излизането в тези избори на второ място на СНП не е за подценяване, но този успех щеше да бъде по-внушителен, ако социалдемократическите сили не участвуваха в изборите с две партии, като втората — ДЛП, не успява да преодолее бариерата от 10 % и остава извън парламента. При обединени сили социалдемократите биха получили около 30 % от гласовете на избирателите. Изборните резултати още веднъж потвърждават необходимостта от обединяването на социалдемократическите сили в страната в една партия, ако те искат да се превърнат в алтернатива на управляващата ОП.

ПВП влиза в парламентарните избори с много по-големи амбиции след значителния успех, който постигна на референдума. Обаче със скромния резултат, който получава на парламентарните избори, тя само може да допринесе за оцветяването на парламентарната дейност, но не и да играе някаква съществена роля в политическия живот. Нейното бъдеще е непосредствено свързано с успехите или неуспеха на управляващата ОП.

След успеха си на парламентарните избори управляващата ОП отново съставя самостоятелно правителство начело с ми-

---

181 Cumhuriyet, 1 Aralik 1987.

182 Yanki, 1987, No 871, p. 24.

нистър-председателя Т. Йозал. След 3-годишното военно управление идва краят и на 4-годишния „преходен период", като властта преминава изцяло в ръцете на гражданското правителство. В Турция отново се възстановява напълно многопартийната буржоазнодемократична парламентарна система на управление. Обаче военните и занапред запазват силни позиции в структурата на държавния апарат, а с това и възможността да оказват определящо влияние при решаването на въпросите, свързани с вътрешната и външната сигурност, с опазването на републиканския режим в страната.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Ролята на военните в политическия живот на съвременна Турция има своя предистория още в Османската империя. Ако тогава военните си поставят за цел реформирането на империята, за да предотвратят нейното окончателно разпадане, то в Република Турция те се явяват своеобразен гарант на републиканския режим, на нейната вътрешна и външна сигурност. Тази роля на военните е в пряка връзка и следствие от активното им участие и водеща роля, която те играят в националноосвободителната борба на турския народ, в резултат на която върху развалините на Османската империя се изгражда Република Турция. От военните среди се излъчват както ръководителят на националноосвободителната борба, създателят и първият президент на републиката К. Ататюрк, така също и ръководителите на новата турска държава. С активното участие и подкрепата на военните се осъществяват кемалистките буржоазнодемократични реформи и се отстояват от посегателствата срещу тях на феодално-консервативната клерикална реакция в страната. В довоенния период поради слабостта, недостатъчната организираност и политическата неопитност на буржоазията и едрите земевладелци военните доминират в управлението и политическия живот. Заедно с това трябва да се изтъкне, че в името на опазването на републиканския режим и кемалистките реформи те нееднократно жестоко потушават въстанията на кюрдите в югоизточните области на страната, които, макар и в религиозна форма и с лозунги за възстановяване на халифата, са изяви на кюрдското национално съзнание и прояви на кюрдското националноосвободително движение.

В следвоенния период характерът на политическата роля на военните в Турция съществено се променя. В резултат на развитието на капитализма укрепналата икономически и политически вече по-опитна буржоазия и едрите земевладелци започват да оспорват ръководната им роля в управлението. През 1950 г. в условията на многопартийната парламентарна система поредните парламентарни избори се печелят от новообразуваната ДП, която защитава предимно интересите на крупната

буржоазия и едрите земевладелци. По такъв начин бива изместена от управлението на страната намиращата се непрекъснато на власт в продължение на 27 години НРП, защитаваща предимно интересите на оная част от турската буржоазия, която е свързана с държавния сектор в икономиката и военно-цивилната бюрокрация. За пръв път от съществуването на републиката всички най-отговорни държавни постове се заемат от цивилни политически дейци и военните постепенно се изтласкват на втори план в управлението на страната. Една неголяма част от военно-цивилната бюрокрация бързо се приспособява към новите условия, но по-голямата част от тях и особено радикално настроените офицери с по-нисши чинове остават непримирими. Те още от самото начало оценяват управлението на ДП през 50-те години като отстъпление от кемалистките буржоазни реформи и принципите на кемалистката идеология. Недоволството сред тези офицери намира своя израз в подготовката и осъществяването на преврата от 27 май 1960 г. в Турция.

В резултат на този преврат военните до известна степен възстановяват водещите си позиции в управлението. Но само временно, защото в резултат на развитието на капитализма все по-силно се очертава поляризацията в класовополитическите сили на турското общество, утвърждава се властта на едрата буржоазия и едрите земевладелци. Това прави невъзможно военните като социална група, лишена от материална основа, да останат по-продължително време на власт. След около година и половина военните предават властта на буржоазните политически партии.

Обаче тази първа следвоенна намеса на военните в политическия живот като цяло има прогресивно значение в съвременната история на Турция. Приетата под влиянието на военните нова конституция през 1961 г. е най-демократичната в турската история. С нея се преминава към планирането на социално-икономическото и културното развитие, разширяват се до голяма степен буржоазнодемократичните права и свободи, за пръв път става възможно легализирането на социалистическото движение, което допринася много за засилването на идеологическите аспекти на политическата борба в страната.

Ускореното социално-икономическо развитие на Турция през 60-те години води до засилването на класовата борба, до изостряне то на противоречията между буржоазията и пролетариата, както и между отделните социални групи на едрата

буржоазия, между които все повече се утвърждава промишлената. Легализирането на социалистическото движение води до постепенното олевяване на турското общество, до образуването на партии на класова основа. Социалистическите идеи и различните социалистически течения имат най-силно влияние сред младежкото и студентското движение. Активизирането на политическата борба в началото на 60-те години все повече се изостря и прераства в началото на 70-те години в остра политическа криза, с която управляващата дясна ПС на едрата буржоазия и едрите земевладелци се оказва безсилна да се справи.

При една такава кризисна вътрешнополитическа обстановка военните отново излизат на преден план. Радикално мислещите офицери с по-ниски чинове обмислят извършването на военен преврат и установяване на военно управление за по-продължителен период, през който да осъществят социално-икономически и други реформи в духа на кемалистката идеология и нейните принципи, да подготвят условията за нормалното функциониране на многопартийната система в интерес на всички социални групи на управляващата буржоазия, в т. ч. и на военно-цивилната бюрокрация. От своя страна висшите офицери, информирани за намеренията на радикално мислещите офицери, се стремят да изпреварят подготвения от тях преврат. Генералитетът, чиито интереси се преплитат и взаимно се допълват с тези на едрия капитал, е за такава военна намеса, в резултат на която да се ограничат буржоазнодемократичните права и свободи на гражданите, да се репресират прогресивните и демократичните сили, като се търси разрешение на политическата криза в интерес предимно на едрата буржоазия и висшата военно-цивилна бюрокрация.

Генералитетът изпреварва радикално мислещите офицери и със своя меморандум от 12 март 1971 г. сваля от власт правителството на управляващата ПС като неспособно да се справи с политическата криза. В резултат на това в Турция се установява военно-цивилен режим на управление. Военните с помощта на подконтролните им надпартийни правителства в продължение на близо три години ревизират най-демократичните членове на конституцията от 1961 г., осъществяват редица репресивни акции и нанасят тежки удари на прогресивните и демократичните сили, на левицата като цяло в страната. В тези си действия военните имат пълната подкрепа на политическите партии на едрия капитал в парламента. Но когато те се опитват

да проведат някои социално-икономически реформи, с които да оправдаят пред обществеността своята намеса в политическия живот, същите тези партии блокират всяка тяхна инициатива. Може да се твърди, че едрият капитал предоставя на военните толкова свобода на действие, колкото да направят това, което неговите партии в парламента не успяват да постигнат с буржоазнодемократични средства. И след като военно-цивилният режим от 12 март 1971 г. изчерпва възможностите си, през есента на 1973 г. многопартийната парламентарна система напълно се възстановява. Властта се предава на политическите партии.

В края на 70-те и началото на 80-те години политическата криза в Турция от преди десет години отново се повтаря. Но вече в много по-тежка форма, защото се преплита с икономическата криза и се усложнява с непознатия дотогава по своите мащаби политически тероризъм. Изострят се противоречията между отделните социални групи на управляващата буржоазия по въпроса за насоките на бъдещото капиталистическо развитие на страната. Борбата се води главно между представителите на едрия частен монополистичен капитал и представителите на оная част от буржоазията, която е свързана с държавния сектор в икономиката. Своето място в тази борба има и клерикалната анадолска буржоазия, а така също една малка, фашизирана, но много влиятелна част от буржоазията. Тези противоречия намират отражението си в борбата на политическите партии и в крайна сметка водят до отслабването на властта на управляващата буржоазия. Коалиционните правителства се оказват безсилни да се справят с разрастващото се работническо и профсъюзно движение, с политическия тероризъм, който всява страх и ужас сред обществеността и демонстрира тяхната безпомощност да се справят с все повече задълбочаващата се политическа криза. Кризата отново поставя под заплаха властта на управляващата буржоазия.

Ето при такава обстановка военните, спазвайки пълното чинопочитание от горе до долу, извършват преврат на 12 септември 1980 г. и вземат властта в свои ръце. Цялата законодателна и изпълнителна власт се съсредоточава в един Съвет за национална сигурност, който се оглавява от ръководителя на превратa и началник на Генералния щаб армейски генерал К. Еврен и се състои от четиримата командващи на сухопътните, военновъздушните, военноморските и жандармерийските сили. Този път военните действуват с амбицията да на-

правят така, че повече да няма нужда от военни преврати. В условията на обявеното военно положение те с цената на пожертвуването на буржоазнодемократичния режим нанасят тежки удари на прогресивните и демократичните сили, на кюрдското националноосвободително движение, ликвидират в основни линии политическия тероризъм и възстановяват спокойствието в страната. Под непосредствения контрол на военните се подготвя и приема през 1982 г. нова конституция и ген. К. Еврен се избира за президент със 7-годишен мандат. Тази конституция в значителна степен ограничава буржоазнодемократичните права и свободи; не признава съществуването на национални малцинства и техните права; засилва правата на изпълнителната власт и особено на президента; запазва на военните сили позиции в държавната структура и възможността да оказват определящо влияние при решаването на въпросите, свързани с външната и вътрешната сигурност и опазването на републиканския режим в Турция.

След 3-годишно самостоятелно военно управление се преминава към 4-годишен „преходен период", към пълното възстановяване на многопартийната парламентарна система на управление, след което властта напълно се предава през есента на 1987 г. на политическите партии. Характерна особеност на целия 7-годишен период на военно и полувоенно управление е засилването на влиянието на едрия частен монополистичен капитал върху икономиката и политиката на Турция, което определя класовия облик на установения антидемократичен режим на управление след военния преврат от 12 септември 1980 г.

След трите следвоенни преврата в Турция определено може да се направи изводът, че те не само не съдействуват за разрешаването на проблемите, но още повече ги изострят. Това е така, защото социално-икономическото и идейно-политическо развитие на Турция е свързано с обективните закономерности на турското общество, а не със субективните желания на военните. С по-нататъшното развитие на капитализма и укрепването на позициите на буржоазията политическата роля на военните все повече ще намалява. Но докато управляващата класа не се почувствува достатъчно силна с политически средства да запази властта си, дотогава ще стои открит въпросът за намесата на военните в политическия живот на Турция.

ПРИЛОЖЕНИЯ

I

АМАСИЙСКИ СЕКРЕТЕН ЦИРКУЛЯР ОТ 22 ЮНИ 1919 Г.

1. Целостта на отечеството и независимостта на нацията са в опасност. Нашето централно правителство не е в състояние да изпълнява своите функции, тъй като се намира под влиянието и контрола на съюзните държави. Това е унизително за народа ни. Независимостта на нацията може да се извоюва само с нейната решителност. Наложително е избирането на народен комитет за изясняване на действителното положение на нацията, за издигане на нейния справедлив глас пред световната общественост, който да не бъде под ничие влияние и контрол. Вземайки под внимание получаваните съобщения от всички краища на страната, в които се дава израз на волята и желанието на нацията за свикване на национален конгрес в Сивас, чието местоположение е едно от най-безопасните кътчета на Анадола. За целта от всички вилаети и отделни райони на Османската империя независимо от съществуващите частични разногласия по места трябва да бъдат избрани до трима души, ползуващи се с доверие и упълномощени от народа. Налага се да тръгнат незабавно на път, за да пристигнат навреме. За всеки случай пътуването да се пази като национална тайна, да не се вдига шум и при необходимост да се осъществи прикрито.

2. Избраните за конгреса в Ерзерум делегати на Дружеството за защита на националните права и на Дружеството за отхвърляне на анексията на източните вилаети на 10 юли да се отправят за Сивас. На тази дата представителите и на другите вилаети също ще потеглят за Сивас с оглед да успеят да вземат участие в работата на конгреса.

3. Моля, съгласно настоящия циркуляр писмено да се докладва за представителите на Дружествата за защита на националните права, представителите на общините, както и за избраните достойни патриоти от другите вилаети, като се посочат имената и датата на тръгването им.

4. Моля, настоящата телеграма веднага да се доведе до знание.

Мустафа Кемал

Türkiye Dis Politikasinda 50 Yil. T. 1. T. C. Disişleri Bakanliği Araştirma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü. Ankara, 1974, 30 — 31.

II

РЕЗОЛЮЦИЯ НА СИВАСКИЯ КОНГРЕС ОТ 11 СЕПТЕМВРИ 1919 Г.

1. Включените в Мудроското примирие, подписано от османското правителство и съюзническите държави на 30 октомври 1918 г., райони османска земя с преобладаващо мюсюлманско население не могат да бъдат отделени, тъй като представляват едно неразделно цяло. Всички мюсюлмани, живеещи в тези райони, изпитват чувство на взаимно уважение и са готови на саможертва. Те са истински братя и се отнасят с уважение както към политическите и социалните права на хората, така и към местните порядки.

2. За да се осигури целостта и националната независимост на османското общество, за да се запазят институциите на халифата и монархията, необходимо е, поставяйки волята на народа над всичко, да бъдат организирани националните сили.

3. Приема се като законно право оказването на съпротива и воденето на борба, както става в момента, по фронтовете на Айдън, Маниса, Балъкесир, при опит за окупиране на каквато и да е част от османските земи или при предприемане на някаква интервенция или пък организиране на движения, целящи създаването на независими гръцки или арменски държави в пределите на отечеството ни.

4. В никакъв случай няма да се приеме предоставянето на нови привилегии на немюсюлманското население, които биха накърнили политическия ни суверенитет и социалния ни порядък, тъй като ние открай време живеем заедно с тях и всичките им граждански права ще бъдат запазени.

5. Приемат се всякакви мерки и решения за защитата на нацията и родината, за запазването на нейната цялост, в т. ч. и институциите на халифата и монархията, в случай, че се окаже външен натиск върху османското правителство, за да изостави или отстъпи част от нашата родина.

6. Ние очакваме съюзническите държави да стигнат до правилно и справедливо решение, до категоричен отказ от идеята за разпокъсване на националната цялост на нашата страна, чиито граници са очертани с подписаното на 30 октомври 1918 г. Мудроско примирие. В тези граници мюсюлманското население представлява мнозинство и има приоритет в културно отношение, признава нашите исторически, географски, социални и религиозни права върху османските земи и е за прекратяване на всякакви действия, които противоречат на гореизложеното.

7. Нацията ни високо цени хуманните и съвременни стремежи, оценява състоянието на науката, икономиката и нашите нужди. Затова с удоволствие бихме приели от всяка държава научна, промишлена и икономическа помощ при условие, че тя не посяга на вътрешната и външната независимост на нашата държава, на целостта на страната ни в посочените граници в т. 6, уважава народа ни и не цели окупирането на страната ни. Нашето национално въжделение е незабавното постигане на един справедлив и хуманен мир в името на човешкото спасение и спокойствие.

8. Във века, когато народите сами определят своите съдбини, наложително е правителството ни да се съобразява с народната воля. Досегашните събития и резултатите от тях показаха, че народът не се подчинява на онези лични и своеволни правителствени решения, които не се опират на народната воля. Подобни решения не се ползуват и не могат да се ползуват с доверие пред външния свят. Затова наложително е, без да се чака, народът сам да прибегне към търсене на изход от съществуващата несигурност и опасност, да се свика незабавно Национално събрание. По такъв начин всички решения, които ще се отнасят до съдбините на нацията и страната, ще бъдат под контрола на Националното събрание.

9. Т. нар. Дружество за защита на правата на Анадола и на Тракия е образувано от обединяването на отечествените и националните дружества, които са плод на народната съвест, от сполетялото ни насилие и страдание. Дружеството е далеч от всякакви партийни течения и лична корист. Всички наши граждани мюсюлмани са негови естествени членове.

10. Състоялият се на 4 септември 1919 г. в Сивас всеобщ конгрес на Дружеството за защита на правата на Анадола и на Тракия в името на осъществяването на свещената цел за обединяването и подсилването на всички национални дружества от селата до вилаетските центрове и за осигуряването на тяхното ръководство избра Представителен комитет.

Türkiye Diş Politikasinda 50 Yil, t. 1. . ., 37 — 38.

III

ПИСМО НА М.КЕМАЛ ДО В. И. ЛЕНИН ОТ 26 АПРИЛ 1920 Г.

26. IV. 1920 г.

Първото предложение на Великото национално събрание на Турция до правителството в Москва.

1. Приемаме да обединим усилията си с руските болшевики, които водят борба срещу империалистическите държави за освобождаването на угнетените народи, намиращи се под тяхното господство и робство.

2. Ако болшевишките сили предприемат военни операции в Грузия или водят политика, която да повлияе за включването на Грузия в болшевишкия съюз, или пък започнат действия, имащи за цел изгонването на намиращите се там английски окупатори, а също така и в случай, че Азербайджан се включи в групата на болшевишките държави, правителството на Турция от своя страна се задължава да започне военни операции срещу арменското империалистическо правителство.

3. За изгонването на империалистическите сили, които окупират националната ни територия, и за бъдещата ни съвместна борба срещу империализма ние се обръщаме с молба към Руската съветска република да ни предостави на първо време като първа вноска боеприпаси и военноинженерни материали и медикаменти, а така също провизии само за нашите военни части, които ще действуват на Изток, възлизащи на обща стойност пет милиона лири злато.

Моля, да приемете височайшите ни почитания и искрени чувства.

Анкара, 26 април 1920 г.
Председател на Великото национално събрание
Мустафа Кемал

Türkiye Dis Politikasinda 50 Yil, t. 1. . ., p. 63.

IV

ПЪРВО ОФИЦИАЛНО СЪОБЩЕНИЕ НА ВОЕННИТЕ ОТ 27 МАЙ 1960 Г.

Турските въоръжени сили взеха управлението на страната в свои ръце, за да не допуснат братска свада в резултат на последните печални събития и кризата, в която се намира днес

нашата демокрация. Въоръжените ни сили предприеха това действие, за да спасят партиите от непримиримото състояние, в което са изпаднали, и под контрола и с посредничеството на едно надпартийно правителство да проведат в най-скоро време справедливи и свободни избори и да предадат властта на тези, които ги спечелят, независимо от това, на коя страна принадлежат. Започналата инициатива не е насочена против никоя личност или съсловие. Управлението ни няма да предприеме и в никакъв случай няма да позволи предприемането на каквото и да е агресивно действие против личността на когото и да било. Към всеки гражданин независимо от партията, към която принадлежи, то ще се отнася според законите и правните принципи. За слагане край на нашите мъки и за националното ни спасение е наложително всички граждани с едно надпартийно разбиране да се отнасят помежду си с взаимно уважение, като не забравят, че имат общ произход и са от една нация, и да не се ръководят от чувство за мъст.

Молим всички членове на правителството да потърсят закрилата на въоръжените сили. Тяхната лична сигурност е под законна гаранция. Обръщаме се към нашите съюзници, нашите съседи и към целия свят — целта ни е пълното спазване на Устава на Обединените нации и на принципите на човешките права.

Нашето знаме е принципът на великия Ататюрк: „Мир в страната, мир в света." Верни сме към всичките ни съюзи и задължения. Вярваме в НАТО и сме обвързани с него. Вярваме в СЕНТО и сме обвързани с него. Повтаряме, че нашата грижа е: „Мир в страната, мир в света."

Всички началници на гарнизони в страната да поемат гражданското и военното управление по места и да осигурят сигурността на гражданите във всяко едно отношение.

Турски въоръжени сили

E r d e m i r, S. Milli Birlige Dogru. T. 1, Ankara, 1971, p. 293.

V

МЕМОРАНДУМ НА ВОЕННИТЕ ОТ 12 МАРТ 1971 Г.

1. Парламентът и правителството в течение на продължително време със своето поведение, възгледи и действия въвлякоха страната ни в анархия, в братска свада, социална и иконо-

мическа суматоха, погребаха надеждите на обществеността за осъществяването на завещаната от Ататюрк цел — догонване равнището на съвременната цивилизация, и като не осъществиха предвидените от конституцията реформи, поставиха бъдещето на Република Турция в голяма опасност.

2. Въоръжените сили, които представляват част от турския народ, смятат, че с едно надпартийно разбиране и в рамките на парламента може да се преодолее безпорядъкът, създаден от това опасно положение, и да се сложи край на обстановката на анархия, като се образува силно и вдъхващо доверие правителство, съобразно с демократичните изисквания, което с разбирането на Ататюрк да пристъпи към провеждането на предвидените от конституцията реформи и да осъществи революционните закони.

3. Ако това не бъде осъществено с ускорени темпове, турските въоръжени сили, изпълнявайки задължението, предоставено им от закона за опазването и защитата на Република Турция, са решени да вземат управлението направо в свои ръце.

До Вашето знание. . .

12 март 1971 г.

Мемдух Тагмач — армейски генерал, началник на Генералния щаб и член на Съвета за национална сигурност

Фарук Гюрлер — армейски генерал, командващ сухопътните сили и член на Съвета за национална сигурност

Джелал Ейджиоглу — адмирал на флота, командващ военноморските сили и член на Съвета за национална сигурност

Мухсин Батур — армейски генерал, командващ военновъздушните сили и член на Съвета за сигурност

Cumhuriyet, 13 Mart 1971.

VI

ПИСМО НА НАЧАЛНИКА НА ГЕНЕРАЛНИЯ ЩАБ ГЕН. К. ЕВРЕН ДО ПРЕЗИДЕНТА Ф. КОРУТЮРК ОТ 27 ДЕКЕМВРИ 1979 Г.

Уважаеми господин президент,

За ликвидирането на положението, в което се намира страната ни, за просъществуването на държавата, за осигуряването на националното ни единство и за гарантирането на живота и имуществото на народа е неизбежно необходимо конституционните институции и особено политическите партии с ататюркско национално виждане в рамките на парламентарно-демократичния режим заедно да потърсят средства и мерки срещу анархията, терора и сепаратизма.

На Вас Ви е известно, че решенията, взети по тези въпроси на различни съвещания на Съвета за национална сигурност, поради неконструктивното отношение и поведение на опозиционните политически партии не доведоха до положителни резултати.

В последните ми обиколки заедно с командващите отделните видове войски, на срещите ми с командващите армии и командири на корпуси, с генерали и адмирали бе изразено общо мнение за необходимостта още веднъж да се доведе до знанието на всички конституционни институции и политически партии, че трябва да съгласуват помежду си необходимите мерки за по-скорошното постигане на национално единство и сплотеност, от което най-много се нуждаем в този период.

В светлината на това решение като председател на Съвета за национална сигурност довеждам до знанието на Ваше превъзходителство становището на турските въоръжени сили.

Предоставям на Вашата висока преценка извършването на необходимото.

С уважение
Кенан Еврен,
армейски генерал,
началник на Генералния щаб

B i r a n d, M. 12 Eylül Saat: 04.00. İstanbul, 1984, p. 142.

VII

ПРЕДУПРЕДИТЕЛНОТО ПИСМО НА ВОЕННИТЕ ДО ПОЛИТИЧЕСКИТЕ ПАРТИИ ОТ 27 ДЕКЕМВРИ 1979 Г.

В тази изключително важна за страната ни от политическа, икономическа и социална гледна точка обстановка турските въоръжени сили са принудени да призоват отговорните и влиятелните в управлението конституционни институции и особено политическите партии да изпълнят своя дълг за осигуряване на национално единство и сплотеност в борбата срещу анархията, терора и сепаратизма, които с всеки изминат ден се засилват.

На годишнината от събитията в Кахраманмараш с удивление бе наблюдавано как организирани крайни елементи насила въвличат нашите деца от ученическа възраст в анархистични действия.

Народът ни вече не може да търпи анархията, подривната дейност, сепаратизма и ония, които, злоупотребявайки с широките свободи, предоставени им от конституцията, пеят комунистическия интернационал вместо националния химн, приканват към възвръщане на шериата и искат да заменят демократичния режим с всякакъв вид фашизъм.

Управляващите политически партии, назначавайки в държавните учреждения лица, действуващи съобразно с техните политически интереси, внасят разцепление сред държавните служители и гражданите. Това разцепление, породено от политическите партии, става причина постепенно да се оформят вътрешни центрове, които подкрепят и покровителствуват анархията и сепаратизма, а редица полицейски, учителски и други организации се обособяват като враждуващи лагери.

Турските въоръжени сили решиха да предупредят политическите партии, които поради безплодните си политически спорове не могат да се споразумеят помежду си, за да разрешат политическите, икономическите и социалните проблеми, правят отстъпки на подривни и сепаратистки групи поради това, че не могат да пресекат анархията и сепаратизма, достигнали до размери, застрашаващи териториалната цялост на страната.

Развитието на събитията в нашия район всеки момент може да прерасне във въоръжен конфликт в Средния изток. В цялата страна анархистите и сепаратистите провеждат учения и се готвят за всеобщо въстание.

В днешната обстановка е от жизнено важно значение Великото национално събрание в най-кратък срок да вземе необходимите краткосрочни и дългосрочни мерки за бързото осигуряване на единството и сплотеността в страната и за гарантиране на живота и имуществото на гражданите.

Със загриженост наблюдаваме, че Великото национално събрание и Сенатът за месец и половина едва избраха своите комисии и все още не могат съвместно да уточнят дневния ред за разглеждане проблемите на страната, които чакат своето спешно разрешение.

Общоизвестна реалност е, че силата и вдъхновението на ататюркския национализъм е основен фактор за осигуряването на вътрешния мир и спокойствието, сплотеността и единството на нашите граждани в радостни и трудни дни около принципите на националното съзнание. Колкото се може по-скорошното излизане на страната от това положение е дълг колкото на правителството, толкова и на другите политически партии.

Турските въоръжени сили, съзнавайки своя дълг и отговорност, предоставени им от Закона за вътрешната служба, настоятелно изискват от политическите партии, поставяйки на преден план националните интереси, да се съберат за решаването на сегашните жизненоважни проблеми на страната и в духа на конституцията и с ататюркски подход да вземат съвместно необходимите мерки против анархията, терора, сепаратизма и всякакви движения, насочени срещу съществуването на държавата, като другите конституционни институции им окажат необходимата помощ в това отношение.

Кенан Еврен,
армейски генерал,
началник на Генералния щаб

Нуреттин Ерсин,
армейски генерал,
командващ сухопътните сили

Бюлент Улусу,
адмирал на флота,
командващ военноморските сили

Тахсин Шахинкая,
армейски генерал,
командващ военновъздушните сили

Седат Джеласун,
армейски генерал,
командващ жандармерийските сили

Birand, M. Цит. съч., 140 — 142.

VIII

ОБРЪЩЕНИЕ НА ВОЕННИТЕ КЪМ ТУРСКИЯ НАРОД ОТ 12 СЕПТЕМВРИ 1980 Г.

През последните години поради подстрекателствата на вътрешните и външните врагове завещаната ни от великия Ататюрк турска републиканска държава, която представлява единно цяло със страната и нацията, е прицел на нападки и действия, насочени срещу нейното съществуване, срещу режима и независимостта и. Държавата и нейните основни органи са доведени до положение да не могат да функционират. Конституционните институции са потънали в противоречия и бездействуват. Политическите партии поради безплодните си караници и непримиримото си поведение не можаха да осигурят единството и сплотеността на народа и да вземат необходимите мерки за спасяването на държавата. Поради това неимоверно много засилиха своята дейност подривните разрушителни сили, като поставиха в опасност сигурността на живота и имуществото на гражданите. Те противопоставиха своите реакционни и налудничави идеологически схващания на идеологията на Ататюрк. Чрез своите системни и подли действия оказват натиск и влияние върху учебните заведения от началните училища до университетите, върху администрацията, съдебните органи, органите на вътрешната сигурност, работническите организации, политическите партии, даже и върху гражданите от труднодостъпните райони. По такъв начин страната ни бе изправена пред прага на разцеплението и гражданската война. С една дума, държавата бе обезсилена и напълно изтощена.

Скъпи турски народе, ето в такава обстановка турските въоръжени сили, упълномощени от Закона за вътрешната служба да опазят и защитят Република Турция и в името на великия турски народ, решиха в рамките на пълното чинопочитание да изпълнят дълга си и да вземат властта в свои ръце. Целта на предприетата от тях операция е да се запази единството на страната, да се осигурят националното единство и сплотеността, да се предотврати една евентуална гражданска война и братска свада, да се възстанови авторитетът на държавата, да се осигури нейното съществуване и да се премахнат причините, които възпрепятствуват функционирането на демократичния режим.

Парламентът и правителството са разпуснати. В цялата страна е обявено военно положение. Забранено е напускането на

страната. От гледна точка на ефикасното гарантиране на живота и имуществото на гражданите до второ нареждане е забранено излизането на улицата след 5,00 ч.

Подробни разяснения за тази операция, предназначена за опазването и защитата на народа, ще бъдат дадени от мен днес от 13,00 ч. в информационния бюлетин на Турското радио и телевизия.

Очаквам от гражданите спокойно да следят по радиото и телевизията комюникета, които ще бъдат предавани, стриктно да ги спазват и да се доверяват на родните си въоръжени сили.

Кенан Еврен,
армейски генерал,
началник на Генералния щаб
и председател на Съвета за национална сигурност

Birand, M. Цит. съч., 288 — 289.

IX

НАЧАЛНИЦИ НА ГЕНЕРАЛНИЯ ЩАБ НА ВЪОРЪЖЕНИТЕ СИЛИ В РЕПУБЛИКА ТУРЦИЯ

Марал Февзи Чакмак —	29 октомври 1923 — 12 януари 1944 г.
Армейски генерал Казъм Орбай —	12 януари 1944 — 30 юли 1946 г.
Армейски генерал Салих Омуртак —	1 август 1946 — 8 юни 1949 г.
Армейски генерал А. Хафъз Гюмран —	10 юни 1949 — 6 юни 1950 г.
Армейски генерал Нури Ямут —	6 юни 1950 — 14 юни 1954 г.
Армейски генерал Нуреттин Барансел —	28 май 1954 — 25 август 1955 г.
Армейски генерал И. Хаккъ Тунабойлу —	25 август 1955 — 10 октомври 1957 г.
Армейски генерал Февзи Менгюч —	11 октомври 1957 — 22 август 1958 г.
Армейски генерал Рюштю Ерделхун —	23 август 1958 — 27 май 1960 г.

Армейски генерал Рагъп Гюмюшпала —	3 юни 1960 — 4 август 1960 г.
Армейски генерал Джевдет Сунай —	4 август 1960 — 16 март 1966 г.
Армейски генерал Джемал Турал —	16 март 1966 — 16 март 1969 г.
Армейски генерал Мемдух Тагмач —	16 март 1969 — 28 август 1972 г.
Армейски генерал Фарук Гюрлер —	28 август 1972 — 6 март 1973 г.
Армейски генерал Семих Санджар —	7 март 1973 — 6 март 1978 г.
Армейски генерал Кенан Еврен —	7 март 1978 — 1 юли 1983 г.
Армейски генерал Нуреттин Ерсин —	1 юли 1983 — 3 декември 1983 г.
Армейски генерал Неджет Уруг —	3 декември 1983 — 2 юли 1987 г.
Армейски генерал Неджип Торумтай —	24 юли 1987 г.

Yanki, 6 Aralъk 1987, p. 7.

X

ВИСШЕТО КОМАНДВАНЕ НА ТУРСКИТЕ ВЪОРЪЖЕНИ СИЛИ ПРЕЗ 1987 Г.

Началник на Генералния щаб-	армейски генерал Неджип Торумтай
Командващ сухопътните сили-	армейски генерал Кемал Ямак
Командващ военновъздушните сили-	армейски генерал Джемил Чуха
Командващ военноморските сили-	адмирал на флота Емин Гьоксан
Командващ жандармерийските сили-	армейски генерал Аднан Догу
Зам. началник на Генералния щаб-	армейски генерал Кая Язган

Командващ войските на НАТО в Югоизточна Европа (Измир) —	армейски генерал Мехмет Йондер
Командващ Първа армия (Истанбул) —	армейски генерал Д. Гюреш
Командващ Втора армия (Малатя) —	армейски генерал Б. Бигалъ
Командващ Трета армия (Ерзинджан) —	армейски генерал С. Йирмибешоглу
Командващ Егейската армия (Измир) —	армейски генерал М. Фюсуноглу
Командващ морската флота (Гьолджюк) —	адмирал на флота О. Карабулут
Пом. командващ военновъздушните сили —	армейски генерал С. Неджиоглу
Генерален секретар на Съвета за национална сигурност —	адмирал на флота И. Тъназ
Началник на военните академии (Истанбул) —	армейски генерал С. Делич

Yanki, 6 Aralъk 1987, p. 8.

БИБЛИОГРАФИЯ

ИЗТОЧНИЦИ

Архив К. Маркса и Ф. Энгельса. Т. 6. М., 1939.
Л е н и н, В. И. Горючий материал в мировой политике. — В: Полное собрание сочинений. Издание пятое. М., 1961.
Документы внешней политики СССР. Т. 2. М., 1958.
Документы внешней политики СССР. Т. 3. М., 1959.
Документы внешней политики СССР. Т. 4. М., 1960.
Документы внешней политики СССР. Т. 5. М., 1961.
Archiv' Federalniho ministerstva zahranicnih veci Praha. PZ Carihrad. 1923 — 1927.
Archiv Federalniho ministerstva zahranicnih veci Praha. PZ Ankara. 1934 — 1939.
Keesing's Contemporary Archives. 1963 — 1964.
Türkiye İstatistik Yilligi. 1964 — 1965.
Türkiye Yilligi 1973.
Türkiye İstatistik Cep Yilligi 1976.
İktisadi Rapor 1961. Ankara.
İktisadi Rapor 1973. Ankara.
T. C. Resmi Gazete
Türkiye İktisat Gazetesi
Forum
Haftaya Bakiş
Nokta
Tarih ve Toplum
Yanki
Yön
Cumhuriyet
Hürriyet
Milliyet
Politika
Ulus
Известия
Правда
Работническо дело
Отечествен фронт

ЛИТЕРАТУРА

А л и б е к о в, И. В. Государственный капитализм в Турции. М., 1960.
А л и е в, Г. З. Турция в период правления младотурок. М., 1972.
А р а л о в, С. И. Воспоминания советского дипломата. М., 1960.
Б а з и я н ц, А. П. Причины государственного переворота 1960 г. — Проблемы современной Турции, М., 1963.

Балабанов, Д. Ляворадикалното младежко движение в Турция през втората половина на 60-те и началото на 70-те години — В: Балканите след Втората световна война. Т. 1. С., 1978.
Влахов, Т. България и младотурската революция. — Годишник на Софийския университет, Ист. факт., 3, 1965.
Вдовиченко, Д. И. Национальная буржуазия Турции. М., 1962.
Вдовиченко, Д. И. Борьба политических партий в Турции. 1944 — 1965. М., 1967.
Великов, С. Кемалистката революция и българската общественост. 1918 — 1922. С., 1966.
Гасанова, Э. Ю. Идеология буржуазного национализма в Турции. Баку, 1966.
Гарабедян, А. Цюрихско-лондонските споразумения за Кипър. — В: Балканите след Втората световна война. Т. 1. С., 1978.
Георгиян, Э. А. Турецкая Республика. Основные институты государственного строя. М., 1975.
Гасратян, М. А. Турция в 1960 — 1963. М., 1965.
Гасратян, М. А., П. П. Моисеев. Турция ждет перемен. М., 1963.
Гасратян, М. А., С. Ф. Орешкова, Ю. А. Петросян. Очерки истории Турции. М., 1983.
Гочева, П. Социални проблеми на турското село. С., 1970.
Гусейнов, А. Профсоюзы в Турции. М., 1975.
Данилов, В. И. Средние слои в политической жизни современной Турции. М., 1968.
Данилов, В. И. Политическая борьба в Турции — основные направления и особенности (5-ые — начало 80-х годов).— Вопросы истории, 1985, № 5.
Данилов, В. И. Политическая борьба в Турции. М., 1985.
Димитров, С., К. Манчев. История на балканските народи. XV — XIX. С., 1971.
Еремин, Ю. Классы и демократия. М., 1974.
Киреев, Н. Г. Национальный и иностранный капитал во внешней торговле Турции. М., 1968.
Киреев, Н. Г. Турция вчера и сегодня. М., 1977.
Киреев, Н. Г. Развитие капитализма в Турции. М., 1982.
Кондакчян, Р. П. Внутренняя политика в годы второй мировой войны. Ереван, 1978.
Кондакчян, Р. П. Турция. Внутренняя политика и ислам. Ереван, 1978.
Корниенко, Р. П. Рабочее движение в Турции. 1918 — 1963. М., 1965.
Корниенко, Р. П., В. И. Данилов. Политическое развитие и основные политические партии. — В: Проблемы развития стран современного Ближнего и Среднего Востока. М., 1981.
Капитализм в Турции. Социально-экономическое развитие в 50 — 80-х годах. М., 1987.
Лудшувейт, Е. Ф. Турция в годы первой мировой войны. М., 1966.
Маринков, Б. Изграждане на многопартийната парламентарна система в Турция. 1945 — 1947. — В: Балканите след Втората световна война. Т. 2. С., 1980.
Манчев, К. История на балканските народи. От османското нашествие на Балканите до Втората световна война. В. Търново, 1979.
Петросян, Ю. А. Младотурецкое движение. М., 1971.

Петросян, Ю. А., А. Р. Юсупов. Город на двух континентах. М., 1977.
Реджебов, Х. Идеологията на Мустафа Кемал Ататюрк. С., 1983.
Розалиев, Ю. Н. Экономическая история Турецкой республики. М., 1980.
Розалиев, Ю. Н. Классы и классовая борьба в Турции. М., 1966.
Севрский мирный договор и акты, подписанные в Лозанне. М., 1927.
Старченков, Г. И. Проблемы занятости и миграции населения Турции. М., 1975.
Старченков, Г. И. Трудовые ресурсы Турции. М., 1981.
Старченков, Г. И. Турция на пороге 80-х. — Азия и Африка сегодня, 1980, № 10.
Современная Турция. М., 1965.
СССР и Турция. 1917 — 1979. М., 1981.
Тодоров, Н. Балканският град. XV — XIX в. С., 1972.
Тодорова, М. Н. Англия, Русия и Танзиматът. С., 1980.
Турецкая республика. М., 1975.
Турецкая республика в 60 — 70-е годы. М., 1984.
Турция. История, экономика, политика. М., 1984.
Уразова, Е. И. Турция: проблемы финансирования экономического развития. М., 1975.
Хаков, Дж. Превратът от 27 май 1960 г. и управлението на Комитета за национално единство в Турция. —В: Балканите след Втората световна война. Т. 1. С., 1978.
Хаков, Дж. Икономически и социално-политически аспекти на реакционния режим на Баяр-Мендерес в Турция. 1950 — 1960. — Известия на българското историческо дружество, 30, 1977.
Хаков, Дж. Коалиционните правителства на Исмет Иньоню и двата неуспешни опита за военен преврат в Турция. 1961 — 1963 (на руски език). — Etudes balkanik, 1980, No 2.
Хаков, Дж. Политиката на Турция в Арабския изток. 1940 — 1970. С., 1979.
Хаков, Дж Политическата борба в Турция. 1960 — 1971. С., 1979.
Харков, Дж. Военните преврати в Турция. С., 1987.
Шамсутдинов, А. М. Турецкая республика. Краткий очерк истории. 1923 — 1961. М., 1962.
Шамсутдинов, А. М. Национально-освободительная борьба в Турции. 1918 — 1923. М., 1966.
Шлыков, В. И. Политическая борьба в Турции в начале 1970-х годов. — Вестник Московского университета, 2, Востоковедение, 1977.
Шпилькова, В. И. Младотурецкая революция. 1908 — 1909. М., 1977.
Яламов, И. От пантюркизъм към неофашизъм. С., 1984.
Agaoğlu, S. Demokrat Partinin Dogus ve Yükselis Sebepleri. İstanbul, 1972.
Arcayürek, C. T. 1. Demokrasinin İlk Yillari. 1947 — 1951. İstanbul, 1985.
Arcayürek, C. T. 2. Yeni İktidar Yeni Donem. 1951 — 1954. Istanbul, 1985.
Arcayürek, C. T. 3. Bir İktidar Bir İhtilal. 1955 — 1960. Istanbul, 1985.
Arcayürek, C. T. 4. Yeni Demokrasi Yeni Arayislar. 1960 — 1965. İstanbul, 1985.
Arcayürek, C. T. 5. Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi. 1965 — 1971. İstanbul, 1985.
Arcayürek, C. T. 6. Cankayaya Giden Yol. 1971 — 1973. İstanbul, 1985.
Arcayürek, C. T. 7. Demokrasinin Son Bahari. 1977 — 1978. İstanbul, 1985.

A r c a y ü r e k, C. T. 8. Müdahalenin Ayak Sesleri. 1978—1979. İstanbul, 1985.
A r c a y ü r e k, C. T. 9. 12 Eylüle Dogru Kosar Adim. Kasim 1979 — Nisan 1980. Istanbul, 1986.
A r c a y ü r e k, C. T. 10. Demokrasi Dur. 12 Eylül — Nisan 1980. İstanbul, 1986.
A k e r, A. 12 Mart Döneminde Disa Bagli Tekellesme. İstanbul, 1975.
A k s i n, S. 31 Mart Olayi. Istanbul, 1972.
A k s i n, S. Mustafa Kemal Atatürün İktidar Yolu — Çagdaş Düsüncenin Işiginda Atatürk. Istanbul, 1983.
A l t u g, K. Mart ve Nihat Erim Olayi. İstanbul, 1973.
Altuc, K. 27 Mayistan 12 Marta. İstanbul, 1976.
Atatürk "Nutuk". T. 1 — 3. Istanbul, 1934.
Atatürkün Söylev ve Demecleri. T. 1 — 3. İstanbul, 1959 — 1961.
A t a y ö v, T. Amerika, NATO ve Türkiye. Ankara, 1965.
A y d e m i r, S. Tek Adam. T. 1 — 3. İstanbul, 1966.
A y d e m i r, S. Ikinci Adam. T. 1 — 3. Istanbul, 1968.
A y d e m i r, S. Menderesin Drami. İstanbul, 1969.
A y d e m i r, S. İhtilalin Mantigi ve 27 Mayis İhtilali. İstanbul, 1973.
A y d e m i r, S. Kahramanlar Dogmaliydi. İstanbul, 1974.
A y d e m i r, T. Talat Aydemirin Hatiralari. İstanbul, 1968.
A y b a y, R. Karsilastirmali 1961 Anayasasi. İstanbul, 1963.
A y b a r, M. Bagimsizlik Demokrasi ve Sosyalizm. İstanbul, 1968.
A v c i o g l u, D. Turkiyenin Düzeni (Dün — Bugün — Yarin). Ankara, 1968.
A v c i o g l u, D. Milli Kurtulus Tarihi. T. 3. İstanbul, 1974.
A v c i o g l u, D. Devrim Üzerine. Ankara, 1971.
A v c i o g l u, D. 31 Martta Yabanci Parmagi. Ankara, 1969.
A v c i o g l u, D. 12 Mart Üzerine. — In: M u m c u, U. Suclular ve Guclüler. Istanbul, 1975.
B a s g i l, A. 27 Mayis Ihtilali ve Sebepleri. İstanbul, 1960.
B e r k e s, N. Türkiyede Cagdaslasma. Ankara, 1973.
B e l e n, F. Demokrasiden Diktatörlüge. Istanbul, 1960.
B e l e n, F. Ordu ve Politika. Istanbul, 1971.
B i r a n d, M. 30 Sicak Gün. İstanbul.
B i r a n d, M. 12 Eylül Saat: 04.00. Istanbul, 1984.
B i r a n d, M. Emret Komytanim. Istanbul, 1986.
B o r a n, B Türkiye ve Sosyalizm Sorunlari. İstanbul, 1970.
B o r a n, B. Iki Acidan Türkiye Isci Partisi. İstanbul, 1974.
B o z d e m i r, M. Türk Ordusun Tarihsel Kaynaklari. Ankara, 1982.
C e m, I. Türkiye Üzerine (Arasirmalar). Istanbul, 1970.
C e m, I. Türkiyede Geri Kalmisligin Tarihi. Istanbul, 1975.
C e m, I. 12 Mart. T. 1 — 2. Istanbul, 1973, 1977.
C e m, İ. "Gecis Dönemi" Türkiyesi. 1981 — 1984. İstanbul, 1984.
C a g l a y a g i l i n, S. 7 Subat 1974 Mülakati. — In: C e m, İ. 12 Mart. T. 2. Istanbul, 1977.
C ö l a s a n, E. 24 Ocak. . . Bir Dönemin Perde Arkasi. İstanbul, 1985.
C ö l a s a n, E. 12 Eylül Özal Ekonomisinin Perde Arkasi. Istanbul, 1984.
D e m i r e l, H. 12 Martin Icyüzü. Istanbul, 1977.
D e m i r e l, S. Büyük Türkiye. Istanbul, 1975.
Dev-Genc Dosyasi. T. 1. Ankara, 1973.
E c e v i t, B. Bu Düzen Degismelidir. Ankara, 1973.
E c e v i t, B. Ortanin Solu. Ankara, 1973.

Ecevit, B. Atatürk ve Devrimcilik. İstanbul, 1974.
Erbakan, N. Milli Görüs. İstanbul, 1975.
Erer, T. On Yilin Mücadelesi. İstanbul.
Erdemir, S. Milli Birlige Dogru. T. 1. Ankara, 1971.
Erkanli, O. Anilar... Sorunlar... Sorumlar. İstanbul, 1973.
Eroğlu, E. Siniflar Acisindan 12 Mart. İstanbul, 1974.
Finer, S. The Man on Horseback. — In: The Role of the Military in Politics. Pall Mall Press. London, 1962.
Fisher, S. The Military in the Middle East. Problems in Society and Government. Columbus — Ohio, 1963.
Genc, S. 12 Marta Nasil Gelindi. Ankara, 1971.
Gevgiliji, A. Yükselis ve Düsüs. İstanbul, 1981.
Giritli, İ. 27 Mayistan İkinci Cumhuriyete. İstanbul, 1961.
Giritlioglu, F. Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii. T. 2. Ankara, 1965.
Gözbüyük, A. Türk Anayasa Metinleri. Ankara, 1957.
Halil, A. Atatürkcü Dis Politika ve NATO ve Türkiye. İstanbul, 1968.
Halpern, M. The Politics of Social, Change in the Middle East and North Africa. Princeton, 1963.
Hasan, C. Tank Sesiyle Uyanmak 12 Eylül Günlüğü. Ankara, 1986.
Hasan, C. Demokrasi Korkusu 12 Eylül Günlügü. Ankara, 1986.
İpekçi, A., Ö. Coşar. İhtilâlin İcyüzü. T. 1. İstanbul, 1965.
İpekci, A. Liderler Diyorki. İstanbul, 1969.
Kalpapcioğlu, Ö. İkinci Cumhuriyetin Üç Başbakani ve Olaylar. T. 1 — 3. Ankara, 1967 — 1969.
Karadeniz, H. Olayli Yillar ve Genclik. İstanbul, 1976.
Karal, E. 27 Mayis İnkilabinin Sebepleri ve Oluşu. İstanbul, 1960.
Karal, E. Atatürkten Düsünceler. Ankara, 1969.
Karpat, K. Türk Demokrasi Tarihi. İstanbul, 1967.
Karpat, K. Social Change and Politics in Turkey. Leiden, 1973.
Kemal, M. 12 Mart Öfkeli Generaller ve İşkence. İstanbul, 1974.
Kemal, M. Sol Kavgasi. İstanbul, 1975.
Kişlali, A. Öğrenci Ayaklanmalari. İstanbul, 1974.
Kivilcim, H. Türkiyede Kapitalizmin Gelisimi. Istanbul, 1974.
Kivilcim, H. 27 Mayis ve Jön Hareketlerinin Sinifsal Eleştirisi. İstanbul, 1970.
Kirisliogl u, N. 12 Mart. İstanbul, 1973.
Kocas, S. Atatürkten 12 Marta. T. 4. İstanbul, 1977.
Kocas, S. 12 Mart Anilari. İstanbul, 1978.
Kongar, E. İmparatorluktan Günümüze Türkiyenin Toplumsal Yapisi. Ankara, 1979.
Kuruc, B. İktisadi Politikasinin Resmi Belgeleri. Ankara, 1963.
Kuyucuklu, N. Türkiye İktisadi. T. 2. Okan Yayinlari, İstanbul, 1976.
Kücük, Y. Planlama Kalkinma ve Türkiye. İstanbul, 1978.
Kücük, Y. Bir Veni Cumhuriyet İçin. İstanbul, 1980.
Kücük, Y. Türkiye Üzerine Tezler. T. 1 — 2. İstanbul, 1979 — 1980.
Landau, J. Türkiyede Asiri Akimlar. Ankara, 1978.
Madanoglu Cuntasi. Istanbul, 1973.
Meray, S., O. Olcay. Osmanli İmparatorlugunun Çöküs Belgeleri. İstanbul, 1981.
Mumcu, U. Suclular ve Güclüler. İstanbul, 1975.

N a d i, N. 27 Mayistan 12 Marta. İstanbul, 1972.
O k y a r, F. Üc Devirde Bir Adam. İstanbul, 1980.
Olaylarla Türk Dis Politikasi. 1919 — 1973. Ankara, 1974.
O r t a y l i, İ. İkinci Abdulhamit Döneminde Osmanli İmperatorlugunda Alman Nüfuzu. Ankara, 1981.
Ö r t ü l ü, E. Üc İhtilalin Hikayesi. Ankara, 1966.
Ö z b u d u n, E. The Role of the Military in Recent Turkish Politics. — Harvard University, Center for International Affairs, 1966, No 14.
S a y i l g a n, A. Türkiyede Sol Hareketleri. 1871 — 1971. İstanbul, 1972.
S e n c e r, M. Türkiyede Siyasi Partilerin Sosyal Temelleri. İstanbul, 1974.
S e r t e l, Y. Türkiede Ilerici Akimlar. İstanbul, 1967.
S e y h a n, D. Gölgedeki Adam. İstanbul, 1966.
Siyasi Partiler Kanunu No 2820, 22 Nisan 1983 ve Militvekili Secim Kanunu No 2839, 10 Haziran 1983, Ankara, 1983.
S o y s a l, M. Anayasa Son Degisikler ve Eski Hükümler. Ankara, 1977.
S o y s a l, M. Anayasanin Anlami. İstanbul, 1977.
S u n a, K. 1960 — 1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler. İstanbul, 1976.
T e p e d e n l i o g l u, N. Ordu ve Politika. İstanbul, 1967.
T e z i c, E. Siyasi Partiler. İstanbul, 1976.
T o k e r, M. İsmet Pasayla 10 Yil. 1961 — 1964. Ankara, 1969.
T o k e r, M. Solda ve Sagda Vurusmalar. Ankara, 1971.
T ö k i n, F. Türk Tarihinde Siyasal Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi. İstanbul, 1965.
T u n a y a, T. Türkiyede Siyasi Partiler. İstanbul, 1952.
T u n a y a, T. Türkiyede Siyasal Partiler. T. 1. İkinci Meşrutiyet Dönemi. İstanbul, 1984.
T u n a y a, T. Atatürk ve Osmanli Mirasi. — In: Cağdas Düsüncenin Işiğinda Atatürk. İstanbul, 1983.
T u n ç a y, M. Türkiyede Sol Akimlar. 1908 — 1925. Ankara, 1967.
T u n ç a y, M. Türkiye Cumhuriyetinde Tek-Parti Yönetimin Kurulmasi. 1923 — 1931. Ankara, 1981.
T u n c a y, M. Eski Sol Üzerine Yeni Bilgiler. İstanbul, 1982.
T u n c k a n a t, H. İkili Anlasmalarin Icyüzü. Ankara, 1970.
Türk Silahli Kuvvetleri Tarihi. T. 3. Kisim 5. 1793 — 1908. Ankara, 1978.
T ü r k e s, A. Dokuz Isik. Istanbul, 1965.
T ü r k e s, A. Temel Görüs. İstanbul, 1975.
Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasasi, Anayasa Yayinlari. İstanbul, 1982.
Türkiye Dis Politikasinda 50 Yil. T. 1 — 5. Ankara, 1974.
Türkiyede Devrimci Mücadele ve Dev-Genc. 1965 — 1971. İstanbul, 1971.
Ü n a l, T. Türk Siyasi Tatihi. Ankara, 1958.
Varlik Yilliği 1984. İstanbul, 1984.
W e i k e r, W. The Turkish Revolution. 1960 — 1961. Aspects of Military Politics. Washington, 1963.
Y a s a, İ. Türkiyenin Toplumsal Yapisi ve Temel Sorunlari. Ankara, 1973.
Y e r a s i m o s, S. Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye. T. 3. İstanbul, 1977.
Y e t k i n, C. Türkiyede Soldaki Bölünmeler. 1960 — 1971. İstanbul, 1977.

ВОЕННЫЕ В ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ СОВРЕМЕННОЙ ТУРЦИИ

Дженьо Харков

(Р е з ю м е)

Предпосылки политической роли военных в современной Турции сложились еще в Османской империи. Если тогда военные ставили себе целью реформировать империю и предотвратить ее окончательный распад, то после объявления Турции республикой их главной задачей стало обеспечение ее безопасности и защита республиканского режима в стране.

Организованная новая республиканская турецкая армия сыграла решающую роль в победе кемалистской буржуазно-национальной революции и образовании Турецкой Республики. Поэтому она пользовалась большим влиянием в однопартийной политической жизни страны в довоенный период. Первый президент Республики К. Ататюрк, усматривая в чрезмерном участии военных в политике опасность для будущего развития страны, принял некоторые меры с целью удержать их в стороне от повседневных политических распрей и, тем самым, оградить их от возможности стать орудием в руках той или иной политической группировки. Но и в дальнейшем военные оставались главной опорой кемалистов в проведении буржуазно-демократических реформ, в защите республики.

После второй мировой войны, в условиях многопартийной системы управления, политическая роль военных начинает постепенно ослабевать. Внутриполитический кризис конца 50-х и начала 60-х годов становится причиной открытого вмешательства военных 27 мая 1960 года в политическую жизнь и установление военного управления, длившегося около полутора лет. Это военное вмешательство и принятие в 1961 году новой конституции открыли дорогу дальнейшему социально-экономическому и идейно-политическому развитию страны, значительному расширению буржуазно-демократических прав и свобод, легализации социалистического движения и усилению идеологических аспектов политической борьбы в стране.

В отличие от этого первого, после окончания войны, вмешательства военных, последующие два имеют реакционное значение для современной истории Турции. В результате обострения противоречий, сопровождающих ускоренное социально-

экономическое и идейно-политическое развитие страны в 60-е годы, в начале 70-х годов назревает новый внутриполитический кризис. Среди радикально мыслящих офицеров начинается подготовка к новому вмешательству в политическую жизнь страны с целью положить конец политическому кризису. Однако высшая военно-гражданская бюрократия, чьи интересы сплетаются, дополняя друг друга, с интересами крупного капитала в стране, опережает подготовленный офицерами-радикалами переворот, и Меморадумом Генералитета 12 марта 1971 года свергает правительство правящей Партии справедливости, устанавливая военно-гражданский режим управления. В течение почти трех лет военные, с помощью находящихся под их контролем надпартийных правительств, пересматривают наиболее демократические статьи конституции 1961 года, проводят ряд масштабных репрессивных акций против прогрессивных и демократических сил и наносят серьезные удары турецким левым силам в целом.

В конце 70-х — начале 80-х годов внутриполитический кризис вновь повторяется, но в значительно более тяжелой форме, чем десять лет назад, ибо сейчас он сплетается с экономическим кризисом и осложняется небывалым доселе по своим масштабам политическим терроризмом в стране. Коалиционные буржуазные правительства, возглавляемые двумя крупнейшими буржуазными партиями — Народно-республиканской партией и Партией справедливости, оказываются не в силах справиться с углубляющимся все больше кризисом, который начинает угрожать власти правящей буржуазии. В этой кризисной внутриполитической обстановке 12 сентрября 1980 года военные совершают переворот и берут власть в свои руки. За три года военного и четыре — полувоенного управления, ценой принесенных в жертву буржуазно-демократических прав и свобод и установления единого реакционного военного режима, военным удается в основных линиях справиться с кризисом в стране, ликвидировать политический терроризм. В 1982 году была принята новая конституция, в значительной мере ограничивающая буржуазно-демократические права и свободы, утвержденные конституцией 1961 года; за счет ограничения законодательной и судебной власти значительно расширяется исполнительная и, в особенности, президентская власть; военные еще прочнее внедряются в государственную структуру Турецкой Республики.

Принимая во внимание дальнейшее развитие капитализма в Турции и утверждение власти правящей буржуазии, перспективы нового вмешательства военных в политическую жизнь страны будут сужаться. Однако до тех пор, пока правящая буржуазия не будет вполне уверена в возможности отстаивать свою власть политическими средствами, вопрос о дальнейшем вмешательстве военных в политическую жизнь современной Турции останется открытым.

THE MILITARY IN THE POLITICAL LIFE OF CONTEMPORARY TURKEY

Djenyo Harkov

(S u m m a r y)

The political role of the military in contemporary Turkey has got its preconditions already in the time of the Ottoman Empire. If their target then was to reform the Empire and to forestall its absolute disintegration, after the creation of the Republic of Turkey their chief task has been to ensure its defence and the protection of the republican regime in that country.

The newly-organized republican Turkish army played a decisive role in the Kemalist bourgeois national revolution and the creation of the Republic of Turkey. That is why, it had a great influence in the one-party political life of that country in the prewar period. The first president, Kemal Atatürk, seing that the future development of Turkey was threatened by the exorbitant involvement of the military in politics, undertook certain steps to keep them outside the daily political struggles and thus prevented them from becoming a tool in the hands of one or another political grouping. However, the military remained the chief mainstay of the Kemalists in carrying through the bourgeois democratic reform, in the defence and protection of the republic.

After World War Two, in the conditions of a multiparty system of government, the political role of the military gradually began to decrease. The internal political crisis in the end of the 1950s and the beginning of the 1960s triggerred out an open involvement of the military in the political life on May 27, 1960, and an establishment of a military rule in the course of an year and a half. In the result of this military interference and the newly adopted Constitution in 1961, the road of the further socio-economic and ideologically-political development of that country was cleared out, a rather broad expansion of the bourgeois democratic rights and freedoms was ensured, the socialist movement was legalized and the ideological aspects of the political struggle in Turkey were stepped-up.

Contrary to that first postwar interference of the military, the next two exercised a reactionary impact on the modern history of Turkey. As a result of the exacerbation of contradictions accompanying the stepped-up socio-economic and ideologically-political

development of that country in the 1960s, a new internal political crisis ripened early in the 1970s. In order to put an end to this crisis, the radically-minded officers began preparations for a fresh interference in the political life of Turkey. The higher military-civil bureaucracy, however, whose interests intermingled and mutually supplemented those of the big capital in country, anticipated the coup prepared by the radical military and with the Generals' Memorandum of March 12, 1971 toppled the government of the ruling Justice Party, establishing a military-civil rule instead. In the course of nearly three years, with the help of the supra-party governments under their control, the military kept revising the most democratic articles of the 1961 Constitution, held a number of large-scale repressive actions against the progressive and democratic forces and succeeded in casting hard blows to the Turkish left wing in general.

At the end of the 1970s and the beginning of the 1980s, the domestic political crisis of ten years ago was repeated in Turkey, but in a much graver form, for its was merged with an economic crisis and was further complicated by the so far unknown in scale political terrorism there. The bourgeois coalition governments, headed by the two biggest bourgeois parties — the National Republican and the Justice Party — proved helpless to cope with the further deteriorating crisis, which began to threaten the bourgeois rule. In that critical domestic political situation, on September 12, 1980, the military seized the power in their hands with a coup. During the three years of military rule, at the price of sacrificing the bourgeois democratic rights and freedoms and of eatablishing a reactionary military regime, the military succeeded in general to take the crisis in Turkey under control, and to liquidate political terrorism. In 1982 a new Constitution was adopted, which strongly curbed the bourgeois democratic rights and freedoms of the 1961 Constitution. At the expense of limiting the legislative and juridical power, the executive and especially the president's power increased. The military got deeper implanted into the state structure of the republic of Turkey.

Considering the further development of capitalism in Turkey and the establishment of the power of the ruling bourgeoisie, the prospects for new interferences of the military in the political life of Turkey would decrease. However, until the ruling bourgeoisie is not absolutely certain that it would be able to defend its power by political means, the question of a further interference of the military in the political life of contemporary Turkey would remain open.

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор 5
Увод 9

ПЪРВА ГЛАВА.

Създаването на републиканската турска армия и нейната роля в политическия живот на Турция до Втората световна война 22

ВТОРА ГЛАВА

Превратът от 27 май 1960 г. и управлението на военните в Турция 55
1. Предпоставки за извършване на военния преврат 56
2. Военният преврат от 27 май 1960 г. и управлението на Комитета за национално единство 73
3. Неуспешни опити за преврат след предаването на властта от военните на гражданското правителство 95

ТРЕТА ГЛАВА

Меморандумът на военните от 12 март 1971 г. и установяването на военно-цивилен режим на управление в Турция 118
1. Основни насоки и резултати от социално-икономическото и политическото развитие на Турция в края на 60-те и началото на 70-те години 118
2. Установяване на военно-цивилен режим на управление в Турция 142

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

Превратът от 12 септември 1980 г. и управлението на военните 172
1. Предпоставки за военния преврат 172
2. Подготовка и извършване на преврата 196
3. Управление на военните 212
4. „Преходен" период на управление 237

Заключение 260
Приложения 265
Библиография 278
Резюме на руски език 284
Резюме на английски език 287

ДЖЕНЬО ХАРКОВ

ВОЕННИТЕ В ПОЛИТИЧЕСКИЯ ЖИВОТ НА СЪВРЕМЕННА ТУРЦИЯ

* * *

Рецензенти Страшимир Димитров, Илко Ялъмов
Редактор Галя Токова
Художник Нина Великова
Художествен редактор Валери Александров
Технически редактор Анна Михова
Коректор Вера Георгиева

* * *

Издателски индекс 11887

Код 28 $\frac{9531413431}{0616\text{-}13\text{-}89}$

Дадена за набор на 7.IV.1989 г.
Подписана за печат на 18.VIII.1989 г.
Излязла от печат на 30.VIII.1989 г.
Формат 60X84/16 Тираж 900
Печатни коли 18,13 Издателски коли 16,92 УИК 17,33
Цена 2,70 лв.

* * *

Печатница на Издателството на БАН
1113 София, ул. „Акад. Г. Бончев" бл. 6
Поръчка № 4281

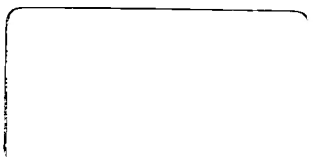

ИЗДАТЕЛСТВО НА БЪЛГАРСКАТА
АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

Цена 2,70 лв.